

**MUZEUL BANATULUI MONTAN
REȘIȚA**

BANATICA

20

2

2010

OMAGIU PROFESORULUI DORU RADOSAV
CU OCAZIA ANIVERSĂRII VÂRSTEI DE 60 DE ANI,
DIN PARTEA COLEGILOR, PRIETENILOR ȘI COLABORATORILOR

HOMMAGES AU PROFESSEUR DORU RADOSAV
À L'OCCASION DE SA 60-E ANNIVERSAIRE
PAR SES COLLÈGUES, AMIS ET COLLABORATEURS

ISTORICUL ȘI ISTORIA ORALĂ: PROFESORUL DORU RADOSAV LA 60 DE ANI

Profesorul Doru Radosav s-a format ca istoric în cadrul facultății de specialitate a *Almei Mater Napocensis*, facultate cu un prestigiu recunoscut în țară și străinătate atât pentru activitatea didactică cât și pentru cercetarea sistematică angajată de aproape un secol, de când s-a afirmat învățământul superior de istorie în limba română în orașul de pe Someș. Asimilarea disciplinei și metodologiei de cercetare, a instrumentelor particulare, a competențelor și abilităților din câmpul cercetării istorice pe băncile universității clujene s-au adăugat la fondul intelectual și afinitățile de cunoaștere stabilite și fortificate în a doua parte a deceniului șase în liceele de elită ale Timișoarei. A contribuit la aceasta un climat cultural deschis, dezghețat ideologic, anii lui august '68, care a însemnat o reînnoare a tradiției interbelice prin încadrarea în învățământul mediu a personalităților excluse și trimise până atunci în închisorile comuniste, o relativă deschidere față de colaborările cu sistemul cultural european și american. În permanență, profesorul Radosav, atunci când evocă anii liceului, remarcă entuziasmul și calitatea excepțională a profesorilor săi. Este un gest de recunoștință, o profesiune de credință față de cei care i-au călăuzit neliniștile și îndoielile intelectuale la începuturile carierei.

Apropiat de profesorul Pompiliu Teodor, la Facultatea de Istorie din Cluj, a redactat o teză de licență consacrată umanismului din Banat, aduncând în prim planul programului de cercetare personalități culturale de maximă importanță ale epocii, ale secolului al XVII-lea, și producții literare, filologice și istorice asupra cărora a revenit de-a lungul deceniilor care au trecut de la susținerea publică a dizertației și până la publicarea cărții *Cultură și umanism în Banat. Secolul XVII* în primii ani ai lui 2000.

Traseul intelectual și profesional al lui Doru Radosav a aglutinat de-a lungul deceniilor un orizont semnificativ din perspectiva tematicii de cercetare, profilându-se trei mari direcții, cu inerente ramificații: istoria culturii, politologia istorică și istoria orală. Istoria culturii s-a născut la liziera

studierii raporturilor dintre cartea veche (manuscrite, tipărituri, actul scrierii și al lecturii) și evoluția societății românești din spațiile sătmărean și bănațean în epoca de început a modernității. S-a detașat din studierea experienței livești a actului cultural investigarea sentimentului religios la români în secolele XVII–XX. Politologia istorică este reprezentată de studierea semnificației și a modurilor de reprezentare a intrărilor împăraților de la Viena în Transilvania și Banat între secolele XVIII și XX. Este o lucrare de pionerat, care introduce în cercetarea din România o temă de actualitate în istoriografia generală. La fel, inovatoare este și ilustrarea în preocupările profesorului Radosav a istoriei orale. În rândurile ce urmează încercăm să identificăm unele trăsături ale acestui demers.

Atașat istoriei culturii încă din anii studenției s-a dovedit consecvent cu o atare problematică de cercetare istorică și, în egală măsură, s-a consacrat ca un manager de instituții culturale: muzeul din Satu Mare, Biblioteca Universitară din Cluj, catedra de istoria evului mediu și istoriografie, Institutul de Istorie Orală, reviste editate de aceste instituții: AIO, *Philobiblon*, *Colloquia*.

Dinspre istoria culturii și preocupările de teoria istoriei se naște interesul pentru istoria orală, în efervescența intelectuală debordantă pe care a dovedit-o în permanență. Așa cum o înțelege profesorul Radosav, istoria orală se înscrie în dimensiunile trasate de istoriografia europeană (mai ales de școlile italiană și franceză). Este o istorie complementară, care întregește tabloul trecutului prin apelarea de “noi voci”. Aceste “noi voci” trasează nu doar *story*-ul evenimentelor, ci implică și o semnificare a acestora, deschizând calea unor istorii alternative, a detașării de istoria publică și oficială dominantă și opresivă. De pe aceste poziții, istoria orală este văzută ca un demers istoriografic cu o proprie identitate care promovează un gen de specificitate fundamentată pe subiectivitatea martorului și, deopotrivă, a istoricului oralist, elaboratul istoriografic având un caracter dialogic; astfel, istoria orală reconstituie “trecutul trăit”, prin urmare un *altfel* de istorie, care nu mai pretinde să dețină tonul rece și sever al obiectivității și adevărului exclusive, ci reperetele unui traseu biografic/autobiografic ce traversează evenimentul/marea istorie, și unde cea din urmă este semnificată (ce a însemnat pentru un individ particularizat și contextualizat istoric), iar biografia/autobiografia se circumscrie unei “diferențe de potențial” recuperată ca marcă a povestirii *înainte* și *după*. Atât semnificarea mării istorii, cât și evaluarea biografică/

autobiografică sunt procese dinamice ce presupun antrenarea prezentului, memoriile, poveștile despre trecut fiind râurile afluate ale fluviului pe nume prezent. Ieșită din încătușarea unui sistem politic opresiv, povestea recuperată de istoria orală este dominată de o valență etică.

Evenimentul, funcțiile etice ale memoriei în societatea posttotalitară, sensul istoriei orale, înțelegerea surselor și a metodologiei de analiză și interpretare au constituit teme privilegiate în abordările profesorului Doru Radosav. Ele au fost dezvoltate frontal, mai cu seamă în editoriale (AIO – *Anuarul Institutului de Istorie Orală*) sau prefetele unora din cărțile foștilor săi doctoranzi ori volumele colective editate sub egida Institutului de Istorie Orală; la ele revine, ca adevărate leitmotive, și în studiile propriu-zise de istorie orală. Înțelegând și profesând istoria orală ca un demers interdisciplinar, ca un domeniu de frontieră, cu sugestii fertile dinspre cercetarea istorică, naratologie, sociologie, antropologie, etnologie etc., profesorul Doru Radosav și-a constituit în cadrul institutului o echipă formată din cercetători cu specializări diverse, recuperând și pe această cale diversitatea de profunzime a disciplinei.

Câmpul de cercetare istoriografică circumscris istoriei orale în cazul profesorului Doru Radosav cuprinde teme precum deportarea șvabilor sătmăreni în Uniunea Sovietică, mișcarea de rezistență anticomunistă din România, evoluția minorităților în regimul comunist din țara noastră, Holocaustul și recuperarea mărturiilor celor care au trăit experiența lagărelor naziste. Eroul principal al studiilor sale îl reprezintă supraviețuitorul, marginalul, cel exclus pe motive politice, etnice, religioase din planul central al societății dominante. În acest sens, istoria orală nu este doar “istoria prin cei mulți”, ci mai degrabă *istoria învinșilor*, în schimb, de data aceasta, am putea spune că avem de-a face cu o istorie în oglindă a vechilor elite; elite economice, culturale și morale ale societății românești interbelice, depozitate de bunuri și condamnate la ani grei de temniță, apoi împinse la marginea societății de către regimul communist. Potențată de această tensiune reconstituirea istoriografică a profesorului Radosav rămâne angajată reperelor de cercetare autentică, fără a aluneca în hagiografie, discursuri enonomiastice sau partizanisme de genul anticomunismului militant. Anturarea surselor scrise “vocilor” memoriei și analiza critică a acestora, corelată cu o excepțională forță de sinteză și sistematizare a problematicilor cercetate conferă o tonalitate particulară în cadrul istoriografiei românești actuale profesorului Radosav.

Demersul de cercetare și elaboratul istoriografic asumat ca istorie orală este permanent circumscris și confruntat exercițiului similar din planul istoriografiei genului și a literaturii teoretice contemporane. Afirmarea fermă a unor opțiuni teoretice, încadrarea tematicii de cercetare în contextual general al studiilor de gen, alături de căutarea cu obstinență a notelor distinctive, originale, în interpretarea și analiza surselor și a literaturii speciale, surpinzătoarele și “de efect”, dar nu mai puțin adecvate construcții lingvistice, impun o personalitate în planul istoriografiei românești contemporane pe deplin conturată, o personalitate care și-a legat numele (considerăm și renumele) de promovarea (cu inerentele neliniști ale intelectualului și îndoielile savantului) istoriei orale în “sala de bal” a vieții academice românești. Elaborarea unor studii și articole exemplare, instituționalizarea cercetării academice în domeniul istoriei orale prin înființarea și conducerea Institutului de Istorie Orală și a revistei acestuia (AIO), susținerea inițială a unui program didactic de masterat în domeniul istoriei orale (singulare în mediul academic românesc și printre puținele din Europa) și a programului doctoral din cadrul școlii doctorale de la Facultatea de Istorie și Filosofie a Universității *Babeș-Bolyai* din Cluj, conturează dimensiunile unei personalități intelectuale și profesionale ce servește cu abnegație, pasiune și altruismul spiritelor nobile “meseria” de istoric.

Ionuț Costea

PROFESORUL UNIVERSITAR DR. DORU RADOSAV
BIBLIOGRAFIE SELECTIVĂ

Cărți de autor:

1. *Orașul Satu-Mare*, București, Ed. Sport-Turism, 1984, 111 p.
2. *Donbas - o istorie deportată*, Ravensburg, Germania, 1994, 163 p.
3. *Catalogul cărții vechi românești din nord-vestul Transilvaniei*, Cluj-Napoca, Ed. Philobiblon, 1995, 113 p.
4. *Carte și societate în Nord-Vestul Transilvaniei (sec. XVII-XIX)*, Oradea, Ed. Cele Trei Crișuri, 1995, 305 p.
5. *Sentimentul religios la români. (Secolul XVII-XX)*, Cluj-Napoca, Ed. Dacia, 1997, 346 p.
6. *Arătarea împăratului. Intrările imperiale în Transilvania și Banat, sec. XVIII-XIX. Discurs și prezentare*, Cluj-Napoca, Presa Universitară Clujeană, Ed. Dacia, 2002, 194 p.
7. *Cultură și Umanism în Banat. Secolul XVII*, Timișoara, Ed. de Vest, 2003, 300 p.

Cărți cu doi autori:

1. *Județul Satu Mare: monografie*, București, Ed. Sport-Turism, 1981 (în colab. cu V. Săvinescu).
2. *1918 în Sătmăre*, Cluj-Napoca, Presa Universitară Clujeană, 1996, 198 p. (în colab. cu V. Ciubotă).
3. *Fondul S. Fond secret*, Cluj-Napoca, Ed. Dacia, 1996, 380 p. (în colab. cu I. Costea și I. Kiraly).
4. *Und Keiner Weiss Warum. Eine Deportierte Geschichte*, Ravensburg, Ed. Gebhart, 1996, 325 p. (în colab. cu H. Berner).
5. *Scientia et Pietas. Collegium Claudiopolitanum Societatis Jesu*, Cluj-Napoca, Presa Universitară Clujeană, 2005, 153 p. (în colab. cu I. Costea).

Cărți cu mai mulți autori:

1. *Lupta românilor sătmăreni pentru libertate și unitate națională 1848-1918*, București, 1988, 575 p.

2. *Stat. Societate. Națiune. Interpretări istorice*, Cluj-Napoca, Ed. Dacia, 1982.
3. *Civilizație medievală și modernă românească. Studii istorice*, Cluj-Napoca, Ed. Dacia, 1985, 403 p.
4. *Cultură și societate în epoca modernă*, Cluj-Napoca, Ed. Dacia, 1990, 304 p.
5. *Memorandul 1892-1894*, București, Ed. Progresul Românesc, 1994, 342 p.
6. *Dictionary of the Dissidents 1956-1989*, Warsaw, 1999.
7. *Rezistența antiotomană din Apuseni: grupurile „Teodor Șușman”, „Capotă Dejeu”, „Cruce și spadă”. Studii de istorie orală*, Cluj-Napoca, Editura Argonaut, 2003.
8. *Istoria Transilvaniei*, vol. II (1541- 1711), Cluj-Napoca, Institutul Cultural Român, Centrul de Studii Transilvane, 2005, 450 p.
9. *Kulturraum Banat, Deutsche Kultur in einer europäischen Vielvolkerregion*, Ed. Klartext, Essen, 2007.
10. *Comunism și represiune în România*, Iași, Ed. Polirom, 2006.

Studii și articole în reviste de specialitate:

1. *Un tratat necunoscut (1663) a lui Gabriel Ivul*, în *Banatica*, 3, Reșița, 1973.
2. *Premize teoretice ale gândirii social-politice a Dr. Vasile Lucaciu (1852-1922)*, în *Geneze*, Satu Mare, 1977.
3. *Conceptul de libertate în viziunea Dr. Vasile Lucaciu (1852-1922)*, în *Geneze*, Satu Mare, 1978.
4. *Aspecte istorico-etnografice ale viticulturii în ținuturile sătmărene*, în *Museum*, Pitești, 1978 (în colaborare).
5. *Un sătmărean la curtea domnească a lui Mihai Viteazul (1599)*, în *Geneze*, Satu Mare, 1979.
6. *Cărturarul Moise Sora Novac și revoluția de la 1848 în Transilvania*, în *Anuarul Institutului de Istorie și Arheologie*, XI, Cluj-Napoca, 1978.
7. *Copii-manuscrise ale Cazaniei lui Varlaam în nord-vestul Transilvaniei*, în *Studia Universitatis „Babeș-Bolyai” - Séries Historia*, No. 2, Cluj-Napoca, 1980.
8. *Virtuți istorice sătmărene*, în *Școala sătmăreană*, Satu Mare, 1980.

9. *Considerații istorice asupra ethosului românesc din Țara Oașului*, în *Mărturii. Evocări*. Ed. Episcopiei Ortodoxe, Oradea, 1981.

10. *Aspecte ale învățământului românesc din secolele XVIII-XIX*, în *Satu Mare - Studii și comunicări*, IV, 1981.

11. *Manuscrise românești din secolul XVIII în părțile sătmărene*, în *Satu Mare - Studii și comunicări*, V-VI, 1981.

12. *Spada feudal-timpurie de la Vetiș (jud. Satu Mare)*, în *Satu Mare - Studii și comunicări*, VII-VIII, 1987.

13. *Une perspective sur le recherche de la culture populaire dans la période de l'entre les deux guerres*, în *Colloquia, Journal of Central European Studies*, I, Cluj-Napoca, Cluj University Press, 1994.

14. *Donbas - o istorie deportată. O tentativă de istorie orală*, în *Analele Sighet. Instaurarea comunismului între rezistență și opresiune*, București, Fundația Academia Civică, 1995.

15. *Books and Religions Feeling in the XVIIIth century*, în *Ethnicity and Religion in Central and Eastern Europe*, Cluj University Press, 1995.

16. *La Bibliothèque Centrale Universitaire „Lucian Blaga» de Cluj-Napoca. Bref historique*, în *Transylvanian Review*, 4, nr. 2, 1995, p.14-28.

17. *Istorie și politică*, în *Steaua*, nr. 7-8, Cluj-Napoca, 1996.

18. *Lucian Blaga și Biblioteca Centrală Universitară*, în *Eonul Blaga. Întâiul veac*, București, Ed. Albatros, 1997.

19. *The Way of Redemption. Books and Religion Sentiment in the XVIIIth Century*, în *Philobiblon*, nr. 2, 1997, Cluj-Napoca, Cluj University Press.

20. *Nevoințele scrisului*, în *Steaua*, nr. 11-22, Cluj-Napoca, 1998.

21. *Nevoințele scrisului. Cultură și credință în spațiul românesc în sec. XVIII-XIX*, în *Teologie și cultură transilvăneană în contextul spiritualității europene, sec. XVI-XIX*, Cluj-Napoca, Presa Universitară Clujeană, 1999.

22. *Biografie și istorie în sec. XX*, în *AIO-Anuarul Institutului de Istorie Orală*, I, Cluj-Napoca, Presa Universitară Clujeană, 1999.

23. *O perspectivă asupra rezistenței anticomuniste din România 1944-1989*, în *Istoria ca experiență intelectuală*, Oradea, Ed. Universității Oradea, 2001.

24. *Les „Entrees royales” in Transylvania and the Banat (18th-19th century). Discourse and Representation*, în *Philobiblon*, IV-VII, Romania University Press, 2002.

25. *The anticomunist resistance in Romania 1944-1989*, în *Historiké Studie* 42, Bratislava, 2002.

26. *Ierarhul și Monarhul: o întâlnire admirabilă la 1852*, în *Mitropolitul Andrei Șaguna, 1873-2003. In memoriam*, Cluj-Napoca, Ed. Renașterea, 2003.
27. *Pompiliu Teodor - profesor și istoric (1933-2001)*, în *Tentația istoriei*, Cluj-Napoca, Presa Universitară Clujeană, 2003.
28. *Les entrées royal in Transylvania and Banat (sec. XVIII-XIX)*, în *Colloquia, Journal of Central European Studies*, sec. XXI, nr. 1-2, Cluj-Napoca, Cluj University Press, 2004.
29. *Petrea Icoanei. Travesti și clandestinitate în mișcarea de rezistență anticomunistă*, în *AIO-Anuarul Institutului de Istorie Orală*, V, Cluj-Napoca, Presa Universitară Clujeană, 2004.
30. *Sensibilitate sudică a memoriei și oralității*, în *AIO-Anuarul Institutului de Istorie Orală*, VI, Cluj-Napoca, Presa Universitară Clujeană, 2005.
31. *Holocaustul între istorie și memorie. Câteva considerații*, în *AIO-Anuarul Institutului de Istorie Orală*, VII, Cluj-Napoca, Presa Universitară Clujeană, 2006.
32. *Rezistența antiarmată comunistă din România între istorie și memorie*, în *Comunism și represiune în România*, Iași, Polirom, 2006.
33. *Die Kultur des Banats im 17. und 18. Jahrhundert und die europäische Gelehrtenrepublik*, în *Kulturraum Banat*, Essen, Klartext, 2007.
34. *La Résistance anticomuniste en Roumanie 1944-1989*, în *Communisme*, nr. 9/92, Paris, Ed. L'Age d'Homme, 2007, p. 55-65.
35. *Memorie și eveniment. Câteva considerații*, în *AIO - Anuarul de Istorie Orală*, VIII, Cluj-Napoca, Presa Universitară Clujeană, 2007, p. 7-43.
36. *De la mărturia orală la depoziție sau două modalități de apropiere (asumpțiuni) a trecutului*, în *AIO- Anuarul de Istorie Orală*, X, Cluj-Napoca, Presa Universitară Clujeană, 2008, p. 5-10.
37. *Life as an After Ego. Petrea Icoanei: Travesties and Clandestinity in the Anticomunist Resistance Movement*, în *Philobiblon*, XIII, Cluj University Press, 2008, p. 361-388.
38. *Landmarks in Higher Education in 17 th Century Cluj*, în *Transylvania Review/Revue de Transylvanie*, XVIII, No. 4, 2009, p. 21-32.
39. *L'ambiente del XVIII secolo e il modello culturale dei Gesuiti Il case del Banato*, în *Antonio Possevino. I gesuiti e la loro eredità culturale in Transilvania*, Biblioteca Institutii Historici Societatis Iesu, vol. 67, Roma, Institutum Historicum Societatis Jesu, Borgo S. Spinito h, 2009, p. 121-127.

40. *Holocaustul: istorie, memorie, reprezentare. Câteva considerații, în Depoziții despre viață și moarte. Holocaustul din Nord-Vestul Transilvaniei. Cercetare de istorie orală*, Cluj-Napoca, Ed. Argonaut, 2009, p. 5-27.

Ediții, coordonator volume, redacții periodice:

1. Introducere, îngrijire ediții, note și comentarii la Ioan Lupaș, *Istorie bisericească a românilor ardeleni*, Cluj-Napoca, Ed. Dacia, 1995.
2. Coordonator volum (în colab. cu N. Bocșan și O. Ghitta), *Tentația istoriei. In memoria profesorului Pompiliu Teodor*, Cluj-Napoca, Presa Universitară Clujeană, 2003.
3. Redactor șef la *AIO-Anuarul de Istorie Orală*, Cluj-Napoca, Presa Universitară Clujeană, 1998 și anii următori.
4. Membru în colectivul editorial din 1994 la *Colloquia, Journal of Central European Studies*, Cluj University Press.
5. Director la *Philobiblon*, Buletin of the „Lucian Blaga”, Central University Library, Cluj University Press, 2004.

Prefețe, postfețe, editoriale:

1. Prefață la Ilie Lazăr - *un destin exemplar al mișcării național-țărăniște*; la Ilie Lazăr - *Amintiri*, București, Fundația Academia Civică, 2000.
2. Prefață la G. Moisa - *Istoria Transilvaniei în istoriografia română 1965-1989*, Cluj-Napoca, Presa Universitară Clujeană, 2003
3. Prefață la C. Jurj, C. Budeancă, *Suferința nu se dă la frați*, Mărturia Lucreției Jurj despre rezistența anticomunistă din Apuseni, 1948-1958, Cluj-Napoca, Ed. Dacia, 2002.
4. Postfață la P. Teodor, *Introducere în istoria istoriografiei românești*, Cluj-Napoca, Ed. Accent, 2002.
5. Editoriale la *AIO-Anuarul de Istorie Orală* nr. 1/2000; nr. 2/2001; nr. 3/2002; nr. 4/2003; nr. 5/2004.

LA FAMILLE DANFY DE DUBOZ

Livia Magina*

Mots clé: Banat, Duboz, noblesse roumaine, le XVe siècle

Cuvinte cheie: Banat, Duboz, nobilime românească, secolul XV

La mise en évidence d'un lien de sang selon des anciens débris documentaires, rédigés il y a quelques centaines d'années, représente pour l'historien moderne une vraie provocation, surtout si cette liaison peut mettre en lumière des opinions argumentées d'une manière insuffisante ou sans aucune soutenance documentaire.

Le tissage formé par des liaisons matrimoniales d'entre les familles nobles et les diverses querelles issues entre les maîtres de domaines en ce qui concerne les limites foncières, les nantissements, des ventes/achats, peut désigner, en subsidiaire, une réalité généalogique, économique et sociale. Tout en appelant à ce sorte documents, cette étude-ci constitue un essai en ce qui concerne la mise en relief du lieu de provenance de Dan¹ de Duboz, (l'ancêtre de la famille), le mode de constitution et l'évolution de son domaine et de ses héritiers.

L'une des problèmes majeures est produite par le nom même de ses descendants: Danfy – en hongrois – le fils de Dan, en latin *filius Dan* – le fils de Dan, utilisé par toutes les générations et pas seulement par les descendants directs de Dan. Par exemple: *Ladislaus, filius Dan de Doboz* appartient à la deuxième génération, étant même son fils, et Andrei, une centaine d'années plus tard, est nommé d'une manière similaire, *filius Daan de Doboz*, bien qu'il soit son arrière petit neveu. Cette situation est en mesure de créer des difficultés dans le dressement du tableau généalogique de la famille et la poursuite conséquente du parcours des générations.

* Muzeul Banatului Montan, Reșița, Bd. Republicii, nr. 10, e-mail: liviamagina@yahoo-com.

¹ Iorgu Iordan *Dicționar al numelor de familie*, București, 1983, p. 165, sv. Dan (u): hypocoriste de Daniel; Constantin C. Giurescu, Dinu Giurescu *Istoria românilor din cele mai vechi timpuri și până azi*, București, 1975, p. 183: Dan (origine slave) = donné.

L'origine de la famille

En ce qui concerne l'origine de l'ancêtre de la famille de Danfy on a perpétué l'idée lancée par l'historiographie hongroise², partiellement soutenue par celle roumaine³, de la migration de celui-ci de la Valachie en Banat pendant le conflit issu entre Nicolae Alexandru et le roi de l'Hongrie, Ladislau I, à la moitié du XIVe siècle. Cette supposition historiographique partait de l'idée d'un lien de sang d'entre Dan et un groupement de boyards valaques, qui on reçu en don du roi Ludovic I le domaine de Recaș⁴. Il n'y a pas été aucune doute pour son origine roumaine, mais ils ont existé de suspicions concernant cette parenté et, donc, pour la supposition de la migration. Dans les dernières deux décennies l'historiographie roumaine a remis en discussion ce problème⁵, y arrivant à la conclusion, étant donnée le manque des preuves irréfutables⁶, que Dan serait plutôt un Knez local, qu'un réfugié de la Valachie⁷. Quelques documents datant de la période finale du XVe siècle viennent de soutenir les affirmations de l'historiographie hongroise, parlant d'un lien de sang d'entre Dan et Neagul de Recaș, fait qui mène vers l'hypothèse initiale de sa venue du Pays Roumain. Selon l'acte de 29 novembre 1470⁸, repris dans un document de l'année de 1489⁹, du dossier concernant le procès entamé par ses descendants pour la maîtrise du domaine de Recaș, il résulte que Dan et Nogo/Neagul

² Csánki Dezső *Magyarország történeti földrajza a Hunyadiak korában*, II, Budapest, 1894, p. 33-34; Lendvai Miklós, *Temes vármegye nemes családjai*, I, Budapest, 1896, p. 42-43.

³ Ioan Drăgan, *Nobilimea românească din Transilvania 1440-1514*, București, 2000, p. 143.

⁴ Ortway Tivadar (ed.), Pesty Frigyes, *Oklevelek Temesmegye és Temesvárváros történetéhez*, I, Pozsony, 1896, (en suite *Temes*), p. 88: ceux qui ont reçu ce don par le diplôme de Ludovic I (29 août 1359) sont: *Karapech, Stanizlai, Negwe, Wlanjik, Nicolai et Ladislai, filij Zarna, olahorum nostrorum fidelium*.

⁵ Viorel Achim, *Românii din regatul medieval ungar și decimele bisericești. Pe marginea unui act din „Acta Romanorum Pontificum”*, dans *Banatul în Evul mediu. Studii*, București, 2000, p. 120-143.

⁶ *Ibidem*, p. 130-131.

⁷ *Ibidem*.

⁸ Magyar Országos Levéltár (en suite MOL), Diplomatikai Levéltár (en suite DL) 45508 – annexe n° IV.

⁹ DL. 9117.

de Reçaș étaient des frères maternels: *condam Daan et Nago invicem fratres fuerunt uterini*¹⁰.

Tout en corroborant cette information avec les autres des documents connus, il en reste ouverte la question concernant l'absence de Dan de l'acte de mise en possession des boyards valaques de l'année de 1359. Aussi, il nous manque l'acte qui mentionne l'entrée de Dan dans la possession du domaine de Duboz. En dépit de cela, la pièce de résistance détenue par Andrei Danfy dans le procès initié en 1470 pour l'obtention du domaine de Reçaș des familles Cerna et Bizerte a été le principe du lien de sang et de l'avacité. C'est peu probable que toute la construction juridique exposé au roi Matia se soit fondée sur des témoignages ou des documents fausses ou inexistantes. Le procès sur le domaine de Reçaș s'est étendu sur une période de 20 ans, gagné par les deux familles du Banat montagneux, de Cerna et de Bizere, mais pas par l'infirmité des relations de parenté invoqués par Andrei Danfy, qu'une pratique juridique connue: le manque de la mention du document de 1359 excluait Dan et ses descendants de l'héritage de Reçaș, même si les termes antérieurs de celui-ci ont donné satisfaction aux descendants de Dan¹¹.

Tout en tenant compte de ces informations, nous considérons évidente l'existence des relations de parenté d'entre les familles de Duboz et de Reçaș, sans altérer la position détenue par la famille de Danfy dans le comitat de Timiș et, d'une manière implicite dans le royaume hongrois, confirmant aussi l'hypothèse de l'origine sudique de Dan.

Quelques aspects généalogiques

Les premières mentions documentaires sur le fondateur de la famille apparaissent dans deux actes émis à Vișegrad en janvier 1369 par le roi Ludovic I, concernant la violation de la propriété de Iersig, appartenant à

¹⁰ Ce syntagme apparaît deux fois dans les deux documents cités auparavant. Selon le dictionnaire Du Cange, *Glossarium mediae et infimae latinitatis*, VI, Paris, 1846, p. 894, sv. *uterinus*: *fratres uterini vulgo dicuntur qui diverso patre, sed eadem matre geniti sunt. Interdum uterini etiam nuncupantur ex altero connubio procreati*. Nous croyons que cette circonstance, que les deux personnages sont mentionnés comme frères maternels, ne contredit pas l'hypothèse de sa venue du Pays Roumain, mais au contraire, le corroborant avec des autres mentions documentaires, on peut affirmer qu'on désire la mise en évidence du fait que ceux-ci seraient eu vraiment frères.

¹¹ Dl. 9117; Dl. 45508.

Petru Himfy, par *Daan, Olachus noster de Dobaz*¹². Donc, on peut conclure que le domaine de Duboz était déjà constitué à la date exposée. Dans l'acte émis en mai 1371 par le Chapitre de Cenad, concernant la conciliation des deux familles qui détenaient des domaines voisins, Dan apparaît comme étant déjà mort¹³, devant le Chapitre se présentant Ladislau et Dumitru de la part des nobles de Duboz et aussi au nom de leur frère Mihail. Ainsi, ceux-ci constituent la deuxième génération de la famille¹⁴. Dans le contexte politique ultérieur au mort du roi Ludovic I, Ladislau et Mihail appartiennent à la partie angevine, qui luttait contre Sigismund de Luxembourg¹⁵. Sur Mihail on sait qu'il était déjà décédé en 1405, étant mentionnée seulement sa veuve¹⁶.

Dumitru, le troisième des frères, apparaît seulement dans les documents d'entre les années de 1371-1405¹⁷. Sur ce personnage plane, de notre point de vue, une quelconque incertitude liée de l'apparition d'un document mis en circulation par Viorel Achim, datant de 1415. Ici apparaît mentionné un certain Dumitru Dan comme étant en relation de parenté avec les pétitionnaires qui reçoivent une réponse de la chaise papale, c'est à dire *filiorum nobilis viri Dimitrii Dan*. L'auteur (V.A.) suppose que Dumitru était même le fils de Dan, donc Dumitru I (n.n.), et ces fils mentionnés en 1415 sont en fait ses neveux fraternels, Ladislau, Mihail et Ioan, les fils de Mihail I. Mais il intervient le problème de leur report à ce Dumitru, car déjà en 1410 le domaine de Duboz

¹² *Documenta Historiam Valachorum in Hungaria illustrantia*, ed. E. Lukinich, L. Gáldi, A. Fekete Nagy, L. Makkai, Budapest, 1940, p. 216- 217 (en suite *Doc.Val.*); *Temes*, p. 120-121.

¹³ *Ibidem*, p. 120; *quondam comitis Daan de Dobaz*; *Doc.Val.*, p. 234.

¹⁴ Engel Pál, *Középkori magyar genealógia*, sv. Dán rokonsága, (variante sur CD, en suite Engel, *Genealógia*).

¹⁵ Fejér Georgius, *Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civiles*, X/4, Buda, 1841, p. 663-664: *infidelium versus partes Temesienses, ubi eorum crescebant, cum nonnullis nostris fidelibus progrediens, ibidem Ladislaum et Michaellem filios Dan*; des commentaires sur cet événement chez Ștefan Pascu, *Voievodatul Transilvaniei*, IV, Cluj-Napoca, 1989, p. 33-34; Ligia Boldea, *Nobilimea românească din Banat în secolele XIV-XVI (origine, statut, studiu genealogic)*, Reșița, 2002, p. 108; V. Achim *op. cit.*, p. 131.

¹⁶ *Temes*, p. 356; DI. 53246 (3 juin 1405): la veuve de Mihail, le fils de Dan de Duboz comparaît dans le cas d'un knez accusé d'homicide.

¹⁷ Celui-ci apparaît inclusivement dans les années de 1399 et de 1405 – *Temes*, p. 285, 346, mais de ce moment les documents ne consignent que *Demetry, filii Ladislai Dan dicti de Dobaz* – voir Pesty Frigyes, *Krassó vármegye története*, III, Budapest, 1883, p. 251 (en suite *Krassó*).

était partagé entre les trois frères ceux-ci étant les titulaires, et alors pourquoi se seraient-ils reporté à leur oncle dans une plainte adressée au Haut Chair papale?

La troisième génération de la famille est formée de Dumitru II – le fils de Ladislau, Mihail II, Ioan I, Ladislau II et Ursula, comme des fils de Mihail I. En ce qui concerne Dumitru, le fils de Ladislau, nous considérons que celui-ci apparaît dans les documents en commençant de l'année de 1405¹⁸, étant en outre le personnage principal de cette génération. Le document mentionné, celui de 1405, le surprend comme étant en litige avec les frères Chep de Gherteniş, concernant un nantissement des possessions de Neyk et de Gherteniş. Les mêmes acteurs apparaissent aussi dans les documents de 1409, où Dumitru est mentionné d'une manière similaire en janvier, *Demetrius filius Ladislai, filii Dan de Dobaz*¹⁹, mais pas en août 1409, quand est dénommé seulement *Demetrum, filium Dan de Dobuz*²⁰. L'année suivante, il paraît qu'il soit question de la même personne, étant mentionné Dumitru, le fils de Dan de Hatyas²¹. On peut conclure qu'il est question de ce Dumitru dans les premières décennies du XVe siècle, et pas de Dumitru, le fils directement descendant de Dan. Ainsi, l'apparition dans le document de 1415 des fils de Dumitru, le fils de Dan de Duboz, laisse un quelconque terrain à explorer à l'égard du modelage de la généalogie de la famille, car il existe la possibilité que tous les deux personnages aient des descendants, d'autant plus que, dans un acte de l'année de 1416, devant les organes officielles du comitat apparaît *magister Demetrius, filius Dan de Dobaz et Michaellem et Dan, fratres suos patruales*. En ce qui concerne Dan, celui-ci appartient à la génération et il est possible que celui-ci soit le fils de Dumitru ou un autre fils de Mihail I, ignoré dans le partage du domaine de 1410 (voir la première annexe). Probablement ce Dan (*Dan de Dubasy*) est mentionné comme l'un des hommes du roi (*homo regius*) dans une cause juridique de 1404²². En ce qui concerne Mihail, nous

¹⁸ *Ibidem*

¹⁹ *Temes*, p. 405-406.

²⁰ *Ibidem*, p. 420, concernant l'ajournement de la cause, car les places qui devaient être vues par les hommes du comitat étaient inondées. D'une manière similaire il se retrouve dans un acte de 24 juin 1412 – *Ibidem*, p. 456.

²¹ DL. 92376.

²² *Temes*, p. 342.

considérons qu'il s'agit du fils de Mihail de la deuxième génération, donc ayant la qualité de cousin paternel de Dumitru.

Les documents de la troisième décennie où il est mentionné Dumitru, le fils de Ladislau²³, peuvent contourner la résolution d'une incertitude: pour quelle raison seulement les descendants de Mihail I sont retenus par la suite. Ainsi, en conséquence d'un conflit quelconque, Dumitru interdit, en 1416, aux deux cousin paternels (héritiers légitimes) d'utiliser les parties de Hatyas et de Kutus. Continuation ou pas de cette querelle, en 1428 Dumitru se trouve encore en conflit avec son cousin Ladislau, le fils de Mihail²⁴, en 1428 étant mentionné pour la dernière fois comme *Demetry Daan de Carazo*²⁵, particule prise selon l'une des possessions commune à tous les membres de la famille²⁶.

Les trois frères, les fils de Mihail, sont ceux qui en 1410 partagent le domaine de Duboz, restant en indivision la cour et le jardin de Duboz et de Hatyas. C'est à remarquer le fait que Ioan et Mihail, au cas de leur décès, laissent des parties de leurs possessions vers leur frère Ladislau. Vraiment, pour les deux nous ne disposons de données, pouvant seulement supposer que Ladislau devient le titulaire du domaine: c'est lui-même qui est en litige avec son cousin Dumitru (voir ci haut), de lui sa sœur Ursula réclamant, en vertu de la législation en vigueur, son quart de fille, accordé par Ladislau de la possession Soth/Solth, du comitat de Cenad²⁷. Le même document laisse s'entrevoir que celle-ci était mariée avec Francisc Himfy de Remetea, ayant de lui deux fils, Nicolae et Andrei²⁸. En 1447 Ladislau est mentionné pour la dernière fois, quand il met en gage le domaine de Duboz et les possessions appartenantes à la famille de Nagymihály, pour une somme de 1000 florins²⁹, fait qui nous mène vers la supposition que son fils serait Luca, dont les fils apparaissent en 1462³⁰ dans un litige concernant une violation des conditions du nantissement, prévues dans l'acte de 1447.

²³ *Ibidem*, p. 618, 625.

²⁴ *Ibidem*, p. 522, 618.

²⁵ *Ibidem*, p. 625.

²⁶ DL. 53540.

²⁷ DL. 54879.

²⁸ Engel, *Genealógia*, sv. Dán rokonsága.

²⁹ DL. 14066; Annexe II.

³⁰ DL. 15700; Annexe III.

La génération suivante est incertaine à l'égard de la descendance directe et du nombre de personnes qui la composent, existant une lacune entre les deux générations successives, si celles-ci ont été vraiment successives. Comme nous l'avons dit déjà, ni pour Dumitru II, le fils de Ladislau, ni pour le trois frères, les enfants de Mihail I, nous ne pouvons affirmer avec certitude qu'ils ont eu des descendants, supposant seulement que Luca aurait été le fils de Ladislau, car celui-ci est le seul qui apparaît dans les documents en qualité de teneur du domaine, après la disparition de Ladislau. Mentionné pour la première fois en 1427, dans le contexte de la lutte contre les turcs à Golubac³¹, dix ans plus tard, en 1437, Luca détenait la possession de Bara du domaine de Duboz³². Déjà en 1453 il était mentionné comme décédé, en cette situation étant rappelée sa veuve, la belle-mère de Ladislau Pochay³³, le dirigeant du comitat de Timiș.

De la même génération fait partie George qui, en 1431, nommait en qualité de représentants devant la loi, en son propre nom et pour ses possessions, plusieurs nobles, entre qui comptait Ladislau Himfy de Remetea³⁴, à cause de son départ en Italie avec l'armée du roi Sigismund, existant donc la possibilité de sa disparition. Revenu de l'Italie, George est mentionné en 1435 dans une dispute avec la famille de Himfy³⁵, mais sans de détails, nous ne pouvant dire si celui-ci devrait être encadré parmi les descendants directs des trois frères de 1410, ou il fait partie de la branche de leur cousin Dumitru.

La cinquième génération de la famille est représentée par les descendants de Luca Danfy de Duboz. Il s'agit ici de Andrei, Ioan II et Cristina. Si Cristina est connue seulement comme la veuve de Ladislau Pochay³⁶ en 1459, les mentions documentaires concernant Ioan et Andrei sont plus nombreuses. Ioan II apparaît à côté de son frère dans le conflit avec les nobles de la famille Nagymihály, ayant pour référence le fait que le terme du nantissement de Duboz n'a pas été respecté³⁷. Au long de l'année de 1470, toujours avec son

³¹ *Temes*, p. 613.

³² DI. 55082.

³³ DI. 55544.

³⁴ DI. 43897 et 54765: *quod universa possessiones et bona sua ipsum iure concernentes pro tuitione et custodia Ladislao, filio Hem de Remethe dedit et assignavit, donec quousque de Italia presentis exercitus domum poterit.*

³⁵ Adrian Magina, *Albertus Archidiaconus Themesiensis. Între cele temporale și spirituale*, dans *AnB* (S.N.), Arheologie-Istorie, XVI, 2008, p. 167, annexe n° XV.

³⁶ DI. 38325; d'une manière similaire apparaît en 1492 – DI. 67257.

³⁷ DI. 15700.

frère Andrei, ils reçoivent des parties des possessions de l'infidèle Martin de Iclod³⁸. Dans un acte de 1472 est mentionnée sa veuve Elisabeta, la fille de Ladislau Dóczy³⁹, remariée avec Laurențiu Orszag de Guth⁴⁰. Avec Ioan elle a eu un seul fils - Martin⁴¹, le dernier descendant masculin de la famille. De la liste de fonctions et de dignités rédigée par Engel il résulte que du mariage de Ioan et de Elisabeta aurait existé encore une fille, Cristina*, mentionnée dans les documents en 1490 en qualité d'épouse de Nicolae Bocsó⁴².

Andrei, le fils de Luca, est retenu à voie documentaire tout en commençant avec l'année de 1462 (voir ci haut). L'historiographie met en évidence le fait que plusieurs membres de la famille auraient eu un important rôle dans la vie politique, mais de ce point de vue seulement sur Andrei il existe des données certaines. En 1472 il a été chevalier de la cour⁴³, puis il a accompli la fonction de ban de Dalmatie et de Croatie pendant la période comprise entre les années de 1475-1476 et aussi celui de ban de Severin, bien qu'il ne soit nommé que *egregius*, car à ce temps-là la fonction de ban ne faisait partie parmi les dignités de baron⁴⁴. Andrei est celui qui commence un long procès pour récupérer le domaine de Recaș. Débutant en 1470, fut un litige avec les familles de Cerna et de Bizere, qui détenaient de la part du roi ce domaine en suite de la mort de Stanislau de Recaș sans avoir des descendants, le neveu paternel de Neagu de Recaș, celui venu en 1358 du Pays Roumain. Ce procès avait eu plusieurs termes de jugement qui ont été gagnés par la famille de Danfy. Mais au dernier appel, celui de l'année de 1489, les juges ont résolu que les familles de Cerna et de Bizere ont le droit légal de maîtriser ce domaine⁴⁵. Andrei a été marié avec Barbara Kollár, mentionnée comme veuve dans un acte de 1496⁴⁶, les documents étant muets à l'égard de leurs descendants.

Le dernier Danfy qui est mentionné est Martin, le fils de Ioan, marié avec Barbara Makó. Celle-ci, en 1512, comme la veuve de Martin, protestait

³⁸ Dl. 27335.

³⁹ Dl. 17276.

⁴⁰ Dl. 88607.

⁴¹ *Ibidem*.

* Cristina est connue seulement dans la généalogie de Engel Pál.

⁴² Engel, *Genealogia*, sv. Dán rokonsága.

⁴³ Dl. 17405.

⁴⁴ I. Drăgan, *op. cit.*, p. 294, 420, 422.

⁴⁵ Voir la note n° 11

⁴⁶ Dl. 26064.

auprès du roi parce que des parties du domaine de Duboz ont été vendues sans que celle-ci soit informée. Leur fille Ana* se retrouve dans les documents de l'année de 1512⁴⁷.

On ne peut emmener aucune supposition sur les descendants de cette famille après cette date. Le manque de descendants masculins et les difficultés de l'époque ont contribué à la dilution et, puis à l'aliénation du tout héritage de Dan.

Si les aspects de nature généalogique et foncière peuvent être surprises d'une manière relativement facile, tout ce que tient de la vie religieuse s'avère beaucoup plus difficile à investiguer, car les documents ont retenu dans un mode subtile un tel problème. Ainsi, juste du XIVe siècle existent des données que les membres de cette famille avaient embrassé le catholicisme, surtout dans le contexte du conditionnement imposé par la diplôme royale de 1366, quand le statut social dépendait de celui confessionnel, dans les décennies sept/huit, quand Dan est mentionné, celui-ci était déjà catholique. Dans la localité de résidence du domaine fonctionnait une église de rite romain, nous le savons avec certitude, Duboz faisant partie d'entre les paroisses de l'archidiaconat de Sebeș, du diocèse de Cenad. Aussi, on connaît le nom de deux d'entre les prêtres (*plebanes*) de la localité, Nicolae en 1433⁴⁸ et Ioan, mentionnés en 1434⁴⁹ dans le contexte des conflits issus entre les familles Danch de Macedonia, Himfy de Remetea et, collatéralement, Danfy de Duboz. On ne sait si la population avait adopté le catholicisme, sinon partiellement ou temporairement, mais en 1415, alors quand l'autorité papale répondait à la plainte adressée par la famille de Danfy, reconnaissait implicitement que ses habitants appartenaient au culte orthodoxe⁵⁰.

Le domaine

La localité qui a donné le nom du domaine existe même aujourd'hui. Il est possible que, tout le long du Moyen Age, dans ces places aient été des forêts de chênes, si on tient compte de la signification linguistique de la racine

* Connue seulement de la généalogie réalisée par Engel Pál.

⁴⁷ Engel, *Genealogia*

⁴⁸ A. Magina, *op. cit.*, p. 158.

⁴⁹ *Ibidem*, p. 165.

⁵⁰ V. Achim, *op.cit.*, passim.

du mot: dub, dob, dab dans la langue serbe signifiant la chêne⁵¹. Les premières mentions sur cette localité proviennent des années 1333-1334, sous les formes Dobos, Dubas⁵², quand celle-ci appartenait du point de vue ecclésiastique à l'archidiaconat de Sebeș⁵³. Au moment de la première mention en qualité de domaine, la localité était déjà son noyau. De ce temps-là il était considéré comme ayant des dimensions appréciables, la preuve de cela étant le fait que, dans les années de 1371-1372, les fils de Danfy de Duboz envoient 16 hommes à la construction de la forteresse de Orșova, en comparaison avec le domaine de Recaș ou le nombre de personnes envoyées du district de Cheri⁵⁴. L'historiographie a retenu le fait que ce domaine avait entre 44 et 67 villages, l'un des plus grands du royaume, selon le calcul effectuée par Csánki comparant le nombre de localités de l'acte d'indivision de l'année de 1410 avec celles inscrites dans le document de nantissement de 1447 (voir les annexes I-III). Mais il faut tenir compte du fait que dans un aréel assez restreint (environ 124 km²)⁵⁵ il y soit un bon nombre de localités. Nous croyons qu'il s'agit de petites établissements – peut être des hameaux - formées par des familles apparentés entre elles, qui dans une intervalle de 30-40 années (entre 1440 et 1447/1462) quelques unes disparaîtraient et des autres apparaissant en même temps. En ce sens, si en 1410 apparaissent 42 localités partagées entre les trois frères, Ladislau, Mihail et Ioan, dans le nantissement de 1447 il y a 44 établissements, d'entre qui seulement 13 se superposent avec celles de 1410, sans que ces villages soient toutes dans la possession de Ladislau, celui qui met en gage le domaine. Tout en analysant les trois documents⁵⁶, il en résulte un total de 65-67 villages, mais ces chiffres doivent être nuancés, car dans l'intervalle de 50 ans d'entre les actes, beaucoup des localités inscrites dans le document de partage (1410) et qui n'ont pas été mentionnées en 1447 auraient pu disparaître entre temps. C'est la raison pour laquelle nous considérons que le chiffre indiqué par l'historiographie hongroise, repris par celle roumaine, dépasse pleinement les réalités de ce temps-là. Sans de doute nous pouvons

⁵¹ Mile Tomić, *Srpski rumunski rečnik*, tom I (A-L), Timișoara, 1995, p. 165.

⁵² Milleker Bódog, *Délmagyarország középkori földrajza*, Temesvár, 1915, p. 165.

⁵³ Dumitru Țicu, *Geografia eclesiastică a Banatului medieval*, Cluj-Napoca, 2007, p. 160.

⁵⁴ *Doc. Val.*, p. 239-243.

⁵⁵ *Hungary in the late middle ages*, Map, edited by Pál Engel.

⁵⁶ Dl. 53540 (1410), Dl. 14066 (1447), Dl. 15700 (1462).

seulement dire que le domaine avait 42 localités dans l'année de 1410, et 37 ans plus tard ce nombre croissant avec deux localités.

L'issue de l'indivision de 1410 se réalise entre les membres de la deuxième génération, chacun d'entre eux recevant 13 possessions, en même temps la cour et le jardin de Duboz et de Hatyas restant en administration commune. Les biens indivis étaient aussi dans la maîtrise des cousins des trois frères. En 1447 Ladislau, étant en crise financière, met en gage le domaine pour une somme de 1000 florins, sur un délai de 6 années, au bénéfice de Ladislau de Nagymihály. On peut supposer que ce contracte s'est prolongé après 1453, le terme limite du contracte, parce que Elena, la veuve de Nagymihály, dépose une plainte concernant ce nantissement, qui n'a pas été respecté par Ioan et Andrei Danfy de Duboz.

Similairement aux autres familles nobles, même les membres de la famille de Danfy ont essayé d'augmenter leur potentiel foncier. Cette tendance a eu pour conséquence des conflits avec les familles des domaines voisins: Chep de Gherteniș, les nobles Himfy de Iersig. En 1470, Ioan et Andrei reçoivent en qualité de don de la part du roi Mathia les possessions du Martin de Iclod. Dans la même idée, Andrei démarre un long procès pour obtenir le domaine de Recăș, mais sans succès.

Les dernières mentions à l'égard de Duboz comme localité, et éventuellement comme domaine, nous parviennent du début du XVIIe siècle. Dans les conditions des conflits avec les ottomans (fin du XVIe siècle), des parties du comitat de Timiș sont incorporés dans le Principat de la Transylvanie, données par Sigismund Rákóczi à ses fidèles. En ce contexte, par deux diplômes de l'année de 1607, le prince donnait à Ștefan Trombitas, Martin Radić et Ioan Pribek de Lugoj des parties des possessions Duboz, Izgar et Cadar, appartenant au comitat de Timiș⁵⁷.

Des personnages portant la particule de Doboz se retrouvent dans les siècles suivantes dans le comitat de Bekes, ou il existent deux localités avec ce nom, mais aussi dans le comitat de Tolna, dans le nord de l'Hongrie.

⁵⁷ MOL, F 1, Libri Regii, V, f. 97r.;121v.

Annexes:

I

1410, iulie 1, Timișoara

Original: Dl. 53540, papier rompu partiellement, huit sceaux appliques à verso.

Edition: Pesty Frigyes, *Oklevelek Temesmegye és Temesvárváros történetéhez*, ed. Ortway Tivadar, I, Pozsony, 1896, p. 429-431 (variant légèrement différente selon Elechus de l'archive de la famille Kállay).

Résumé: Mályusz Elemér, *Zsigmondkori oklevéltár*, II/2 (1400-1406), Budapest, 1958, nr. 7741.

Les officiels du comitat de Timiș attaestent le partage du domain de Duboz entre Mihail, Ioan et Ladislau les fils de Mihail, le fils de Dan de Duboz.

Nos, magister Petrus, filius Nicolai de Derechke, vicecomes et iudices nobilium comitatus Themesiensis, memorie commendamus tenore significantes, quibus expedit universis, quod Michael, Johanne et Ladislao, filiis Michaelis, filii Dan de Dobaz, coram nobis personaliter constitutis per eosdem ministerio vive vocis confessus extitit sponte et relatum in hunc modum, quod ipsi de concordia et bona eorum voluntate in omnibus rebus et bonis eorum mobilibus et immobilibus, videlicet equis, equatilibus, pecoribus, pecudibus, ovibus, porci set aliis animalibus, presertim vero in possessionibus eorum exceptis, dumtaxat locis curiarum eorum et ortorum in Dobaz¹ predicta, et Hathyas² habitorum, que communi usui eorum commississent directam et equalem inter se fecissent et habuissent divisionem, ita videlicet quod possessiones Zlanafalva³, Ozyagfalva³, Venet[ze]falva³, Bankakenezfalva³, Lewkusbaroyafalva³, Fforrayfruthafalva³, Waydafalva³, Wasayzgarafalva³, Sthanȳlafyademeterfal[va]³, (...)falva⁴, Thyvadarfalva³ et Suryanpeterfalva³, vocate prefati Michaeli, item possessiones Dobratabusilafalva³, Sarkogfalva³, Ffekethwdragomerfalva³, Meheshfalva³, Thetheshfalva³, Sthoyakfyanusfalva³, Veresdragomerfalva³, Supafalva³, Chagarafalva³, Nagmorthonfalva³, et

directa mediaetas possessionum Bratulfalva³ ac Churilafalva³ dictarum supradicto Johanni, preterea possessiones Thothsomezgafalva³, Obradfalva³, Dayafalva³, Dranifalva³, Ffynthafalva³, Balasfalva³, Filgethfalva³, Bogafalva³, Zalayvanfalva³, Filespeteryzgara³, Darnothfalva³, et directa medietas possessionis Bratufalva memorato Ladislao, secundum predictam eorum evenissent et successissent, insuper idem Ladislaus portionem suam in quadam vineam annotati Michaelis habitam eidem Michaeli pro uno equo annotato Ladislao assignato perpetuo comississet et assignasset. Item quod ipsi in possessionibus eorum Dobaz, Hathyas et Karazo⁵ vocatis per sessionis et fundos, quarum fecissent et habuissent divisionem. Item preallegatus Ladislaus tertiam partem possessionem Kuthus⁶ dicto Michaeli, et tertiam parte possessionis sue Nagyzzgar⁷ vocatarum Johanni antedictis fratribus suis tamdui, donec ipse vita comes aeffusit, utendam et fruendam comississet ipsis Michaelis et Johanne defunctis eadem tertie partes possessionum earundem rursus in ipsum Ladislaum devolvi teneantur. Item iamdictus Johannes e converso portionem suam in quadam vinea iuxta vineam Zlove existenti habitam pretitulato Ladislao fraternaliter traddidisset. Item ordinassent etiam ut si possessionem eorum Bohanusfalva⁸ vocatam, nunc apud manus alienas habitam requirere possent, extunc ipsam similiter inter partes equales dividere teneantur terram autem usuales, utputa arabiles, fenilia, prata, silva, piscina set alias utilitates quilibet eorum ad partem suam uti et frui (...) ⁹ hoc non pretermisso, quod ipsi universas, et quaslibet litteras hucusque sub quacunque forma verborum emanatas, vanas, cassas, comississent et viribus carituras obligamine huiusmodi inter ipsos habito, quod si quis ipsorum temporum in eventu in premissis et singulis premissorum persistere nollet, extunc hic contra in premissis persistentibus ante litis ingressum in quinquaginta marcis denariorum convinceretur eo facto. Ad quod predicti Michael, Johannis et Ladislaus contra sese coram nobis spontanea obligarunt voluntate harumstrarum testimonio litterarum mediante.

Datum in Themeswar, feria tertia proxima post festum Beati Ladislai regis, anno Domini millesimo quadringentesimo decimo.

Verso: Divisionales inter Michaellem, Joannem et Ladislaum filios Michaelis de Dobaz intuitu 34 circiter possessionem in comitatu Themesiensis existentem 1410.

1. Duboz, dép. de Timiș.
2. Hitiaș, dép. de Timiș.
3. Localités trouvés dans la componence du domaine de Duboz, difficilement d'être identifiés sur place.
4. Document détérioré.
5. Localité qui n'a pas été identifié, située auprès de Duboz.
6. Nichițdorf, dép. de Timiș.
7. Izgar, dép. de Caraș-Severin.
8. Localité qui n'a pas été identifié, située auprès de Duboz.
9. Document détérioré.

II

1447, mars 17, Leles

MOL, DL. 14066, papier, sceau de fermeture appliqué à verso.

Stanislau, le préposite du convent de l'église De la Sainte Croix de Leles témoigne que Ladislau Danfy a mis en gage le domaine de Duboz pour Ladislau Nagymihály pour une somme de 1000 florins, sur un délai de six années.

Nos, Stanislaus, prepositus et conventus ecclesie Sancte Crucis de Lelez, memorie commendamus quod Ladislao, filio Dan de Doboz, coram nobis personaliter constituto per eandem confessum extitit nostri in presencia pariter et relatum quod ipse quibusdam arduis suis necessitatibus ipsum ad presens urgentibus evitandis totales porciones suas possessionarias in possessionibus Doboz¹ predicta ac pertinentiis eiusdem videlicet Magyarsomzegg², Thothesomzegg², Kozthafalwa², Zeres², Thamasfalwa², Wenecze², Hatthÿas³, Rakawycza², Mehesfalwa², Kyskeped², Sakoyafalwa², Thÿwrelefalwa², Sarkaagh², Porparafalwa², Krusewecz², Bankfalwa², Bogafalwa², Lewkesbaraya², Weresfalwa², Lywbanchfalwa², Markfalwa², Dragamerfygereghefalwa², Supafalwa², Fynthafalwa², Fethkythlaczafalwa², Nagÿfylged², Rasafalwa², Falwhel², Zazkÿlyefalwa², Surÿanfalwa², Sÿmafalwa², Alsobathfalwa², Felsewbathfalwa², Wayÿsa², Kozthathÿnfalwa²,

Ohabÿcza², Walk², Nagÿzgar⁴, Raÿkoÿzgar⁴, Lwbothafalwa², Thÿvadarfalva², Brathamfalwa², Marthonfalwa² et Borozlawÿczafalwa² in Thÿmisiensi nec non Soth⁵ vocatis in Chanadiensi comitatibus existentes habitas cum cunctis earundem porcionum possessionariarum utilitatibus et pertinenciis universis egregio Ladislo, filio Johannis, filii Ladislai de Naghmihal in mille florenis auri puri pignori obligasset obligavitque coram nobis eomodo quod a data presencium per et infra decursum sex revolutiones annuales nunc post sese affuturas pretactas porciones suas possessionarias possessionibus in prenomnatis habitas a prefato Ladislao de Naghmihal redimere non valeret elapsis autem ipsis sex revolucionibus annualibus dum et quandocunque ipse easdem porciones suas possessionarias ab ipso Ladislao de Naghmihal redimere posset redimendi haberet facultatem. Idemque Ladislaus rehabitis premissis mille florenis auri puri plene et intregaliter ac pure et simpliciter absque scilicet decima et nona partibus easdem porciones possessionarias eidem Ladislao, filio Dan, omni occasione cessante litisque protraccione quavis semota remittere et resignare teneretur, assumpmens nichilomnis annotatus Ladislaus, filius Dan, et obligans se usque tempus redempcionis pretactarum universarum porcionum suarum possessionariarum in dompno earundem memoratum Ladislaum de Naghmihal contra quoslibet impetitores causidicos juridice conservare atque expedire laboribus suis propriis et expensis harum nostrarum vigore et testimonio litterarum mediante.

Datum feria tertia proxima post festum Beati Georgii pape, anno Domini millesimo quadringentesimo quadragésimo septimo.

Verso: Inpignoraciam.

1. Duboz, dép. de Timiș.
2. Localités disparues dans la componence du domaine de Duboz, difficilemnt d'être idéntifiés sur place.
3. Hitiaș, dép. de Timiș.
4. Izgar, dép. de Caraș-Severin.
5. Localité disparue, située auprès de Tisa, dans la Serbie d'aujourd' hui.

III

1462, février 11, Eger

Original: Dl. 15700, papier, sceau de fermeture appliqué à verso.

Le Chapitre de Eger annonce que Elena, la veuve de Nagymihály, a protesté contre Ioan et Andrei Danfy, les fils de Luca de Duboz, qui n'ont pas respecté les termes de la mise en gage antérieure.

Nos, Capitulum ecclesie Agriensis, memorie commendamus quod Symon de Daras in persona nobilis domine Elena vocate alias relicte condam Ladislai de Nagmýhal nunc vero consors Andree de Chýthnek, filie vero condam Stephani de Kerezthwr, in nostram veniendo in presenciam per modum protestacionis et prohibicionis nobis significare curavit in hunc modum: quod prout ipse percepisset Andreas et Johannes, filii condam Luce Daan dicti de Dobos universas porciones possessionarias suas in possessionibus Dobos¹ predicta, Magyarsomzeg², Thothesomzeg², Kazthafalva², Zereb², Thamasfalva, Wenecze², Hathýas³, Rakawýcze², Mehesthfalva², Kýskepeth², Sakoyafalva², Thywrefalva², Sarkaagh², Porporafalva², Krwsewecz², Bankfalva², Bogafalva², Lewkesbaráya², Weresfalva², Lybachfalva², Markfalva², Dragamenkfigenhfalva², Supafalva², Fintafalva², Fethkylaczafalva², Nagfilked², Rasafalva², Falwhel², Zazkylýefalva², Suryanfalva², Sýmafalva², Alsobathfalva², Felsewbathfalva², Wáýsa², Kozthathýnfalva², Ohabycza², Walk², Naghýzgar⁴, Raýkoyzgar⁴, Lwbathafalva², Thywadarfalva², Brathamerfalva², Marthonfalva² et Boroslawyczafalva² in Themesiensi ac Solth⁵ et⁶ Chanadiensi comitatibus existentibus habitas ipsam dominam ratione certi pignoris concernentes minus iuste et indebite pro se ipsis occupassent ac se ipsos in dominium earundem statui procurassent in preiudicium et dampnum ipsius valdemagnum, unde facta ipsa protestacione prefatus Symon de Daras annotatum Johannem filium condam Luce Daan dicti de Dobos coram nobis facie ad faciem repertum, dictum vero Andream fratrem eiusdem tamquam absentem ab huiusmodi indebita et minus iusta occupacione prescriptam porcionem possessionariarum, seque in dominium earundem intromissione et statuifaccione usuumque et fructuum percepcione vel percipifaccione quomodolibet factis vel fiendis prohibuit contradicendo et

contradixit inhiendo publice et manifeste coram nobis testimonio presencium mediante.

Datum feria quinta proxima post festum Beate Scolastice Virginis, anno Domini millesimo quadringentesimo sexagesimo secundo.

Verso écrit par un autre main (XVIIe siècle): Protestatio Elener[elic]tae Ladislaj de Nagy Mihalÿ consortis Andreae de Chythnek filiae Stephani de Keresztur contra Joannem Daan de Dobos intuitu portionum in possessionibus Dobos, Magyar et Tot Szomszegh ac aliis hic specificatis in comitatibus Themesiensi, Solth et in Csanadiensi existentibus habite facta.

1. Duboz, dép. de Timiș.
2. Localités disparues dans la componence du domaine de Duboz, difficilement d'être identifiés sur place.
3. Hitiaș, dép. de Timiș.
4. Izgar, dép. de Caraș-Severin.
5. Localité disparue, située auprès de Tisa, dans la Serbie d'aujourd'hui.
6. Ainsi dans le texte. Correct *in*.

IV

1470, novembre 29, Buda

Original probablement perdu.

Des copies: transcription dans l'acte du roi Matia de 19.09.1472; transcription dans l'acte du roi Matia de 10.11. 1489 – DL 9117.

Le roi Matia Corvin fait don le domaine de Recaș vers Andrei Danfy, selon les liens de sang de son ancêtre Dan avec Neagu de Recaș, en meme temps un quart de la possession revenait aux neveux de Anna, la fille de Neagu.

Mathias, Dei gracia rex Hungarie, Bohemie etc., fidelibus nostris Capitulo Ecclesie Chanadiensis, salutem et gratiam. Noveritis quod Georgius literatus de Buda, pro egregius Andrea, filio Daan de Doboz, cum procuratoris literis nostris iuxta continenciam literarum nostrarum prorogatoriis in octavis festi Beati Michaeli Archangeli in figura iudicii nostre personalis presencie comparendo contra nobilem dominam Dorotheam vocatam,

relictam condam Michaelis de Charna ac Nicolaum, Georgium et Michaellem, filios condam Blasii de eadem Charna necnon Thomam de Seryen et Simonem Korlath de Pythwaros, exposuit eomodo quod licet idem condam Daan et Nago invicem fratres fuerunt uterini, universeque possessiones et quevis jura possessionaria eorundem in alterum condescense extiterunt, ipseque Andreas prefati condam Daan, ac condam Stanislaus, filium condam Nicolai, antefati condam Nago successores fuerint oppidaque Rekas¹ et Doboz² vocata in comitatu Themesiensi existencia, simulcum universis villis, porcionibusque possessionariis ac prediis et cunctis aliis utilitatibus eosdem condam Daan et Nago equo et pari jure contingerint decessoque sive herede prefato condam Stanislao universe eiusdem possessiones et quelibet iura possessionaria in ipsum scilicet Andream devolute et condescensa extiterunt. Tamen uti percepisset prefati condam Michael de Charna ac Blasius deeadem, necnon Nicolaus de Byzere, nescitur quibus respectibus prescriptum quidum Rekas vocatum, ut prefertur in dicto comitatus Themesiensis habitum cum cunctis villis et prediis, necnon certis eiusdem utilitatibus et pertinenciis quibuslibet per defectum seminis eiusdem condam Stanislai, nomine juris regii a predecessoribus nostris puta condam dominis Wladislao et Ladislao regibus similiter Hungarie sibi ipsis impetrassent, et si ipsos in dominium eiusdem taliter qualiter statui fecissent quod quidem opidum Rekas simulcum universis eiusdem pertinenciis et utilitatibus prefati universis eiusdem pertinenciis et utilitatibus prefati domine Dorothea relicta condam Michaelis de Charna, Simon Korlath de Pytwaros, Thomas de Seryen, necnon Georgius, Nicolaus et Michael, filii prefati condam Blasii de Charna severent et conservarent eciam de presenti, potencia mediante in preiudicium iurium dicti actoris et dampnum valdemagnum. In quibus prefato actori plusquam mille florenos auri dampna intulissent et ibidem in huius comprobacionem, quasdam duas literas, unam vestram et aliam vicecomitum et iudicum nobilium dicti comitatus Themesiensis inquisitoriam et attestatoriam, ambas patenter per modum proclamate congregacionis generalis ad nostra regia literatoria mandata relatorie rescriptas nostro judiciario examini iuravit exhibere in quantum continenciis id quod prefati condam Daan et Nago fratres invicem fuissent uterini, universeque possessiones in alterutrum condescendi debuissent et quod prefati Andreas, filius condam Daan et dictus Stanislaus, filius olim Nicolai, filii condam Nago heredes eorundem Nago et Daan essent opidumque prescriptum

Rekas simulcum universis villis porcionibusque possessionariis ac prediis et aliis pertinenciis suis eosdem condam Daan et Nago equo jure contigissent et super his literas et literalia instrumenta vidissent, ex fassionibus vicinorum et commetaneorum dicti opidi Rekas ac nobilium comprovincialium predicti comitatus Themesiensis in eisdem literis conscriptam clare adinveniebatur, quibus exhibitis prefatus procurator dicti actoris in persona eiusdem eidem ex parte prefatorum in causam attractorum per nos in premissis iudicium et justiciam supplicavit impertiri quo audito Bartholomeus Parys de Zenthandras pro prefate domina Dorothea, relicta condam Michaelis de Charna cum procuratoriis literis magnifici comitis Johannis de Rozgon iudicie curie nostre ac prefatus Thomas de Seryen pro se personaliter et pro antefatis Nicolao, Georgio et Michaeli, filiis dicti condam Blasii de Charna necnon eadem Simone Korlath, cum procuratoriis literis capituli ecclesie Orodiensis in eandem nostram personalem exurgendo presenciam responderunt et adverso quod quamvis magna quantitas dicti opidi Rekas simulcum cunctis suis utilitatibus et pertinenciis eiusdem quibuslibet eandem dominam Dorotheam et predictos Nicolaum, Georgium et Michaeli filios condam Blasii de Charna, certo jure concernat, directa autem quarta pars eiusdem opidi modosimili cum cunctis suis utilitatibus et pertinenciis quibuslibet, olim domine Anne, filie dicti condam Nago avie utputa condam nobilium dominarum Elene dicti Simonis Korlath et Katherine, predicti Thome de Seryen consortium, pro quarta filiali eiusdem domine Anne, data fuisset, et eo jure Johanni, filio ac puellis Elizabeth, Katherine, Anna et Cristina, vocatis filiabus dicte condam domine Katherine et prefato Thoma de Seryen ac Michaeli et Nicolao filiis et puelle Sophie, filie predictae domine Elene et prelibato Simone Korlath progenitis et per eosdem eisdem Thome de Seryen et Simoni Korlath pertineant. Tamen idem opidum Rekas simulcum villis et aliis pertinenciis ad idem spectantibus, a manibus eorundem in causam attractorum, per ipsum Andream, filium Daan actorem, post introacionem presentis cause fuisset occupatum, et idem in manibus eiusdem esset etiam de presenti. In cuius contrarium prefatus procurator dicte Andree actoris in persona eiusdem replicabat eomodo: quod predictum opidum Rekas et eiusdem pertinenciis non per ipsum Andream actorem sed per nostram maiestatem essent occupate et sub nomine nostrae maiestatis idem et eedem occupatae haberentur etiam de presenti. Et ibidem in horum verborum suorum verificacionem, quasdam literas nostras preceptorias patenter sub

secreto sigillo nostro ad propriam commissionem nostram emanatas eidem nostre personali presencie presentavit, habentes hunc tenorem: (il suit l'acte du roi Matia de 26.11.1470)

Quibus presentatis prefatis procuratores dictorum is causam attractorum juxta pretacta eorum allegata tam super perpetuitate dicti opidi Rekas et suarum pertinenciarum predictarum quam eciam super prescripta quarta filiali dicte eandem domine Anne, filie olim Nago certas literas et literalia instrumenta habere et easdem non ad presens sed termino ulteriori per nos eisdem dando coram nobis exhibere velle recitabant, et licet ad exhibicionem huiusmodi literarum et literalium instrumentorum eisdem in causam attractorum de consuetudine regni nostri ulterior terminus dari debere apparebat. Tamen quia tum ex eo quod idem Andreas actor de nostra commissione ad nostram et dicti regni nostri ardua negocia expedienda, ad partes Slesie sub principatu nostro existentes iturus est: ibique non tantum infra tempus unius anni sed pluribus annis occupari debetis, iniustumque esset et justicie omnino disconveniens videretur quod idem Andreas suspensa causa sua pretacta et in diversos terminos protelata, prescriptis justis juribus suis privaretur, tum eciam certis aliis ex causis animum nostrum ad moventibus eadem maiestas nostra prefatis in causam attractis ad exhibicionem predictarum literarum et literalium instrumentorum ulteriorem terminum preter octavas presentes dari debere non admittebat et propterea pretactas literas et literalia instrumenta dictorum in causam attractorum per ipsos habere allegatas exhiberi commissimus per eosdem quequidem domina Dorothea ac iidem Nicolaus, Georgius et Michael, filii condam Blasii de Charna in causam attracti, nec per se, nec per prefatos procuratores ipsorum prescriptas ipsorum literas quas facto in premissis pro eorum parte ut dicebunt habitas ad nostram juridicum requisicionem curavit exhibere prefatus autem Thomas de Seryen, in presonis prefatorum Johannis filii et puellarum Elizabet, Katherina, Anna et Cristina vocatarum filiarum dicte condam domine Katherine et Michaelis et Nicolai filiorum et puelle Sophie filie prefate condam domine Elene in declaracionem dicte quarte filialis olim domine Anne, filie dicti Nago, quasdam literas vestras privilegiales alphabeto intercisas nobis presentavit hunc tenorem continentes: (il suit l'acte du Chapitre de Cenad, de 25.04.1405, publié dans Pesty Frigyes, *Oklevelek Temesmegye és Temesvárváros történetéhez*, ed. Ortvy Tivadar, I, Pozsony, 1896, p.337-342).

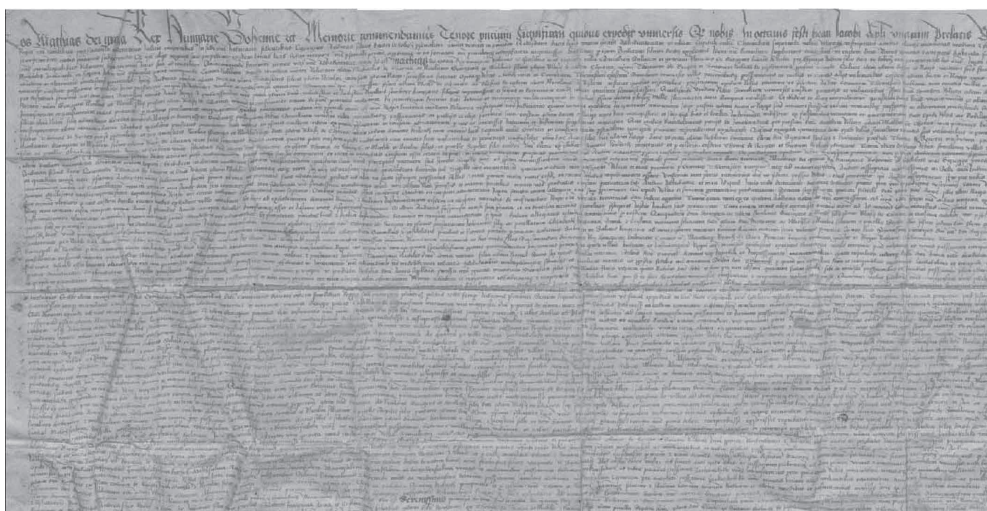
Quibus presentavit tam prefatus Georgius literatus procurator dicti actoris eidem ex una quam etiam antefatus Thomas de Seryen sibi ac prefatis filiis et filiabus predictarum dominarum Elene et Katherine, necnon Simoni Korlath per nos in premissis iudicium et iusticiam ministrari supplicarunt, verum quia prefati in causam attracti ad prescriptas querimonias et preposiciones in persona dicti Andree actoris contra ipsos ratione predicti opidi Rekas ac villarum ad idem spectantium ceterarumque pertinentiarum earundem coram nobis modo premissis porrectas responderet prescriptum oppidum ac villas ad idem pertinentes sibi ipsis pertinere debere et super eisdem literas et literalia instrumenta habere ac easdem in ulteriori termino per nos ipsis dando exhibere allegasse tandemque nos premissis ex causis pro termino exhibicionis earundem eisdem in causam attractis presentes octavas deputando idem domina Dorothea ac Nicolaus, Georgius et Michael, filii dicti condam Blasii de Charna super facto dicti opidi Rekas et suarum pertinentiarum predictarum modo premissis nullas literas exhibere valuisse prefatus autem Thomas de Seryen in sua ac predicti Simonis Korlath, necnon prefatarum Johannis, filii ac puellarum Elizabeth, Katherine, Anna et Cristina vocatarum filiarum eiusdem condam domine Katherine, necnon Michaelis et Nicolai, filiorum et puelle Sophie filie predictae condam domine Elene, personis prescriptas literas vestras privilegiales in superioribus verbotenus insertas exhibuisse et vigore earundem pretactam directam quartam partem ipsius opidi simulcum villis Solmos³, Nywgomad⁴ et Hedemer⁴ vocatis ac medietatibus possessionum similiter Hedemer et Wolkanfalva⁵ vocatarum, necnon quarte partis possessionis Zarkatheleke⁴ nuncupata prefatis filiis et filiabus dictarum condam dominarum Katherine et Elene et per eisdem sibi et dicto Simoni Korlath pertinuisse et etiam nunc pertinere debere comprobasse ex premissis reperiatur manifeste propter quod prescripte tres partes antedicti opidi Rekas simulcum possessionibus ad idem pertinentibus puta Zenthlelekfalva⁴, Kathol⁶, Melczfalwa⁴, Sebesfoka⁴, Porsynfalwa⁴, Iwanfalwa⁴, Merewfalwa⁴, Thywkwfalwa⁴ et Demetherfalwa⁴ vocatis, ac medietatibus possessionum Hedemer, Wolkanfalwa vocatarum et tribus partibus possessionis Zarkatheleke vocate aliisque earundem utilitatibus et pertinentiis quibuslibet ad easdem de jure spectantibus prefato Andree, filio Daan actori non obstante, non exhibicione dictarum literarum prefatorum nobilium de Charna ex rationibus in dictis literis vestris attestatoriis declaratis jure paraphernali prescripta vero

quarta pars eiusdem opidi Rekas simulcum antedictis possessionibus Solmos, Nywgomad et Hedemer necnon medietatibus dictarum possessionum similiter Hedemer et Wolkanfalwa vocatarum necnon quarta parte possessionis Zarka Theleke vocate modosimili cum universis earundem utilitatibus vigore prescriptarum literarum dicti condam Sigismundi Regis consensualium acstrarum exinde modo premissis statutoriarum antefatis filiis et filiabus dictarum condam dominarum Katherine et Elene et per eosdem dictis Thome de Seryen et Simoni Korlath jure perpetuo readjudicari et restatui debere nobis ac prelatis, baronibus, magistris, prothonotariis et regni nostri nobilibus nobiscum in iudicio presentis cause existentibus cercebatur, pro eo nos ex sciencia nostra speciali et eorundem prelatorum, baronum, magistrorum, prothonotariorum et regni nostri nobilium consilio prematuro prescriptas tres partes prefati opidi Rekas simulcum predictis possessionibus ac medietatibus et tribus partibus possessionum antedictarum cunctis eciam aliis pertinentiis earundem prefato dicti opidi Rekas simulcum prescriptis possessionibus ac medietatibus et eciam prescripta quarta parte et aliis earundem utilitatibus prefatis filiis et filiabus prefatarum dominarum Katherine et Elene, et per eosdem antefatis Thome et Simoni rationibus ex premissis per nostrum et vestrum homines modo subscripto restatuere decernentes et committentes fidelitati vestre firmiter precipiendo mandamus quatenus vestrum mittatis hominem pro testimonio fidedignum quo presente Ladislaus literatus de Bayshon, vel Briccius de Mondola aut Thoma de Kenez sin Johannes de Nemethy seu Andreas de eadem sive Stephanus Kakas de eadem Kenez neve Franciscus, filius wayvode de Gyarmath aliis absentibus homo noster ad facies dicti opidi Rekas ac possessionum predictarum ad idem pertinentium vicinis et commetaneis earundem universis inibi legitime convocatis et presentibus accedendo pretactas tres partes ipsius opidi Rekas cum predictis possessionibus Zenthlelekfalwa, Kathol, Melczfalwa, Sebesfoka, Porsynfalwa, Iwanfalwa, Merewfalwa, Thywkfalwa et Demetherfalwa vocatis, ac medietatibus possessionum Hedemer, Wolkanfalwa et tribus partibus possessionibus Zarka Theleke vocate ad eiusdem tres partes ipsius opidi Rekas pertinentibus cunctisque eciam aliis earundem utilitatibus prefato Andree, filio Daan actori suisque heredibus et posteritatibus universis. Item prescriptam quartam partem eiusdem opidi Rekas cum prescriptis possessionibus Solmos, Solmos, Nywgomad et Hedemer vocatis ac medietatibus dictarum possessionum

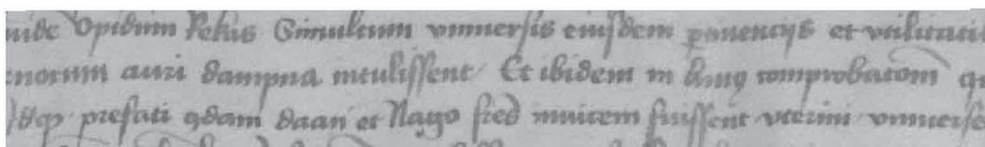
similiter Hedemer, Wolkanfalwa et quarta parte antedictae possessiones Zarka Theleke vocata, cunctis etiam aliis utilitatibus earundem, antefatis Johanni filio ac puellis Elizabet, Katherine, Anna et Cristina vocatis filiabus predictae condam domine Katherine ex prefato Thoma de Seryen item Michaeli et Nicolao filiis et puelle Sophie filie antefate condam domine Elene ex prelibato Simone Korlath progenitis et per eosdem ipsis Thome et Simoni ipsorumque filiorum et filiarum dictarum dominarum Katherine et Elene heredibus et posteritatibus universis jure premissis eisdem incumbente perpetuo possidendas, tenendas et habendas restatuet et relinquat contradiccione prefatorum domine Dorothee et filiorum dicti condam Blasii de Charna, aliorumque quorumlibet, racione previa non obstante. Et posthec huiusmodi possessionarie restatucionis seriem ut fuerit expediens, ad octavas festi Epiphaniarum Domini, nunc venturas, legitime perdurando eidem nostre personali presencie fideliter rescribatis.

Datum Bude quinquagesimo quinto die octavarum festi Beati Michaelis Arachangeli predictarum, anno Domini millesimo quadringentesimo septuagesimo.

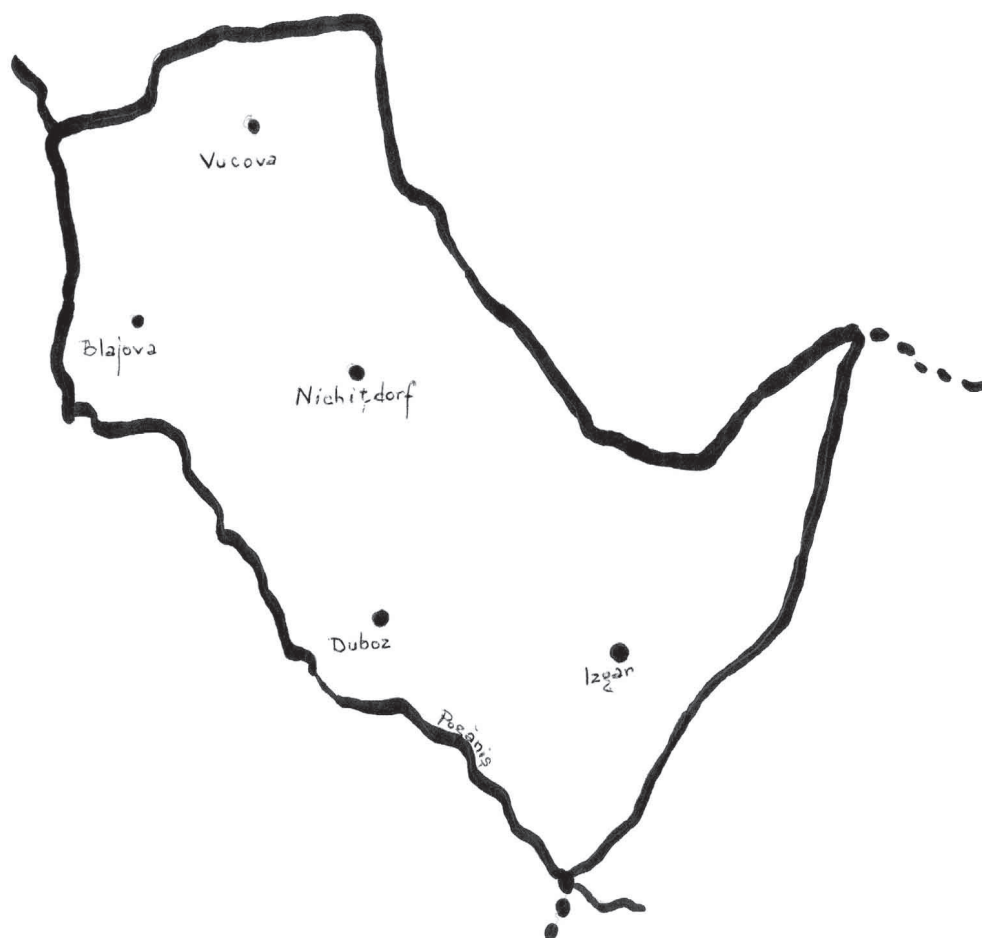
1. Recaş, dép. de Timiş.
2. Duboz, dép. de Timiş.
3. Localité disparue située au nord-est de Ianova, dép. de Timiş.
4. Localités disparues, du domaine de Recaş, difficilement d'être identifiés sur place.
5. Localité disparue située à l'est de Recaş.
6. Localité disparue située à l'est de Ianova, dép. de Timiş.

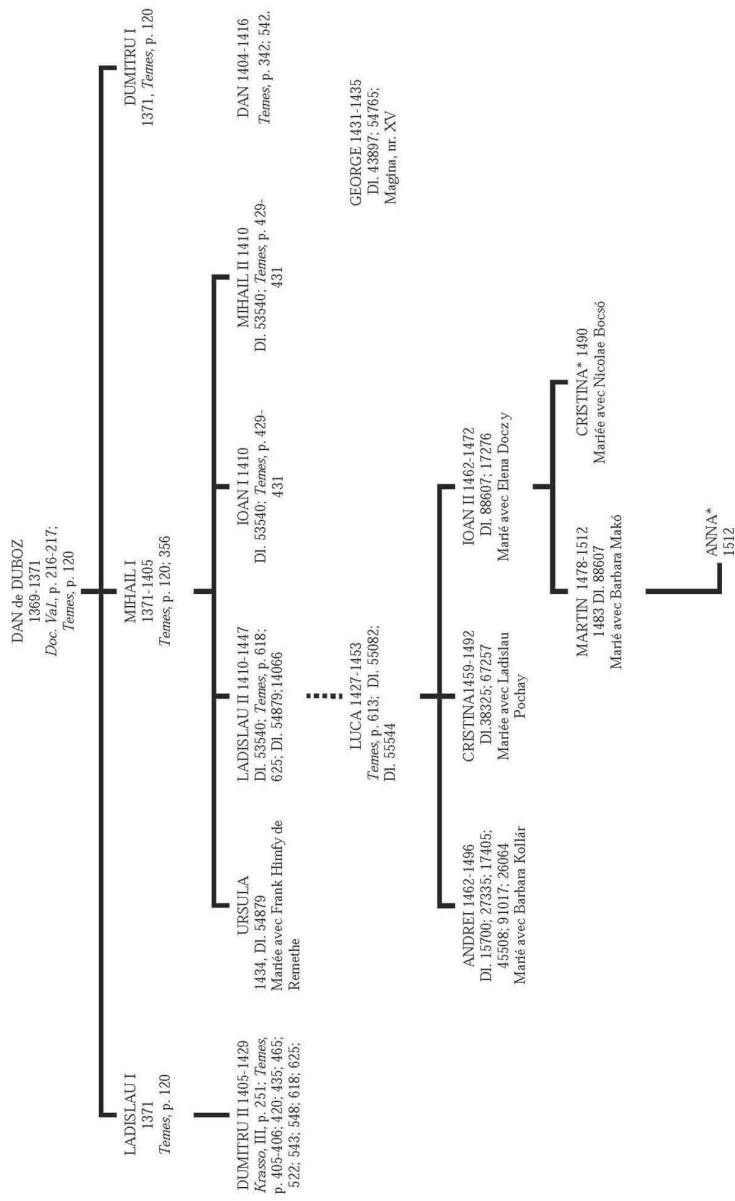
DL 45508, le document cadre de 19.09.1472.

Détail de DL 45508 (29 novembre 1470) qui se réfère à la relation de parenté d'entre Dan de Duboz et Neagu de Reçaș: *prefati condam Daan et Nago fratres invicem fuissent uterini*.

Domaine de Duboz entre XIV-XVe siècles.

Esquisse généalogique de la famille Danfy de Duboz (1369-1512)

FAMILIA DANFY DE DUBOZ

Rezumat

Familia nobiliară Danfy de Duboz s-a format în a doua jumătate a secolului al XIV-lea. Strămoșul familiei, Dan, a venit din Țara Românească, stabilindu-se în Banat, unde a primit ca donație domeniul Duboz, prima mențiune ca atare fiind din anul 1369. Istoriografia maghiară, dar și o parte din cea românească au susținut faptul că Dan ar fi fost rudă cu nobilii din Recaș, veniți și ei din Țara Românească, fără să probeze acest lucru în mod cert. Documentele inedite din anexă pun în evidență această relație de rudenie, Dan fiind frate bun cu Neagu de Recaș, pomenit în anul 1359.

Familia Danfy a avut cinci generații cunoscute documentar, între 1369 și 1512, atunci când este menționat ultimul membru, Martin. În prima jumătate a secolului al XV-lea, membri importanți al familiei au fost Dumitru, precum și Ladislau, vărul său, Luca și fiul său, Andrei, ban al Dalmației și Croației între anii 1475-1476 și ban de Severin în 1491.

Domeniul rămas în mâinile lui Ladislau și apoi a fiilor lui Luca, Andrei și Ioan, avea 42 de sate în 1410 și 44 în 1447 și 1462, cele mai importante fiind Duboz și Hatyas. Prin mărimea sa poate fi considerat ca unul dintre cele mai reprezentative deținute de nobilimea românească din regatul Ungariei.

În secolul al XVI-lea familia se va stinge pe linie masculină deși personaje cu acest nume, Danfy, sunt menționate în comitatul Békés, fără certitudinea unei relații directe de rudenie cu nobilii bănățeni.

NOI INFORMAȚII DESPRE PREZENȚA BĂNĂȚENILOR LA UNIVERSITATEA DIN VIENA (SECOLELE XIV–XVI)

Dragoș-Lucian Țigău*

Cuvinte cheie: Banat, Viena, universitate, studenți, examen de bacalaureat, doctorat.

Schlagwörter: das Banat, Wien, Universität, Studenten, Bakkalarsexamen, Doktorat.

Prezența bănățenilor în centrele academice europene, până la mijlocul secolului al XVI-lea, a fost cercetată cu mult profesionalism, acum câteva decenii, de către istoricul Costin Feneșan¹. Informațiile puse atunci în circuitul științific au fost îmbogățite și integrate în câteva ample repertorii ale studenților medievali din cuprinsul voievodatului Transilvaniei și chiar al regatului maghiar². Publicarea unor noi matricole universitare, în format clasic sau electronic, are darul de a completa și nuanța informațiile deja cunoscute. O astfel de lucrare este *Acta Facultatis Artium Universitatis Vindobonensis*. Primului volum, apărut în 1968, i s-au adăugat recent alte patru³, care ilustrează activitatea facultății până în anul 1555. Apariția noilor volume reprezintă un

*Școala Superioară Comercială “Nicolae Kretzulescu”, București, bd. Hristo Botev, nr. 17, e-mail: dragoslucian68@yahoo.com

¹ Costin Feneșan, *Studenți din Banat la universități străine până în 1552*, în *RI*, 29, 1976, nr. 12, p. 1945-1965.

² Tonk Sándor, *Erdélyiek egyetemjárása a középkorban*, Bukarest, 1979; Szabó Miklós, Tonk S., *Erdélyiek egyetemjárása a korai újkorban 1521-1700*, Szeged, 1992. Subiectul este continuat de Szabó M., Szögi László, *Erdélyi peregrinusok. Erdélyi diákok európai egyetemeken 1701-1849*, Marosvásárhely, 1998; Szabó M., *Erdélyiek Magyarországi egyetemeken 1848 előtt*, Marosvásárhely, 2005; mai nou, Tüskés Anna, *Magyarországi diákok a bécsi egyetemen 1365-1526*, Budapest, Eötvös Loránd Tudományegyetem Levéltár, 2008.

³ *Acta Facultatis Artium Universitatis Vindobonensis 1385-1416*, Graz-Wien-Köln, 1968. *Acta Facultatis Artium. Personen-Nennungen im Zusammenhang mit Prüfung, Graduierung und Verteilung der Vorlesungsthemen* (în continuare, AFA), vol. II (1416-1447), III/1 (1447-1471), III/2 (1471-1497), IV (1497-1555) (UAW Cod. Ph. 7, 8, 9), Bearbeitung: Thomas Maisel, Ingrid Matschinegg, Wien, 2007 (<http://bibliothek.univie.ac.at/archiv/cat/publikationen.html>).

dublu avantaj pentru cunoașterea istoriei culturale a Banatului. În primul rând, lucrarea se referă la o facultate aflată în topul preferințelor studioșilor bănățeni din secolele XIV–XVI. Al doilea avantaj îl constituie restituirea informației pentru întreaga perioadă de până la cucerirea otomană a Banatului. În epoca anterioară anului 1552 s-a înregistrat apogeul aflului de tineri bănățeni către universitățile europene, îndeosebi spre cea vieneză. *Acta Facultatis Artium* oferă informații prețioase îndeosebi pentru acei bănățeni care au reușit să obțină diverse grade academice: bacalaureat, licențiat, magistru sau doctor.

Dintre cei 180 de bănățeni care au studiat la universități europene, 113 s-au îndreptat spre Viena⁴. Înscrierea în registrele matricole oferă primele informații despre cursanți (*scolares*): onomastica, localitățile de proveniență, ortografiate în diverse forme, apartenența la una din „națiunile” universitare și starea socială. Onomastica evidențiază aspecte interesante, precum existența în familia timișoreană Bodo (*Bedo, Wodo*) a trei persoane titrate⁵. Studioșii bănățeni au făcut parte din *natio Hungarorum*⁶, erau oameni liberi, mulți provenind din starea orășenilor. În registrele universității, aceștia figurează fie printre *magistri arcium cuiuscunque status sive conditionis infra baronatum et prelatos minores* sau *baccalarii arcium simplices sive sub nobilium statibus non comprehensi*, fie în rândul acelor *scolares cuiuscunque facultatis sub nobilium statibus non comprehensi*⁷.

Din datele păstrate transpare realitatea că originea socială și starea materială erau hotărâtoare la înmatriculare și urmarea cursurilor. Se observă că prea puțini studenți au provenit din rândurile nobilimii. Pentru majoritatea cursanților, studiile reprezentau o modalitate de afirmare socială. De asemenea, numai cei înstăriți puteau aspira la studii înalte, întrucât la taxele de studiu

⁴ C. Feneșan (*op. cit.*, p. 1946) a identificat 173 studioși, din care 107 la Viena. Acestora din urmă li se adaugă alte șase persoane care figurează în repertoriile lui Tonk Sándor.

⁵ *Laurencius* (1451-1455), *Dominicus* (1471-1473) și *Michael* (1472-1476), cf. S. Tonk, *op. cit.*, nr. 467, 1288, 1657; AFA, III/1, nr. 11916; III/2, nr. 17141, 17930.

⁶ La Universitatea din Viena sunt consemnate patru „națiuni”: austriacă, renană, ungară și saxonă, cf. AFA, I-IV, *passim*. *Anno Domini 1455, incorporati sunt nomine baccalariatus matricule nacionis Hungariae infrascripti... Laurencius de Themeswar; Anno Domini 1456, incorporata sunt matricule nacionis Hungariae supposita infrascripta: Johannes de Kuthus, Dyonisius de Temeswar...*, cf. K. Schrauf, *Die Matrikel der Ungarischen Nation an der Wiener Universität*, Wien, 1902, p. 69, 97. S. Tonk, *op. cit.*, p. 222, 262, 274, nr. 431, 1064, 1248.

⁷ K. Schrauf, *op. cit.*, p. 39 (*magistri*), 69-74 (*baccalarii*), 92-191 (*scolares*).

se adăugau cheltuielile de întreținere și procurarea cărților manuscrise sau imprimate. În general, cele mai costisitoare erau studiile de drept, medicină și teologie, iar cursanții de la aceste specializări erau mult mai înstăriți și înaintați în vârstă decât cei de la facultățile de arte liberale. Din cei 28 de bănațeni care au obținut măcar gradul de bacalaureat, majoritatea au plătit sume modice sau au făcut cereri pentru a fi scutiți de plata taxelor. În general, la admitere s-au achitat între 3–4 groși⁸, iar câțiva dintre studioși, săraci, au fost scutiți de plata taxei de înmatriculare, bucurându-se de *privilegium paupertatis*⁹. Pentru examenele de obținere a gradelor academice se remarcă numărul mare de cereri pentru dispensă de taxe (bacalaureat–11, licență–4) care au fost aprobate de decan și receptor¹⁰. Lipsa mijloacelor materiale explică, în parte, de ce abia un sfert din numărul celor înscriși și-au încheiat studiile prin obținerea unui grad academic.

Baza învățământului universitar a fost Facultatea de arte liberale, iar obținerea titlului de *magister artium* deschidea porțile facultăților superioare de medicină, drept și teologie. După intrarea în facultate, cursanții (*scolares*) parcurgeau prima etapă a curriculumului universitar. Timp de doi ani tinerii studiau gramatica și logica, pregătindu-se pentru a deveni bacalaureați¹¹. Anii de studiu erau împărțiți în două semestre: de vară (*Sommersemester*) și de iarnă (*Wintersemester*), jalonate temporal la mijlocul lunilor aprilie și octombrie¹². Studioșii bănațeni au fost coordonați de doctori în arte, drept și

⁸ S. Tonk, *op. cit.*, nr. 215, 431, 459, 467, 483, 535, 998, 1016, 1248, 1288, 1483, 1488, 1612, 1657, 2470. În 1500, Cristofor de Themezwar a plătit 10 cr. în solidar cu doi colegi din Keresztes, cf. K. Schrauf, *op. cit.*, p. 151. La început, admiterea îi costa pe școlari 4 denari, pe bacalaureați – 1 gros, iar pe magistri – 2 groși. Promovarea se plătea astfel: bacalaureatul – un gros, magistrul – doi groși. Din 1504, taxele s-au dublat. Echivalențele monetare erau: 1 creițar = 4 denari, 1 gros = 7 denari, cf. *ibidem*, p. XLI–XLVI.

⁹ Johannes de Thoemeschwar (1405), Ambrosius de Schanadino (1445), cf. S. Tonk, *op. cit.*, nr. 37, 899.

¹⁰ AFA, II, nr. 3569, 5586, 7208, 7548, 8397, 8814; III/1, nr. 10447, 10496, 10559, 10858, 11295, 11384, 11916, 12011, 12282.

¹¹ Ovidiu Drîmba, *Istoria culturii și civilizației*, III, București, 1990, p. 149–150, 161.

¹² De regulă, datele de început ale semestrelor de vară (I) și de iarnă (II) erau 14 aprilie, respectiv 13 octombrie, cf. K. Schrauf, *op. cit.*, p. XXI.

medicină sau de magiștri, unii dintre aceștia provenind din Transilvania¹³. Numărul studioșilor încredințați unui magistru a variat între 8 și 37, băănătenii având colegi originari din spațiul intracarpatic.

În general, cursurile aveau o rigiditate dogmatică, pentru că obiectul cercetării nu era lumea sau omul, ci concepția autorilor antici și canonici despre natură și societate. Cursurile cuprindeau expuneri cu comentarii de texte (*lectiones*), întrebări (*quaestiones*), exerciții de recapitulare (*repetitiones*), dezbaterile și evidențierea problemelor esențiale (*disputationes*). În dezbaterile și seminariile comparabile cu cele actuale (*exercitia, repetitiones*) textele erau prezentate studioșilor în vederea pregătirii disertației¹⁴. La sfârșitul acestui ciclu cursanții susțineau un test preliminar (*responsio*)¹⁵ pentru a-și dovedi capacitatea de a lua parte la o *determinatio* publică. Acest test preliminar era condus de un magistru și acoperea domeniile gramaticii și logicii. În caz de reușită, școlarii puteau susține *examen determinantium seu baccalariandorum*¹⁶. În epocă, *determinatio* avea o mare importanță pedagogică, fiind o modalitate de evaluare a gradului în care școlarii stăpâneau, în primul rând, limba latină, apoi argumentarea, elocința și retorica.

Matricolele Facultății de arte liberale din Viena consemnează participarea a 19 băănăteni la acest tip de examen, doi dintre ei fiind evaluați în același timp (21 mai 1451)¹⁷. La sesiuni, numărul celor înscriși și examinați a fost variabil. Au existat cinci grupe cu până la 25 aspiranți, patru grupe au cuprins

¹³ Oferim câteva exemple: 1454: *sub procuracia Mag. Johannis Rewdel, plebani Coronensis, intitulati scolares infrascripti...* Johannes Orozlo de Kuthus (cu alți 37 colegi); 1466: *sub procuracia Mag. Andree de Sancto Georgio, decretorum baccalarii, canonici ecclesie Jaurinensis, intitulati sunt scolares subscripti...* Benedictus de Chanadino, Ladislaus de Themeswar (cu alți 20 studioși); 1536: *sub procuracia Francisci Emrich Oppaviani, arcium et medicinae doctoris et electi nacionis procuratoris...* Nicolaus Fabri Czenadinus (cu alți 6 colegi), cf. K. Schrauf, *op. cit.*, p. 92, 108, 191.

¹⁴ O. Drîmba, *op. cit.*, p. 161, 164, 179.

¹⁵ Pentru *responsio*, vezi Du Cange, *Glossarium mediae et infimae Latinitatis*, V, Paris, 1845, p. 731.

¹⁶ Pentru *determinatio*, vezi *ibidem*, II, 1842, p. 824. Statutul de aspirant la gradul de bacalaureat apare clar exprimat la 27 iunie 1455, când era amintit *discretus baccalariandus Laurencius de Themeswar*, cf. K. Schrauf, *op. cit.*, p. 215.

¹⁷ AFA, III/1, nr. 10447, 10496: Ambrosius de Waradino și Benedictus de Lippa.

26–50 candidați, șapte grupe au avut între 51–75 studioși, iar două grupe au reunit 83 și 94 școlari¹⁸. Studenții fiecărei „națiuni” universitare desemnau comisia de examinare, iar aceasta stabilea bibliografia examenului. Candidații erau chestionați din conținutul textelor indicate¹⁹. Aici trebuie arătat caracterul distinct al examenelor din universitățile medievale, care lăsa candidaților libertatea de a-și alege singuri gradul de dificultate al examenelor susținute. Cel mai complet și dificil examen era numit *rigorosum*. Examenul obișnuit (*transibile*) era destinat elevilor de nivel mediu. În plus, nu existau probe scrise la examene²⁰. Acest sistem a favorizat succesul candidaților, fapt dovedit de registrele matricole vieneze. Astfel, pentru fiecare sesiune, nu sunt consemnate decât cel mult patru eșecuri, puse îndeosebi pe seama absențelor de la examene sau a suspendării pentru abateri disciplinare. Dintre bănățeni, doar unul a avut asemenea probleme. La 22 februarie 1445, Matheus *de Temswar* a participat alături de alți 28 de școlari la examenul de bacalaureat, dar a fost suspendat pentru indisciplină. Peste câteva luni (20 iunie 1445) el s-a prezentat din nou la *examen determinantium*, pe care l-a trecut cu bine²¹. Că viața de student nu era întotdeauna frumoasă și liniștită o arată și alte însemnări. La 3 aprilie 1445, unul din colegii lui Augustin de Lippa a fost suspendat de Consiliul facultății pentru o jumătate de an *propter malos suos mores preteritos*²². Studioșii bănățeni au încercat să aibă o conduită bună, având în față exemplul unora din camarazii lor care au primit suspendări temporare și au pierdut dreptul de a participa la examenele de bacalaureat (1453, 1476) și licență (1454, 1456)²³.

¹⁸ AFA, II, nr. 5586, 7091, 7208, 7548, 7645, 8397, 8797, 8864; III/1, nr. 10032, 10447, 10496, 10559, 10858, 11295, 11916, 12282, 12765, 15560; III/2, nr. 17930, 18224; IV, nr. 23702.

¹⁹ De exemplu, la 13 oct. 1504, 56 de școlari, printre care și Christofferus Pannonius de Temesvar, au fost examinați pe scurt și admiși la *determinatio* (AFA, IV, nr. 23702).

²⁰ O. Drîmba, *op. cit.*, p. 179.

²¹ AFA, III/1, nr. 8797 și 8864.

²² AFA, II, nr. 8814.

²³ AFA, III/1, nr. 11295, 11384, 12011; III/2, nr. 17930. Viața studenților medievali este evocată de O. Drîmba, *op. cit.*, p. 173-176.

În urma examenului de bacalaureat²⁴ studentul avea dreptul de a preda, supervizat de un magistr²⁵. Mulți tineri își opreau aici studiile, îndeosebi din rațiuni materiale. Este cunoscut faptul că dreptul de promovare a examenelor era condiționat de plata unor sume ridicate. Candidații trebuiau să facă tot felul de cadouri și să organizeze agape și petreceri pentru camarazii și profesorii lor. Pentru studenții din Banat, asemenea cheltuieli trebuie să fi fost greu de suportat, dovadă că mulți nu au obținut nici măcar gradul de bacalaureat, iar dintre cei care au susținut acest examen, mulți au fost scutiți de plata taxelor. Aici trebuie precizat faptul că unii dintre studioșii universității vieneze și-au obținut bacalaureatul în alte centre academice, precum Cracovia și Praga²⁶. Această *peregrinatio academica* era rar practică de tinerii bănățeni, deoarece pretindea cheltuieli suplimentare. O altă modalitate de conferire a acestui grad era echivalarea titlului deja obținut la o altă universitate, în urma avizului Consiliului facultății. De această procedură a beneficiat Nicolae de Timișoara (în 1415)²⁷ și, probabil, concitadinul său, Gașpar Martin, un secol mai târziu.

Studenții care doreau să-și continue cariera universitară se pregăteau în ramurile filosofiei naturii și metafizicii.

²⁴ *Baccalarius dicitur candidatus magisterii. Baccalariatus erat primus gradus academicae dignitatis, qui conferebatur juvenibus scholaribus ... corona laurea baccifera a magistris donandis*, cf. *Statuta nec non liber promotionum philosophorum ordinis in Universitate studiorum Jagellonica ab anno 1402 ad annum 1849*, Cracoviae, 1849, p. 443. Aceasta era considerată *laurea prima*. *Laurea secunda designat magisterii honorem* (ibidem, p. 446).

²⁵ Oferim câteva exemple: 1468: *procurante eodem Mag. Anthonio* (Pogner) *de Corona, subscripti intitulati sunt baccalarii...* *Ladislaus de Themeswar* (cu alți 5 colegi); 1505: *sub procuracia Mag. Jacobi Vexilliferi de Transilvania intitulati sunt infrascripti baccalarii...* *Christophorus Pannonius de Temeßwar* (cu alți 10 colegi), cf. K. Schrauf, *op. cit.*, p. 74, 82.

²⁶ *Item, anno prescripto <1425> hii ad gradum baccalariatus <in artibus> sunt promoti et sic locati...* *Petrus de Lyppa*; *Anno 1502, ad Quatuor tempora Lucie, ad gradum baccalariatus in artibus promoti, hunc ordinem sortiti sunt...* *Franc. de Themeszwar* <et> *Casp. de Themeswar*, cf. *Statuta Univ. Jagellonica*, p. 17, 135. *Item eodem anno, ut supra, in quatuor temporibus S. Crucis, ante festum s. Wenceslai* (17-20 sept. 1410) *admissi fuerunt ad gradum baccalariatum infrascripti...* *Gerardus de Czanedyno*, cf. *Monumenta Historica Universitatis Carolo-Ferdinandae Pragensis*, I, Pragae, 1830, p. 412-413.

²⁷ *Festo S. Colomani* (13 oct.) 1415. *Congregacio facultatis... ad recipiendum baccalarium alterius Universitatis. Qui receptus fuit nomine Nicolaus de Themesswar*, cf. Fraknói Vilmos, *Magyarországi tanárok és tanulók a bécsi egyetemen a XIV. és XV. században*, Budapest, 1874, p. 15. Autorul îl arată absolvent al centrului academic (*Studium generale, Klosterhochschule*) din Buda. AFA, I, p. 454.

Bacalaureații urmau să obțină autorizația (*licentia*) de a susține examenul (*inceptio*), care să le confere gradul de *magister artium*. Candidații trebuiau să aibă vârsta minimă de 20 de ani și să fi urmat 5–6 ani de studii. Un test preliminar (*tentamen, temptamen*)²⁸, ținut în fața unei comisii desemnate de cancelarul universității, condiționa primirea licenței, a permisiunii de a preda în facultatea de arte. În cele șase luni dintre obținerea licenței și susținerea lecției inaugurale (*inceptio*)²⁹ bacalaureatul trebuia să studieze filosofia morală și să-și completeze studiile de filosofia naturii³⁰.

Registrele universității vieneze consemnează în mod direct că șase bănațeni au reușit să dobândească licența și să fie admiși la susținerea acelei *inceptio*³¹. La sesiuni au participat între 18–54 candidați, numărul celor absenți sau suspendați fiind de 1–2 persoane. Un magistrul al Universității conducea dezbaterile, formulând subiectul de controversă. Exista și posibilitatea ca un *baccalarius inceptus* să propună singur tema care, printr-un discurs public, devenea o disertație. Candidatul la gradul de *magister artium* apărea în postura de inițiator și apărător (*inceptor*) al ideilor cuprinse în teza sa (*quaestio*), fiind dator să răspundă tuturor opozanților (*opponentes*). El era ajutat în susținerea ideilor sale de către *respodens*. Argumentarea și combaterea ideilor se realizau printr-un demers prestabilit, exersat în cadrul cursurilor anterioare. Răsplata acestor strădanii era conferirea, într-un cadru solemn, a însemnelor de magistrul³². Puțini dintre cei care obțineau *licentia docendi* au ales să predea și să-și continueze cariera academică. Titlurile serveau pentru a certifica o pregătire intelectuală și a deschide o carieră în sectoare complet străine de cel al învățământului³³.

²⁸ Despre *tentatio*, vezi Du Cange, *op. cit.*, VI, 1846, p. 543. La 3 ian. 1418, Nicolaus de *Temeswer* și alți 18 colegi s-au prezentat la facultate pentru a susține *tentamen* (AFA, II, nr. 3503).

²⁹ Despre *inceptio*, vezi *ibidem*, III, 1844, p. 792.

³⁰ O. Drîmba, *op. cit.*, p. 161.

³¹ AFA, II, nr. 3569, 8814, 9183; III/1, nr. 11384, 12011; III/2, nr. 17141. Titlul de licențiat este atestat în mod indirect pentru alți patru bănațeni care aveau gradele de magistrul și doctor.

³² *Insignia magistralia erant: birretum seu pileus doctoralis, epomis superhumerales, annulus digito impositus, liber clausus et apertus traditus, amplexus et osculum magistrals, cf. Statuta Univ. Jagellonica*, p. 446.

³³ O. Drîmba, *op. cit.*, p. 163-164.

Dintre bănăţenii cu titlul de licenţiat, patru au devenit magiştri. Primul a fost Nicolaus de *Temeswar* care, între 12 martie 1419 – 6 iunie 1422, este prezentat ca magistru şi examinator al „naţiunii” ungureşti³⁴. De trei ori, la 1 septembrie 1419, 1420 şi 1421, Nicolae apare alături de alţi magiştri ai Facultăţii de arte care şi-au obţinut titlurile pentru cursurile lor (*regens*)³⁵. Nicolae a susţinut prelegeri despre *Summam Jovis* (1419), *Algorismum* (1420) şi *Computum cyrometralem* (1421)³⁶. De asemenea, în 1421, el a devenit membru al Consiliului Facultăţii de arte liberale³⁷. Concitadinul său, Matheus de *Temeswar*, şi-a primit gradul de magistru înainte de 1 septembrie 1450, dată de la care urma să ţină prelegeri cu titlul *Obligatoria*³⁸. Peste puţini ani, alţi doi bănăţeni au fost investiţi cu onoranta demnitate academică: Ambrosius de Cenad (nov. 1453) şi Johannes de *Temerswar* (1 sept. 1456)³⁹.

Gradul de doctor, cel mai înalt în universităţile medievale, a fost obţinut de patru bănăţeni care au trecut prin universitatea vieneză. Examenul de doctorat (*promotio*) nu era prea dificil. O comisie formată din doctorii universităţii acorda aspirantului simbolurile profesiei sale: o bonetă doctorală şi o carte. Într-un cadru festiv, cancelarul universităţii îi remitea aceste însemne şi îi dădea sărutul păcii (*osculum pacis*). Primele titluri de doctor în drept (*doctor decretorum*) au fost obţinute de Nicolaus de *Temesvar* (1422) şi Matheus de Maşloc (1449). În aceeaşi epocă, Michael de Lyppa a urmat cursurile facultăţii de drept din Padova (1442), etalându-şi titlul de doctor în anul 1448⁴⁰. Ultimul

³⁴ AFA, II, nr. 3744, 3860, 4199. Nicolae a participat la trei examene de bacalaureat, unde erau înscrişi între 10-25 studioşi.

³⁵ Despre *regens*: *professor qui docet in Academiis*, vezi Du Cange, *op. cit.*, V, p. 667.

³⁶ AFA, II, nr. 3824, 3929, 4048. *Computus cyrometralis erat ratio computandi per manum et digitorum juncturas distinctionem temporum motu solis et lunae effectam, quatenus usui ecclesiae est ut sunt: cyclus solaris, litera dominicalis, festa mobilia etc.*, cf. *Statuta Univ. Jagellonica*, p. 445.

³⁷ V. Fraknói, *op. cit.*, p. 30.

³⁸ AFA, III/1, nr. 10217. V. Fraknói (*op. cit.*, p. 30) îl arată ca membru al Consiliului Facultăţii încă din 1447.

³⁹ *Anno 1453, intitulati sunt magistri isti... Mag. Ambrosius de Sczanadino, dedit 2 gr.*, cf. K. Schrauf, *op. cit.*, p. 39. AFA, III/1, nr. 12244: subiectul cursului lui Ioan Zegen (1456) a fost *Tertiam* (partem Doctrinale) *Allexandri*. Despre Alexander de Villa Dei (Villedieules-Poêles, în Normandia), a se vedea *Enciclopedia Cattolica*, I, Città del Vaticano, 1949, col. 809-810. Tratatul său de gramatică, *Doctrinale puerorum*, este publicat în *Monumenta Germaniae Paedagogica*, XII, Berlin, 1893.

⁴⁰ S. Tonk, *op. cit.*, nr. 1483, 1610, 1751.

bănățean care a obținut acest titlu a fost Ladislau Zacalus de *Themeschwar*. El a devenit bacalaureat în arte liberale al universității vieneze, după care s-a îndreptat spre Ferrara (6 mart. 1475). Aici își completează pregătirea prin studii de drept canonic, obținând doctoratul⁴¹.

Cariera postuniversitară a acestor studenți este foarte puțin cunoscută, întrucât documentele medievale bănățene au suferit distrugerii masive. Asemănările dintre numele consemnate în matricolele vieneze și cele din documentele locale nu presupun și identitate de persoană⁴². Identificarea școlarului Matheus Andree de Mașloc (1436–1438) cu viitorul arhidiacon de Cenad și doctor în drept (1449), regăsirea studentului și doctorului Mihai de Lipova (1437–1448) printre canonicii arhiepiscopiei de Strigoniu (1453–1476), apoi reconstituirea carierei lui Mihai Bodo din Timișoara sunt câteva din excepțiile fericite⁴³.

Frecventarea universităților străine de către tinerii bănățeni a fost afectată în principal de evenimentele politico-militare din perioada 1526–1552. Tentativa otomanilor de a cuceri Viena⁴⁴ și prezența lor statornică în Ungaria și în Banatul de câmpie, timp de 150 de ani, au sporit neîncrederea în securitatea studiilor de acolo. Totodată, se constată că în Banatul de Caransebeș și Lugoj, spre deosebire de Transilvania, răspândirea doctrinelor protestante nu a afectat preferința studioșilor pentru universitățile catolice. În aceste condiții, un număr înfim de bănățeni⁴⁵ s-au îndreptat spre câteva centre universitare (Graz, Olomouc, Roma, Viena), ducând mai departe, cu greu, o tradiție deja seculară.

⁴¹ Pap Károly, *Ferrarai és Perugiai magyar tanulók a XV-XVIII. századból*, în *Irodalomtörténeti közlemények*, XII, Budapest, 1902, p. 370.

⁴² Cariera foștilor studenți a fost cercetată de C. Feneșan, *op. cit.*, p. 1953-1954.

⁴³ S. Tonk, *op. cit.*, p. 288, 295, 297, nr. 1483, 1610, 1657. Mihai Bodo din Timișoara este consemnat în 1496-1497 ca locuitor al Pestei, nobil, proprietar în comitatul Solnocul Exterior (MOL, DL 61890, 61891, 61903, 61905). Între 1490-1503 s-a aflat în serviciul lui Ioan și Ștefan Zápolya, fiind administratorul Curiei din Buda stăpânită de cei doi magnați (DL 46146, 46153, 46618, 61943). A murit spre sfârșitul anului 1510 (DL 61979, 61985, 61986, 61989, regește disponibile la adresa <http://www.arcanum.hu/mol/>).

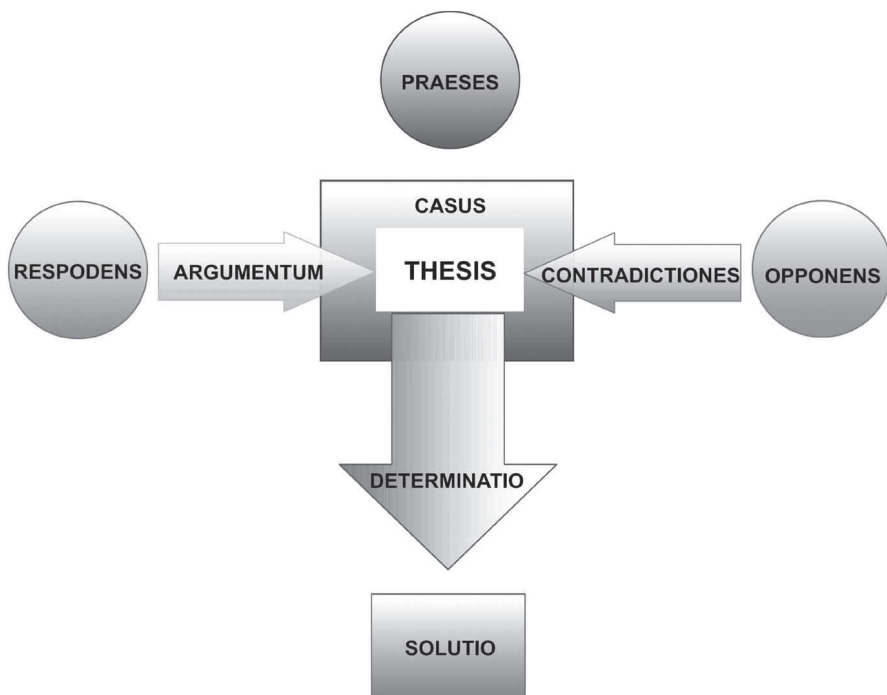
⁴⁴ Asediul din 1529 a compromis semestrul de vară, cf. AFA, IV, p. 212.

⁴⁵ Dacă până în anul 1550 au fost înregistrați cca. 180 de studioși bănățeni, pentru perioada 1550-1700 nu au fost semnați decât cel mult 20 ! (M. Szabó, S. Tonk, *op. cit.*, *passim*).

ANEXA
Beidokumente

Nr. crt.	Nume și prenume	Data sau perioada	Examene și grade academice	Bibliografie
1	Petrus de Lyppua	1385	Bacc. Artium	AFA, I, p. 6 Tonk, 313, nr. 1921
2	Johannes de Thoemeschwar	II 1405	Sc.	Tonk, 251, nr. 899
		2 iun. 1409	Bacc. Artium și examinator	AFA, I, p. 317, 319
3	Gerhardus de Czenadino	I 1408	Sc.	Tonk, 241, nr. 753;
		17-20 sept. 1410	Bacc. Artium Praga	<i>Zsigmond-kori oklevéltár</i> , II/2, 416, nr. 7924
4	Nicolaus de Temesvar	1411	Sc.	Feneșan, p. 1961
		13 oct. 1415	Bacc. Artium alterius universitatis	Tonk, 303, nr. 1751 AFA, I, nr. 3146
		3 ian. – 27 febr. 1418	Lic.	AFA, II, nr. 3503, 3569
		I 1418	Fac. Drept	Tonk, 303, nr. 1751
		12 mart. 1419 – 6 iun. 1422	Mag. și examinator natio Hung.	AFA, II, nr. 3744, 3824, 3860, 3929, 4048, 4199
		I 1421	Bacc. Juris	Tonk, 303, nr. 1751
		I 1422	Dr. Decretorum	
5	Petrus Johannis de Lyppa	II 1421	Sc. Viena	Tonk, 315, nr. 1948, 1953; <i>Statuta</i> , p. 17
		17 febr. 1425	Bacc. Artium Cracovia	
6	Lucas de Temeswar	13 oct. 1429	Det.	Tonk, 281, nr. 1353 AFA, II, nr. 5586
7	Matheus Andree de Maczalaka	I 1436	Sc.	Tonk, 288, nr. 1483
	Matheus de Lippa	13 oct. 1438	Det.	AFA, II, nr. 7091
	Matheus Andree de Lyppa	II 1443	Bacc. Juris	Tonk, 288, nr. 1486
	Matheus Andree (de Maczalaka)	II 1449	Dr. Decretorum	Tonk, 288, nr. 1483 Feneșan, p. 1957
8	Augustinus de Lippa	I 1437	Sc.	Tonk, 210, nr. 215
		12-13 iul. 1439	Det.	AFA, II, nr. 7208
		3 apr. 1445	Lic.	AFA, II, nr. 8814
9	Michael de Lyppa	I 1437	Sc. Viena	Tonk, 295, nr. 1610
		20 oct. 1442	Fac. Drept Padova	
		3 mai 1448	Dr. Juris	
10	Wenceslaus de Lippa	I 1437	Sc.	Tonk, 345, nr. 2470
		10 aug. 1443	Det.	AFA, II, nr. 8397
11	Michael de Temeswar	I 1438	Sc.	Tonk, 295, nr. 1612
		13 oct. 1440	Det.	AFA, II, nr. 7645
12	Matheus de Temsuar	II 1442	Sc.	Tonk, 288, nr. 1488
		20 iun. 1445	Det.	AFA, II, nr. 8797, 8864
		12 mart. 1447	Lic.	AFA, II, nr. 9183
		1 sept. 1450	Mag. Artium	AFA, III/1, nr. 10217

13	Emericus (Luce) de Lippha	II 1445	Sc.	Tonk, 226, nr. 483
		4 ian. 1450	Det.	AFA, III/1, nr. 10032
14	Ambrosius de Waradino / Schanadino	II 1445	Sc.	Tonk, 200, nr. 37
		21 mai 1451	Det.	AFA, III/1, nr. 10447
		8 mart. 1454	Lic.	AFA, III/1, nr. 11384
		II 1453	Mag. Artium	Schrauf, p. 39
15	Benedictus (Petri) de Lippha	I 1449	Sc.	Tonk, 213, nr. 283
		21 mai 1451	Det.	AFA, III/1, nr. 10496
16	Johannes Gregorii de Temeswar	I 1450	Sc.	Tonk, 287, nr. 994
		3 mai 1452	Det.	AFA, III/1, nr. 10858
17	Emericus de Zenadino	9 aug. 1451	Det.	Feneșan, p. 1957; AFA, III/1, nr. 10559
18	Johannes Zegen de Temeswar	I 1451	Sc.	Tonk, 257, nr. 998
		12 iul. 1453	Det.	AFA, III/1, nr. 11295
		1 apr. 1456	Lic.	AFA, III/1, nr. 12011
		1 sept. 1456	Mag. Artium	AFA, III/1, nr. 12244
19	Laurentius Bodo (Wodo) de Temeswar	I 1451	Sc.	Tonk, 277, nr. 1288
		13 oct. 1455	Det.	AFA, III/1, nr. 11916; Schrauf, p. 69
20	Johannes Oroslo de Kuthen, -us (Nițchidorf)	14 apr. 1454 – 1456	Sc.	Schrauf, p. 92, 97; Tonk, 257, nr. 1006
		11 nov. 1456	Det.	AFA, III/1, nr. 12282
21	Dionisius de Temeswart	I 1456	Sc.	Schrauf, p. 97; Tonk, 224, nr. 459
		12 mai 1458	Det.	AFA, III/1, nr. 12765
22	Ladislau Zacalus de Themeswar	I 1466	Sc.	Schrauf, p. 108
		11 nov. 1468	Det.	Schrauf, p. 74; AFA, III/1, nr. 15560
		6 mart. 1475	Dr. Artium	Tonk, 274, nr. 1248
		21 oct. 1475	Studii drept canonic Ferrara	
23	Dominicus (Bodo) de Themeswar	II 1471	Sc.	Tonk, 225, nr. 467
		2 apr. 1473	Lic.	AFA, III/2, nr. 17141
24	Michael (Bodo) de Themeswar	II 1472	Sc.	Tonk, 297-98, nr. 1657
		3 – 4 mai 1476	Det.	AFA, III/2, nr. 17930
25	Ladislau Kuntesch de Themeswar	I 1474	Sc.	Tonk, 275, nr. 1252
		17 ian. 1477	Det.	AFA, III/2, nr. 18224
26	Cristophorus Pannonius de Themeswar	II 1499, I 1500	Sc.	Schrauf, p. 151
		13 oct. 1504	Det.	AFA, IV, nr. 23702
		I 1505	Bacc. Artium	Schrauf, p. 82; Tonk, 222, nr. 431
27	Franciscus de Themeswar	I 1500	Sc.	Tonk, 229, nr. 535;
		10 dec. 1502	Bacc. Artium Cracovia	<i>Statuta</i> , p. 135
28	Gaspar Martini de Themeswar	10 dec. 1502	Bacc. Artium Cracovia	Tonk, 231, nr. 589
		II 1514	Viena	Tonk, 232, nr. 597

Determinatio (structura)

NEUE INFORMATIONEN ÜBER DIE ANWESENHEIT DER BANATER AN WIENER UNIVERSITÄT (die 14.-16. Jahrhunderte)

Zusammenfassung

Die Anwesenheit der Banater an den europäischen akademischen Zentren bis zur Mitte des 16. Jahrhunderts wird in einigen umfassenden Sachregistern der mittelalterlichen Studenten dargestellt. Die neuesten, wie *Acta Facultatis Artium Universitatis Vindobonensis*, geben wertvolle Informationen insbesondere für die Banater, denen es gelungen ist, verschiedene akademische Titel zu erlangen: Bakkalaureus, Lizentiat, Magister oder Doktor.

Von den 180 Banatern, die an europäischen Universitäten studierten, haben 113 Wien gewählt. Die Einschreibeschulregister geben Informationen über die Schüler (*scolares*): Name, Herkunftsortschaften, Angehörigkeit zu einer der universitären „Nationen“ und Zivilstand. Von den 28 Banatern, die wenigstens den Grad Bakkalaureus erlangt haben, haben die meisten mäßige Summen bezahlt oder sie haben einen Gesuch geschrieben, um von der Zahlung der Gebühr erlassen zu werden.

Die Banater Studenten wurden von Magistern oder Doktoren der Kunst, der Rechtswissenschaft und der Medizin geleitet, einige von diesen stammten aus Siebenbürgen. 19 von ihnen nahmen an *examen determinantium seu baccalariandorum* teil. Einige von den Studenten der Wiener Universität bestanden das Abitur an anderen akademischen Zentren, wie Krakau und Prag. Diese „*peregrinatio academica*“ praktiziert wurde selten von den jungen Banatern, weil sie zusätzliche Kosten benötigte.

Die Studenten, die ihre akademische Karriere weiter zu machen wünschten, bereiteten sie sich für die Zweige der Naturphilosophie und der Metaphysik vor. Die Einschreibeschulregister der Wiener Universität verzeichnen direkt, dass es sechs Banatern gelungen ist, die Staatsprüfung zu erlangen. Wenige von denen die *licentia docendi* erlangten, wählten zu unterrichten und die akademische Karriere weiter zu machen. Die Titel dienten dazu, eine intellektuelle Ausbildung zu beweisen und eine Karriere in

anderen Bereichen als Unterrichtswesen zu eröffnen. Von den Banatern mit Lizentiattitel wurden 4 Magister oder sie erlangten das Doktorat.

Die nachuniversitäre Karriere dieser Studenten war sehr wenig bekannt, weil die mittelalterlichen Banater Dokumente ernste Zerstörungen erlitten.

Die Verbreitung der protestantischen Lehren und Besetzung von Ungarn und später auch vom Niederbanat durch die Türken, unterbrachen den Besuch der Wiener Universität. Eine sehr kleine Zahl von jungen Banatern gingen zu anderen universitären Zentren und sie brachten eine schon jahrhundertelange Tradition schwierig weiter.

JOHN HUNYADI, DEFENDER OF THE SOUTHERN BORDERS OF THE MEDIEVAL KINGDOM OF HUNGARY

*István Petrovics**

Key words: John Hunyadi, Ottomans, medieval Hungary.

Cuvinte cheie: Ioan de Hunedoara, Otomani, Ungaria medievală.

John Hunyadi (Hunyadi János), born around 1400, began his career as a simple knight. His father, Woyk (Voicu) had taken refuge from Walachia in Hungary. Here, he became a knight of the royal court. For his meritorious deeds, he was granted in 1409 by King Sigismund (Zsigmond) of Luxemburg the borough of Hunedoara (Vajdahunyad, Hunyadvár), which, together with its estates, became the cradle of the Hunyadi family.¹

As a young man John Hunyadi was in the service of several great lords. One of them was the ban of Mačva (Macsó), Stephen (István) Újlaki, the older brother of Nicholas (Miklós), John's later closest friend and political partner. After Stephen's death, Hunyadi entered King Sigismund's service and accompanied him to Italy and Bohemia where he learned the latest techniques of fifteenth-century warfare. After his return to Hungary, we find him in the southern parts of the realm, that was menaced by the Ottoman Turks. John Hunyadi, on behalf of Franko of Talovac (Tallóci Frank), ban of Severin

* University of Szeged, Faculty of Arts, department of Medieval and Early Modern History, e-mail: petrovic@febert.hu.

¹ Domokos Kosáry, *Bevezetés a magyar történelem forrásaiba és irodalmába*, I, Budapest, 1951, p. 162. See also Lajos Elekes, *Hunyadi*, Budapest 1952; Péter E. Kovács, *A Hunyadi-család*, in Gyula Rázsó, László V. Molnár, eds., *Hunyadi Mátyás. Emlékkönyv Mátyás király halálának 500. évfordulójára*, Budapest, 1990, p. 29-51. The most recent work on John Hunyadi is written by Radu Lupescu. Cf. Radu Lupescu, *Hunyadi János alakja a magyar és a román történetírásban*, in *Századok*, 139, 2005, p. 385-420. For the interpretation of the charter of donation from 1409 see Radu Lupescu, *Domeniul cetății Hunedoara în timpul Hunedorenilor*, in *MT*, 5-6, 2001-2002, p. 7-34.

(Szörény), fought here so successfully, that Sigismund's successor, King Albert of Habsburg appointed him ban of Severin.²

His career received a major impetus by the outbreak of civil war after King Albert's death in 1439. The "royal party" wanted to have Queen Elizabeth's unborn child, the future Ladislaus (László) V crowned. The "national party" offered the crown to the Polish king Wladislas (Władysław, Ulászló) III of Jagiełło who reigned over Hungary as Wladislas I (1440-1444). John Hunyadi took Wladislas's side. In early 1441, together with Nicholas Újlaki, he defeated the queen's army at Báticasék and pacified first the southern parts of the realm and the lands east of the Tisa (Tisza, Theiss), held by the adversaries of King Wladislas.

Hunyadi and Újlaki were jointly appointed voivodes of Transylvania in 1441. Timișoara (Temesvár), Beograd (Nándorfehérvár, Belgrade) as well as the entire southern defence system were entrusted by Wladislas to them. Újlaki focussed his power on the lands west of the Tisa, and he established his residence in Újlak (today Ilok in Croatia), while Hunyadi concentrated his power base on the territories east of the Tisa. The possessions obtained *pro honore* by Hunyadi served as the basis of his future power.³

In his *Chronicle of the Hungarians*, John (János) Thuróczy wrote about Hunyadi:

*In those times, John Hunyadi shined in his glory as voivode of Transylvania and as ban of Severin, he was also appointed count of Timiș and the situation made that he became captain of the fortress of Belgrade as well.*⁴

² Pál Engel, *Hunyadi János pályakezdése*, in *Nobilimea românească din Transilvania (Az erdélyi román nemesség)*, ed. Marius Diaconescu, Satu Mare, 1997, p. 91-109. See also P. Engel, *Honor vár, ispánság. Válogatott*, ed. Enikő Csukovits, Budapest, 2003. p. 512-526.

³ P. Engel, *Magyarország világi archontológiája. 1301-1457*, I, Budapest, 1996, p. 15, 31, 33-34, 194, 205, 374, 441-442; II, p. 103, 250; András Kubinyi, *A kaposújtvári uradalom és a Somogy megyei familiárisok szerepe Újlaki Miklós birtokpolitikájában (Adatok a XV. századi feudális nagybirtok hatalmi politikájához)*, in *Somogy Megye Múltjából*, 4, 1973, p. 5-10; P. Engel, Gyula Kristó, András Kubinyi, *Magyarország története 1301-1526*, Budapest, 1998, p. 201.

⁴ Johannes de Thurocz, *Chronica Hungarorum*, I. Textus, eds. Elisabeth Galántai, Julius Kristó, Budapest, 1985, p. 243. Thuróczy's chronicle was translated into Hungarian by

Following Thuróczy's lines, Antonio Bonfini further noted in his *Rerum Ungaricarum Decades*:

*As a reward for his loyalty and virtue, for his heroic deeds, aside from the province of Transylvania where he exercised full power, he earned the title of the captain of Severin and Timișoara. These places, however, were in the throat of the Turks and he, for halting the enemy, was appointed captain of the Lower Parts of Hungary.*⁵

As the quotations above show, Hunyadi's offices are also recorded by narrative sources, though they all fail to mention the beginnings of his activity in these offices. In this respect, most of the relevant data are provided by charters and interpreted by archontology.⁶ Our present analysis focuses on Hunyadi's administrative activity connected with the Banate of Severin and the counties located next to the southwestern parts of Transylvania.

The Banate of Severin, founded by King Béla IV in 1227, having undergone a difficult period in the late 1200s, was reorganized by Charles I (Charles Robert) of Anjou in 1335 and King Sigismund of Luxemburg in 1427. Designated originally for Oltenia (the western part of future Wallachia), the banate quickly expanded into the areas on the upper course of River Timiș and to the district of Hățeg populated by Romanians. Hățeg, however, was soon detached from the territory of the banate and under the control of a Hungarian

János Horváth. Cf. Thuróczy János, *A magyarok krónikája*, Budapest, 1978. The relevant part is on p. 382.

⁵ Antonius de Bonfinis, *Rerum Ungaricarum Decades IV et dimidia*, eds. Fögel Josephus, Iványi Béla, Juhász Ladislaus. (Bibliotheca Scriptorum Medii Recentisque Aevorum), Budapest, 1936-1941. Bonfini's work was translated into Hungarian by Péter Kulcsár. Cf. Antonio Bonfini, *A magyar történelem tizedei*, Budapest, 1995. The relevant part is on p. 592. Franz Grisellini also wrote about John Hunyadi's offices. Cf. Franz Grisellini, *Versuch einer natürlichen und politischen Geschichte des Temeswarer Banats in Briefen an Standepersonen und Gelehrte*, 2 vols., Vienna, 1780, Grisellini's work was translated into Romanian by Costin Feneșan. Cf. Costin Feneșan, *Încercare de istorie politică și naturală a Banatului Timișoarei*, Timișoara, 1982. Hunyadi's offices are mentioned on p. 45.

⁶ P. Engel, *Archontológia*, I, p. 15, 30, 33-34, 194, 205, 374, 441; II, p. 103, 250; See also P. Engel, *Mire jó az archontológia?*, in *História*, 16, 1994, no. 3, p. 8-9; Idem, *Archontológia*, in *A történelem segédtudományai*, ed. Iván Bertényi, Budapest, 1998, p. 29-36.

castellan became an independent Romanian district. The remaining territory of the banate was split into two parts after King Louis (Lajos) I of Anjou had acknowledged the voivodes of Walachia also as bans of Severin in the second half of the fourteenth century.

Henceforth, the privileged districts of the Romanians living in the upper course of River Timiș belonged to the Kingdom of Hungary and were, in fact, further divided up between two counties. The Romanian districts of Sebeș (Sebes), Lugoj (Lugos), Mehadia (Miháld), Almăj (Almás/Halmas) and Comiat (Komját/Komjáti) belonged to the county of Timiș, which had significantly increased its territory prior to the early 1500s. The Romanian districts of Bârzovia (Borzafő), Carașova (Krassófő/Kövesd) and Ilidia (Illyéd) were included in the territory of the county of Caraș (Krassó). The bans of Severin, whose office was definitely of military nature and connected with a judicial power, and the counts of Timiș were also involved, in a legal sense, in the administration of these districts.

The Banate of Severin, particularly exposed to Ottoman attacks, and whose borders were rather indefinite, had a very special position. From the period between 1335 and 1435 we know of only 34 years when a ban headed Severin. In times when the seat of the ban was vacant (see above and from the later period e.g. 1446, 1456, 1464, 1465, 1468, 1471) the estates of the banate were managed from the fortress of Timișoara, and, interestingly enough, the dignity of the ban was usually indicated on the lists of the office-holders of the realm.⁷

For John Hunyadi, too, the Banate of Severin was of great importance. He held the office of the ban of Severin from 1439 to 1446, but, in fact, he headed the banate even in the period between 1446 and 1456, when the seat of the ban was practically vacant. In the latter period Hunyadi governed the Banate of Severin through his own men: Mihály and Balázs Csornai (Michael et Blasius de Chorna), and Péter Dancs Sebesi (Petrus Dancz de Sebes), who were, as a matter of fact, deputy bans of Severin. Concerning the significance of the bans of Severin, two additional facts deserve special attention. Firstly,

⁷ P. Engel, *Archontológia*, I, p. 32-34; László Makkai, *Szörényi bánság*, in *Korai magyar történeti lexikon (9-14. század)*, eds. Gyula Kristó, Pál Engel and Ferenc Makk, Budapest, 1994, p. 657; István Petrovics, *Módszertani problémák a középkori Temesvár történetének kutatása kapcsán*, in *Várostörténet, helytörténet. Elmélet és módszertan*, in *Tanulmányok Pécs történetéből*, XIV, ed. József Vonyó, Pécs, 2003, p. 143-145.

between 1446 and 1456 the dignity of the ban of Severin is missing from the lists of Hungarian office-holders, and secondly that in 1439 John Hunyadi's brother, John the Younger also appeared in the sources as ban of Severin.⁸

Between the 1030s and the mid-sixteenth century the area bordered by the south-eastern part of the Great Hungarian Plain (Nagy Alföld), the rivers Mureş (Maros), Tisa (Tisza) and the Lower-Danube (Al-Duna) and the Poiana Rusca Mountains (Munții Poiana Ruscăi), constituted an organic part of the Kingdom of Hungary. This area, i.e. the Danube-Tisa-Mureş region, in all probability, came under the rule of the first Hungarian king, Saint Stephen, in 1028, when the king's military leader, Csanád subdued Ajtony, then lord of this region. This change of rule allowed the spread of Latin Christianity in the region that had previously belonged to Ajtony and which, through his person, had had contacts with the Greek Orthodox Church. It also permitted the introduction of the county system here, which had a past of several decades in the western part of the Danube-Basin. Around Marosvár (or Csanádvár, as it was named from this time on), a bishopric (*diocesis*) was organized, whose borders coincided with those of the Danube-Tisa-Mureş region. Certain territories to the north of the River Mureş also belonged to the bishopric of Csanád/Cenad (*diocesis Chanadiensis*) since the *archidiaconatus Ultramorisensis* and a part of the *archidiaconatus Orodienensis* were also included in the bishopric of Csanád. Saint Gerard (Gellért), an Italian murdered by the mob during the pagan uprising in 1046, had become the first bishop of Csanád in 1030. Concerning the secular administration, it seems very probable that originally one huge county, the county of Csanád/Cenad, was organized on the former territory of Ajtony, and this coincided in size with the bishopric of Csanád/Cenad. However, this immense county eventually broke up into several smaller counties, in all probability in the twelfth century. The county of Kovin (Keve) became independent first, followed (in parallel with the expansion of the state system towards the south and the east) by the counties of Arad, Timiş (Temes), Caraş (Krassó) and finally Torontál. The last phase, i.e. the formation of the county of Torontál took place relatively late: the earliest surviving document mentioning the existence of this county dates from 1326. Roughly between the mid-fourteenth and mid-sixteenth centuries, therefore, the following counties existed in the Danube-Tisa-Mureş region: Kovin, Caraş, Timiş, Torontál, and

⁸ P. Engel, *Archontológia*, I, p. 32-34; P. Engel, *Archontológia*, II, p. 54-55.

the southern parts of the counties of Arad and Cenad which lay on the left bank of the River Mureş. By the mid-sixteenth century, however, all these counties had ceased to function in consequence of the victorious advance of the Ottoman Turks, who destroyed the mediaeval Kingdom of Hungary.⁹

The royal county, founded in the twelfth century and named Temes/Timiş, had become by the early 1300s a noble county, which was the self-governing corporation of the local nobility. Timiș is mentioned for the first time as a noble county in 1321. Unfortunately, no details of this transformation are known. Only one thing can be stated for sure: the fortress of Timișoara functioned as the centre of both the royal and noble county, and the castellan of the royal fortress of Timișoara was usually the deputy of the count (*vicecomes*) of the noble county of Timiș.¹⁰ The original borders of the county of Timiș can be reconstructed with the help of the papal tithe-lists from the years 1332-1337. This important document demonstrates that the archdeacon of Timiș (*archidiaconus Themesiensis*) had the same territorial authority as the count of Timiș (*comes Themesiensis*). Concerning the administration of the *archidiaconatus Themesiensis*, its territory was subdivided into three districts bordered by the Rivers Timiș and Bîrzava.¹¹

A major change took place in the history of the county of Timiș and Timișoara in the early 1300s, when the hostile attitude of the citizenry of Buda and the fact that virtually the entire realm was controlled by the “little kings” (oligarchs) led Charles I to seek a temporary residence at Timișoara. The monarch paid his first visit to the town in 1315, and had his royal residence there until 1323. It is not widely known that an attempt was made on the king’s life in the royal palace at Timișoara, perhaps in 1317. Since Timișoara did not have the advantage of a central geographical location, the royal court

⁹ See I. Petrovics, *Urban development in the Danube-Tisa-Mureş region in the Middle Ages*, in *AnB* (SN), IX, 2001, Timișoara, 2002, p. 389-390 (With further bibliographical items). Also cf. I. Petrovics, *A Duna-Tisza-Maros köz és Temesvár egyházi viszonyai a középkorban. Történelmi vázlat tényekkel és kérdőjelekkel*, in *Erdélyi várostörténeti tanulmányok*, ed. Nándor Bárdi, János Fleisz, Judit Pál, Csíkszereda [Miercurea Ciuc], 2001, p. 46-51; for the bishopric of Csanád/Cenad see Kálmán Juhász, *A csanádi püspökség története*, 8 vols., Makó, 1930-1947.

¹⁰ P. Engel, *Archontológia*, I, p. 202-205, p. 441-442; I. Petrovics, *A Temes megyei tisztikar legkorábbi kiadványai*, in *AUSz. Historica*, 96, 2003, p. 21-29.

¹¹ I. Petrovics, *A Duna-Tisza-Maros köz egyházi viszonyai*, p. 47-51.

moved to Visegrád, in the middle of the realm, soon after the death of the most powerful oligarch, Máté Csák, in 1321. This move, in fact, took place in 1323, when the last of the “little kings”, John (János) Babonić, was subdued by Charles I. The departure of the royal court evidently did not favour the further development of Timișoara.

A new situation emerged in the 1360s, when Louis I (or the Great) launched a very active Balkans policy. This clearly increased the role of the *comes Temesiensis* and the importance of Timișoara, the favourable geographical location of which led to its serving as the “gateway” to the Balkans. Louis I occupied Vidin in Bulgaria in 1365 and appointed a ban there to administer the affairs of the newly created *Bulgarian banate of Vidin*. It is important to stress that the jurisdiction of the *ban of Vidin* extended not only to Vidin, but also to those Hungarian castles which were located next to the banate of Vidin. These castles, among which Timișoara was perhaps the most significant, provided military protection for the banate of Vidin. This political arrangement proved to be merely temporary since the *banate of Vidin* ceased to exist in 1369. After 1369, the king transferred the authority of the former *ban of Vidin* to the *comes Temesiensis*, who thereby became one of the most powerful dignitaries of the realm.

The greatest obstacle to the development of the town of Timișoara was that the overwhelming Turkish victory at Nicopolis in 1396 resulted in Timișoara and the region around it becoming the permanent target of Ottoman onslaughts. Consequently, by the early fifteenth century, Timișoara assumed the role of a *border castle*. This evidently hindered its urban development, despite the fact that Pipo Ozorai (Filippo Scolari) and John Hunyadi as *comites Temesiensis* initiated significant building operations here. Since these building operations primarily focussed on fortifying the castle and the town, they did not essentially promote urban development. At the same time, the administrative functions of Timișoara were broadened, since the exploitation of the salt deposit at Keve (today Kovin in Serbia) was controlled by Pipo Ozorai in Timișoara. The change in the status of Timișoara was made in order to make the southern defence system more effective, since Ozorai, for a while, simultaneously held the offices of *comes Temesiensis* and *comes camerarum salium regalium*.

Timișoara is referred to in mediaeval charters as *villa*, *oppidum* and *civitas*. According to our present knowledge documents that contain franchises of the *hospites/cives* of Timișoara do not appear to have survived from the mediaeval period. However, indirect evidence clearly reveals that the town enjoyed the right to hold weekly fairs, and daily life in Timișoara was directed by the town council, consisting of a *judge (iudex)* and the *aldermen (iurati cives)*. Despite its privileges, Timișoara cannot be regarded as a royal free town since its autonomy was seriously restricted by the *comes* and *vicemomes Temesiensis* who had their seats in the town. From the point of view of urban autonomy, the most disadvantageous features were that in 1369 the authority of the ban of Vidin was transferred to the *comes Temesiensis*, and that from the late fourteenth century the Ottoman advance led to the authority of the *comes Temesiensis* being significantly strengthened. In the early fifteenth century, for instance, Pipo Ozorai as *comes Temesiensis* also exercised jurisdiction over the counties of Cenad, Arad, Kovin (Keve), Caraș, Zarand (Zaránd) and Csongrád, and 15 to 20 royal castles were also under his control.¹²

After Ozorai's death in 1426 King Sigismund drastically reduced the power of the count of Timiș, because he had found it far too dangerous for royal authority. However, the Ottoman menace called once more for a local concentration of power. By the appointment of Hunyadi and Újlaki as voivodes of Transylvania in 1441 the southeastern parts of the realm stood once more under a unified joint command. Hunyadi and Újlaki were appointed jointly and had equal authority as voivodes of Transylvania, counts of the Szeklers (*comites Siculorum*) and counts of the counties of Timiș, Cenad, Arad, Kovin/Keve and Caraș.¹³ It is very strange that Nicholas Újlaki appears in charters as count of Timiș, Cenad, Arad, Kovin/Keve and Caraș only between 1441 and 1446, while - in contrast to him - John Hunyadi is referred to as the *comes* of the above mentioned counties - with the exception of Timiș - until his death in

¹² I. Petrovics, *The fading glory of a former royal seat: the case of medieval Temesvár*, in *The Man of Many Devices Who Wandered Full Many Ways. Festschrift in Honor of János M. Bak*, ed. Balázs Nagy, Marcell Sebök, Budapest, 1999, p. 529-534; Idem, *Urban Development*, p. 390-394; I. Petrovics, *A középkori Temesvár. Fejezetek a Bega-parti város 1552 előtti történetéből*, Szeged, 2008.

¹³ P. Engel, *Archontológia*, I, p. 15, 194; I. Petrovics, *A Délvidék és a török veszély: a nándorfehérvári diadal és előzményei*, in *Bácsország*, 10, 2006, no. 2, p. 11-15.

1456. On the other hand, contrary to Hunyadi who had large estates in Zarand (e.g. Világosvár/Şiria), only Újlaki is mentioned as count of Zarand (1445).¹⁴

To date the beginning of Hunyadi's career as count of Timiş is rather difficult. According to Pál Engel John Hunyadi became count of Timiş on 8 May 1441.¹⁵ However, on the basis of a charter issued by Vlad II Dracul, voivode of Wallachia probably after 7 March, it can be assumed that Hunyadi's appointment happened a little bit earlier than 8 May.¹⁶ Hunyadi's political ally, Nicholas Újlaki was mentioned as count of Timiş for the first time on 17 April 1441.¹⁷ The matter is further complicated by the fact that George (György) Orbonász, descendant of a Serbian family from Albania, also appears as count of Timiş: first on 22 March 1441, and later on 7 March 1442.¹⁸ Moreover, Vukasin, George's brother acted, according to the charters issued on 17 February and 7 March 1442, as quasi count of Timiş.¹⁹ These documents, however, do not call Vukasin *comes Temesiensis*, but only reveal that Vukasin was *frater et germanus magnifici comitis Temesiensis*. The most surprising piece of information is provided by a charter issued by John Hunyadi on 1 November 1441, in which Hunyadi notified the magistrates of the county of Timiş that he had donated his part of the county to Michael Dóci, and ordered them to obey Dóci. Unfortunately, the charter does not tell us anything about the reason why Hunyadi made this decision.²⁰

Although after Hunyadi's election as governor of the realm in 1446 there is no mention of him as the count of Timiş, it is beyond doubt that he had, in fact, control over this important county. There seems to have been a vacancy in the county of Timiş between 1453 and 1455, but in 1455 and

¹⁴ P. Engel, *Archontológia*, I, p. 97, 123, 140, 145, 205, 240; Dezső Csánki, *Magyarország történelmi földrajza a Hunyadiak korában*, I, Budapest, 1890, p. 751 (John Hunyadi's estates in Zarand county).

¹⁵ P. Engel, *Archontológia*, I, p. 205.

¹⁶ Franz Zimmermann, Carl Werner, Georg Müller, Gustav Gündisch, Herta Gündisch, Konrad Gustav Gündisch, Gernot Nussbächer, *Urkundenbuch zur Geschichte der Deutschen in Siebenbürgen* (henceforth UGDS), V, Hermannstadt-Köln-Wien-Bukarest, 1892-1991, p. 74.

¹⁷ P. Engel, *Archontológia*, I, p. 205.

¹⁸ Magyar Országos Levéltár. Mohács előtti gyűjtemény (henceforth: MOL, DL) 55238, 55248; P. Engel, *Archontológia*, I, p. 205; II, p. 178.

¹⁹ MOL, DL 74494 (17/02/1442); MOL, DL 55248 (07/03/1442).

²⁰ MOL, DL 55240.

1456 John Hunyadi appears again in the documents as count there.²¹ After Hunyadi's death on 11 August 1456, it was his son, Ladislaus (László) who obtained the dignity of the count of Timiș. This is confirmed by the list of the office-holders of the realm that can be found in the charter issued by King Ladislaus V on 19 January 1457.²²

Altogether there are 577 charters in the collections of the Hungarian National Archives that were issued by the counts of Timiș before the battle of Mohács, and 102 charters that were issued by the deputy counts and the magistrates, the elected judges of the county of Timiș. In the first group nearly 30 charters refer to Hunyadi – besides other offices – as the count of Timiș.²³ Nevertheless, it seems very probable that these documents do not inform us about any matters of great significance which were settled by Hunyadi exclusively as *comes Temesiensis*. This is quite surprising since Hunyadi, undoubtedly, recognized pretty soon the strategic importance of the county of Timiș and the town of Timișoara. Earlier research has established that after 1443 John Hunyadi rebuilt and fortified the castle of Timișoara, and brought his family here from Cluj (Koložsvár/Klausenburg) in 1447.²⁴ Hunyadi preferred to stay in the castle of Timișoara, whence he launched several campaigns in different directions. On 22 June 1456 he issued his last charter in Timișoara, in which – for the second time – he called the Transylvanian Saxons to arms against the Ottomans.²⁵ Soon afterwards he left with his troops for Belgrade.

²¹ P. Engel, *Archontológia*, I, p.205.

²² MOL, DL 13425.

²³ MOL, Diplomatikai fényképgyűjtemény (henceforth: MOL, DF) 275268 (13/04/1441), 283083 (02/05/1441), 246669 (05/05/1441), DL 37600 (05/14/1441), 55244 (18/01/1443), 30817 (22/05/1443), DF 245083 (22/05/1443), 245096 (22/05/1443), 245 097 (22/05/1443), 244749 (23/05/1443), 246908 (25/05/1443), 246910 (25/05/1444), 277501 (26/05/1444), 244 911(03/07/1444), 244 912 (13/07/1444), 286775 (11/08/1444), 246909 (28/08/1444), 246 862 (25/11/1444), DL 27025 (09/12/1444), 38605 (04/04/1445), DF 274904 (14/04/1445), DF 274908 (14/04/1445), 213116 (11/05/1445), 213128 (11/05/1445), 236594 (15/05/1445), 244753 (29/07/1445), 286063 (15/09/1445), DL 13901 (03/01/1446), DF 274904 (09/02/1446), 274908 (09/02/1446), 246913 (15/03/1446).

²⁴ Jenő Szentkláray, *Temesvár város története [a kezdetektől 1850-ig]*, in *Temes vármegye és Temesvár [város története]*, Magyarország vármegyéi és városai, ed. Samu Borovszky, Budapest, s.a. p. 20, 26; Adrian Andrei Rusu, *Arad és Temes megye középkori erődtítményei*, in *A középkori Dél-Alföld és Szer*, ed. Tibor Kollár, Szeged, 2000, p. 579-581.

²⁵ UGDS, V, p. 535.

John Hunyadi administered the county of Timiș and the castle of Timișoara with the help of his long proven adherents. Among these the following should be mentioned: Nicholas Vajdafi (Vajdafi Miklós), Nicholas of Bizere (Bizerei Miklós), Peter of Hangony (Hangonyi Péter), John of Szob (Szobi János), Valentin of Fehéregyház (Fehéregyházi Bálint), Nicholas of Hațeg (Hátszegi Miklós), and Ladislaus of Pocsaj (Pocsaji László).²⁶

Since John Hunyadi was a very ambitious man who would do anything in order to increase his wealth, we have good reason to believe that he wanted to take possession of the town of Timișoara, too. The opportunity to realize his plans came in 1455 and 1456. A charter issued by the chapter of Cenad on 3 September 1455 relates that the aforesaid chapter – following the order of King Ladislaus – introduced Hunyadi on 20 August 1455 into the possession of the castle of Timișoara and its appurtenances, proving that the king had mortgaged these crownlands to Hunyadi.²⁷ From another charter issued by King Ladislaus on 7 April 1456 we learn that Hunyadi had previously loaned the monarch 12 000 golden florins, and that this sum together with the newly given 8 000 golden florins amounted to 20 000 florins. King Ladislaus, in return, put the castle of Timișoara together with the countship of Timiș and all the fortresses, towns, market-towns, villages, and revenues that belonged to the castle of Timișoara, at the disposition of Hunyadi.²⁸ Although the charter mentioned above, as a matter of fact, does not refer – *expressis verbis* – to the town of Timișoara, scholars analyzing the text of this important document (... *castrum nostrum Themeswar vocatum simul cum honore Comitatus Themesiensis ad idem castrum nostrum spectare solito, nec non universis castellis, civitatibus oppidis, villis, pertinentiis, et proventibus ad idem castrum nostrum spectantibus*...) state that not only the castle but also the town of Timișoara was obtained by Hunyadi in 1456.²⁹ We tend to agree with this opinion, yet the case of nearby Szeged cautions us against this assumption. When King Albert donated Szeged to his wife, Elizabeth in 1439, the charter made a clear distinction between the town and the castle: ... *castrum nostrum*

²⁶ P. Engel, *Archontológia*, I, p. 205.

²⁷ MOL, DL. 14981 (The charter is published in József Teleki, *Hunyadiak kora Magyarországon*, X-XII, Okmánytár, Pest, 1853-1857, X, p. 479-481.

²⁸ MOL, DL 24764 (The charter is published in J. Teleki, *Hunyadiak kora*, X, p. 497-498.

²⁹ *Ibidem*, p. 497-498; J. Szentkláray, *Temesvár város története*, p. 26-27.

*Zegediense ac opidum similiter Zegediense, necnon ossessions seu villas Recke Bec...h et Chongrad vocatas ad idem castrum spectantes...*³⁰

Since King Ladislaus failed to return the 20 000 golden florins to John Hunyadi, the castle, and most probably the town of Timișoara remained in the possession of the Hunyadi family. After John Hunyadi's death all the goods that had been put in pawn to him, went first to his wife, Elizabeth (Erzsébet) Szilágyi, and then to his son Matthias (Mátyás), later king of Hungary. There is not a shred of evidence however that after the death of King Matthias Timișoara and its appurtenances were inherited by the monarch's natural son John Corvin. The expression *castrum regium* that appears in the charters issued after 1490 unanimously refer to the fact that the castle of Timișoara belonged to the crown, i.e. to the king himself.³¹

Finally, we would like to call attention to a particular phenomenon. We do not know of any charters issued by John Hunyadi that contain privileges for the town of Timișoara. This is quite surprising since the perpetual count of Bistrița (*comes perpetuus Bistricensis*), especially when he held the office of governor between 1446-1453, pursued a policy that was very favourable to the towns of the realm.³² The case of one town may suffice here as an example: in 1450 John Hunyadi confirmed the old privileges of the burghers of Szeged which stated that they were not required to pay tolls for their empty barrels at the ferry of Titel.³³ Soon after, in 1456 Hunyadi forbade the castellan of Szeged to collect tolls at the fairs held in the *suburbium* of the town, named Palánk in Hungarian.³⁴ We have good reason to suppose that Hunyadi also tried to promote the development of the town of Timișoara, but in the shadow of the Ottoman menace, his activities were restricted to shoring up the fortifications of the castle and the town. On the other hand, the lack of documentary evidence concerning John Hunyadi's urban policy in connection with Timișoara, could

³⁰ János Reizner, *Szeged története*, IV, *Oklevéltár, név- és tárgymutató*, p. 45.

³¹ J. Szentkláray, *Temesvár város története*, p. 27.

³² For the urban policy of John Hunyadi see Lajos Elekes, *Hunyadi*, Budapest, 1952. pp. 335-341. See also I. Petrovics, *Romanians and Hungarians in the Danube-Tisa-Mureș Area*, in *Stephen the Great and Matthias Corvinus and their Time*, ed. László Koszta, Ovidiu Mureșan, Alexandru Simon, *Mélanges d'Histoire Générale. Nouvelle Série*, I, Cluj-Napoca, 2007, p. 202-206.

³³ J. Reizner, *Szeged története*, p. 46-49.

³⁴ *Ibidem*, p. 50-51.

also be explained by the vast destruction of charters and other written sources during the Ottoman conquest in the sixteenth century.

To sum up: indirect evidence indicates that the county of Timiș as well as the castle and the town of Timișoara were of great importance for John Hunyadi. This fact becomes obvious when we consider the size of the county of Timiș, the territory of which had grown remarkably by the fifteenth century, and the strategic location of the town of Timișoara, which offered a favourable starting point for anti-Ottoman campaigns. However, more important for Hunyadi was the fact, that as a result of the public authority which he exercised over the county of Timiș, a link was created between his Transylvanian offices (voivode of Transylvania, count of the Szeklers) and estates, and the ones he had in southern Hungary east of the River Tisza, including the estates of the Szilágyi family.

IOAN DE HUNEDOARA, APĂRĂTORUL GRANIȚELOR SUDICE ALE REGATULUI MEDIEVAL MAGHIAR

Rezumat

Născut în jurul lui 1400, în rândul micii nobilimi de origine românească, Ioan de Hunedoara s-a afirmat ca unul dintre cei mai importanți magnați ai epocii sale. A avut un rol esențial în menținerea graniței sudice a regatului Ungar constituită pe Dunăre și a teritoriilor adiacente cum ar fi comitatul Timiș, Banatul de Severin sau districtele românești. Anumite dovezi indică faptul că orașul Timișoara și castelul său, precum și comitatul Timiș, au fost de mare importanță pentru Ioan de Hunedoara. Acest fapt devine evident atunci când luăm în considerare mărimea acestui comitat, al cărui teritoriu a crescut remarcabil în secolul al XV-lea, precum și amplasarea strategică a orașului Timișoara, care a oferit un punct de plecare favorabil pentru campaniile antiotomane. Cu toate acestea, mai important pentru Ioan de Hunedoara a fost faptul că, urmare a autorității publice care a exercitat-o asupra comitatului Timiș, a fost creată o punte de legătură între funcțiile (voievod, comite al secuilor) și moșiile sale din Transilvania cu cele avute în sudul Ungariei de la est de râul Tisa.

ASPECTS DU *CURSUS HONORUM* DANS LE BANAT À L'ÉPOQUE DU ROI MATTHIAS CORVIN : NOBLESSE PATRIMONIALE ET NOBLESSE DE FONCTION

Ligia Boldea*

Cuvinte cheie : Banat, nobili români, demnitari, campanii militare

Mots clé : Banat, nobles roumains, dignitaires, campagnes militaires

La dimension réelle des élites sociales roumaines qui ont peuplé le Banat médiéval de la zone collinaire et de celui montagnaise a acquis une significative consistance dans les derniers deux décennies, des nouveaux témoignages contribuant à la coagulation d'un profil identitaire original. L'histoire du Banat médiéval sudique contient des informations tant nombreuses que significatives concernant l'existence d'une noblesse roumaine d'origine prépondérément kneziale, qui a joué un rôle important dans l'administration, la justice et le système militaire banatien des XVe-XVIIe siècles. Le Banat collinaire et montagneux, à l'abri de ses autonomies administratives et institutionnelles¹, situées en dépendance directe envers le souverain par l'intermède des hauts dignitaires territoriaux, a développé à travers du temps une élite roumaine dérivée de la couche kneziale locale, qui a évolué en des formes propres dans les cadres plus larges et aussi plus tolérantes de la royauté arpadienne, pour se joindre à la noblesse du royaume au cours des XIVe-XVe siècles, en suite de son reconnaissance officielle, par un document écrit, en leurs possessions ancestrales. L'identité de ces élites, qui n'ont pas réussi la formation d'un *état* qui apparaît dans les documents dans son nom ethnique – *Nobiles Valachi*, et adhérant d'une manière individuelle à la classe nobiliaire, doit être définie par ce qu'elle avait représenté au niveau

* Muzeul Banatului Montan Reșița, b-dul Republicii, nr. 10, e-mail: ligiaboldea@yahoo.com.

¹ Ioan-Aurel Pop, *Identități medievale românești. Adunările cneziale și nobiliare (boierești) în secolele XIV-XVI*, Cluj-Napoca, 1991, p. 67-76.

de la communauté roumaine banatienne par rapport aux toutes les institutions officielles de l'état. Or, ce fait suppose une définition claire de son statut social et juridique, tout en commençant avec la réponse à la question si ces structures sociales roumaines peuvent être encadrées dans la notion générale de nobilité.

Intégrée aux matrices imposées par la législation et la politique régionale de la royauté hongroise, cette catégorie sociale, constituée dans une véritable élite de la zone, a offert au pouvoir central des suffisantes cadres capables pour s'impliquer dans l'administration de leur contrée natale, surtout du moment que leurs membres seront reconnus officiellement, par des documents écrits, comme faisant partie de la noblesse du royaume, pas en *état* à part, mais en nom individuel, ce fait se passant de la deuxième moitié du XIVe siècle². Des intérêts communs ont déterminé la royauté et cette couche sociale de collaborer, fait qui a supposé quelquefois le compromis, manifesté en spécial dans le domaine confessionnel, où les pressions de la royauté, qui ont visé l'appartenance de tous les possesseurs de terres, des nobles en spécial, à l'Église catholique, n'ont pas resté sans de résultats – en quelques décennies (le fin du XIVe siècle et tout le long de celui suivant) un bon nombre de nobles roumains banatiens en faisant une telle option³.

L'affirmation globale ou individuelle de tous ces dirigeants de la communauté médiévale banatienne ne peut pas être tirée du contexte de l'évolution générale du royaume hongrois, vue comme un pouvoir politique qui a exercé à ce temps-là un rôle significatif dans le centre de l'Europe. Sûrement, les obligations militaires, indifféremment de leur nature ou du mode dont ceux-ci se sont modifiées au long du temps, ont été la conséquence de la principale qualité de ces féodaux banatiens – la maîtrise sur les terres. En partant du XIVe siècle, les nouvelles normes juridiques appliquées au niveau du royaume, qui ont conditionné la nobilité par l'acte royal écrit et

² Ioan Drăgan, *Nobilimea românească din Transilvania 1440-1514*, București, 2000, *passim*; Dan Grigore Pleșia, *La noblesse roumaine de Transylvanie. Structure et évolution*, în *RRH*, 1987, 3, p. 187-215.

³ Viorel Achim, *Catolicismul la românii din Banat în evul mediu*, în *RI*, VII, 1996, nr. 1-2, p. 41-55; idem, *La féodalité roumaine du royaume de Hongrie entre orthodoxie et catholicisme. Le cas du Banat*, în *Colloquia*, I, 1994 (1996), nr.2, p. 17-29; Ligia Boldea, *Înnobilare și confesiune în lumea feudală românească din Banat (sec.XIV-XVI)*, în *Banatica*, 13/II, 1995, p. 27-44.

de l'appartenance au rite catholique⁴, ont conferts aux toutes ces taches une nouvelle signification. Féodaux par tradition et pas comme une création du souverain, les knezes roumains banatiens ont réussi en une bonne mesure à surmonter les deux pièges existantes dans la reconnaissance en qualité de féodaux du royaume – la manque de l'acte écrit et l'appartenance à l'orthodoxie, tout en employant la voie des services extrêmement loyales pour la royauté, vue comme une modalité d'obtenir de la part du pouvoir central le droit de s'intégrer d'une manière officielle dans la féodalité de l'état. C'est intéressante la modalité par laquelle la royauté a compris la récompense pour les services militaires, s'observant des sensibles différences qui ont survenu au long du temps. Dans une période antérieure au XIVe siècle on peut seulement soupçonner le fait que l'autorité centrale aurait récompensé les services militaires des knezes et des voïvodes roumains en accordant ou reconnaissant le droit de possession sur des les terres. Les choses deviennent plus claires simultanément avec l'accès au trône de la dynastie Angevine, les nouvelles reformes sur le plan social et juridique, politique et militaire et aussi confessionnel déterminant la stimulation de l'activité de chancellerie, fait qui nous a fourni une multitude d'informations écrites édifiantes sur l'aspect qui nous intéresse. On peut observer, tout le long du XIVe siècle et au début de celui suivant, que la principale modalité par laquelle la royauté avait récompensé les fidèles services militaires des knezes roumains avait été l'octroi du titre de nouveau don⁵, constituant la reconnaissance officielle, par un acte écrit,

⁴ I. A. Pop, *Un privilegiu regal solemn de la 1366 și implicațiile sale*, în *MT*, I, 1997, nr. 1-2, p. 79-80.

⁵ Les discussions déployées dans l'historiographie roumaine sur le titre de „nouveau don”, présent dans tous les documents qui confirment, en partant de la deuxième moitié du XIVe siècle, le droit de possession des knezes roumains sur les terres détenues *ab abtquo*, sont intéressantes. Auparavant, en partant de l'étude de Ioan Bogdan sur les knezes roumains, le nouveau don a été considéré comme „une deuxième don” accordé aux knezes nobles après leur reconnaissance dans leur domaine avec un don initial ou un „premier” don. Mais l'existence de ce premier don accordé à la noblesse roumaine, qui a essayé s'adapter aux nouvelles normes juridiques imposées dans le XIVe siècle, ne peut pas être prouvée du point de vue documentaire et, selon les dernières recherches sur ce sujet, ne peut pas l'accepter ni comme hypothèse de travail (voir Ioan Bogdan, *Despre cnezii români. Scrieri alese*, București, 1968, p. 184). Il y a deux décennies a été formulée pour la première fois l'idée selon laquelle, à cause du fait que dans des quelconques parties du royaume, où on a gardé les domaines des châteaux forts royales, la maîtrise foncière spécifique aux roumains a été très répandue, l'autorité de l'état eusse élaboré un formulaire de chancellerie adéquat pour ces réalités, le titre de nouveau

des anciennes possessions, détenues selon la loi du *more kneziatus*. Donc, on peut parler d'une période spéciale, où a eu lieu „l'ennoblissement” d'une part des knezes banatiens, tout en précisant que l'affirmation individuelle des quelques-uns des knezes soit rarement rencontrée, prédominant l'aspect collectif, dominé par les grandes familles qui, au long des tous ces années, ont consolidé leurs patrimoines foncières⁶.

La période des grandes campagnes anti-ottomanes, coordonnées dans le cinquième décennie par Jean (Iancu) Hunyadi, a marqué un changement sensible dans l'attitude du pouvoir central envers tous ces nobles. Bien sur, les confirmations en nouveaux dons on continu mais, plus fréquent, apparaissent des nominalisations individuelles, et un bon nombre de knezes acquièrent le titre de hommes élus (*egregii viri*), de familiers (*familiares*), de chevaliers (*militēs*) et de hommes de cour (*aulae nostrae milites*)⁷. Également, selon le principe d'attribution de telles fonctions aux hommes fidèles, Jean Hunyadi les a attribue même aux dirigeants roumains banatiens, surtout au niveau des districts natales. Ce processus augmentera sous la règne de son successeur, quand l'obligation des nobles roumains de participer d'une manière individuelle à l'armée a déterminé une accentuée personnalisation des fonctions militaires et des récompenses obtenues⁸, étant significatif le fait que la majorité des dignitaires locaux proviennent de la noblesse roumaine banatienne (bans, vicebans, châtelains), en preuve de la reconnaissance définitive de ce statut social et juridique privilégié. Dans la deuxième moitié du XVe siècle augment

don étant attribué aux knezes et puis aux knezes nobles pour leur confirmer ou reconfirmer ces possessions anciennes (Voir Adrian Andrei Rusu, *Un formular al cancelariei regale din epoca lui Iancu de Hunedoara pentru nobilii români din Transilvania*, în *AMN*, XX, 1983, p. 158). Récemment ce point de vue a été complété avec l'opinion de l'historien Engel Pál, qui a démontré qu'il s'agit, en réalité, d'un titre de nouveau don introduit par le roi Ludovic I qui prévoyait que le droit de possession et héritage des biens comprises dans le don ayant ce nom reviendrait seulement aux bénéficiaires mentionnés dans l'acte et ensemble avec leur successeurs légitimes, les personnes exclues pouvant même perdre leur titre nobiliaire, s'ils n'avaient aucune possession légale (voir Engel Pál, *Regatul Sfântului Ștefan. Istoria Ungariei medievale 895-1526*, coord. A. A. Rusu, I. Drăgan, Cluj-Napoca, 2006, p. 206).

⁶ Ligia Boldea, *Nobilimea românească din Banat în secolele XIV-XVI (origine, statut, studiu genealogic)*, Reșița, 2002, p. 104.

⁷ I. Drăgan, „Aleșii” nobilimii române din perioada 1440-1514, în *MT*, I, 1997, nr. 1-2, p. 88.

⁸ Ionuț Costea, *Considerații privind elita românească din Transilvania în timpul domniei lui Matia Corvinul (1458-1490)*, în *AnUA-Historica*, 1, 1997, p. 19-20.

les dons faits par la royauté en faveur des nobles banatiens, s'ajoutant aux possessions déjà constituées. Toutes ces réalités se sont perpétuées même dans la première partie du XVIe siècle, d'autant plus que ce période, extrêmement violente à cause des nouveaux conflits avec les ottomans et aussi les graves problèmes internes, a supra sollicité les capacités de défense du Banat et de ses défenseurs.

En revenant aux problèmes concernant l'administration et la justice qui ont fonctionné au niveau du Banat sudique médiéval, en commençant avec le XVe siècle, surtout simultanément avec la règne de Mathias Corvin et jusqu'en 1658, la participation des éléments nobles dans l'acte d'administration, de justice et de la défense est pleinement relevée du point de vue documentaire. Des bans et vicebans de Séverin, des châtelains et vice châtelains des châteaux forts de la frontière ou de l'intérieur, des juges nobiliaires, jurés et hommes de témoignage du roi, toute une palette de dignités locales ont été attribuées par la royauté aux nobles roumains banatiens, selon le raisonnement que tous de ceci ont été intéressés dans une administration efficiente de la zone et aussi des privilèges accordés aux huit districts de Caraș. Chacune des familles nobles banatienne, sans en tenant compte de son envergure, avait participé à l'administration locale, souvent les membres d'une famille, quelquefois obscure, occupant des importantes fonctions au niveau du Banat de Séverin et plus tard du Banat de Caransebeș et de Lugoj⁹.

Tous ces attributs cumulés ont défini une catégorie sociale active et efficiente, utilisée par le pouvoir central dans ses tendances de raffermir la défense de ses frontières sudiques. Cela constitue l'explication du fait qu'à l'époque de Mathias Corvin de cette élite se sont affirmés des dignitaires locaux, jouant un rôle bien défini dans l'administration et à la défense de la zone¹⁰. Cela a constitué une modalité de la royauté de gérer un territoire exposé sans cesse aux vexations externes par l'usage rationnel du tout potentiel humain, matériel et militaire du Banat montagneux, mais aussi une forme de récompenser les nombreux services militaires offerts par les hommes de ces endroits avec leurs élites en place de premier plan pendant ces temps-là caractérisés par une forte instabilité politique et militaire. En ce contexte,

⁹ L. Boldea, *Reconstitutions documentaires: familles de dignitaires roumaines du Banat montagneux médiéval*, în *SIB*, XXX-XXXI, 2006-2007 (2007), p. 138.

¹⁰ Fügedi Erik, *A 15 századi magyar arisztokrácia mobilitása*, Budapest, 1970, p. 206.

leur implication dans l'acte d'administration et de défense de la zone apparaît comme naturelle, étant donné l'attachement envers leur contrée ancestrale, doublé par l'intérêt pour leurs propres possessions foncières, qui assuraient aux élites banatiennes leur statut socio juridique privilégié.

Après 1456, en dépit du fait que la politique anti-ottomane déployée par les rois hongrois s'est abaissée, éclipsée par des ambitions personnelles et l'intervention insistante de la grande noblesse dans les affaires de l'état, le Banat, exposé d'une manière incessante aux dévastatrices incursions ottomanes, avait gardé son importance militaire. Le règne de Mathias Corvin (1458-1490) a connu quelques modifications de plans, significatives pour l'évolution des élites sociales roumaines du royaume. Ainsi, dans sa politique interne le roi a agi pour raffermir le pouvoir central, cherchant à co-intéresser les forces capables à s'opposer aux grands barons, forces venues en principal de la petite noblesse des comitats. Sur le plan externe, Mathias Corvin a abandonné graduellement sa politique offensive envers les ottomans, en déplaçant les actions militaires au nord. Ces changements ont affecté implicitement même le destin de la féodalité locale banatienne du plusieurs points de vue; on peut affirmer que, de ce moment, l'équivoque qui a plané sur la juste interprétation de son statut social et juridique s'est anéanti, les documents indiquant une petite noblesse roumaine active et tenace, très bien ancrée dans les réalités spécifiques de son aire de logement, avec des maîtrises bien délimitées, des vraies patrimoines foncières reconnus par le pouvoir central, qui peuvent être transmises de génération en génération. Aussi, ces documents relèvent une féodalité locale appréciée par la royauté et cooptée dans la politique de soutenance d'une politique autoritaire par la forme spécifique du privilège¹¹, une *noblesse du mérite* qui, grâce aux fonctions détenues dans le plan local, s'impliquera de plus en plus dans le développement et la défense de la communauté du Banat de Caraș. On a affirmé que, selon les statistiques (en outre incomplètes), après l'année 1465, quand Mathias Corvin a renoncé aux actions anti-ottomanes d'envergure, le nombre des documents de confirmation accordés aux nobles banatiens a baissé¹², fait qui a une toute autre motivation

¹¹ I. A. Pop, *Privilegiile obținute de români în epoca domniei lui Matia Corvin*, în *RI*, 2, 1991, nr. 11-12, p. 668 ; Elekes Lajos, *Essai de centralisation de l'État hongrois dans la seconde moitié du XVIe siècle*, Budapesta, 1960, p. 157.

¹² I. Drăgan, *Aspecte ale relațiilor dintre români și puterea centrală în timpul lui Matia Corvinul (1458-1490)*, în *RI*, 3, 1992, nr. 9-10, p. 910.

que la diminution de l'importance militaire du Banat, donc du rôle détenu par ses défenseurs traditionnels. En notre opinion, de tels documents du nouveau don perdent leur signification en ce contexte, la plupart des familles nobles banatienne possédant déjà, des décennies antérieures, ces éléments en mesure à soutenir leur statut nobiliaire. C'est le moment où le nombre des nobles roumains qui ont obtenu toute une série de fonctions sur le plan local prolifère, phénomène ayant en principal deux causes : d'une part, l'attribution des dignités aux membres de la petite noblesse au niveau des districts et des comitats a constitué une nouvelle modalité de récompense offerte par le pouvoir central aux services loyales de cette élite sociale roumaine ; d'autre part, la reorientation de la politique externe vers les frontières nordiques du royaume a eu pour conséquence le fait que les contrées sudiques n'ont plus constitué une priorité dans la vision des hautes autorités de l'état qui, d'une manière graduelle transfèrent l'activité d'administration vers les éléments locaux qui sont capables assumer une telle tâche. Or, de ce point de vue, la noblesse banatienne avait démontré quelle était pleinement préparée pour assimiler une telle responsabilité: celle-ci représentait l'élite sociale locale, qui disposait déjà d'une base matérielle suffisante pour soutenir ses position et réjouissait dans les districts privilégiés d'une significative autonomie,, pleinement illustrée par le diplôme de 1457 ou par la situation de la ville de Caransebeș qui, en fin du siècle, en 1498, avait acquiert le même statut avec le ville de Buda¹³. En concluant, dans la deuxième partie du XVe siècle, le Banat des huit districts est revenu dans une plus grande mesure aux roumains, entraînés dans toutes ses structures administratives, juridiques et militaires. Ainsi, s'est constitué, à côté de l'*ancienne* noblesse du mérite, définie en principal par sa qualité de propriétaire de terres, une *nouvelle* noblesse de fonction (sans en considérant impropre ni le terme de résonance occidentale *de robe*)¹⁴, qui a obtenu son ascension sociale grâce aux dignités occupées, bien qu'à leur cas aussi on peut parler d'une base matérielle foncière, mais sans être si étendue qu'au cas des plus importantes familles nobles roumaines. Un rapport de l'ambassadeur de Venise, Sebastiano Baduario, explique pourquoi les féodaux banatiens ont été appréciés par les deux Corvins: *les roumains sont loués contre tous pour leurs*

¹³ Costin Feneșan, *Despre privilegiile Caransebeșului până la mijlocul secolului XVI*, în *Banatica*, 2, 1973, p. 158.

¹⁴ Idem, *Diplome de înnobilare și blazon din Banat (secolele XVI-XVII)*, Timișoara, 2007, p. 15-16.

*mérites dans les combats contre les turcs. Ils font partie de la lignée du roi et ils ont lutté toujours à côté de leur parent et de sa majesté*¹⁵.

Nous ne soutenons pas les opinions qui accusent cette féodalité banatienne d'avoir quitté par anoblissement son spécifique ethnique, sur le fond d'un processus d'adhésion au catholicisme, qui paraît enregistrer une prolifération surtout après le Concile de Ferrara-Florence des années 1438-1439. Selon notre avis, ces nobles, indifférent de leurs options confessionnelles, ont continué à faire partie (un bon part du temps) de la société féodale roumaine intégrée dans l'état hongrois, mais gardant encore quelques-unes des éléments de leur origine kneziale.

En ce qui concerne l'évolution de la noblesse banatienne, dans ces décennies, à côté des familles déjà consacrées (Deș de Temeșel, Bizerea, Măciș, Măntic), s'imposent des nouvelles familles nobles roumaines (Gârliste de Rudaria, Fiat de Armeniș, Racovița de Caransebeș, Lazăr de Almăj, Pobora, Marga, Plugovița ou Buceșnița), avec une évolution modeste jusqu'à ce temps-la, mais devenant fameuses après les batailles des années 1459, 1463-1465, 1468, 1479, et 1481-1482.

La fin du XVe siècle connaît un personnage légendaire – Pavel Chinezu, qui avait ses origines dans ces contrées. Investi avec la fonction de dirigeant du comitat de Timis et aussi commandant suprême de l'armée royale, Pavel Chinezu avait manifesté un haut intérêt pour la capacité de défense du Banat, appliquant toute une série de mesures pour la renforcer et reprenant les traditions des grandes campagnes anti-ottomanes. Sa principale préoccupation a été celui de connaître le potentiel de la région et le renforcement des châteaux forts de la zone de frontière, sans négliger l'instruction des forces militaires disponibles, un rôle très important en revenant aux nobles roumains en vertu des traditions héritées de leurs ancêtres. À côté de lui, les roumains banatiens des comitats de Caraș, Timiș, Torontal et de Cenad ont parachevé en 1479 la victoire de l'armée royale de Câmpia Pâinii, ce commandant étant considéré l'artisan de ce succès militaire¹⁶.

Jean (Iancu) Hunyadi a été celui qui, avec son frère, Jean, a inauguré la série des présences roumaines dans les plus importantes dignités des contrées

¹⁵ Apud I. Drăgan, *Românii din Transilvania în lupta antiotomană în a doua jumătate a veacului al XV-lea*, în AIIA Cluj, XXVII, 1985-1986, p. 76.

¹⁶ Ioan Hațegan, *Pavel Chinezu*, Timișoara, 1994, p. 145; idem, *Bătălia de pe Câmpul Pâinii (13 octombrie 1479)*, în *Apulum*, XVI, 1978, p. 271.

banatiennes, dignités évitées à cause des difficultés qui les supposait. Au début de leur carrière ceux-ci ont eu pour mission la défense des châteaux fort situés dans la vallée du Danube – Severin, Orșova et Mehadia¹⁷, fait suivi, en un court délai, par leur installation dans la fonction de bans de Severin. En outre, après la victoire de Bătașék, en février 1441, le roi Vladislav I a conféré un pouvoir extraordinaire à Jean Hunyadi et à Nicolae Újlaki, tous les deux étant installés dans la haute dignité de voïvodes de la Transylvanie, en même temps accomplissant la fonction de comites des szeklers et des autres comitats, y incluant le comitat de Timiș¹⁸. Graduellement, toutes les zones estiques ont resté sous la maîtrise de Jean Hunyadi, son influence politique et militaire s'exerçant d'une manière inaltérée jusqu'à sa mort. Sa présence et ses intérêts aussi dans les contrées banatiennes ont eu pour effet une meilleure connaissance du potentiel d'attaque et de défense du Banat, tout en contribuant à l'établissement des relations fortes avec les élites sociales roumaines banatiennes, qui deviendront une partie intégrante de l'échafaudage politique et militaire utilisé dans ses guerres avec les ottomans¹⁹. C'est aussi la raison pour laquelle la période de la règne de Jean Hunyadi a créé pour la noblesse banatienne des nouvelles opportunités d'affirmation, concrétisées dans toute une série de reconfirmations, de dons et des fonctions, offertes à tous de ceci qui se sont affirmés dans les innombrables batailles de ces années.

C'est édifiant, en ce sens, le cas de la famille de Cerna, la première qui a été cooptée par Jean Hunyadi dans l'administration directe de la contrée, dont l'ascension est explicable par les relations spéciales que tous ses membres les ont eu avec ce célèbre personnage politique et militaire. Victor Motogna

¹⁷ Victor Motogna, *Trecutul românilor din Banat în epoca lui Ioan Hunyadi (1437-1457)*, în *RISBC*, an XIII, 1944, mai-august, p. 547.

¹⁸ Engel Pál, *op.cit.*, p. 306.

¹⁹ L. Boldea, *Nobilimea românească din Banat...*, p. 116. On peut indiquer ici six districts – Icuș, Bujor, Sudea, Jupan, Fârdea, Mănăștur (dans le comitat de Timiș) et l'un des districts privilégiés de Caraș – Comiat, mis en gage par Sigismond de Luxembourg en 1435 aux frères Iancu et Ioan Hunyadi pour un emprunt de 1500 florins en or. En outre, il paraît que ce célèbre personnage a pratiqué la mise en gage de terres comme une modalité d'augmenter ses propres revenus. Voir Mályus Elemer, *Zsigmond Király uralma Magyarországon*, Budapest, 1984, p. 131.

avance même l'idée d'une relation de parenté entre eux²⁰, mais qui ne peut pas la démontrer du point de vue documentaire. Les frères Mihail et Blasiu de Cerna sont intégrés par l'historien Pesty Frigyes dans la liste des bans de Severin des années 1443-1444²¹, tout en mentionnant le fait que dans la source consultée ceux-ci n'apparaissent pas d'une manière explicite en cette qualité (mais il existant la possibilité que les deux Cerna soit substitué le voïvode de la Transylvanie, trouvé en pleine campagne anti-otomane au sud du Danube). En réalité, la supposition que les deux membres de la famille de Cerna ont détenu la fonction de vice-bans est plus croyable, étant ainsi dans la subordination directe de Jean Hunyadi, celui qui a gardé la dignité de ban jusqu'à la fin de sa vie²². Mihail de Cerna a eu une continuité de huit années dans cette fonction, entre les années de 1447 et 1454, étant double en 1449 par son cousin, Blasiu de Cerna, dans la période comprise entre les années de 1452 et 1454 la partageant avec un autre noble roumain – Petru Danciu de Caransebeș²³. En outre, au delà de la relation spéciale avec le gouverneur de Hongrie²⁴, dont l'affinité envers le monde roumain du royaume s'explique par ses racines (sans de doute de ce milieu), le succès des deux nobles de Cerna est trahi même par le contenu des diplômes accordées, en 1451 ceux-ci étant désignés en qualité de *egregii*, qui les incluent sans aucun équivoque dans la classe nobiliaire de royaume. Également, comme tous les autres fonctionnaires roumains situés dans des

²⁰ V. Motogna, *op.cit.*, p. 560. On a émis l'hypothèse selon laquelle Mihail de Cerna était en relation de parenté avec Nicolae de Bizerea, l'un des plus remarquable personnalité de la noblesse banatienne de ces temps-la, un intime de Jean Hunyadi, luttant à coté de celui-ci dans plusieurs campagnes militaires, même dans „la longue campagne” de l'année 1443, ainsi, sans en tenant compte de sa prospérité évidente douée aux nombreuses possessions détenues par des dons, des acquisitions et mises un gage, il est mentionné en qualité de vicecomte de Timiș, entre les années 1443 et de 1445 et puis comme châtelain de Bran en 1448. Cf. A.A. Rusu, *Ioan de Hunedoara și românii din vremea sa*, Cluj-Napoca, 1999, p. 216 et 225.

²¹ Cf. Pesty Frigyes, *A Szörényi bánság és Szörényi vármegye története*, I, Budapest, 1877-1878, p. 281 (Pesty, *A Szörényi bánság*).

²² I. Drăgan, *Nobilimea românească din Transilvania...*, p. 293.

²³ Engel Pál, *Magyarország világi archontológiája 1301-1457*, I, Budapest, 1996, p. 34; Lendvai Miklós, *Temes vármegye nemes családyai*, Budapest, I, 1896-1905, p. 67.

²⁴ Dans les Archives Nationales Hongroises existe une lettre envoyée à la date de 5 octobre 1447 par Jean Hunyadi envers Mihail de Cerna, rare témoignage de lettre d'usage quotidien, destinée aux pratiques administratives ou pour une simple communication. *Apud* A.A. Rusu, *op.cit.*, p. 300.

dignités plus importantes, Mihail de Cerna et Petru Danciu de Caransebeș sont attestés en 1451 comme disposant des scellés personnelles²⁵.

Mathias Corvin ne s'est trop abattu de la politique promue par son père vis à vis de l'élite roumaine banatienne et ainsi comme celui-ci lavait capacité, en spécial dans ses grandes campagnes anti-ottomanes, (il faut rappeler le fait que Jean Hunyadi avait commencé sa grande carrière politique et militaire détenant les principales dignités locales – ban de Séverin et dirigeant de Timiș), ainsi le roi Mathias a tenu l'impliquer dans l'administration de la contrée et pas uniquement. Au long du temps se sont constituées même des liaisons personnelles entre quelques-uns de ses représentants et les deux Corvins, car seulement se basant sur une haute confiance, à côté des exceptionnelles mérites personnelles, y ajoutant un niveau élevé d'instruction, on a pu arriver à l'attribution des hautes dignités dans l'état, comme il a été le cas de Petru Deș de Timișel, mentionné en qualité de maréchal de la cour (*cubicularius*) tout en avant de l'année 1470²⁶, ou de celui de Petru Vistier de Măciș, qui a dé tenu la fonction de grand trésorier (*tavernicus*) entre 1478-1484²⁷. Tous les deux provenaient des plus importantes familles roumaines banatiennes – Deș de Timișel et Măciș de Tincova –reconnues pour leurs contributions militaires de l'époque de Sigismond de Luxembourg.

La durable fidélité manifestée par les nobles de Măntic envers la royauté a été reconnue par Mathias Corvin dans l'année 1463²⁸, par le don fait aux nobles (*egregii viri*) Ștefan, Mihail et Gheorghe de Măntic; il s'agissait du domaine Beregsăul Mare du comitat voisin de Timis, offert en récompense pour leur participation aux campagnes de Banat, conduites par le voïvode de Transylvanie, et aux campagnes de Bosnie, conduites par le roi. Mais la reconnaissance royale ne s'est pas limité à ce geste, car les documents attestent les nobles Ștefan et Mihail de Măntic (probablement cousins issus du père) comme détenant de la haute dignité de bans de Séverin entre les années 1459 et 1467²⁹, étant évident le fait que cette fonction leurs avait

²⁵ L. Boldea, *Un caz aparte în elita socială a Banatului medieval: familia nobililor de Cerna (secolul al XV-lea)*, în *An.B* (SN), Arheologie-Istorie, X-XI, 2002-2003, nr. 2, p. 327.

²⁶ I. Drăgan, *op.cit.*, p. 287.

²⁷ Csánki Dezső, *Magyarország történelmi földrajza a Hunyadiak korában*, V, Budapest, 1890-1913, p. 12 et 222.

²⁸ C. Feneșan, *Diplome medievale bănățene 1440-1653*, Timișoara, 1981, p. 37.

²⁹ Fügedi E., *op.cit.*, p. 117; Pesty, *A Szörényi bánság*, p. 282.

été accordée immédiatement après l'installation dans le trône du roi ce qui trahissait, selon notre avis, une bonne connaissance des personnes visées et de leurs habilités surtout. Nous paraît significatif le fait qu'il s'agit en ce cas d'une pratique qui a eu la tendance de devenir une règle dans cette zone même de l'époque de Jean Hunyadi: l'attribution programmatique, par le pouvoir central, de dignités locales aux élites roumaines banatiennes, seulement de cette manière en pouvant expliquer la réalité que, de la deuxième moitié du XVe siècle (avec un prolongement dans celui suivant), la liste des bans de Séverin comprend des nombreux noms de nobles roumains banatiens, mais aussi de la zone avoisinante de Hațeg (de la famille de Ciula)³⁰. Cet intéressant le fait qu'on a recours à une quelconque collegialité, des longues périodes de temps étant désignées deux bans, provenus (certainement pas par hasard) de la même famille. Ainsi, à l'exemple de la famille de Mâtnic s'ajoute celui des nobles Mihail et Blasiu de Cerna, eux aussi cousins issus du père, attestés ensemble dans les années 1447-1449, et dans la période 1452-1454 Mihail de Cerna étant collègue avec Petru Danciu de Caransebeș; on peut y ajouter la paire de bans formée par Petru Vistier de Măciș et Iacob de Gârliște, qui ont partagé cette dignité entre 1494-1501³¹. Aussi, de la même famille de Mâtnic, Dionisie de Mâtnic est mentionné en qualité de châtelain de Sfedin (Arad) entre les années 1484-1485³².

La famille Deș de Timișel s'est distingué depuis le fin du XIVe siècle par la fidélité envers le pouvoir central même envoyant des générations toutes entières dans les campagnes soutenues, dans des différents fronts, par la royauté hongroise. Si dans la première moitié de XVe siècle la famille a été récompensée par des actes de nouveau don qui confirmaient le droit de maîtrise sur leur patrimoine foncier ancestral, pendant la règne de Mathias Corvin apparaissent signalées dans des documents les premières dignités³³. Mihai Deș de Timișel (à côté de Ștefan de Buziaș), par exemple, a représenté la féodalité roumaine banatienne qui, solidarisée dans l'assemblée générale des

³⁰ Pesty, *A Szörényi bánság*, p. 287-288.

³¹ *Ibidem*, p. 288-290.

³² I. Drăgan, *op.cit.*, p. 430; Lendvai M., *op.cit.*, p. 73.

³³ L. Boldea, *Probleme ale studiului genealogic al familiilor nobile române bănățene*, în *Buletinul Comisiei de Heraldică, Genealogie și Sigilografie a Academiei Române – filiala Cluj-Napoca*, I-II, 1995-1996, p. 29-76.

nobles et des knezes des huit districts privilégiés de Banat, les avait désigné pour soutenir à la cour du roi Ladislau V les anciennes libertés, prérogatives et droits de ces districts, action qui a eu pour résultat l'émission de la célèbre diplôme privilegiale de 1457³⁴. Quant à son frère, Petru Deș de Timișel, nous avons déjà mentionné le fait qu'il a détenu en avant l'année 1470 l'importante fonction de cubiculaire, en 1479³⁵ apparaissant en qualité de conducteur de Maramureș, à côté de dirigeants locaux Simion Bizău et Ladislau Mare. C'est pas hasardeux le fait que ce Petru Deș a été investi dans des fonctions en dehors de sa contrée natale (sa famille provenant du district de Mehadia); autour de l'année 1470³⁶ en association avec son frère Jean ont acquis par don royal la possession de Iclod et des autres possessions dans les comitats de Dăbâca et de Cluj, après cet événement toute sa famille changeant de domicile en Transylvanie (la même situation étant indiquée au cas d'une branche de la famille Măcicaș de Tincova), ou celle-ci accédera peu à peu dans les hiérarchies supérieures de la société.

La Famille Gârliște de Rudăria a été un autre noyau familial qui, en commençant avec la règne de Mathias Corvin, ont fourni au Banat toute une série de dignitaires locaux, remarquable étant, de ce point de vue, la carrière de Iacob de Gârliște, qui a débuté avec la fonction de vice ban de Jaice, detenue entre les années 1481-1487³⁷, fait suivi de son retour dans sa contrée natale, où il occupera la plus importante dignité locale, celui de ban de Severin (1494-1508), une période significative par sa durée, rarement rencontrée à l'époque. Il paraît que son prestige se soit étendu dans la carrière de son fils Nicolae, qui détiendra la même fonction entre 1520-1521, tout en précisant que celui-ci ne honore la mémoire de son père, car son comportement abusif avait déterminé sa démission trop peu honorable, étant obligé de payer des amendes³⁸. Il faut mentionner qu'il s'agit en ce cas de l'unique situation de ce genre, issue des documents.

³⁴ Pesty F., *Krassó vármegye története*, III, Budapest, 1883, p. 404 (Pesty, *Krassó*).

³⁵ I. Drăgan, *România din Transilvania...*, p. 75.

³⁶ Eudoxiu Hurmuzaki, *Documente privitoare la istoria românilor*, II/2, București, 1891, p. 184.

³⁷ *Ibidem*, p. 300.

³⁸ *Ibidem*, II/3, p. 377; L. Boldea, *Nobilimea românească din Banat...*, p. 214.

Au cas de la famille Măcicaș de Tincova, deux de ses membres douent leur carrière au roi Mathias Corvin: Iacob de Măcicaș, trouvé dans les documents en qualité de châtelain de Jdioara, entre les années 1470-1485³⁹, et surtout Petru Vistier, ci haut mentionné, récompensé par le roi avec la fonction de *tavernicus* entre 1478 et 1484, dans une période ultérieure (1487-1494) étant mentionné dans les documents en qualité de châtelain de Segnia et Krupa⁴⁰. C'est à lui que le roi Jean Corvin s'adresse, dans une lettre de 1492, en écrivant avec amertume: *peu de gens sont ceux qui se rappellent les bienfaits royaux de notre père...*⁴¹. Il paraît que c'est lui et ses descendants qui se soient établis en Transylvanie, dans les comitats Hunedoara et Dăbâca.

À côté de l'exemple des grandes familles banatiennes, qui se sont remarquées en commençant avec la fin du XIVe siècle sur la scène politique du territoire banatien, développant des patrimoines foncières incluant des dizaines de villages, pendant la règne de Mathias Corvin sont signalées quelques familles plus modestes, appartenant à une élite menue (*potiores*), possédant des domaines qui souvent ont dépassé, par des dons et des acquisitions, le village d'origine et qui, par des fonctions et attributions politiques au niveau du comitat et de celui districtuel se sont mises en évidence comme des entités à part. On rencontre, par exemple, des situations où une famille est issue de l'anonymat par un seul membre de celle-ci, tout en détenant une dignité sur le plan local, puis rentrant dans un cône d'ombre. Il a été, par exemple, le cas de Blasiu de Plugovița, attesté en qualité de ban de Severin entre les années 1489-1494⁴² (à côté de Mihai Lazăr de Almăj), dignité doublée par celui de châtelain de Caransebeș, fait qui lui a permis la présidence de l'instance juridique de Caransebeș. Nous apprécions que son propulsion dans l'hierarchie locale de la contrée s'est édifiée sur une série de mérites politiques et militaires, mais aussi

³⁹ L. Boldea, *Asupra avatururilor unei cetăți medievale: Jdioara anilor 1548-1658*, în *An.B* (SN), Arheologie-Istorie, XIV, 2006, nr. 2, p. 48. Jacob de Măcicaș a obtenu cette fonction pour sa fidélité manifestée envers le roi Mathias Corvin, matérialisée en sa participation directe aux campagnes des années de 1463-1464.

⁴⁰ I. Hațegan, *Banatul la 1478. Sinteza vieții economice, politice și militare a unui ținut într-un an de răscruce al istoriei sale*, în *Nobilimea românească din Transilvania (Az erdélyi román nemesség)*, Satu Mare, 1997, p. 171.

⁴¹ I. Drăgan, *Un căpitan român pe frontul antiotoman: Ladislau Ficior de Ciula (? – 1492)*, în *AMN*, XXII-XXIII, 1985-1986, p. 264.

⁴² Pesty, *A Szörényi bánság*, p. 316.

sur son prestige devant le pouvoir central et dans sa communauté⁴³.

Un autre cas semblable jusqu'à un certain point, est celui de la famille des nobles de Marga⁴⁴, qui apparaît consignée dans les documents toujours pendant la règne de Mathias Corvin et aussi par les fonctions détenues et exercées par ses premières membres. Mais, en ce cas, son ascension ultérieure peut être très bien suivie tout le long du siècle suivant, réussissant la multiplication de ses possessions par des dons et des acquisitions, tant dans le district de Caransebeș que les comitats de Hunedoara et de Alba. Iacob de Marga a été celui qui a ouvert l'histoire documentaire de cette famille, en devenant vice ban et châtelain de Severin après une année de la venue au pouvoir du roi Mathias Corvin, en 1459. A son cas est impressionnante la longévité dans la fonction, détenue à côté de Sandrin Șişman de Buziaș jusqu'en 1467, et puis a cote de Petru Rayn Voievod, jusqu'à 1478⁴⁵. Comme au cas de la famille Gârliște, le prestige du père s'est étendu sur le fils, Gheorghe Marga, devenu en 1515⁴⁶ suppléant du ban de Severin.

Enfin, la famille Lazăr de Almăj⁴⁷ s'est rejoignée elle-même aux élites banatiennes qui ont fourni toute une série de dignitaires locaux, de ses membres se distinguant Mihail Lazăr de Almăj, comme vice ban de Severin, fonction détenue pendant une décennie (1484-1494) fait qui le montre comme un intime du ban de Severin, réjouissant d'une haute autorité morale dans la zone et disposant d'une bonne situation matérielle, y ajoutant la connaissance des coutumes et des normes juridiques de ce temps-là et, sans doute, une quelconque culture. C'est significatif aussi qu'il existe la confirmation documentaire que Mihail Lazăr de Almăj possédait une scellé personnelle, apanage des détenant des dignités et des fonctions publiques au niveau de

⁴³ L. Boldea, *Reconstituiri documentare: familii de demnitari români ai Banatului montan medieval*, în *Studii bănațene* (coord. V. Leu, C. Albert, D. Țicu), Timișoara, 2007, p. 69-70.

⁴⁴ Eadem, *Considerații asupra familiei unui viceban al Severinului: Mărganii*, în *An.B* (S.N.), *Arheologie-Istorie*, XV, 2007, p. 167-173.

⁴⁵ Pesty F., *A Szörényi vármegyei hajdani oláh kerületek*, Budapest, 1876, p.81-82; Iuliu Vuia, *Districtus Walachorum. Cercurile românești bănațene*, Timișoara, 1929, p. 29; V. Achim, *Banatul în Evul Mediu. Studii*, București, 2000, p. 113-114.

⁴⁶ Pesty, *Krassó*, p. 501. Gheorghe Marga est mentionné en cette qualité à côté de Job de Măcicaș.

⁴⁷ L. Boldea, *Noi date asupra elitelor românești bănațene: familia Lazăr de Almăj (sec. XV-XVI)*, în *Banatica*, 17, 2005, p. 307-322.

toute la Transylvanie conformément au décret royal de l'année 1435 qui stipulait que *les juges nobiliaires doivent posséder des scellés légèrement cognoscibles, pour émettre à côté des scellés des autres juges nobiliaires et du comitat et du vice comitat des actes croyables*⁴⁸. Les fonctions détenues par cette famille dans la zone lui avaient confert pouvoir et influence dans la contrée, ceux-ci définissent le profile d'une entité bien ancrée dans les réalités et les problèmes de la communauté roumaine d'entre les XVe et le XVIe siècles. Plusieurs membres de cette familles se sont affirmés pleinement de ce point de vue, Mihail Lazăr (voir en haut) s'est distingué en sa qualité de vice ban de Severin et châtelain de Caransebeș, mentionné à côté de Dragul en 1484⁴⁹ et puis avec Vasile de Plugovița, entre les années de 1489 et de 1494⁵⁰. Son frère, Nicolae Lazăr, a été lui aussi capitaine de Caransebeș en 1494⁵¹, un quelconque Matei Lazăr étant attesté dans les fonctions de juge de Caransebeș (1515)⁵² et puis châtelain de Caransebeș (1527-1529)⁵³.

Cette politique régionale de la royauté hongroise, concernant la cooptions des éléments locaux dans l'administration de leur contrée, continuera dans le siècle suivant, des nouvelles familles banatiennes s'ajoutant au tableau des dignitaires locaux du Banat de Caraș. Même si leur profile social et patrimonial et aussi les dignités détenues paraissent sans envergure, en comparaison avec les faits présentés en ci haut, les simple numération contribue, selon notre opinion, au crayonnage d'un tableau plus complexe de ces temps-la, d'autant plus que la période d'accentuée crise sociale, politique et militaire a prouvé l'incapacité du royaume hongrois de soutenir la défense sur la ligne du Danube, contre un Empire ottoman en pleine expansion territoriale. Etant donnees ces conditions, même si le Banat avait garde la primauté dans la soutenance des frontières de sud du royaume, l'efficacité des actions militaires s'est abaissée. Les roumains banatiens recevront dans ces années des nouveaux privilèges en suite de leurs mérites militaires, un exemple concluant étant celui de la communauté du district de Sebeș, dont les habitants ont été exclus du paiement de toute taxe douanière, par un ordre du roi Vladislav II (1494), car cette contrée

⁴⁸ Apud I. Drăgan, *Nobilimea românească din Transilvania...*, p. 199.

⁴⁹ Hurmuzaki, *op.cit.*, II/2, p. 282.

⁵⁰ *Ibidem*, p. 311, 330, 360.

⁵¹ Pesty, *A Szörényi bánság*, p. 114.

⁵² *Ibidem*, p. 159.

⁵³ Patriciu Drăgălina, *Din istoria Banatului Severin, Caransebeș, 1900-1902*, p. 84.

a souffert les vicissitudes sanglantes des plusieurs incursions ottomanes⁵⁴. Ainsi, les documents signalent la présence des plusieurs familles qui ont eu les possessions patrimoniales dans l'aréels plus restreint de la Vallée de Bistra, un cas en quelque mesure atypique dans la zone, où un groupement réduit de villages a généré plusieurs identités familiales, bien sur d'une envergure beaucoup plus réduite envers les grandes familles nobles banatiennes du Moyen Age. Mais leur présence est nécessaire à être pointée, en mesure que l'information documentaire le permet, car cela vient s'ajouter d'une manière complémentaire à l'histoire de la noblesse roumaine banatienne, quelque fois présentant des problèmes inédites, fait en mesure à augmenter le profile d'une petite noblesse active de cette contrée de frontière du royaume. Selon les documents, les noyaux identifiables sont ceux des familles de Floca, de Negotești et de Pobora⁵⁵.

En ce qui concerne la famille de Floca, ce qui est de surprenant (en tenant compte du caractère modeste du point de vue patrimonial de la famille) c'est la fréquence avec laquelle ses représentants apparaissent en qualité de jurés, arbitres ou de membres du tribunal des nobles de Caransebeș en fin du XVe siècle et la première moitié du XVIe siècle, tout en pouvant parler même d'une „spécialisation” de ceux-ci en ce sort de cas. Par exemple, un quelconque Ladislau Floca a été attesté comme juge de Caransebeș dans l'année 1505⁵⁶, Ioan Floca de Bizere de Sus Et de Jos est rappelé en qualité de juge nobiliaire de Caransebeș en 1528⁵⁷, de châtelain de Caransebeș en 1531⁵⁸ et de vice ban de Caransebeș en 1537⁵⁹, un autre membre de cette famille, Dionisie Floca, apparaissant comme juge nobiliaire de Caransebeș dans l'année de 1531⁶⁰. En ce qui concerne la famille de Pobora, un Ladislau Pobora est consigné dans

⁵⁴ Hurmuzaki, *op.cit.*, p. 362.

⁵⁵ L. Boldea, *Noi considerații asupra elitelor sociale românești bănățene: stăpânii de pe Valea Bistrei (sec.XV-XVI)*, în *An.B (S.N.)*, Arheologie-Istorie, XII-XIII, 2004-2005, p. 325-342.

⁵⁶ Hurmuzaki, *op.cit.*, p. 452.

⁵⁷ *Ibidem*, II/3, p. 630.

⁵⁸ C. Feneșan, *op.cit.*, p. 52.

⁵⁹ Hurmuzaki, *op.cit.*, II/4, p. 114, 117.

⁶⁰ Ion Băltariu, *Vechile instituții juridice din Transilvania. Contribuții la istoria dreptului român*, Aiud, 1934, p. 119.

les années de 1484⁶¹, de 1485⁶² et de 1492⁶³ en sa qualité de noble arbitre et homme de témoignage du roi, Ștefan Pobora étant signalé sept fois (tout le long des années de 1532⁶⁴, 1535⁶⁵, 1536⁶⁶, 1537⁶⁷) comme juge nobiliaire et comme homme du roi.

Enfin, une autre famille banatienne dont les membres se retrouvent dans le milieu élitare local est celle des nobles de Bucoșnița, d'entre qui s'est distingué Ioan de Bucoșnița, juge de Caransebeș en 1518⁶⁸ et 1521⁶⁹ et, surtout, Pavel de Bucoșnița, juge suprême de Caransebeș entre les années de 1561 et de 1566⁷⁰.

En conclusion: si le fin du XIVe siècle et la première moitié du XVe siècle connaît le développement d'une féodalité roumaine banatienne dans les zones montagneuses et collinaires du Banat, dont les possessions ancestrales sont reconnues par des actes royales officielles, grâce aux mérites militaires prouvés dans les campagnes déployées surtout dans la vallée du Danube, de la deuxième moitié du XVe siècle nous assistons à la cooptions de toutes ces familles nobles banatiennes dans l'administration et la défense de leur contrée natale, une preuve concluante du fait que ce roi a compris le rôle important de ces élites de cette zone, qui connaissaient très bien les réalités de leur domaine. Donc, en commençant avec le XVe siècle et jusqu'en 1658, la participation des éléments nobles roumaines est mise en évidence d'une manière prégnante sur le plan documentaire. Des bans et des vice bans de Severin, châtelains et vice châtelains des châteaux forts de la frontière ou de l'intérieur, des juges nobiliaires, jurés et hommes de témoignage du roi, toute une palette de dignités locales qui ont été attribuées par la royauté aux nobles roumains, selon la raison que tous de ceci étaient fortement intéressés dans la bonne administration de la zone, mais aussi des privilèges spécifiques aux huit districts de Caraș.

⁶¹ Pesty, *A Szörényi bánság*, p. 93.

⁶² Hurmuzaki, *op.cit.*, II/2, p. 286.

⁶³ *Ibidem*, p. 333.

⁶⁴ *Ibidem*, II/4, p. 28.

⁶⁵ *Ibidem*, p. 78.

⁶⁶ C. Feneșan, *op.cit.*, p. 54, 57.

⁶⁷ Hurmuzaki, *op.cit.*, p. 114.

⁶⁸ *Ibidem*, II/3, p. 292.

⁶⁹ Pesty, *A Szörényi bánság*, p. 170.

⁷⁰ Hurmuzaki, *op.cit.*, II/5, p. 525.

ASPECTE ALE *CURSUS HONORUM* ÎN BANAT ÎN VREMEA LUI MATIA CORVIN: NOBILIME PATRIMONIALĂ ȘI NOBILIME DE FUNCȚII

Résumé

Integrată tiparelor impuse de legislația și politica regională a regalității maghiare, nobilimea românească bănățeană, constituită într-o adevărată elită a zonei, a oferit puterii centrale suficiente cadre pregătite să se implice în administrarea ținutului natal, mai ales din momentul în care membrii ei vor fi recunoscuți în mod oficial, prin acte scrise, ca făcând parte din nobilimea regatului, nu ca "stare" aparte, ci în nume individual, acest fapt desfășurându-se începând cu a doua jumătate a secolului al XIV-lea. Interese comune au condus regalitatea și această pătură socială spre o conlucrare ce a presupus uneori și compromisul, manifestat cel mai pregnant în domeniul confesional, unde presiunile legislative ale regalității, ce au vizat apartenența tuturor stăpânilor de pământuri, nobili în speță, la Biserica catolică, nu au rămas fără rezultat – în decurs de câteva decenii, de la sfârșitul secolului al XIV-lea și pe parcursul secolului următor, un mare număr de nobili români bănățeni au făcut o asemenea opțiune.

Putem aprecia că, dacă la sfârșitul secolului al XIV-lea și în prima jumătate a secolului al XV-lea s-a conturat o feudalitate românească bănățeană în zonele montane și piemontane ale Banatului, căreia îi sunt recunoscute stăpânirile ancestrale prin acte oficiale, regale, grație meritelor militare de care au făcut dovadă în mai toate campaniile desfășurate în special pe linia Dunării, din a doua jumătate a secolului al XV-lea asistăm la cooptarea tuturor acestor familii nobile bănățene la actul de administrare și apărare a ținutului de baștină, o dovadă concludentă a rolului pe care Matia Corvin, la fel ca și părintele său, a înțeles să îl atribuie elitelor sociale locale, bune cunoscătoare și direct implicate în realitățile zonei. În consecință, din secolul al XV-lea și până în anul 1658 participarea elementelor nobile române la actul de administrare, justiție și apărare este pregnant relevat în plan documentar. Bani și vicebani de Severin, castelani și vicecastelani ai cetăților de graniță sau de interior, juzi nobiliari, jurați și oameni de mărturie ai regelui, o întreagă paletă de demnități

locale ce au fost atribuite de către regalitate nobililor români bănățeni în baza faptului că aceștia erau direct interesați într-o bună administrare a zonei, dar și a privilegiilor de care s-au bucurat cele opt districte cărășene. Fiecare familie nobilă română bănățeană, indiferent de anvergura sa, a participat la conducerea locală, uneori membri ai unei familii, obscure de altfel, ocupând funcții cu importanță la nivelul Banatului de Severin, mai târziu al Banatului de Caransebeș și Lugoj.

VLAHII DIN IMPERIUL OTOMAN ȘI POLITICA *VALAHĀ* A REGATULUI UNGAR

Alexandru Simon*

Cuvinte cheie: Baiazid II, Vladislav II Jagiello, Matia Corvin, Valahi, Regatul Ungariei.

Keywords: Bayezid II, Wladisław II Jagiełło, Matthias Corvinus, Vlachs (Walachians), Hungarian Kingdom

După căderea Constantinopolului, includerea, atât a Țării Românești, cât și a Moldovei într-un tratat de pace (armistițiu în fapt) între Imperiul Otoman și Regatul Ungariei a fost încercat pentru prima dată, după câte date se cunosc până astăzi, abia în toamna anului 1466. Formula era oferită de Veneția, dornică, la nici trei ani de la începerea războiului ei cu Poarta, să ajungă la o înțelegere cu Mehmed II. În acord urma să fie inclus și nestatornicul ei aliat, Matia Corvin, pentru a evita orice complicații politice și militare în defavoarea ei.

[În conformitate cu varianta/ propunerea de tratat venețiană] *recomandati nomi-nandi in sufferentiis nomine Serenissime Regis Hungarie sunt isti, videlicet: Dominus Scanderbegus, Ragusini, Filii Ducis Stefani* [Ștefan Košarca, ducele de Sfântul Sava, viitoarea Hertegovină]; *Uterque Vajvoda utriusque Valachie et alii siqui sunt qui nunc tam de iure quam de facto pertinent ad Coronam* (Veneția, 25 octombrie 1466).

Încercarea Veneției a fost un eșec. Matia și Mehmed aveau propriile lor planuri. Mai mult, prezența Țărilor Române nu era atât rodul dorinței republicii de a-l convinge pe Matia să accepte acordul, cât era rezultatul înțelegerilor (încălcate în 1467) încheiate de rege cu domnii celor două state în vederea campaniei antiotomane pregătite pentru anul următor¹.

*Universitatea Babeș-Bolyai/Academia Română, Centrul de Studii Transilvane, Cluj-Napoca, e-mail: alexandrusimon2003@yahoo.com.

¹ Archivio di Stato di Venezia, Venezia (ASVe), Senato Secreti (S.S.), *Deliberazioni*, reg. 23, 1466-1468, c. 12^r (25 octombrie 1466; act editat în Iván Nagy, Albert B. Nagy, *Magyar diplomaciai emlékek. Mátyás király korából 1458-1490* = *Monumenta Hungariae Historica*, IV,

Până la 1484, ideea includerii ambelor Țări Române ca protejați (recomandați) ai Budei într-un tratat otomano-ungar, care ar fi consfințit *condominium*-ul otomano-ungar la nordul Dunării, pare să fi fost abandonată. Urmările cruciate ale anului 1467 și evenimentele și negocierile deceniului opt al secolului XV limitau serios șansele de reușită ale unei asemenea idei. În (1483-)1484, tentativa de includere a Țărilor Române, în particular a Moldovei (și a porturilor de la Gurile Dunării și Nistrului, aflate sub controlul Sucevei) a contribuit la unul dintre cele mai mari dezastre antiotomane de după primăvara anului 1453. La sfârșitul lui 1488, după pacea moldo-otomană din 1486, și până la moartea lui Matia în primăvara lui 1490, includerea statelor în acordul dintre marile puteri pare să fi funcționat însă. În pofida încercărilor ulterioare, această posibilă includere n-a mai fost posibilă decât la 1503, și doar în varianta dorită de Baiazid II, ostil însă în continuare ideii².

Una din aceste tentative de includere a *valahilor* (cea mai importantă fiind probabil cea de la sfârșitul lui 1497) din intervalul de timp închis de moartea

1-4, II, [1466-1480], Budapest, 1876, no. 23, p. 41; Francisc Pall, *Les relations entre la Hongrie et Skanderbeg*, în *RHSEE*, X, 1933, 4-6, p. 135-139 (nota sa asupra acestui proiect a rămas nefolosită); Al. Simon, *Brancho's Son and the Walachians a Milanese Perspective on the Battle of Baia* (I), *Historical Yearbook*, VII, 2009, p. 187-200. Pentru raporturile româno-otomane, Mihail Guboglu, *Le tribut payé par les Principautés Roumaines à la Porte jusqu'au début du XVIe siècle d'après les sources turques*, în *REI*, XXXVII, 1969, 1, p. 68-79. Din păcate în istoriografia maghiară nu există un real studiu de sinteză privind relațiile diplomatice ungaro-otomane în secolul XV. În acest context, a se vedea György Hazai, *Ein Bericht über die Lage des ungarisch-türkischen Grenzgebietes in den letzten Jahren der Regierungszeit von Mathias Corvinus*, în *SSASH*, XXV, 1979, p. 183-187; Pál Fodor, *The Simurg and the Dragon. The Ottoman Empire and Hungary*, Sándor Papp, *Hungary and the Ottoman Empire (From the Beginnings to 1540)*, în *Fight against the Turk in the First Half of the 16th Century*, ed. by István Zombori, Budapest, 2004, p. 11-15, 52-53 (mai ales).

² Date orientative (în ordine cronologică inversă): Magyar Országos Levéltár, Budapest, (MOL), *Diplomatikai Levéltár* (DL), [no.] 39328 (4 noiembrie 1503; confirmarea otomană a *păcii generale* de la Buda); Haus-, Hof- und Staatsarchiv, Wien, *Urkundenabteilung*, *Allgemeine Urkundenreihe*, 1503 (20 august 1503; varianta ungară a fost editată și în Eudoxiu de Hurmuzaki, *Documente privitoare la istoria românilor*, II/1, București, 1890, p. 20-23, nr.24; Mihai Maxim, *Stephen the Great and the Sublime Porte: New Turkish Documents*, în *TR*, XIV, 2005, 1, p. 19-23; Al. Simon, *Chilia și Cetatea Albă în vara anului 1484. Noi documente din arhivele italiene*, în *SMIM*, XXVI, 2008, p. 182-185 (*porturile ungurului*); Idem, *De la Porturile Italiei la porturile ungurului. Drumurile valahe ale cruciadei în secolul XV*, în *Istoriografie și politică în estul și vestul spațiului românesc*, ed. Svetlana Suveică, Ion Eremia, Sergiu Matveev și Sorin Șipoș, Chișinău-Oradea, 2009, p. 107-133 (cu accent pe evenimentele din anii 1490).

lui Matia și *pacea generală* de la Buda (1503) care, în mod convențional, corespunde acceptării Imperiului Otoman ca partener politic al creștinătății, surprinde în mod particular. Tentativa nici nu pare să fi vizeze cele două entități statale românești în sensul clasic, ci numai anumiți valahi. Sau, cel puțin, așa se transmitea de la Veneția la Milano în toamna anului 1492, aproape de încheierea unui an în care știrile contradictorii privind înțelegerile dintre Buda și Istanbul, respectiv cele privind luptele de frontieră dintre acestea, se îngemănaseră ca de atâtea dăți.

Se dicke anchora chel debe essere seguita la pace o tregua per 4 anni tra el Serenissimo/ Re d'Ungaria [Vladislav II Jagiello] et <el> Turco [Baiazid II], alcuni dicendo che questa cosa de differiva de firmarse/ tanto tempo perche el Re d'Ungaria voleva se li includesse entro el Serenissimo Re/ di Napoli [Ferdinand de Aragon], et Signori Ragusei, et certi Valachi. Et el Signor Turco non voleva quello sij/ seguito, et con quali capitoli. Per quanto posso intendere, questa Signoria non li ha/ anchora per chiaro (23 octombrie 1492; raport din Veneția, semnat de către Taddeus, vicecamerarius).

În mod evident, înțelegerea încercată între Regatul Ungariei și Imperiul Otoman a eșuat. Soarta acordului ar fi fost probabil aceeași, cu sau fără *valahi*. O înțelegere mai durabilă între puteri a fost încheiată abia în anul 1495. Nu știm ca aceasta să-i fi inclus pe *valahi*³.

Milanului îi erau bine cunoscute “afacerile valahe” (în primul rând cel moldave) ale Veneției din anii 1470 cu precădere. Este greu de crezut că într-un mediu și într-un sistem diplomatic experimentat, pe măsura celui coordonat

³ Archivio di Stato di Milano, Milano, Archivio Ducale Sforzesco, Potenze Estere, *Venezia*, cart. 379, 1492, fasc. 10, *Ottobre*, nn (23 octombrie 1492); Biblioteca Nazionale Marciana, Ufficio Manoscritti, Codici Italiani, classa VII, *Storia ecclesiastica e civile veneziana*, no. 999 (=8002), ff. 40 (59)^v-41 (60)^v (25 iulie 1495; recent încheiatul armistițiu ungaro-otoman), Lajos de Thallóczy, *Frammenti relativi alla storia dei paesi situati all'Adria* (extras din *Archaeografo Triestino*, seria III, VII, 1), Trieste, 1913, p. 55; I[ovan]. Šišić, *Rukovet spomenika o hercegu Ivanisu Korvinu i o borbama Hrvata s Turcima (1473-1496)* (II), *Starine*, XXXVIII, 1937, nr. 200, p. 102-109 [sfârșit 1497-început 1498; instrucțiunile lui Vladislav pentru solul trimis la Poartă, imediat după eșecul lui Jan Albert]; [Domenico Malipiero], *Annali veneti dall'anno 1457 al 1500 del Senatore Domenico Malipiero ordinati e abbreviati dal senatore Francesco Longo* = *Archivio Storico Italiano*, VII, ed. Agostino Sagredo, Firenze, 1843, p. 142-145.

de republica venetă, domnii Țărilor Române ar fi fost confundați, respectiv tratați drept *anumiți valahi*. Mai mult, cu o săptămână în urmă, se raportase la Milano că republica Sfântului Marcu urma să-l finanțeze pe Ștefan III al Moldovei, „reîntors” în serviciul puterii venețiene ca și căpitan al acesteia.

[...] *Un mio amico, quale ha hogi parlato con uno Paduano, quale de recenti vene da Venetia, mi ha facto intendere havere retracto da epso Paduano come la Illustrissima Signoria de Venetia ha conducto novamente per suo Capitaneo Il Signore Stephano Vaivoda de Mundavia, homo sagacissimo et callidissimo in lo mestere del arme, cum stipendio de LXX milia overo LXXX milia ducati, et questo dice havere havuto da persona de grande auctorita in Venetia* (17 octombrie 1492; raport transmis personal ducelui Lodovico il Moro Sforza de Francesco Tranchedini de la Bologna).

Speriată de expulzarea bailului venețian de la Constantinopol și de politica tot mai agresivă a sultanului Baiazid II, încolțit la rândul său (mai ales în plan musulman de Egiptul Mameluc), Veneția se pregătea să reacționeze, nu atât pentru a provoca un război, cât pentru a-l domoli pe Baiazid. Când îl privește pe Vlad IV Călugărul, cel puțin de pe la 1489-1490, el nu mai era un necunoscut în zona italică, după ce acceptase să-i ajute pe favoriții bosnieci (membrii familiei Balsh/ Balș) ai republicii venețiene și ai împăratului Frederic III⁴.

Vladislav II considera necesar să-i includă pe acei *valahi*, dar nu pe Ștefan III și pe Vlad IV. Aceasta ar fi mesajul transmis de știrea, care-i lăsa în neclar inclusiv pe venețieni. Dar, tocmai acelei precizări *anumiți valahi*,

⁴ *Codice Aragonese o sia lettere regie, ordinamenti ed altri atti governativi de' sovrani aragonesi in Napoli riguardanti l'amministrazione interna del reame e le relazioni all'estero*, ed. Francesco Thrinchera, II/1, [1491-1493], Napoli, 1868, nr. 147, p. 129; Viaceslav Makusev, *Monumenta Historica Slavorum Meridionalum vicinorumque populorum e tabularis et bibliothecis italicis derompta*, I/2, Genua, Mantua, Mediolanum, Panormus et Taurinum, Belgrad, 1882, nr. 18, p. 50; nr. 15, p. 137 (17 octombrie 1492); Ștefan Ștefănescu, *Éléments nobiliaires balkaniques établis en Valachie à la fin du XVe siècle*, în *RRH*, IV, 1965, 5, p. 894-895; a se vedea aici și Idem, *Destinul unui document de la Ștefan cel Mare*, în *RA*, XXX LXIV, 1987, 3, p. 298-308; Al. Simon, *Anti-Ottoman Warfare and Crusader Propaganda in 1474: New Evidences from the Archives of Milan*, în *RRH*, XLVI, 2007, 1-4, p. 25-39, aici p. 29-32, pentru alte referințe privind raporturile veneto-milaneze în problema cruciată valahă.

care n-ar fi rezistat în această formulă într-un raport provenit dintr-un mediu bine informat asupra realităților nord-dunărene și destinat unui alt mediu cunoscător, mesajul se prezintă a fi mai curând efectul unei intenții regale reale și mai puțin derivatul unor informații confuze. Neincluderea Țărilor Române și prezența Raguzei, altă structură protejată tradițională a Budei (și contestată ca atare de către Poartă), permite două explicații (divergente): fie Țările Române erau socotite ca fiind implicate *ab ovo* într-un tratat otomano-ungar (mai puțin probabil), fie că includerea lor într-un asemenea tratat ieșea de la început din orice discuție, datorită opoziției ferme a Porții (mai probabil)⁵.

În orice caz, după ce Ștefan III al Moldovei protejase Ungaria dinspre Răsărit de atacurile otomano-tătare în acel an (iunie-septembrie) și după ce Vladislav II confirmase (aprilie) donația domeniilor transilvane făcută de către Matia Corvin lui Ștefan, Vladislav nu ar fi avut vreun motiv să-l omită, din proprie voință, pe domn. Pe de altă parte, în mod evident, prin cererile sale de includere a Neapolelui, a Raguzei și a *valahilor*, regele forța nota în raport cu Baiazid II. Potențialele motivații ale forțării sale erau multiple. Avea nevoie de bunăvoința Neapolelui pentru a ieși o dată pentru totdeauna din controversata sa căsătorie cu Beatrice, văduva lui Matia și fica lui Ferdinand de Aragon. Baiazid era din nou pus în dificultate de sultanatul mameluc. Între sultanul otoman și Veneția perspectiva unui război era din nou larg deschisă. Amenințarea lui Djem, fratele lui Baiazid II, nu dispăruse. În Balcani, în special în aria Muntenegrului și a Albaniei, focarele de rebeliune se înmulțeau⁶.

⁵ Momčilo Spremić, *I tributî veneziani nel Levante nel XV secolo*, în *Studi Veneziani* (Venezia), XIII, 1971, p. 247-248; Ferenc Szakály, *Phases of Turko-Hungarian Warfare before the Battle of Mohács. 1365-1526*, în *AOASH*, XXXIII, 1979, p. 97-99; Naghi Pienaru, *Confruntare și diplomație la Dunăre. Tratatetele de pace otomano-ungare încheiate de Bayezid II și Matia Corvin*, în *RI*, XIV, 2003, 3-4, p. 175-181. Pentru calitatea datelor și a sistemului de informații milanez, a se vedea Paolo Margaroli, *Diplomazia e stati rinascimentali. Le ambascerie sforzesche fino alla conclusione della Lega italica (1450-1455)*, Firenze, 1992; Francesco Somaini, *Les relations complexes entre Sigismond de Luxembourg et les Visconti, ducs de Milan*, în *Sigismund von Luxemburg. Ein Kaiser in Europa*, Michel Pauly und François Reinert ed., Mainz, 2006, p. 157-198; Oliver Jens Schmitt, *Skanderbegs letzte Jahre. West-östliches Wechselspiel von Diplomatie und Krieg im Zeitalter der osmanischen Eroberung Albanies (1464-1468)*, în *Süd-ost-Forschungen: internationale Zeitschrift für Geschichte, Kultur und Landeskunde Südosteuropas*, LXIV-LXV (2004-2005 [2008]), p. 56-123 (aici anexa).

⁶ Câteva date orientative în ASVe, S.S., *Deliberazioni*, reg. 34, 1489-1493, c. 118^r (4 aprilie 1492); Vladimir Lamansky, *Secrets d'État de Venise. Documents, extraits, notices et études servant à éclaircir les rapports de la Seigneurie avec les Grecs, les Slaves et la Porte Ottomane*,

În aceste condiții, locul *valahilor* trebuie căutat la sud de Dunăre. În ce măsură Vladislav II, departe de a fi un doar un rege slab, vroia să-i ia ca protejați ai săi ori doar forța mână Porții, cu riscul de a prăbuși negocierile, este greu de spus. Poate dorea mai mult. Oricum, intenția sa denotă faptul că acei valahi aveau încă o destul de largă autonomie sub otomani. Altfel, pretenția ar fi fost ridicolă și inutilă de la început. Indiferent de interpretare, pretenția redeschide un capitol istoric neglijat, jalonat de poziția vlahilor în timpul campaniilor sud-dunărene ale Huniazilor (de la 1443-1444 ori 1463-1464), de apropierea *latină* dintre brațele dunărene ale romanității, subliniată de birocrați și umaniști deopotrivă (spre exemplu după 1467), de colonizarea masivă a vlahilor de către Mehmed pentru apărarea Semendriei, de contextul de la 1491-1492, când Baiazid căutase să obțină prin trădare Belgradul, ai cărui *căpitani* au fost după 1483 (aparent mai puțin la 1491-1492), în general, Ciulani⁷.

Excurs.

Este greu de spus dacă *vlahii* protejați de Vladislav II urmau să rămână în imperiu sau să se stabilească în regat. Este și o întrebare care deschide alte subiecte delicate, cum ar fi receptarea și abordarea practică *ungară* a valahilor

Sankt Petersburg, 1884, nos. VII [11-12], p. 246-249; Kenneth M. Setton, *The Papacy and Levant (1204-1571)*=*Memoirs of the American Philosophical Society*, CXIV, CXXVII, CLXI, CLXII, (II), *The Fifteenth Century*, Philadelphia, 1978, p. 422-425; Al. Simon, *Ștefan cel Mare și Matia Corvin. O coexistență medievală*, Cluj-Napoca, 2007, p. 63-66, 135-137, 279-280, 299-300. A se vedea în acest context Andrea Navagero, *Storia della Repubblica Veneziana*, în *RIS*, XXIII, 1733, cols. 1142-1144, 1159, 1211-1212 (similitudinile dintre reacțiile albanovoalahe ale Veneției la amenințările otomane de la începutul anilor 1470 la debutul ultimului deceniu al secolului XV).

⁷ Silviu Dragomir, *Vlahii din nordul Peninsulei Balcanice în evul mediu*, București, 1959, p. 76-85; Nicoară Beldiceanu, *Les Valaques de Bosnie à la fin du XVe siècle et leurs institutions*, în *Turcica*, VII, 1975, p. 122-134; Olga Zirojević, *The Ottoman Military Organization in Yugoslav Countries in the 15th and 16th Centuries*, în *Ottoman Rule in Middle Europe and Balkan in the 16th and 17th Centuries. Papers presented at the 9th Joint Conference of the Czechoslovak-Yugoslav Historical Committee*, edited by Jaroslav Cesar, Prague, 1978, p. 176-188; Ioan Drăgan, *Un căpitan român pe frontul antiotoman: Ladislav Ficior de Ciula (?-1492)*, în *AMN*, XXII-XXIII, 1985-1986, p. 261-266; Ivan Biliarsky, *Une page des relations magyaro-ottomanes vers la fin du XVe siècle*, în *Turcica*, XXXII, 2000, p. 291-305 (p. 299-301, scrisoarea împăciuitoare a lui Baiazid, din ianuarie 1487, către Matia, care luase apărarea vlahilor din imperiu); Borislav Grgin, *Der Kroatische Klein-und Mitlerer Adel während der Herrschaft des Königs Matthias I. Corvinus (1458-1490)*, în *East Central Europe. Eine wissenschaftliche Zeitschrift*, XXIX, 2002, 1-2, p. 223-234, aici p. 230-232.

din regat, vechimea lor „globală” și „zonală” în regat ori poziția și meritul personal al Huniazilor, de origine valahă, în contextul anilor 1400. O scurtă analiză este astfel poate utilă.

I. În octombrie 1505, Dieta de la Rákos, instigată de partida „naționalistă” condusă de familia Szapolyai, a vrut să-l detroneze pe Vladislav II, acuzat de pactizare cu *dușmanul «de sânge» de moarte* (Casa de Habsburg) și de proastă administrare a statului. Vladislav II, lipsit și de un fiu, urma să fie înlocuit cu Ioan Szapolyai. În ultima clipă, detronarea a fost evitată. Vladislav a jurat că niciodată coroana nu va reveni unui *străin*. Apoi, ca în timpul crizei de la 1497, a fugit la Praga. Un nou război civil stătea să înceapă. Pentru a-și apăra interesele dinastice, Viena și Cracovia (aici domnea Alexandru, fratele lui Vladislav) erau gata să intervină⁸.

Cei mai agitați erau episcopii Jan Laski și Lukas Watzenrode, specialiștii în probleme otomane, ungare și valahe ai Cracoviei. Primul avea apoi să susțină (la Conciliul Lateran V, în 1514, când o nouă cruciadă era plănuită) că romanii, strămoșii valahilor, fuseseră colonizați în Dacia pentru apărarea Panoniei (adică a Ungariei), aceasta fiind menirea lor istorică. Celălalt, fusese (co-)autorul planului de mutare al cavalerilor teutoni în Podolia și *Valahia Mică* (1495), plan anihilat de Maximilian. Prelații își faceau griji pentru opțiunea *valahilor* din regat⁹.

Jan Laski se temea ca nu cumva regele romanilor, Maximilian, să câștige susținerea valahilor din regat, valahi disprețuiți de dușmanii săi „eterni”, partida Szapolyai (doar la 1497, aceasta, condusă atunci de tatăl lui Ioan, Ștefan, făcusese front comun cu Maximilian de Habsburg și Ștefan III al Moldovei contra lui Vladislav II Jagiello și a cancelarului Tamás Bakócz). Cracovia trebuia să câștige susținerea acestor valahi, în general, prin definiție oamenii coroanei ungare, cu precădere cei care făcuseră carieră¹⁰. La 15 ani de la moartea regelui Matia, *valahii* reprezentau încă o forță în regat.

II. Familia Szapolyai luase de la Huniazi conducerea „partidei naționale”. Era un caz tipic de ascensiune prin parazitare, în special a Huniazilor, dar nu

⁸ A. Kubinyi, *Az 1505-ös rákosi országgyűlés és a szittya ideológia*, în Sz., CXL, 2006, 2, p. 361-374.

⁹ Al. Simon, *Valahii și Dieta de la Rákos (1505). Considerații asupra sfârșitului epocii huniade*, în *Apulum*, XLIII, 2006, p. 99-121

¹⁰ Pentru această caracteristică anterioară Huniazilor vezi I. Drăgan, *Nobilimea românească din Transilvania 1440-1514*, București, 2000.

una lipsită de merite. Familia fusese implicată în marile conspirații contra lui Matia (1467, 1471). Întotdeauna însă se ajunsese la o înțelegere cu regele (aceasta a dus la presupunerea, destul de plauzibilă, că Emeric era fratele vitreg al lui Matia). La 1490, primul care l-a părăsit pe Ioan Corvin a fost Ștefan, cu susținătorii săi (Emeric murise la 1499). Ei au și fost artizanii „proclamației” elitei ungare care denunța tirania lui Matia și statua că niciodată regatul nu trebuia să mai treacă prin așa ceva¹¹. Totuși, noua „partidă națională” nu a insistat mai mult pe originea *valahă* a lui Matia Corvin (comparativ cu perioada anterioară, acest gen de atacuri a scăzut considerabil, ceea ce indică că nu atât elementul *valah* era adevărata problemă, cât Matia Corvin și poziția sa).

Marea majoritate a atacurilor legiferate dietal după 1490 contra „nemaghiarilor” au fost îndreptate generic contra *străinilor* și *ne-ungarilor*, în speță contra germanilor (Habsburgilor) și italienilor (introduși în poziție cheie de Matia mai ales după căsătoria cu Beatrice de Aragon). Măsurile *expressis verbis* anti-*valahe* au fost o raritate. Au intrat în prim plan abia după Mohács, când regatul erau divizate între diverse tabere¹².

Prin Iancu, valahii, creați de acesta ori doar raliați cauzei sale, făceau parte din „partida națională ungară”, oricât de ciudat ar putea suna aceasta acum. Atât la 1456-1457, cât mai ales la 1490-1491, vârfurile valahe se comportaseră ca veritabili nobili ungari. Se distanțaseră de gruparea huniadă. Mai ales în cazul lui Ioan Corvin aceasta pare să fi fost o surpriză majoră, care l-a costat mult în lupta pentru coroană. Sub Matia se formase la o veritabilă „partidă/grupare valahă” la curte. Ea apărea atât de importantă încât, conform mărturiilor spionilor italici, la 1490, se credea că tezaurul, castelul de la Buda și coroana fuseseră încredințate unor valahi crescuți de mici de Matia. Acele personaje însă erau eminamente de origine maghiară¹³.

Este destul de evident că valahii din regat nu erau percepuți generic ca alogeni, ca „imigranți”, sigur nu în sensul disputelor naționaliste moderne.

¹¹ Vezi aici Pál Engel, *The Realm of St. Stephen. A History of Medieval Hungary. 895-1526*, London, 2001, p. 213-215, 343

¹² Ioan-Aurel Pop, *Sensibilități etnice și confesionale în Transilvania în timpul lui Nicolaus Olahus*, în *AILA* Cluj, XXXIII, 1994, p. 211-219; A. Kubinyi, *Zur Frage der Toleranz im mittelalterlichen Königreich Ungarn*, în *Toleranz im Mittelalter*, herausgegeben von Alexander Patschovsky, Harald Zimmermann, Sigmaringen, 1998, p. 198-202).

¹³ I. Drăgan, *Nobilimea...*, p. 289-290; A. Simon, *Ștefan cel Mare și Matia Corvin...*, p. 233.

Nici „veneticii” din Țara Românească și Moldova nu par să fi fost priviți astfel (cele două state erau și văzute ca posesiuni ale Sfintei Coroane). Altfel, Matia ar fi depus toate eforturile pentru ca familia sa să-și „piardă” legăturile/originile transalpine (ca urmare, și această „istorie” are o altă valoare). Lăsând la o parte valahii implicați în înfrăcțiuni, ca orice alți supuși ai coroanei (cum erau și valahii care, pentru stăpânul lor Bartolomeu Drágffy, viitorul cuscru al lui Ștefan III, jefuiau vasele cu sare de pe Someș), principalele probleme „interne” provocate de mișcările valahilor pe teritoriul regatului (unde ei tocmai sosiseră sau unde se aflau deja) erau în principal de două tipuri.

Erau cele date de valahii din așa-numitele *terrae christianorum* (teritoriile locuite anterior și abandonate, mai ales, datorită otomanilor, de către creștinii de rit latin unde, altfel decât în general în restul regatului, și creștinii de rit grec plăteau dijmă). Celălalt tip mare de probleme valahe era generat de disputele administrative *latine*. Acesta era, spre exemplu, sub Matia, cazul valahilor din teritoriile controlate administrativ de sași. Aici valahii erau sprijiniți și protejați și de vărul regelui Matia, Ladislau Geréb, episcopul Transilvaniei. El avea propriile sale socoteli cu sașii. În plus, pare să fi dorit în plus să strămute scaunul episcopal de la Alba Iulia pe domeniul de la Gilău (lângă orașul natal al regelui), unde par să fi rezidat unii din primii episcopi ai Transilvaniei¹⁴.

III. Câteva considerații pot fi astfel formulate pornind de la aceste câteva constatări și date mai vechi sau mai noi. Ele privesc deopotrivă poziția și locația valahilor în regat, în general, și cazul aparte al Huniazilor. Epoca lor și a Jagiellonilor aparține unui alt registru decât controversata domnie a regelui Ludovic I.

Valahii, per ansamblu, nu erau o noutate etnică în regatul ungar, dar nici nu erau o „masă” confortabilă. De aceea merită remarcat că domeniile date de Sigismund de Luxemburg și Matia Corvin domnilor Moldovei, precum și grosul posesiunilor pe care a avut loc recunoașterea și (prima) impunere a lui Ioan ca fiu al lui Matia și nobil al regatului erau concentrate în jumătatea nordică a Transilvaniei, într-o arie „contractuală”, marcată de înțelegerile dintre români și maghiari din vremea cuceririi Transilvaniei sau, și mai vechi, dintre

¹⁴ Orientativ Viorel Achim, *Disputa pentru decimele din terra christianorum din cuprinsul episcopiei de Cenad (1468-1469)*, în *RI*, XVI, 2005, 1-2, p. 169-184; A. Simon, *Ștefan cel Mare și Matia Corvin...*, p. 249-252, 463-464, și nota 73.

români și *ducii huni*, cum suna formularea de secol XIV¹⁵. V(a)lahii „mai noi” erau stabiliți la marginile regatului, ca și alți refugiați, pentru apărarea ariilor expuse (unde erau și doriți și acceptați/ tolerați ca atare), zona dunăreană a Banatului (de Severin) fiind un bun exemplu în acest sens. Aici poate ar fi trebuit așezați și *protejații* regelui Vladislav II Jagiello din toamna lui 1492.

Cariera lui Iancu și rezistența monarhică a lui Matia Corvin, care n-a făcut un secret din originea sa, ci a răspuns atacând „valah” (roman) la acuze (aici Frederic III încercase să-l lovească și prin acuza că Huniazii, ca neam, erau *peregrina gente*), sunt depotrivă rodul unor calități excepționale și produsul contextului favorabil pentru mobilitate socială, deschis inclusiv valahilor, creat de domnia lui Sigismund și apoi de criza generală a regatului ungar. O altă perioadă de criză avea să pună treptat capăt acestor ascensiuni.

În încheiere, un ultim aspect merită reținut. În condamnarea (post-mortem) a lui Iancu și Ladislau de Hunedoara (din 21 martie 1457, la o săptămână după decapitarea celui din urmă), regele Ladislau V, deși lista toate abuzurile și crimele reale și false ale acestora (amintindu-se și depunerile de către Iancu ale *voievozilor noștri ai Țării Românești și Moldovei*), nu-i atacă pe Huniazi pe motivul originii lor valahe, deși ar fi fost un moment ideal pentru aceasta¹⁶. Explicațiile principale ar fi două: Ladislau V vroia să-i câștige pe valahii Huniazilor (cunoscutul său privilegiu pentru districtele bănățene emis după condamnarea Huniazilor este elocvent în acest sens), ceea ce pare să-i fi reușit, în (bună) parte pe moment. Iar problema valahă nu era atât de mare pe cât s-ar putea crede, abia victoria regală a Huniazilor sporind-o semnificativ.

¹⁵ I.A. Pop, Al. Simon, *Din Secuime în Țara Hațegului. Expedițiile otomane în Transilvania la sfârșitul anilor 1470*, în *Studia in Honorem Dorin Alicu*, ed. Viorica Bolindeț, Tudor Sălăgean, Cluj-Napoca, 2009, p. 318-332

¹⁶ MOL, DL 24766; documentul a rămas inedit, el fiind doar tradus în maghiară în *A Magyar nemzet története*, ed. Szilágyi Sándor, vol. IV, Vilmos Fraknói, *A Hunyadiak és a Jagellók kora (1440-1526)*, Budapest, 1896, planșa dintre p. 164-165.

THE VLACHS FROM THE OTTOMAN EMPIRE AND THE VALACHS POLICY OF THE HUNGARIAN KINGDOM

Abstract

The Ottoman Empire was always reluctant to include both Walachia and Moldavia, as lands under joint Ottoman-Hungarian suzerainty, in the treaties concluded with the kingdom. It was only after 1503 that this inclusion became common diplomatic practice, but still with much resistance from the Ottoman side. In this respect, although it does not re-present a diplomatic watershed, the source from 1492 discussed in this article allows us to consider such issues from different perspectives. At the same time, maybe more interestingly, the source directs our attention to the areas south of the Lower Danube line.

CONSTITUIREA ȘI EVOLUȚIA DOMENIULUI FAMILIEI NOBILIARE MĂCICAȘ DE RAPOLT (1478-1520)

*Adrian Magina**

Cuvinte cheie: Măcicaș, domeniu, nobili români, Hunedoara.

Key Words: Măcicaș, domain, Romanian noblemen, Hunedoara.

La începutul secolului al XVI-lea un document emis de Capitlul de Alba surprindea deosebit de amănunțit împărțirea bunurilor deținute de către o familie în comitatul Hunedoara. Actul, ce poate fi datat cu aproximație în jurul anului 1513, face referire la modul cum au soluționat divizarea patrimoniului comun urmașii lui Petru și Ioan Măcicaș de Rapolt. Este una dintre piesele cele mai interesante din dosarul care urmărește modul de coagulare și de divizare a patrimoniului funciar al unei familii nobiliare.

Ieșită din rândul cnezimii românești din Banatului înalt, familia nobililor de Măcicaș și-a început ascensiunea socială în vremea lui Sigismund de Luxemburg, membrii familiei având parte de un *cursus honorum* din ce în ce mai evident în epoca Huniazilor. Urmașii cnezului Struza din districtul Caransebeșului, vor evolua în mai multe ramuri, a căror genealogie este dificil de urmărit, mai ales în condițiile unor carențe documentare. În secolul al XV-lea, membrii familiei au ajuns să dețină în indiviziune sau fiecare în parte, în jur de 30 de proprietăți răspândite în districtele Caransebeș și Mehadia. Perioada în care tronul Ungariei a fost ocupat de către Matia Corvin (1458-1490) s-a dovedit una benefică pentru elitele românești din regat, cu această ocazie afirmându-se și reprezentanții familiei Măcicaș, în special datorită serviciilor de natură militară prestate în favoarea coroanei. În contextul dat, diverși membri ai familiei au reușit să își consolideze poziția prin confirmarea stăpânirilor patrimoniale și accesul la funcții publice relativ importante la nivelul regatului¹. În veacul următor mai multe familii nobiliare ce vor

* Muzeul Banatului Montan, Reșița, Bd. Republicii, nr. 10, e-mail: adimagina@gmail.com

¹ Nu există până în prezent un studiu dedicat exclusiv familiei. Informații interesante pot fi găsite în mai vechea monografie manuscrisă a lui Lázár Miklós, *Tinkovai Matskási család*, păstrată la Serviciul Județean al Arhivelor Naționale Cluj în fondul Matskási de

purta patronimul de Măcicaș/Macskási pot fi găsite în diverse comitate ale Transilvaniei. Trebuie făcută însă distincția între nobilii din Banat și Hunedoara, care au origine comună și familia cu același nume din comitatele Cluj și Dăbâca (cu reședința în localitatea Măcicașu/Szentmárton Macskás), între care nu există nici o relație de rudenie².

Unul dintre cei mai cunoscuți reprezentanți familiei a fost Petru Tharnok de Măcicaș, cognomenul Tharnok revenindu-i probabil în urma exercitării funcției de vistiernic regal, *thavernicus* în latină, *tárnok* în limba maghiară. Plasarea sa în cadrul genealogiei familiale este extrem de dificilă datorită faptului că în actele păstrate până în prezent nu este surprinsă filiația sa pe linie paternă, fiind amintit numai fratele Ioan și descendenții direcți, atât ai săi cât și ai fratelui său. Ioan Drăgan îl considera pe acest Petru fratele mai mic al lui Iacob de Măcicaș, castelan de Jdioara între 1470-1478³, opinie dificil de susținut în lipsa unor probe concludente. Indiferent de relaționarea în cadrul genealogiei familiale sau de ramura din care au făcut parte, cei doi frați aparțin indubitabil familiei nobiliare bănățene.

Fragmentarea patrimoniului bănățean la o familie așa de numeroasă (spre exemplu numai generația a IV-a număra nu mai puțin de 22 de persoane atestate documentar)⁴, nu era în măsură să asigure o condiție materială și socială adecvată pentru toți membrii săi. Astfel, apare firească orientarea spre alte orizonturi geografice care să permită acumularea de capital social și implicit funciar. Frații Petru și Ioan se pare că au înțeles destul de bine oportunitățile oferite de curtea regală, părăsind Banatul și urmând un *cursus honorum* ascendent. La fel ca mulți alți nobili români trebuie să se fi ridicat ca familiari ai Hunedoreștilor, fiind răsplătiți pentru serviciile lor. Numai așa se explică de ce Petru a reușit să obțină funcția de vistiernic regal, el fiind

Tincova, cutia 18 nr. 1759 (în continuare Lázár, *Tinkovai*). Cele mai cuprinzătoare pagini dedicate familiei sunt cele ale Ligiei Boldea, *Nobilimea românească din Banat în secolele XIV-XVI (origine, statut, studiu genealogic)*, Reșița, 2002, p. 246-280; folositoare sunt, de asemenea, considerațiile lui Ioan Drăgan, *Nobilimea românească din Transilvania 1440-1514*, București, 2000, passim. Ramura hunedoreană a familiei a beneficiat de interesul lui Csánki Dezső, *Magyarország történeti földrajza a Hunyadiak korában*, V, Budapest, 1913, (versiunea pe CD), sv. *Rápolti*, cu multe date despre situația de la sfârșitul secolului al XV-lea și începutul celui următor.

² Lázár, *Tinkovai*, f. 6-6v.

³ I. Drăgan, *op. cit.*, p. 290.

⁴ L. Boldea, *op. cit.*, p. 68 (tabelul, poziția nr. 5)

la data respectivă un nobil destul de modest atât ca avere cât și ca influență. Prima mențiune ca atare este din 1478⁵ reușind să se mențină în demnitatea respectivă până în anul 1485⁶. Ulterior, între anii 1487 și 1494, a ocupat funcția de castelan de Segnia și Kruppa⁷, cu rol pe frontul antiotoman⁸, iar între 1494 și 1504, cu întreruperi, pe cea de ban de Severin⁹. În ciuda demnităților deținute nu a făcut parte niciodată din categoria baronilor, numărându-se până la sfârșitul vieții printre aleși (*egregii*). Pare posibil ca, în paralel cu Petru, și fratele său Ioan să fi dobândit anumite funcții, ce-i drept mult mai modeste. În 1479 și apoi în 1481, un Ioan de Măciș este menționat ca *provisorem curie castri Varadiensis*¹⁰ sau *provisor curie episcopatum Varadiensis*¹¹, fără a avea certitudinea că acest personaj este identic cu nobilul de origine bănățeană.

Constituirea unui domeniu adecvat a reprezentat una din preocupările celor doi nobili bănățeni, posesiunile patrimoniale fiindu-le cu totul insuficiente. Dacă la multe familii nobiliare mărimea capitalului funciar a favorizat ascensiunea socială, în cazul celor doi frați lucrurile au stat exact invers, căci ei au obținut cele mai numeroase proprietăți după ce au ajuns în grația regelui și implicit în funcții, fiind donați pentru slujbele credincioase. Baza funciară a celor doi Măciș o vor constitui moșiile din comitatul

⁵ *Egregii Petri Tharnok de Machkas thavernici nostri* – Magyar Országos Levéltár (în continuare MOL), Diplomatai levéltár (în continuare DL), 45759 (6.12.1478); I. Drăgan, *op. cit.*, p. 421.

⁶ Așa cum apare amintit într-un document din 13.10.1485, într-o însemnare din dreapta sub text: *Ad relationem Petri de Machkas, thavernici regie maiestatis* – DL. 19073.

⁷ Lázár, *Tinkovai*, f. 11v; I. Drăgan, *op. cit.*, p. 430; L. Boldea, *op. cit.* p. 270.

⁸ La moartea regelui Matia Corvin, fiul său Ioan, i-a rămas dator lui Petru cu 1500 de florini investiți de acesta pe frontul antiotoman - I. Drăgan, *op. cit.*, p. 149.

⁹ *Ibidem*, p. 423 cu perioada 1494-1501 pentru exercitarea funcției. În 18.07.1504 era încă în viață fiind amintit alături de Iacob de Gârliște în postura de *bani in comitatus Szereniensis* – DL. 46676, deși între 1503-1504 în funcția de ban de Severin alături de Iacob de Gârliște apare menționat Barnaba Belay - Pesty Frigyes, *A Szörény Bánság és Szörény vármegye története*, I, Budapeșt, 1878, p. 289. Un document din 1520 amintește că ar fi murit cândva în jurul anului 1502 – DL. 29979: *in anno cuius iam decima octava vel citra instaret revolutio*. Evident este o neconcordanță între actul de față și data reală a morții survenită vreo doi ani mai târziu. Fie avem de-a face cu o greșeală a scribului, fie Gașpar de Măciș cel care face referire la episodul temporal din document nu și-a mai amintit exact data morții unchiului său.

¹⁰ DL. 30219 (6.02.1479).

¹¹ DL. 26643 (1.08.1481).

Hunedoara primite în 6 decembrie 1478 după moartea fără urmași pe linie masculină a lui George de Rapolt¹². Donația a fost favorizată și de faptul că Elena, fiica răposatului George de Rapolt, era soția lui Petru Tharnok¹³. Prin căsătoria cu ea, nobilul din Banat a acumulat și capital social, înrundindu-se prin alianță cu familiile nobiliare Zolyomi, Raskai, Ravaszdi, cumnați fiindu-i David Zolyomi de Albes, Mihail de Raska și Petru de Rawasd¹⁴.

Posesiunile hunedorene vor fi deținute de către Petru și Ioan în indiviziune, fapt ce va face mai târziu obiectul disputei între urmașii celor doi frați. În cursul anilor următori alte posesiuni vor intra în patrimoniul celor doi sau numai al lui Petru, răspândite prin tot regatul. Este vorba de sate, curți nobiliare sau castele din comitatele Vas¹⁵, Bihor, Cluj¹⁶, Solnocul Mijlociu, Dăbâca¹⁷, Arad¹⁸ sau Croația¹⁹ obținute prin donații, cumpărări sau zălogiri. La acestea se adăugau bunurile patrimoniale din Banat, reprezentate de părți din satele *Machkas* (Măcicaș), *Mal* și *Zagoryan* din districtul Caransebeș²⁰. Tot în arealul bănățean, în comitatul Timiș, Petru deținea târgul și castelul *Czykowsarhel* cu pertinențele sale, primit în 1480 dar păstrat doar o scurtă perioadă de timp²¹.

¹² DL. 45759 (6.12.1478): *totales portiones possessionarias in possessionibus Rapolth, Olah Rapolth, Bakaj et Balbwk in comitatu Hwnyad habitis existentes, que alias nobilis condam Georgy de eadem Rapolth prefuisse, sed per defectum seminis eiusdem Georgy.... memorato Petro Tharnok et per eum Johannem de prefata Machkas fratri suo carnali, eorumque hereditibus et posteritatibus...dedimus, donavimus et contulimus*. Anexa I.

¹³ Csánki D., *op. cit.*, (versiunea pe CD), sv. *Rápolti*.

¹⁴ DL. 30950.

¹⁵ DL. 18852 DL. 19296, DL. 24572.

¹⁶ DL. 10008 (1482): *totales possessiones Madarasz, et Szarand cum pertinentiis, nec non directam et equalem mediatem possessionum Nagy-Mihallyfalva et Pethry ac portiones possessionarias in possessione Homrok in comitatu Bihariensi, item possessione Monyorokerek et Szent Kiraly vocatarum, in partibus regni nostri Transtybiscanis*.

¹⁷ DL. 72054; DL. 30940, DL. 24759.

¹⁸ DL. 32560: *Baltha vocate in comitatu Orodienisi*.

¹⁹ DL. 101075; DL. 101096; DL. 103949. Posesiunile croate din comitatul Körös primite ca donație de la regele Matia, au fost vândute pentru 1000 de florini lui Ștefan Dorozlo iar cele primite zălog de la ducele Ioan Corvin au fost parțial recuperate de către acesta în 1492 – DL. 59819.

²⁰ DL. 32560; DL. 30242.

²¹ Csánki D., *op. cit.*, II, Budapest, 1894, p. 12: *opidum Czykowsarhel cum castello ibidem erecto et villis, possessionibus, prediis et tributis ad idem pertinentibus*.

O constantă a interesului celor doi Măcicaș a fost sporirea domeniului din comitatul Hunedoara. Nucleul posesiunilor din acest comitat era dat de cele patru sate primite prin donație în 1478: Rapoltu Mare, Rapolțel, Băcăinți și Bulbuc, prima localitate devenind reședința familiei și dând particula nobiliară a familiei: Măcicaș de Rapolt. În special Petru Tharnok s-a dovedit interesat de achiziționarea unor sate și părți de sate aflate în vecinătatea reședinței sale. În 1492, împreună cu soția Elena și fiul Ioan, este pus în stăpânirea satului Totia²², iar trei ani mai târziu reușea să obțină de la rege ca fiica sa Ecaterina să aibă drept de moștenire masculină la fel ca și fiul său Ioan în privința posesiunilor donate la 1478, plus Sărăcsăul din comitatul Alba²³. Tot pentru a-și spori bunurile hunedorene realiza în 1496 un schimb de moșii cu Nicolae Bethlen prin care îi dădea acestuia 200 florini aur plus părțile deținute în satele Tiocu și Aluniș din comitatele Dăbâca și Solnocul Interior, primind în schimb de la Bethlen satele Bretea Streiului, Măceu și Plopi în Hunedoara²⁴. Noi achiziții li se vor adăuga în același an când Petru împreună cu fiul său Ioan, fiica Sara și Job, vărul său după tată (*patruelis fratris dicti Petri Tharnok*), intră în posesia satelor Orțișoara de Jos, Orțișoara de Sus, Bucium, Ludești, *Pwthyne* și Costești²⁵. La o dată neprecizată patrimoniul familial se va îmbogăți cu moșiile Chitid, Ocolîșu Mare, Pișchinți, Cărpiniș și Uroi²⁶, amintite ca parte a disputei de mai târziu. Tot în posesia familiei se regăsește și satul Ruși deținut în comun de către cei doi frați²⁷, obținut cu titlul de zălog de la nobilii din Peștiș²⁸. O informație târzie din a doua jumătate a secolului al XVI-lea lasă să se înțeleagă că familia lui Petru Tharnok a stăpânit în comitatul Hunedoara 20

²² DI. 30928.

²³ DI. 30396.

²⁴ DI. 30940.

²⁵ DI. 29887. Din păcate documentul este rupt în dreptul numelui tatălui lui Job, ceea ce ne privează de cunoașterea filiației pe linie paternă.

²⁶ DI. 32560: *possessionibus Rapolth, Balbwk, Bokaj, Thotfalw et Waroswize nec non utraque Kethed, videlicet superior et inferior, Aklos, Pyskencz, Gyorthyanos et Aran appelatis omnino in comitatu Hunyadiensi existente habitas.*

²⁷ DI. 29980: *possessionis Oroz alio nomine Rus vocate, in comitatu Hunyadiensi existente habita, ipsum exponentem veluti condam Petrum Tharnok fratrem carnalem prefati condam Joannis genitoris ipsius exponentis.*

²⁸ DI. 30076.

de sate și părți de sate²⁹, care după moartea sa au rămas în stăpânirea urmașilor săi sau au fost înstrăinate altor familii nobiliare. Din informațiile deținute în prezent rezultă că, spre sfârșitul secolului al XV-lea, ramura hunedoareană a familiei Măciș a deținut un total de peste 40 de posesiuni din care 25 în comitatul Hunedoara³⁰, 5 în Bihor, 3 în districtul Caransebeșului, 2 în Cluj, una în Alba, una în Arad și un număr incert în Croația³¹. După cum se vede, prin donații, schimburi, zăloguri și cumpărări, marea majoritate a stăpânirilor familiei au fost concentrate în arealul hunedoreano-bănățean, rămase astfel până la stingerea familiei pe linie masculină. Cu puține excepții, majoritatea posesiunilor din afara Transilvaniei au fost înstrăinate de Petru, care a preferat comasarea bunurilor deținute în apropierea reședinței sale, realizând în acest fel un domeniu cât de cât compact. Procesul a fost unul de durată, fiind nevoie

²⁹ MOL, F 1, Libri regii, IV, f. 616 (1589): *bona ac iura ipsorum avitica possessionaria*, (n.n. ale familiei Măciș) *que alias condam Petri et Joannis Tharnok alias Maczkassy praeuisset apud manus alienas signanter familias nobilium Macskasiensis, Omboziensis, Dobokaiensis, Kemendiensis, Balika, Orgonas et alios quoslibet in possessionibus Felso et Also Rapolt, Arany, Karpenes, Piskincz, Zerekso, Felseo et Aslo Dengh, Kytid, Bosoro, Kis Oklos, Pwtenicz, Bwchin, Keoztest, Felseo et Also Orostion, Nagy Oklis, Felseo Nadasd, Felseo Kalan, Zachiel, omnino in comitatu Huniadiensis*. Într-un litigiu din anul 1592 sunt enumerate doar 15 posesiuni rămase de la Petru și Ioan Tharnok - Biblioteca Academiei Române filiala Cluj-Napoca (în continuare BAC), mss. KJ 419, *Codex diplomaticus literalium instrumentorum e publicis regni archivis aut coram Tabula Regia authentice*, VI, p. 111.

³⁰ Un document din 2 februarie 1496 amintește că ducele Ioan Corvin i-ar fi zălogit Barbarei, fiica lui George de Rapolt și soția lui Petru Tharnok de Măciș, cetatea Hunedoara (*castrum Hunyad*) pentru suma de 4000 de florini –BAC, mss. KJ, 288/D, *Appendix Diplomatarii Transilvanici*, VII, p. 244. Fie avem de a face cu un fals, pentru că soția lui Petru a fost Elena, Barbara fiind soacra sa și soția lui George de Rapolt, fie cu o greșeală a scribului. Într-adevăr, soacra lui Petru a ținut ca zălog castrul Hunedoara cu satele românești și minele de fier, dar fără nici o legătură cu ginerele său – DI. 29875 (28.08.1493).

³¹ În 1492 printr-un împrumut de 2000 de florini de la Francisc Haraszty, Ioan Corvin recupera cetatea Segnia și alte cetăți maritime ținute zălog de Petru Tharnok – DI. 59819. Este posibil ca doar cetatea sa fi revenit în mâna ducelui nu și satele din domeniul ei, în număr de șapte, pentru că suma dată împrumut de către Petru, în 1490, a fost de 3000 de florini – DI. 72054, nefiind deci recuperată integral. Menționarea la începutul secolului al XVI-lea a Obrovacz-ului, unul din satele cetății zălogit anterior, în stăpânirea lui Petru, conduce spre concluzia că teritoriul rural a rămas în mâna nobilului bănățean – Silviu Dragomir, *Vlahii din nordul Peninsulei Balcanice în Evul Mediu*, București, 1959, p. 78. Adăugat la celelalte 38 ar rezulta un număr de 45 de posesiuni.

în jur de 20 de ani ca proprietățile familiei de Rapolt să se configureze în mare în forma în care vor rămâne în perioada următoare.

Moartea celor doi frați la începutul secolului al XVI-lea a generat începutul disputei pentru posesiuni. Revendicările veneau, pe de o parte, de la Gașpar de Măcicaș, fiul lui Ioan, și de la Ioan Tharnok, fiul, Ecaterina, fiica și Elena văduva lui Petru, căsătorită după moartea sa cu Barnaba Belay, pe de altă parte. Problemele interfamiliale au fost amortizate o perioadă de timp prin aranjarea unei căsătorii între Gașpar și copila Ana, fiica Elenei și a lui Barnaba Belay³². Ambele părți doreau să reglementeze într-un mod favorabil problema succesiunii, din acest punct de vedere Gașpar arătându-se deosebit de activ în a-și conserva și spori patrimoniul. Mai întâi a încercat să soluționeze problema bunurilor bănățene prin realizarea unui schimb cu *Stephanus Zthoyka waywoda huzaronum de Karansebes* și fiii săi George, Grigore și Nicolae. Gașpar, după ce a obținut acordul lui Ioan de Măcicaș și a altor frați ai săi³³, i-a dat acestuia jumătate din părțile sale de moștenire avute în Măcicaș, Mal și Zagoryan, primind în schimb părțile deținute de către Ștefan *Zthoyka* în *opido prediali Drinko in districtu Drynko existentes*³⁴. Într-un mod similar tatălui și unchiului său, cel mai mare interes l-a dovedit pentru posesiunile hunedorene, unde s-a ciocnit de interesul lui Barnaba Belay și al mătușii sale Elena. El își baza demersurile pentru obținerea unei părți a domeniului hunedorean pe faptul că tatăl său Ioan și unchiul Petru Tharnok au deținut bunurile respective în indiviziune³⁵. În 1511 se pune problema soluționării posesiunilor deținute în

³² DI. 32560.

³³ DI. 30242: *onera Johannis de eadem Machkas et aliorum fratrum suorum*. Aici documentul pare să se refere la frații condivisionali fără a exclude o posibilă legătură de sânge cel puțin cu Ioan.

³⁴ *Ibidem*: *prefatum Gaspar de Machkas, directam et equalem medietatem possessionum Machkas predictae, Zagoryan et Meel vocatam, omnino in districtu Sebes existentem et habitarum, ipsum iure avitico concernentem, simulcum cunctis suis utilitatibus pertinencium quibuslibet terris, scilicet et prefato Stephano Zthoyka ac domine Margarethe, consorti eiusdem, ipsorumque heredibus et posteritatibus universis, econverso autem idem Stephanus Zthoyka, totalem portiones suam possessionarias in opido prediali Drinko (...) in districtu Drynko existentes adiacentes, eandem etiam cum omnibus suis utilitatibus et pertinencium*.

³⁵ DI. 29979: *Johannes genitor suus...egregii Petri Tharnok de Machkas tamquam fratris suis carnalis et indivisi*.

comun de Gașpar, Barnaba Belay și soția sa Elena în comitatul Hunedoara și anume Rapoltu Mare și Băcăinți precum și Sărăcsău în comitatul Alba³⁶.

Anul 1513 a fost unul extrem de tensionat pentru evoluția posesiunilor hunedoarene ale familiei Măcicaș. În 2 februarie, regele Vladislav II pune în stăpânirea posesiunilor Rapoltu Mare, Rapolțel, Băcăinți și Sărăcsău pe Barnaba Belay, soția sa Elena, Ana fiica lor, Ioan Tharnok, Ecaterina, Eufrosina, copiii răposatului Petru Tharnok și ai Elenei, și pe Valentin și Francisc, fiii lui Ioan, fratele lui Barnaba Belay³⁷. La câteva zile după actul emis pentru urmașii lui Petru Tharnok, în 9 februarie regele Vladislav II dona aceleași posesiuni cubicularului său Blasiu de Bethlen, familia de Rapolt opunându-se imediat punerii în posesie³⁸. Tot în ziua respectivă, 9 februarie 1513, regele îl dona cu satele amintite și pe Gașpar de Măcicaș, menționat și el ca fiind *cubicularius nostri*³⁹, astfel că în cursul unei săptămâni avem de-a face cu trei acte de donație, pentru trei persoane diferite, dintre care una, Blasiu de Bethlen, nu ar fi avut niciun drept legal. În final, doar urmașii lui Barnaba Belay și urmașii direcți ai celor doi nobili bănațeni vor avea câștig de cauză, ei fiind cei care vor ajunge la partajarea bunurilor comune realizată la o dată neprecizată, dar cel mai probabil în aceeași perioadă. Este vorba de posesiunile Rapoltu Mare, Rapolțel, Băcăinți, Bulbuc din comitatul Hunedoara și Sărăcsău din comitatul Alba. Ieșirea din indiviziune se realiza între moștenitorii de drept: Gașpar și verii săi, Ioan Tharnok și Ecaterina, care primise anterior drept de moștenire pe linie masculină. Documentul de partaj⁴⁰ este unul deosebit de important, suprinzând modalitatea de ieșire din indiviziune și inventarul imobiliar aflat în stăpânirea unei familii nobiliare românești la începutul veacului al XVI-lea. În prezența martorilor și a omului de măturie al capitlului s-a efectuat divizarea, mai întâi la Rapoltu Mare și apoi în celelalte localități. Au fost găsite 75 de sesii iobăgești populate și una părăsită, din care, în mod egal, 38 i-au revenit lui Gașpar de Măcicaș, iobagii fiind după nume atât maghiari cât și români. După împărțirea sesiilor s-a trecut la inventarierea și divizarea curții nobiliare, a caselor și a anexelor acestora. Actul permite o analiză a modului cum arăta și cum era dispusă o reședință nobiliară din secolele XV-XVI. Curtea avea mai

³⁶ DL. 30989.

³⁷ DL. 31000.

³⁸ DL. 30264.

³⁹ DL. 36581.

⁴⁰ DL. 31003. Anexa II.

multe construcții cu pereți din lemn și împletituri grupate sub trei acoperișuri. Sub primul erau șase camere, cu 2 verande, numite pe limba poporului târnaț, și o pivniță. A doua casă se întindea în continuarea primei și avea șase încăperi din care două cu sistem de încălzire, ce purtau pe limba poporului denumirea de casă cu horn, sub care se afla o altă pivniță. Sub cel de-al treilea acoperiș erau două încăperi și un grajd. Toate mai sus menționate au fost împărțite în mod egal de către rude, lui Gașpar revenindu-i cele aflate sub al doilea acoperiș și parte din cele aflate sub al treilea. De asemenea, i-a mai revenit o jumătate din casa de piatră care avea patru încăperi și o pivniță și din cele trei grajduri construite din bârne și împletituri. Cu ocazia împărțirii sunt amintite biserica, poziționată lângă curtea nobiliară⁴¹, cimitirul și castelul cu cele două turnuri de piatră, din care unul îi revenise lui Gașpar, castelul urmând să fie păstrat în indiviziune. După divizarea edificiilor au fost soluționată și problema staulelor, livezilor, grădinilor, terenurilor arabile și a viilor. În mod interesant, unul dintre dealurile cu vii poartă numele Remete, ceea ce indică o posibilă sihăstrie, mai ales că între amintitele vii se găsea și o capelă din piatră închinată Sf. Fecioare. De obicei, capela era o construcție din lemn⁴² și nu este exclus ca cea din Rapolt, construită din material trainic, să fi fost inițial biserica unei mănăstiri. Oamenii vicevoievodului și ai capitlului au trecut apoi în Rapolțel unde au împărțit cele 16 sesii iobăgești populate cu țărani români, urmând ca iazul de acolo să fie folosit în comun. În sfârșit, ultima divizare a bunurilor a avut loc în Bulbuc unde erau 51 de sesii iobăgești populate cu țărani români și în Băcăinți unde au fost găsite de asemenea 50 de sesii. În ultima localitate au mai fost partajate sesia nobiliară cu două edificii și pivniță, două vii care țineau de terenul alodial și locul de trecere peste Mureș cu beneficiile pe care le aducea. În acest fel nucleul domenial era împărțit între veri, Gașpar reușind să iasă din indiviziune și să-și constituie un domeniu separat cu centrul la Băcăinți⁴³. Dacă luăm în calcul sesiile populate și folosim indicele numeric de 5 pentru fiecare familie iobăgească, ar rezulta, în cifre evident aproximative,

⁴¹ O însemnare târzie (1695) atestă că lăcașul de cult a continuat să funcționeze în apropierea curții nobiliare: *Nagy Rápolton templom mellet lévő udvarházat* - BAC, mss. KJ 419, *Codex diplomaticus literalium instrumentorum e publicis regni archivis aut coram Tabula Regia authentice*, VI, p. 120.

⁴² Adrian Andrei Rusu, *Ctitori și biserici din Țara Hațegului până la 1700*, Satu Mare, 1997, p. 141-142.

⁴³ Lázár, *Tinkovai*, f. 12v -13v.

un număr de 375 de locuitori pentru Rapoltu Mare, 80 pentru Rapolțel, 255 pentru Bulbuc și 250 pentru Băcăinți, ceea ce indică un domeniu populat și, probabil, prosper. Numărul ridicat al locuitorilor din Rapoltu Mare nu ar trebui să surprindă, așezarea câștigându-și importanța ca reședință nobiliară a familiei, fiind menționată în 1526 cu statutul de *oppidum*⁴⁴.

Cu toate că a reușit să se separe de rudele sale, Gașpar va fi în continuare preocupat de soarta bunurilor familiale, mai ales că o parte rămăseseră în indiviziune. În anul 1518 obține de la regele Ludovic II o nouă confirmare pentru posesiunile sale din Rapoltu Mare, Rapolțel, Bulbuc, Băcăinți și Sărăcsău⁴⁵. Evident dorința sa de a se erija în liderul familiei a redeschis în 1520 starea conflictuală cu urmașii lui Petru, grupați în jurul Elenei și a lui Barnaba Belay. În acest an, fiul lui Gașpar de Măcicaș reclamă faptul că, prin testament, tatăl său i-a lăsat 22000 de florini și alte bunuri, care au rămas în grija unchiului său, Petru Tharnok. După moartea acestuia, Elena, împreună cu noul său soț, au uzurpat acele bunuri și bani pe care refuză să le înapoieze⁴⁶. Nu știm cum s-a încheiat cauza respectivă, dar putem bănui că reclamarea atât de târzie de la moartea tatălui și a unchiului său a făcut improbabilă recuperarea prejudiciului menționat.

După 1520, în condițiile morții Elenei și a lui Barnaba Belay, se conturează mai clar cele două ramuri hunedorene ale familiei Măcicaș: cea de Rapoltu Mare, urmașii lui Petru Tharnok și cea de Băcăinți, urmașii fratelui său, Ioan. Cel mai combativ membru al familiei, Gașpar, nu se va limita doar la spațiul hunedorean, extinzându-și domeniul prin cumpărarea unor posesiuni în comitatul Dăbâca de la Salatiek și Nicolae Doboki⁴⁷. Posibil ca, la orientarea spre comitatele transilvane, să fi contribuit și originea soției sale Ecaterina, fiica lui Martin Erdely de Șintereag, amintită în acte cu acest statut începând cu

⁴⁴ Dl. 36401, p. 100: *opidi Rapolt vocati, unacum pertinentis eiusdem in comitatu Hwnyadiensis existentes habitis.*

⁴⁵ Dl. 47222: *Egregii Gaspar de Machkas...in totalibus possessionibus Rapolth ac Olah Rapolth alio nomine Thotfalu et Balbwk nec non portionibusque possessionarias in possessionibus Bokay in de Hwnyad et Soroczto vocatis in Albensis Transsilvane comitatibus existentes.*

⁴⁶ Dl. 29979.

⁴⁷ Dl. 36402, p. 52-53.

1518⁴⁸. După moartea sa, survenită în cândva în intervalul 1524-1526⁴⁹, copiii săi vor fi cei care vor prelua și duce mai departe moștenirea familială.

O vreme posesiunile din comitatul Hunedoara au rămas în forma stabilită la ieșirea din indiviziune. Pe parcursul secolului al XVI-lea, datorită dreptului de moștenire acordat fetelor⁵⁰, asistăm la o fragmentare a domeniului constituit de către frații Petru și Ioan de Măcicaș. Descendenții lui Gașpar, singurul care a avut urmași pe linie masculină⁵¹, vărul său Ioan Tharnok îmbrățișând cariera preotească și fiind sacerdot chiar în Rapolt⁵², s-au străduit mereu să refacă patrimoniul original. Tradiția moștenirii pe linie feminină a condus însă spre noi disensiuni între copiii lui Gașpar și mătușile Ecaterina, Eufrosina și Anna, căsătorite în mediul bănățeano-hunedoarean. Atât de înrădăcinată va fi formula transmiterii averilor pe cale feminină, încât urmașii celor trei doamne și ai Margaretei, fiica lui Job de Măcicaș, alături de descendenții lui Gașpar, își vor reclama mereu pe parcursul secolelor XVI-XVII drepturile la succesiunea bunurilor hunedorene, pasibile de a intra pe mâini străine⁵³.

⁴⁸ Dl. 74379; Dl. 36402, p. 136.

⁴⁹ În data de 13 ianuarie 1524 era încă în viață – Dl. 30940, pentru ca în 4.07.1526 să fie menționat ca decedat – Dl. 36401, p. 100.

⁵⁰ Barnaba Belay a obținut, de la regele Ludovic II, ca alături de Ecaterina și celelalte două fete, Eufrosina și Ana, să aibă drept la moștenirea familiei – Dl. 36593.

⁵¹ Un document din 1526 îi pomenește pe: *nobilium Johannis, Georgii et Bernardi Machkassy ac puellae Catherine sororis earundem ab egregio condam Gaspar Machkasy procreatorum* – Dl. 36401, p. 100. Informații de la sfârșitul secolului al XVI-lea lasă să se întrevadă că în afara acestora ar mai fi avut alți doi copii pe Nicolae și Clara – BAC, mss. KJ 419, *Codex diplomaticus literalium instrumentorum e publicis regni archivis aut coram Tabula Regia authentice*, VI, p. 114. Evoluția familiei în secolele XVI-XVII cu toate aspectele genealogice la Lázár, *Tinkovai*, f. 15-18.

⁵² Dl. 36593: *egregium Joannes Tharnok presbiterum de Rapolt*. Într-un mod similar apare și în alte documente din perioada 1530-1535 - Jakó Zsigmond, *A kolozsmonostori konvent jegyzőkönyvei*, II (1485-1556), Budapest, 1990, p. 512, nr. 4286; p. 527, nr. 4342; p. 571, nr. 4503.

⁵³ Este vorba de membrii familiilor bănățene Vaida, Gârliște, Tot și Basarab - BAC, mss. KJ 419, *Codex diplomaticus literalium instrumentorum e publicis regni archivis aut coram Tabula Regia authentice*, VI, p. 111-116. În secolul al XVII-lea Ana Măcicaș revendică și primea de la frații săi, bunuri din Rapolt, Bulbuc, Bunila și Rapolțel pornind de la precedentul oferit de Ecaterina și Eufrosina la începutul secolului al XVI-lea – Ionuț Costea, *Solam virtutem et nomen bonum. Nobilitate, etnie, regionalism în Transilvania princiară*, Cluj-Napoca, 2005, p. 109.

Destinul familiei, strâns legat de proprietățile din comitatul Hunedoara, este unul specific modului în care nobilimea românească din epoca Huniazilor, a reușit să acceadă și să se propulseze în elita nobiliară a regatului ungar. Compact, subsumat zonei limitrofe Rapoltului Mare, domeniul familiei Măcicaș poate fi considerat unul reprezentativ prin modul de coagulare, mărime și evoluția sa în veacurile XV-XVI.

Anexe:

I

1478, decembrie 6, Diósgyőr

Original: Dl. 45759, hârtie, sub text urme ale peceții aplicate în ceară roșie.

Regele Matia Corvin donează lui Petru Tharnok de Măcicaș și fratelui său, Ioan, posesiunile Rapoltu Mare, Rapoltel, Bulbuc și Băcăinți, din comitatul Hunedoara, în urma morții fără descendenți pe linie masculină a lui George de Rapolt.

Comissio propria domini regis

Nos, Mathias, Dei gratia rex Hungarie, Bohemie, etc. Memorie commendamus tenore presencium significantes quibus expedit universis, quod nos attentis et consideratis fidelitate et serviciis fidelis nostri egregii Petri Tharnok de Machkas, thavernici nostri, per eum primum sacre huius regni nostre Hungarie corone, tandemque majestati nostre sub locorum et temporum varietate cum omnia fidelitatis constancia, iuxta sive possibilitatis exigentiam exhibitis et impensis totales porciones possessionarias in possessionibus Rapolth, Olah Rapolth, Bakay et Balbewk in comitatu de Hwnyad habitis existentes, que alias nobilis condam Georgii de eadem Rapolth prefuisse, sed per defectum seminis eiusdem Georgii ad nos consequenterque nostram collacionem iuxta antiquam et approbatam in dicti regni nostre Hungarie consuetudinem, rite et legitime devolute esse perhibentis, simul cum cunctis

earundem utilitatibus et pertinenciis quibus libet terris, scilicet arabilibus, cultis et incultis, agris, pratis, pascuis, fenetis, silvis, campis, nemoribus, montibus, vallibus, vineis vinearumque promontoriis, aquis, fluviis, piscinis, piscaturis aquarumque decursibus, molendinum et molendinorum locis, generaliter vero quorumlibet utilitatum et pertinenciarum earundem integritatibus, quovis nominis vocabulo vocitatis sub suis veris metis et antiquis premissorum ut prefertur facta stantis et se habentis, memorato Petro Tharnok et per eum Johanni de prefata Machkas, fratri suo carnali, eorumque heredibus et posteritatibus universis de consensu et beneplacitia voluntate serenissime domine Beatrice regine, consorte nostre carissime dedimus, donavimus et contulimus, immo damus, donamus et conferimus iure perpetuo et irrevocabiliter, tenendas, possidendas pariter et habendas, salvo iure alieno harum nostrarum vigore et testimonio literarum nostrarum, quas in formam nostri privilegii redigifaciemus dum nobis in specie fuerint reportate.

Datum in Dyosgewr in festo Beati Nicolai Confessoris, anno Domini millesimo quadrigentesimo septuagesimo octavo, regnorum nostrorum Hungarie etc., anno vicesimo primo, Bohemie vero undecimo.

Verso: Donatio Mathie regis Petro Tharnok facta et per eum fratri suo, Joanni Machkassy

(...)¹.

Gaspar Macskassy et Petri possessionum Rapolt, Totfalu, Balbuk, Bokai.
1478 Czak ad virilem sexum.

1. Urmează mai multe cuvinte ilizibile.

II

1512-1516¹.

Original: Dl. 31003, hârtie parțial deteriorată, pătată de apă și ilizibilă pe alocuri. Grafie neîngrijită, cu multe ștersături, interpolări și fraze scrise pe marginea documentului.

Copii: Transumpt în actul principelui Gheorghe Rákóczy I din anul 1638 – Dl. 36593. Un alt transumpt în actul capitlului de Alba Iulia din 1787.

Această din urmă copie prezintă anumite deficiențe, transcrierea unor cuvinte este eronată, iar unele fraze din original au fost lăsate pe dinafară.

Capitulul bisericii din Alba-Iulia scrie vicevoievodului Transilvaniei, Nicolae Thuroczy, despre faptul că între Gașpar fiul lui Ioan de Măcicaș și Ioan Tharnok și Ecaterina, copii lui Petru Tharnok de Măcicaș, s-a realizat împărțirea bunurilor comune deținute în posesiunile Rapoltu Mare, Rapolțel, Bulbuc și Băcăinți din comitatul Hunedoara și Sărăcsău din comitatul Alba. Cu această ocazie au fost divizate în mod egal între rude castelul, curtea nobiliară, casele și anexele lor, sesiile iobăgești precum și livezile, viile și terenurile arabile din posesiunile amintite.

Egregio domino Nicolao Thur[oczi vicevayvode Transilvanensis]² et Siculorum vicecomiti etc. Amico ipsorum [honorande capitulum ecclesiae]² Albensis Transylvane amicitiam paratam cum honore. Vestra noveritis egregietas, quod cum receptis debita cum reverentia literis eiusdem vestre egregietatis [adiudicatoriarum]², modum et formam iterate executionis cuiusdam possession[arias divisionis nec non] juris quartaliti extraditionis et rei paraffernalis solutionis in se [constituentis]² (...) ³ Dewa sabbatho proximo ante Dominicam Quasimodo nunc preteritam, [pro egregio]² Gaspar filio condam Johannis de Machkas, contra egregium Johannem Tharnok filium et puellam Katherinam filiam condam Petri Tharnok de eadem Machkas ex generosa domina Elena alias relictă eiusdem condam Petri Tharnok, nunc vero consorte egregii Barnaba de Bela bany Zewreniensis progenitos emanatis, nobisque amicabiliter loquentibus et directis, juxta earundem continentiam amicabilibus petitionibus annuentes, unacum egregio Andrea literato de Zenth Imreh, homine vestro vicevoyvodali nostrum hominem, videlicet discretum magistrum Albertum rectorem altaris Decem millium militum et martyrum in hac ecclesia nostra predicta fundati, ad promissam iteratam antelate possessionarie divisionis, nec non iuris quartaliti extradationis et rei paraphernalis solutionis executionem, iuxta modum et formam aliarum literarum vayvodalium adiudicatoriarum, in eiusdem literis vestris latius declaratarum ac pariter cum eisdem nobis in specie reproductarum suo modo peragentes nostro pro testimonio fidedignum duxissemus destinandum. Tandem iidem exinde ad nos reversi pariformiter nobis retulerunt eo modo:

quomodo ipsi feria secunda proxima post pretactam Dominicam Quasimodo ad faciem possessionis Rapolth⁴ vocate in comitatu Hunyadiensi existente, vicis et commetaneis eiusdem, sed aliarum possessionum annotatorum condam Johannis de Machkas et Petri Tharnok Olah Rapolth⁵, Balbwk⁶ et Bakay⁷ in eodem Hunyadiensi et portionis possessionarie in possessione Sorogzo⁸ in Albensi comitatibus habitatum universis [etiam signanter]² egregio ac nobilibus Ladislao de Folth, Phillipu Farkas, [Johanne Berezkoy]², Alberto de Losad, Johanne de Gyalmar, altero Johanne (...) ⁹, circumspecto Davide Kewzegy cive oppidi regii Zazwaros inibi legitime convocatis et presentibus accedendis, idem homo vester vicevayvodalis [presente nostro]² testimonio primo et principaliter ipsam integram possessionem [Rapolth]², domunque et curiam nobilitarem in facie eiusdem possessionis Rapolth et earundem pertinentis et utilitatis quascunque reambulantis, estimantis et diligenter prout melius potuisset connumerantis, [nihilominus]² in eadem possessione Rapolth [reperisset]² septuaginta quinque sessiones jobbagionales populosas et sessionem unam desertam; quas omnes vicisim, succesive et alternatim in duas coequales divississet partes. Ex qua divisione ad solius eiusdem Gaspar de Machkas partem seu portionem provenissent triginta octo sessiones, in quarum triginta septem singillatim et distinctim providi Stephanus Kys, Johannes Kolchar, Valentinus Weeg, Jacobus Zabo, Andreas Lewrýnczy, Emericus Babys, Mathaeus Horwath, Ambrosius Weeg, Paulus Hegedýws, Johannes [Olah, Nicolaus similiter Olah, Michael]² More, Andreas Lapidica, Valentinus Wýncze, Jacobus Marko, Johannes Miskolczy, Ambrosius Karachon, Benedictus Deak, Albertus Maýko, Michael Kis, Thomas Kyrál, Paulus Olah, Demetrius Pazthor, Benedictus [Kazas, Michael]² Weeg, Valentinus Korpadi, Ambrosius Warga, Thomas [Magyari]², Emericus Zekeres, Petrus similiter Zekeres, Valentinus Miskolczy, (...) ¹⁰ Kys, Jacobus Kazas, Matheus Maýko, domina relictas condam Simonis Wýncze, Albertus Warga, et Johannes Zwz jobbagiones residentiam facerent specialem sessio autem tricesima octava esset deserta prenotata.

Preterea vero in curia nobilitaria predicta comperisset plures domos et edificia ex lignis et septis, principaliter dumtaxat sub tribus tecturis inter se distinctas factas, habitaque, sub quarum prima, videlicet a plaga aquilonari ad plagam meridionalem, scilicet versus eandem possessionem Rapolth protensam essent sex domus et camere, solis interstitiis distincte, cum duobus

atriis alias thornacz dictis et sub eisdem domibus, cellarium unum; ac deinde sub alia tectura cuius longitudo extenderetur a contigua vicinitate huius prime tecture atque domorus, versus eandem plagam aquilonarem similiter essent sex edificia sibi invicem contigua; et sub earundem duo stuba scilicet et caminata, vulgariter kemenes haz dicta, cellarium unum; sub tectura vero tertia que protendit a finali extremitate horum edificiorum per eandem plagam aquilonarem versus occidentem invenissent, duo edificia et stabulum equorum unum. Quas quidem domos, cameras et edificia, atque cellaria sub pretactis hiis tribus tecturis existentis et habita in duas dividentes partes solius eiusdem Gaspar de Machkas partes deputasset [illas]² domos, edificia et cellarium, que forent sub prefata secunda tecture [usque]² stubam pistorialem, possitam ultra finem, a parte aquilonari exclusive, scilicet etiam illas duas domos, stubam scilicet et caminata, sub pretacta tertia tectura existentem; demum curia in eadem recte contra occidentem esset domus ex lapidibus elevata, continens sub et supra quator edificia, subtus vero cellarium unum. Quas et quod equaliter bipartiente ad partem ipsius Gaspar Machkasy deputasset, domos sub et supra duas ac ipsius cellarii medietatem, omnino a plaga septentrionali existentem, curiam denique predictam de partium beneplacito inter easdem indivisam reliquisset. Essent et item tria equorum stabula: unum scilicet in eadem curia sub extremitate superiori tertie tecture predictae, alia autem duo ab extra sub eadem curia, primum videlicet ex trabibus et magnum ex septis facta, que inter partes equaliter dividente, ad rationem ipsius Gaspar dictum stabulum primum ex trabibus factum ac partem mediam majoris stabuli ex septis edificati, scilicet a plaga occidentali [sitam deservisset]², comittentis. Essent etiam super castello cimiterii ecclesie (...) ¹¹ Rapolth due turres ex lapidibus elevate, quarum [unum]¹², scilicet a parte occidentali habitam ad eundem Gaspar spectandam [demonstrasset] domus vero et cameras atque tuguria in eodem castello ex[istentes]² pro voto partium indivisa reliquisset. Item et in pecorariis quoque, vulgariter akol dictis, atque pecorum stabulis bipartitam faciendis divisionem, quo ad partem ipsius Gaspar de Machkas cessisset pecorarium cum stabulo sub prefata curia prope fluvium ibidem decurrentem, penes quoddam parvum pomarium a parte occidentali habitum; ceterum et in pomariis etiam ad eandem curiam nobilitarem spectantem divisione faciendam, idem [pomarium]² quamque ad respectum alterius pomarii (...) ¹³ [exigum]² valde juri eiusdem Gaspar de Machkas provenientis

deputasset; [de quo idem]² Gaspar excisa pacis bene contentus extitisset; jacerent deinde [super idem]² parvum pomarium duo orti seminarii, quorum alterum, [in quo]² scilicet arbor quodam pirus, videlicet fructifera existeret, simul cum (...) ¹⁴ quadam dupplici ab extra penes eundem ortum possita equali divisione previa dicto Gaspar inscribendis contulisset. Ortum etiam quendam vinearum prope dictam curiam penes fluvium predictum adiacentum, recte in duas partes dividendam, partem eius equalem a parte possessionis Olah Rapolth sitam, scilicet etiam medietatem cuiusdam terre plane seu vacue, orto in eodem habite, scilicet a parte montis protensam similiter eidem Gaspar cedendam ostendisset. Ceterum siquidem directam et equalem medietatem proventium et emolumentorum quorundam duorum molendinorum, unius videlicet sub prefata curia et alterius extra eandem possessionem Rapolth a parte possessionis Olah Rapolth predictae, super ipso fluvio habitorem memorato Gaspar de Machkas deputanda expresisset. Deinde vero prefatus homo vester vicevayvodalis dicto nostro testimonio presente ac ipsis, quoque vicinis et commetaneis ibidem adherentes, ad sequestrationem vinearum ad easdem domos et curiam nobilitarem spectantem procedendum. Primum in promontorio eiusdem possessionis Rapolth, Remethe vocato, vidissent plures vineas una dumtaxat indagine undequae circumdatas ad quas per unam solam portam pateret et ingressus. Essent idcirco inter easdem vineas tres vinee, ut profertur, ad eandem curiam spectantes, una scilicet prope portam [eandem ab intra]² et aliae due prope quandam capellam inter vineas supradictas, ad titulum Beate Virginis ex lapidibus erectam adiacentes. In quibus rectam et equalem sequestrationem faciendam, quo ad rationem sepefati Gaspar de Machkas declarasset equalem medietatem prime vinee, scilicet prope dictam portam situate, ut puta a parte capelle ipsius existente, scilicet et alteram dictarum aliarum duarum vinearum prope capellam eandem adiacentem, proprio vocabulo Vaýdanezewleýe vocatam provenisse. Et rursus abhinc venientem ad aliud promontorium possessionis eiusdem, Eperýesmal dictum, et consequenter vineam quandam, curiam ad eandem pertinentem, cuius medietas equalis a parte promontorii ville Aran¹⁵ possita, per rectam eiusdem vinee divisionem cessisset Gaspar Machkasý predicto; reperissent preterea promontorio in eodem quasdam alias duas vineas, ut dictum fuerat, ad usum curie et domorum predictarum spectantem, quas cum idem homo vester dicto homine nostro presente iuribus partium equaliter bipartiri voluisset tunc

nobilis Franciscus Literatus de Fyldeak famulus prefati Barnabe de Bela bani nomine et in persona eiusdem Barnabe domini sui ibidem comparentem ac easdemque duas vineas per eundem Barnabam de Bela dominum suum juxto pretio emptas fuisse et ex eo siquidem ad eundem jure empticio pertinere asseverantis (...) ¹⁶ hominem vestrum ab earundem divisione facienda replicata vice prohibuisset; unde item homo vester ab earundem divisionem perficienda, resilientem factum ipsarum ad vestram judiciarum deliberationem superinde fiendis prorogasset. De hinc et item dum idem homo vester vicevayvodalis et nostrum testimonium predictis ad faciendis in terris arabilibus tam scilicet seminatis, quam etiam non seminatis, atque fenilibus, videlicet ad domos et curiam nobilitarem prenotatas specialiter pertinentem, equalem divisionem procedere voluissent; tunc eodem partes divisionem ipsam aliis committi posse parili beneplacito annuissent, quarum iidem vester et noster homines ad eam perficientem ex potioribus jobbagionum partis utriusque predictae in eademque Rapolth commorantem, sex probos viros et idoneos homines eligentes duxissent, qui tandem exinde ad eos reversi concorditer retulissent. [Quamodo]² (...) ¹⁷ in territorio dicte possessionis Rapolth procedendis, solas dumtaxat terras illas, domos et curiam ad predictorum specialiter pertinentis, in quibus (...) ¹⁸ segentes consisterent, scilicet etiam fenilia predicta per jugera et mensura (...) ¹⁹ in duas equales divisissent [partes quarum]² rectam medietatem iuribus prefati Gaspar de Machkas [proveniendis]² demonstrassent. Terras autem alias, scilicet ad easdem domos et [curiam]² spectantem, in quibus nunc segetes non consisterent, per se ipsos altera [vict]², scilicet tempus aradi advenisset, inter partes [seques]trandas² fore distulissent, quod eisdem nostro ac vestro hominibus ac ipsis quoque partibus equo animo pla[cui]ssent². Factis autem et habitis premissorum divisionibus prenotatis, memorati homo vester vicevayvodalis et nostrum testimonium, unacum vicinis et commetaneis, predictis die in eadem ad faciem antela[te]² possessionis Olah Rapolth procedendis, eandem diligenter reambulantibus et connumerantibus reperiss[et]² in eadem sedecim sessiones jobagionales omnino populosas, quas idem homo vester dicto nostro testimonio presente, in duas directas et coequales distinguendo medietates, earundem alteram, videlicet octo sessiones, in quibus seorsim jobagiones wa[lachales]² presentialiter consederent, sepedicto Gaspar Machkasy restatuendis decrevisset. Esset etiam supra

eandem possessionem Olah Rapolth piscina quodam, quam usui [partium]² communi et equali commisisset.

Item altera die, scilicet feria tertia, prelibati vester [et noster homo vicevoyvodalis]² et noster capitularis homines, pariter cum eisdem vicis et commetaneis, ad pretactam possessionem Balbwk progredientem et ipsam quoque modo simili reambulantis, estimantis et diligenter connumerantis, comperissent in eadem quinquaginta unam sessiones jobagionales similiter populosas, quarum quinquaginta idem homo vester vice vayvodalis dicto nostro testimonio presente in equales duas partes sequestrandas, deputasset; ad rationem annotati Gaspar Machkasÿ sessiones viginti quinque in quibus sigillatim jobagiones similiter walachales moram facerent specialem; residua autem sessionem unam protunc in suspenso remanente. Et rursum die in eadem annotati noster et vester homines vicinique et commetanei predicti ad faciem prescripte possessionis Bakaÿ accedendis; eamque pariformis reambulantis, estimantis et connumerantis investigassent, ibidem quod ad iura partium predictarum quinquaginta sessiones jobagionales consimiliter ex toto populosas et easdem idem homo vester vice vayvodalis homine nostro testimoniali presente equaliter bipartienti, iuri eiusdem Gaspar de Machkas demonstrasset, sessiones viginti quinque, quas similiter providi jobagiones specialiter inhabitarent. Esset etiam ibidem quodam sessio nobilitaris, que iam in locum allodiale deputata foret, continens in eius facie duo edificia, cum cellario sub una [tectura, domus et curiam]²; quibus quidem edificiis ac cellario [etiamque]² curia equaliter bipartitis, ad partem ipsius Gaspar Machkasÿ cessissent stuba integra et medietas ipsius cellarii sub eadem atque etiam pars media curie eiusdem possita a parte fluvii ibidem decurentis forent, et item istec in quibusdam planiciebus cum ipsam possessio Bakaÿ promontorium vinearum non habeat ullum, quodam due vinee non longe ab invicem distantes propriis vocabulis Naghzeleus et Kischeleus dicte, nihilominus ad eandem sessionem allodiale spectantem, quibus per congruam ipsius hominis vestri coram nostro testimonio factam distinctionem sequestratam, quo ad partem sepetacti Gaspar de Machkas provenissent equales earundem medietates, utputa ipsius Naghzeleus a parte prefate Bakaÿ et dicte Kischeleus a parte ville Homorod²⁰ adiacentes. Esset quoque penes eandem Bakaÿ super fluvio Maros vadum navale cuius rectam medietatem, cum eius proventibus iuri eiusdem Gaspar deputassent.

Însemnare pe prima filă sub text, cu scrisul răsturnat: Rapolth, Balbwk, Bokay in Hunyad.

1. Lipsa datei a condus spre plasarea temporală a documentului în intervalul 1512-1516, când funcția de vicevoievod al Transilvaniei a fost ocupată de Nicolae Thuroczi – *Collectio Diplomatica Hungaria. A középkori Magyarország digitális levéltára*, szerkesztette Rácz György, Budapest, 2008 (variantă pe DVD). Actul poate fi plasat în cadrul unei serii de documente care tratează aceeași problemă: soarta bunurilor comune ale urmașilor lui Petru și Ioan de Măciș. Se mai păstrează câteva diplome care au ca subiect introducerea acestor urmași în stăpânirea satelor din Hunedoara și toate provin din anul 1513 – Dl. 31000 (2.02/6.03.1513), Dl. 36581 (9.02.1513), Dl. 31002 (22.11.1513), ceea ce face probabilă și datarea documentului de față în anul respectiv. Dacă acceptăm 1513 ca an de emitere a documentului, atunci în 2 aprilie ar fi avut loc întâlnirea pentru stabilirea criteriilor de divizare a bunurilor iar în 4 aprilie împărțirea ca atare.

2. Originalul ilizibil. Completat după transumptul din Dl. 36593.

3. Originalul pătat și ilizibil.

4. Rapoltu Mare, jud. Hunedoara.

5. Rapolțel, jud. Hunedoara.

6. Bulbuc, jud. Alba.

7. Băcăinți, jud. Alba.

8. Sărăcsău, jud. Alba.

9. În original hârtia ruptă și pătată.

10. Originalul pătat și ilizibil.

11. În original hârtia ruptă și pătată.

12. Întregire probabilă. În original hârtia ruptă și pătată..

13. Originalul pătat și ilizibil.

14. Originalul pătat și ilizibil.

15. Uroi, jud. Hunedoara.

16. În original hârtia ruptă și pătată.

17. Originalul pătat și ilizibil.

18. Originalul pătat și ilizibil.

19. Originalul pătat și ilizibil.

20. Homorod, jud. Hunedoara.

Pecetea lui Petru Tharnok, ban de Severin în 1504.

FORMATION AND DEVELOPMENT OF THE DOMAIN OF NOBLE FAMILY MĂCICAȘ OF RAPOLT

Abstract

Romanian noble family Măcițaș of Rapolt was one of the most important in the county of Hunedoara. Originally from Banat, the brothers Peter Tharnok and John of Măcițaș succeeded in the second half of the fifteenth century to gain access to important functions (Peter was royal treasurer) and to establish a domain composed of over 40 estates in several counties of the Hungarian kingdom. Through the act of donation of 1478 (Annex I) the Măcițaș family has been introduced among the elite of Hunedoara County. In this way was constituted the domain with the center at Rapoltu Mare. The entire area will gravitate around villages received by Royal donation in 1478: Rapoltu Mare,

Rapolțel, Bulbuc and Băcăinți which will add another 21 possessions in the same county. After the death of these two brothers will be disputes between their descendents leading to the division of common property between Gaspar and his cousins, John and Catherine (Annex II). The family will divide into two branches, the Rapolt and Băcăinți, but a single one of Gaspar, will survive and managed to keep up the estate, hardly constituted in the XVth century.

DISTRICTELE SĂSEȘTI BISTRIȚA ȘI BRAȘOV ȘI JURISDICȚIA LOR ASUPRA RODNEI ȘI A BRANULUI ÎN SECOLELE XV-XVII

Liviu Cîmpeanu*

Cuvinte cheie: Bistrița, Brașov, Bran, Universitatea Saxonă, districte săsești.

Schlüsselwörter: Bistritz (Nösen), Kronstadt, Törzburg, Sächsische Nationsuniversität, sächsische Distrikte.

Districtul Rodnei sub jurisdicția Bistriței

Districtul Bistrița (germ. Nösen/Bistritz, mag. Besztrece, lat. Beztrece) este atestat indirect pentru prima dată la 7 mai 1274, când apare în documente un *magister Paulus comes de Rodna et de Byztrece*¹. Treisprezece ani mai târziu, la 6 decembrie 1287 este atestat *districtu de Beztrece*² iar apoi, la 8 aprilie 1310, literal, *comitatum de Byztrece*³. La 24 august 1295 în fruntea acestui comitat se afla *magister Vyuianus comes camerae domini regis et de Beztrece*⁴.

Rând pe rând regii Ungariei s-au îngrijit de comitatul Bistriței, acordându-i blazon și, astfel, dreptul de a emite documente⁵, eliberându-l de orice fel de jurisdicție străină. Această măsură a fost luată de regina Elisabeta, soția regelui Carol Robert, la 29 decembrie 1330 printr-un document care, pe

*Arhiva și Biblioteca Comunității Evanghelice C. A. Honterus, Brașov, e-mail: cimpeanuliviu@yahoo.com

¹ *Urkundenbuch zur Geschichte der Deutschen in Siebenbürgen*, I (1191-1342), ed. Fr. Zimmermann, Carl Werner, Hermannstadt, 1892, p. 124 (în continuare *Ub.*); Otto Dahinten, *Geschichte der Stadt Bitritz in Siebenbürgen*, Köln-Viena, 1988, p. 55 (în continuare *Geschichte Bistritz*); Ernst Wagner, *Historisch-Statistisches Ortsnamenbuch für Siebenbürgen*, Köln-Viena, 1977, p. 386 (în continuare *Ortsnamenbuch Siebenb.*); Coriolan Suciu, *Dicționar Istoric al Localităților din Transilvania*, I, București, 1968 (în continuare C. Suciu, *Dicționar istoric*), p. 81, este atestată *villa Bistiche* la 1264, fără date despre district.

² *Ub.*, vol. I, p. 157; Cf. *Historische Stätten. Siebenbürgen*, ed. Harald Roth, Stuttgart, 2003, p. 26.

³ *Ub.*, vol. I, p. 295.

⁴ *Ibidem*, p. 199; Cf. O. Dahinten, *loc. cit.*

⁵ *Ibidem*.

lângă eliberarea de sub orice jurisdicție străină, prevede ca în fruntea sașilor bistrițeni să stea un comite numit de ea și un jude ales liber de către ei⁶. Așadar, comitatul se afla prin intermediul comitelui în dependență juridică directă față de regină, care se bucura de veniturile acestuia.

Deși comitatul bistrițean a primit de la regina Elisabeta dreptul de a-și alege juzii, „obștea credincioșilor noștri orășeni, oaspeți și oameni din orașul Bistrița și din satele ce țin de el [...] a fost lipsită de dreptul de a-și alege în fiecare an juzii și jurații lor, din mijlocul lor...”, cum arată regele Ludovic, fiul Elisabetei, la 11 iunie 1366⁷. Regele nu arată nici când și nici în ce circumstanțe au fost încălcate libertățile sașilor bistrițeni. El vorbește doar de „lipsurile pe care încă din vremurile de mult trecute le-a[u] îndurat și de faptul că au răbdut până acum nenumărate neajunsuri”, care i-au împiedecat pe bistrițeni să își plătească la timp dările regale⁸.

Prin acest document, emis chiar la Bistrița, regele Ludovic a hotărât „ca totdeauna de aci înainte și de-a pururi, în sus-zisul oraș Bistrița, dânșii, adică orășenii și oaspeții din acel oraș, să aibă dreptul deplin de a-și alege în fiecare an, din mijlocul lor, după obștea și deopotrivă lor învoire a tuturor, judele și jurații iar oamenii din satele ce țin de zisul oraș să fie datori și ținuți a-și alege în fiecare an, din mijlocul lor, pe juzii (lor) și chiar pe împărțitorii dreptății (lor), potrivit poruncii și încuviințării judeului, juraților și orășenilor pomenitului nostru oraș”⁹.

Chiar dacă regele a îngăduit sașilor bistrițeni să își aleagă singuri juzii, demnitatea de comite a fost menținută și chiar întărită: „Iar judele, jurații, primarii și împărțitorii dreptății trebuie să judece toate pricinile împreună cu comitele nostru de Bistrița, cel aflător în slujbă acum sau cel *care va fi rânduit cu timpul*, sau cu locțiitorii sau slujbașii lui” (subl. n.), instanța superioară de judecată fiind judele orașului Sibiu. Prin același document regele acordă

⁶ *Ub*, I, p. 437-438; Albert Berger, *Urkunden-Regesten aus dem Archiv der Stadt Bistritz in Siebenbürgen 1203-1570*, I, ed. Ernst Wagner, Köln-Viena, 1986, p. 7 (Doc. 14) (în continuare Albert Berger, *Urkundenregesten*). Cf. O. Dahinten, *op. cit.*, p. 56.

⁷ *Documenta Romaniae Historica C. Transilvania*, XIII, București, 1994, p. 143 (în continuare *DRH C.*); Textul latin în *Ub.*, II, Hermannstadt, 1897, p. 248-249; A. Berger, *Urkundenregesten*, I, p. 15 (Doc. 38); Traducerea germană la E. Wagner, *Quellen zur Geschichte der der Siebenbürger Sachsen 1191-1975*, Köln-Viena, 1976, p. 51-53.

⁸ *DRH C*, XIII, p. 143.

⁹ *Ibidem*, p. 144.

sașilor din Bistrița dreptul comunității săsești din Sibiu și îi obligă în schimb să presteze slujbele datorate regelui și, mai ales, să plătească darea regească, fără a se preciza în document cuantumul acesteia. Nu au fost exceptați de la plată dării regale „nobilii ce locuiesc în sus-zisele sate – care nu vroim să fie puși ca juzi sau împărțitori ai dreptății în fruntea vreo unuia din pomenitele noastre sate” [aparținătoare de Bistrița, n.n.]. Colectarea amenzilor era, potrivit documentului, o atribuție a comitelui, care primea 2/3 din sumă¹⁰.

Astfel organizat districtul bistrițean a funcționat, fără alte modificări ale situației juridice sau administrativ-teritoriale, până la mijlocul secolului al XV-lea, când a intrat sub autoritatea lui Iancu de Hunedoara, în calitate de comite ereditar (germ. *Erbgraf*). Odată cu intrarea sub autoritate nobiliară ereditară, bistrițenii încep o activitate diplomatică febrilă, punând mâna uneori și pe arme, pentru a-și dobândi cel puțin statutul anterior anului 1453, când Iancu de Hunedoara primește comitatul bistrițean și districtul Rodnei¹¹ cu drept ereditar. Această activitate diplomatică întreprinsă pe lângă regalitatea maghiară a dus cu timpul, desigur în schimbul unor importante sume bănești de care regele avea întotdeauna nevoie, la eliberarea de sub autoritatea nobiliară, ceea ce însemna schimbarea statutului juridic în cadrul regatului, dar și la extinderea teritorială a comitatului, prin subordonarea districtului Rodnei sub jurisdicția Bistriței (1475).

Iancu de Hunedoara a stăpânit comitatul bistrițean de la 1453 până la moartea lui în 1456, garantând chiar în vara lui 1453 (22 Iulie) vechile libertăți și privilegii ale orașului și ale districtului și stabilind în același timp obligațiile acestora față de el¹². Situația se schimbă însă în 1456 după moartea lui Iancu de Hunedoara. În vigoarea dreptului ereditar, fiul mai mare a lui Iancu de

¹⁰ *Ibidem*; O. Dahinten, *op. cit.*, p. 57.

¹¹ Ștefan Pascu, *Voievodatul Transilvaniei*, IV, Cluj-Napoca, 1989, p. 25; Friedrich Kramer, *Beiträge zur Geschichte der Militarisierung des Rodnaer Thales*, în *Program des evangelischen Obergymnasiums A. B. und der damit verbundenen Lehranstalten zu Bistritz. Zum Schlusse des Schuljahres 1879/1880 veröffentlicht*, Bistrița, 1880, p. 5.

¹² *Ub.*, V, ed. Gustav Gündisch, București, 1975, p. 412-414; A. Berger, *Urkundenregesten*, I, p. 46-47 (Doc, 134); Cf. Idem, *Die Hunyadiburg in Bistritz*, în *Nösner Gabe* 1928. *Eine Festschrift anlässlich der 66. Hauptversammlung des Vereins für siebenbürgische Landeskunde*, Bistrița, 1928, p. 3-5, cu contextul istoric (în continuare *Die Hunyadiburg*); O. Dahinten, *op. cit.*, p. 62-63; Dirk Moldt, *Deutsche Stadtrechte im mittelalterlichen Siebenbürgen. Korporationsrechte – Sachsenspiegelrecht – Bergrecht*, Köln-Weimar-Viena, 2009, p. 74-75.

Hunedoara, Ladislau de Hunedoara devenea comite al Bistriței și al districtului Rodna. Magistratul Bistriței a trebuit să accepte noua situație, cu atât mai mult cu cât lui Iancu de Hunedoara i-a fost întărită stăpânirea ereditară bistrițeană printr-o diplomă regală emisă de Ladislau Postumul la 28 Aprilie 1456¹³. Senatorul bistrițean Georg Erwen și notarul magistratului Johann Barth au fost trimiși la noul stăpân pentru a le confirma libertățile garantate de Iancu de Hunedoara la 22 Iulie 1453. Trimișii magistratului nu l-au întâlnit pe Ladislau de Hunedoara, acesta fiind probabil¹⁴ ocupat cu treburile regatului în Ungaria Centrală, astfel că s-au mulțumit doar cu o confirmare din partea conventului de la Cluj - Mănăstur, emisă la 31 Ianuarie 1457¹⁵. Evenimentele din 1457, execuția lui Ladislau de Hunedoara și întemnițarea lui Matia Corvin de către inamicii familiei Hunyadi¹⁶, au dus la o răsturnare de situație în Ungaria, care s-a abătut desigur și asupra proprietăților bistrițene și rodnene ale familiei Hunyadi. La Curte se vorbea despre anularea daniilor regale făcute familiei Hunyadi, căzută acuma în dizgrație, astfel că toate posesiunile acesteia să intre în posesiunea regalității. Magistratul Bistriței a sperat că poate profita de această situație pentru a obține de la rege abolirea stăpânirii nobiliare ereditare¹⁷. Magistratul bistrițean era nemulțumit nu atât de stăpân cât de castelanii așezați de acesta în cetate¹⁸, care au comis o serie de abuzuri asupra populației din Bistrița, deși diploma lui Iancu de Hunedoara din 1453 afirmă explicit că guvernatorii cetății nu au niciun fel de autoritate asupra acesteia¹⁹. În același timp, Mihail Szilagyi, unchiul matern a lui Ladislau de Hunedoara, a devenit rebel față de coroană și de susținătorii acesteia (familiile Cilli, Ujlaki, Paloczi) și a încercat să obțină supremația politică în regat, aflându-se acuma în fruntea familiei Hunyadi²⁰. În această calitate a ocupat și baza economică

¹³ *Ub.*, V, p. 527-528; Cf. A. Berger, *Die Hunyadiburg*, p. 7.

¹⁴ Supoziția aparține lui A. Berger în *op. cit.*, p. 10.

¹⁵ *Ub.*, V, p. 557; A. Berger, *Urkundenregesten*, I, p. 48-49 (Doc. 141) ; Cf. Idem, *Die Hunyadiburg*, p. 10.

¹⁶ *Ibidem*, p. 7-10; Engel Pál, *Regatul Sfântului Ștefan. Istoria Ungariei Medievale. 895-1526*, Cluj-Napoca, 2006, p. 318.

¹⁷ A. Berger, *op. cit.*, p. 10-11.

¹⁸ Orașul încă nu era fortificat decât pe alocuri cu palisadă și împletituri din nuiiele, castelanii rezidând în cetatea întărită și extinsă de Iancu de Hunedoara. Vezi în *Ibidem*, *passim*; O. Dahinten, *op. cit.*, p., 66.

¹⁹ *Ub.*, V, p. 413; A. Berger, *op. cit.*, p. 11; O. Dahinten, *op. cit.*, p. 64.

²⁰ Engel P., *op. cit.*, p. 318-319; A. Berger, *op. cit.*, p. 11.

a familiei, adică toate domeniile acesteia, inclusiv cetatea și orașul Bistrița, împreună cu districtul aparținător și cu districtul Rodnei. Astfel, speranțele bistrițenilor de a ieși de sub autoritatea nobiliară ereditară au fost curmate curând²¹.

Tensiunile preexistente dintre bistrițeni și castelanii cetății s-au accentuat și mai tare, iar în urma impunerii de către castelani a unei taxe speciale pentru plata mercenarilor din cetate a lui Szilagyi, a izbucnit o revoltă armată a bistrițenilor, cu deznodământ tragic. Cetățenii, alături de alți insurgenți din district, au luat cu asalt cetatea dar nu au reușit să o ocupe, astfel că au început asediul. Mihail Szilagyi a venit în ajutorul cetății asediate iar asediatorii au devenit la rândul lor asediați. După o cumplită bătălie insurgenții bistrițeni au fost învinși, conducătorii lor Jacob Kretschmer, judele Tümmel, Demetrius Kürschner ș.a. au fost închiși și/sau executați, iar orașul și districtul au fost trecute prin foc și sabie²². După nereușita răscoală, bistrițenii au trebuit să se supună noului stăpân, care a fost recunoscut în această calitate la 9 Martie 1458 de noul rege al Ungariei, nepotul său, Matia Corvinul²³.

Curând însă, în septembrie 1458, regalitatea a ajuns din nou la conflict cu Mihail Szilagyi, care a fost arestat și trimis la Șiria/Vilagósvár²⁴. De acest conflict a profitat magistratul bistrițean, care l-a delegat pe Demetrius Wasuarij și pe judele districtual Konrad de Tärpiu (germ. *Treppen*) pentru a obține de la rege confirmarea libertăților obținute de la Iancu de Hunedoara în 1453. Această misiune diplomatică a avut succes, libertățile fiind întărite de Matia Corvin la 24 februarie 1459²⁵.

După eliberare, lui Mihail Szilagyi i-au fost acordate înapoi toate demnitățile și astfel a redevenit comite ereditar al Bistriței și, separat, comite al Rodnei, dar în 1460 a fost capturat de turci într-o bătălie și decapitat la

²¹ *Ibidem*; O. Dahinten, *op. cit.*, p. 64-65.

²² *Ibidem*; A. Berger, *op. cit.*, p. 11-12.

²³ *Ub.*, VI, ed. Gustav Gündisch ș.a., București, 1981, p. 7-8: Regele Matia acordă guvernatorului Mihail Szilagyi *castrum nostrum Bistriciensem in comitatu de Doboka existens simul cum civitate similiter Bistriciense ac perpetuo comitatu eiusdem, idem districtibus Bystrycza, Radnawelgye in dicto de Doboka*; A. Berger, *op. cit.*, p. 12-13; O. Dahinten, *op. cit.*, p. 65-66.

²⁴ Engel P., *op. cit.*, p. 320; A. Berger, *op. cit.*, p. 15.

²⁵ *Ub.*, VI, p. 46; A. Berger *Urkundenregesten*, I, p. 49 (Doc. 145); Idem, *Die Hunyadiburg*, p. 15.

Istanbul din ordinul sultanului²⁶. După moartea acestuia, Bistrița și districtul aparținător, împreună cu districtul Rodnei au rămas în continuare sub autoritate nobiliară, dar magistratul bistrițean, prin intermediul delegațiilor lui trimiși la rege, a reușit pas cu pas să iasă de sub autoritatea nobiliară. Primul demers a fost obținerea reconfirmării libertăților obținute de la Iancu de Hunedoara în 1453. La 20 iulie judele Georg Eiben, senatorul Ladislaus Konrad și comitele (greavul) districtual Andreas Breifert (Breiber) obțin de la rege această confirmare²⁷.

Trei ani mai târziu o altă delegație bistrițeană, condusă de Ladislaus Konrad, devenit între timp jude, a participat la ceremonia de încoronare a regelui Matia Corvin la Buda. Prin daruri bogate solia a reușit să obțină bunăvoința regelui Matia Corvinul, iar perpetua nevoie de bani a acestuia a dus la predarea cetății Bistrița în mâinile magistratului orașului omonim, în schimbul a 6000 de guldeni-aur. Regele interzicea magistratului demantelarea cetății, ba chiar îl obliga să o întrețină în stare bună pentru el²⁸. Regele i-a însărcinat pe bistrițeni să predea cei 6000 de guldeni-aur căpitanului său Jan Giskra²⁹. Pentru plata acestei sume mari, cetățenii și locuitorii districtului au trebuit să-și arendeze pentru ani buni avutul, dar suma a fost strânsă și predată în luna august a aceluiași an comandantului regal Jan Giskra³⁰, imediat după ce regele i-a poruncit castelanului Peter Szobi să predea magistratului bistrițean cetatea împreună cu toate tunurile³¹. Odată cu obținerea cetății și retragerea garnizoanei, magistratul bistrițean a obținut și eliberarea de sub autoritatea nobiliară ereditară.

Pentru a evita pentru totdeauna intrarea Bistriței sub o autoritate nobiliară ereditară, magistratul orașenesc a încercat să obțină de la rege dreptul de a demantela cetatea construită de Iancu de Hunedoara. Cu această misiune au fost însărcinați senatorii orașenești Jacob Kretschmer și Georg Eiben

²⁶ *Ibidem*, p. 16; O. Dahinten, *op. cit.*, p. 65.

²⁷ *Ub.*, VI, p. 106; A. Berger, *Urkundenregesten*, I, p. 51 (Doc. 152); Idem, *Die Hunyadiburg*, p. 16; O. Dahinten, *op. cit.*, p. 65.

²⁸ *Ub.*, VI, p. 183-184; A. Berger, *Urkundenregesten*, I, p. 55-56 (Doc. 168); Idem, *Die Hunyadiburg*, p. 16; O. Dahinten, *op. cit.*, p. 65-66.

²⁹ A. Berger, *Urkundenregesten*, I, p. 56 (Doc. 169).

³⁰ *Ub.*, VI, p. 196; A. Berger, *Urkundenregesten*, I, p. 56 (Doc. 171).

³¹ *Ub.*, VI, p. 196; A. Berger *op. cit.*, p. 56 (Doc. 170); Idem, *Die Hunyadiburg*, p. 17; O. Dahinten, *op. cit.*, p. 66.

în primăvara anului 1465. Aceștia au reușit să îl convingă pe regele Matia Corvin de necesitatea fortificării cu ziduri a întregului oraș, care urma să se facă din piatra cetății lui Iancu de Hunedoara și au obținut de la acesta în 27 aprilie 1465 dreptul de a demantela cetatea și de a construi din piatra acesteia noile fortificații ale orașului³². Prin același document regele desființa pentru toate timpurile stăpânirea nobiliară ereditară asupra Bistriței, întărindu-i vechile libertăți și privilegii³³, astfel statutul Bistriței (orașul și districtul) s-a schimbat. Această schimbare a pregătit terenul pentru extinderea autorității districtului Bistrițean asupra districtului minier al Rodnei. Orașul a beneficiat în continuare de bunăvoința regelui și, deși a participat la rebeliunea din 1467, a obținut la 21 februarie 1469 iertarea, iar casa Becs și *terra Csiger*, odinioară aparținătoare de cetate, au fost puse sub autoritatea magistratului orășenesc³⁴. Regele a donat orașului cele două proprietăți la 28 Februarie 1474³⁵, danie confirmată de același la 3 iunie 1475³⁶.

În aceeași zi bistrițenii au primit de la regele Matia Corvin un document mult mai important și anume acela prin care unea districtul Bistrița cu districtul Rodnei. Prin acest document regele scotea *oppidum nostrum Radna cum suis pertinentiis Radnavelgye vocatur* de sub jurisdicția comitatului Dăbâca, de care aparținuse până la acel moment, anexându-le (*annectimus et incorporamus*) Bistriței (*civitatem nostra*), *praefatum oppidum cum suis pertinentiis hospitesque et incolae earundem* urmând să se bucure de aceleași drepturi, privilegii și libertăți de care bistrițenii se bucurau *ab antiquo* și se vor bucura întotdeauna³⁷. Motivația unirii celor două districte a fost nevoia de revenire din starea de ruină și sărăcie a Rodnei și a văii aparținătoare, stare la care a ajuns din cauza deselor atacuri ale dușmanilor și, mai ales, revigorarea mineritului și a minelor regale care *ruinam passa sum*³⁸.

³² *Ub.*, VI, p. 214-215; A. Berger, *op. cit.*, p. 17-18 (Textul latin al doc. la nota 1, p. 18-19); O. Dahinten, *op. cit.*, p. 66.

³³ *Ub.*, VI, p. 215.

³⁴ A. Berger, *op. cit.*, p. 19.

³⁵ *Ub.*, VII, ed. G. Gündisch ș.a., București, 1991, p. 6-7; A. Berger, *op. cit.*, p. 19.

³⁶ *Ub.*, VIII, p. 45; A. Berger în *op. cit.*, p. 19; O. Dahinten, *op. cit.*, p. 66.

³⁷ *Ub.*, VII, p. 43-44; A. Berger, *Urkundenregesten*, I, p. 84 (Doc. 279); Cf. Idem, *Die Hunyadiburg*, p. 19; Georg Eduard Müller, *Stühle und Distrikte als Unterteilungen der Siebenbürgisch-Deutschen Nationsuniversität 1141-1876*, Hermannstadt, 1941, p. 307 (în continuare *Stühle und Distrikte*).

³⁸ *Ub.*, VII, p. 43; Friedrich Kramer, *Beiträge zur Geschichte der Militarisierung*

La 18 august 1475 regele Matia Corvin încorporează oraşului Bistriţa *opidum nostrum Radna vocatum in partibus Transylvanis in contigua vicinitate civitatis nostrae Bistricensis habitum simulcum magna valle et omnibus eius pertinentiis Radnavelghye vocatis* însărcinând conventul de la Cluj-Mănăştur să se ocupe de aceasta³⁹. Bistriţa a intrat în posesia Rodnei şi a Văii Rodnei la data de 21 octombrie 1475, după cum confirmă Conventul de la Cluj-Mănăştur într-o diplomă emisă la 5 noiembrie a aceluiaşi an care, la rândul ei, cuprinde dispoziţia regală din 18 august⁴⁰. Conventul de la Cluj-Mănăştur a îndeplinit astfel acelaşi rol pe care l-a avut Capitlul din Alba-Iulia la 1453 când, la ordinul regelui Ladislau Postumul, l-a introdus pe Iancu de Hunedoara în posesia ereditară a districtelor Bistriţa şi Rodna⁴¹.

Autoritatea Bistriţei asupra districtului Rodna a fost confirmată în repetate rânduri de către regalitatea maghiară: la 16 aprilie 1488 regele Matia Corvinul confirmă din Viena diploma lui din 18 august 1475 şi cea a conventului Cluj-Mănăştur din 5 noiembrie 1475⁴². La 29 august 1492 regele Vladislav II dă ascultare rugăminţii juratului bistriţean Martin Krechmer şi confirmă, din Buda, diploma regelui Matia din 3 iunie 1475, despre acordarea Rodnei oraşului Bistriţa⁴³.

La 1 septembrie 1494 Regele Vladislav II confirmă diploma regelui Matia din 16 aprilie 1488, cea a aceluiaşi rege din 3 iunie 1475, şi cea a conventului Cluj-Mănăştur din 5 noiembrie 1475, privitoare la intrarea Bistriţei în posesia Rodnei şi a Văii Rodnei. Acest document a fost emis la rugămintea judei oraşului Bistriţa, Petrus Rewel, şi a juraţilor Georg Aywen, Johann Thyrmann şi Johann Zaaz care s-au prezentat înaintea regelui pentru confirmarea mai multor diplome ale regelui Matia şi a conventului Cluj-Mănăştur privitoare la posesiuni ale oraşului Bistriţa. Este vorba de Casa *Beche* şi de *terra Chiger*⁴⁴.

des Rodnaer Thales, în *Program des evangelischen Obergymnasiums A. B. und der damit verbundenen Lehranstalten zu Bistritz. Zum Schlusse des Schuljahres 1879/1880 veröffentlicht*, Bistriţa, 1880, p. 5-6 (în continuare: *Beiträge*).

³⁹ *Ub.*, VII, p. 58; A. Berger, *Urkundenregesten*, I, p. 85 (Doc. 284).

⁴⁰ *Ub.*, VII, p. 65; A. Berger, *op. cit.*, I, p. 85 (Doc. 286).

⁴¹ A. Berger, *Die Hunyadiburg*, p. 3.

⁴² A. Berger, *Urkundenregesten*, I, p. 99 (Doc. 340).

⁴³ *Ibidem*, p. 106 (Doc. 366).

⁴⁴ *Ibidem*, p. 109-110 (Doc. 378 şi 379).

Așezările care alcătuiau districtul Rodnei se pot stabili pe baza socotelilor orășenești de la mijlocul secolului al XVI-lea⁴⁵:

Mokod. Rom.: Mocod, germ.: Makendorf, mag. (Szamos-) Makod, atestat prima dată la 1440⁴⁶.

Sagra. Rom.: Zagra, germ.: - , mag. Zagra, atestat prima dată la 1440⁴⁷.

Salwa, Rom.: Salva, germ.: Salva, mag. Szalva, atestat prima dată la 1440⁴⁸.

Poyen. Rom.: Poienile Zagrei, germ.: - , mag. Pojeny, atestat prima dată la 1547⁴⁹.

Ronka. Rom.: Runcu Salvei, germ.: - , mag. Runk, atestat prima dată la 1547⁵⁰.

Telch. Rom.: Telciu, germ.: Teltsch, mag. Telcs/Telts, atestat prima dată la 1440⁵¹.

Nassod. Rom.: Năsăud, germ.: Nussendorf/Nassendorf, mag. Naszod, atestat prima dată la 1440⁵².

Rebre minor. Rom.: Rebrîșoara, germ.: Klein-Rebra, mag. Kisrebra, atestat prima dată la 1375⁵³.

Rebre major. Rom. Rebra (Mare), germ.: Gross-Rebra/Rossau, mag. Nagyrebra, atestat prima dată la 1440⁵⁴.

⁴⁵ Friedrich Kramer, *Bistritz um die Mitte des 16. Jahrhunderts. Auf Grund eines Rechnungsbuches für die Jahre 1547 bis 1553*, în *Archiv des Vereins für Siebenbürgische Landeskunde*, XXI, tom 1, 1887, p. 31, 65 (În continuare *Bistritz*); Idem, *Beiträge*, p. 10-12; G. E. Müller, *Stühle und Distrikte*, p. 307 cu situația așezărilor aparținătoare de Rodn la 1766, când au ieșit de sub jurisdicția Bistriței, devenind zonă militarizată. La acea dată erau 21 de așezări.

⁴⁶ C. Suciu, *Dicționar istoric*, I, p. 403; Ernst Wagner, *Historisch-Statistisches Ortsnamenbuch für Siebenbürgen*, p. 390.

⁴⁷ *Ibidem*.

⁴⁸ *Ibidem*.

⁴⁹ C. Suciu, *op. cit.*, II, p. 49; E. Wagner *op. cit.*, p. 390. La Wagner prima atestare: 1548.

⁵⁰ C. Suciu, *op. cit.*, II, p. 88; E. Wagner *op. cit.*, p. 391.

⁵¹ C. Suciu, *op. cit.*, II, p. 186; E. Wagner *op. cit.*, p. 391.

⁵² C. Suciu, *op. cit.*, I, p. 422; E. Wagner *op. cit.*, p. 390.

⁵³ C. Suciu, *op. cit.*, II, p. 72. ; E. Wagner *op. cit.*, p. 390. La Wagner prima atestare: 1440.

⁵⁴ Vezi trimiterile de la nota precedentă.

Nyermezew. Rom. Feldru/Feldra, germ.: Birkenau, mag. Földra, Nyirmezö, atestat prima dată la 1440⁵⁵.

Ilwa. Rom.: Ilva (Mare), germ.: Gross-Ilva, mag. Nagyilva/Nagy Ilova, atestat prima dată la 1552⁵⁶.

Zent Jörg. Rom.: Sângeorz-Băi/Sângeorgiul Românesc; ger.: Rumänisch St. Georgen, mag. Olahszentgyörgy, atestat prima dată la 1440⁵⁷.

Mayor. Rom. Maieru, germ. Maier/Mayer(hoff), mag. Major/Majer, atestat prima dată la 1440⁵⁸.

Rodna. Rom.: Rodna (Veche)/Rogna, germ.: Alt-Rodna/Rodenau, mag. Oradna/Rodna/Radna, atestat prima dată la 1235⁵⁹.

Burgo (superior et inferior). Rom.: Susenii și Josenii Bârgăului, germ.: Ober-/Unterborgo, mag. Also/Felsőborgo, atestate prima dată la 1506⁶⁰.

În documentele regelui Matia Corvinul nu sunt enumerate așezările districtului Rodna⁶¹, am văzut că acestea vorbeau doar despre *oppidum nostrum Radna cum suis pertinentiis Radnavelgye vocatur* (vezi supra!). Totuși, în baza datelor de mai sus se pot stabili cu aproximație așezările care pe la 1475 făceau parte din districtul Rodna: în primul rând târgul (*oppidum*-ul) Rodna și încă cel puțin 10 așezări atestate în secolele XIV-XV, adică Mocod, Zagra, Salva, Telciu, Năsăud, Rebrișoara, Rebra, Feldru, Sângeorgiu Românesc și Maieru. De altfel, toate aceste localități, alături de *castrum desertum seu locum castris desolati Radna* sunt atestate împreună la 1440 de regina Elisabeta, care le donează mai multor nobili împărțindu-le în patru părți, pentru a le stăpâni în comun⁶². Același document arată că aparțineau la acea dată de *comitatu Zolnok interioris*⁶³. De remarcat faptul că documentul reginei nu se referă la

⁵⁵ C. Suciu, *op. cit.*, I, p. 228-229; E. Wagner *op. cit.*, p. 390.

⁵⁶ C. Suciu, *op. cit.*, I, p. 308; E. Wagner *op. cit.*, p. 390.

⁵⁷ C. Suciu, *op. cit.*, II, p. 127; E. Wagner *op. cit.*, p. 391.

⁵⁸ C. Suciu, *op. cit.*, I, p. 376; E. Wagner *op. cit.*, p. 390.

⁵⁹ C. Suciu, *op. cit.*, II, p. 31; E. Wagner *op. cit.*, p. 390.

⁶⁰ A. Berger, *Urkundenregesten*, I, p. 134 (Doc. 470); C. Suciu, *op. cit.*, II, p. 153: prima atestare a Susenilor Bârgăului 1547!; Idem, *op. cit.*, I, p. 319; Josenii Bârgăului atestați prima dată tot la 1547.

⁶¹ F. Kramer, *Beiträge*, p. 7.

⁶² *Ub.*, V, p. 49.

⁶³ Despre districtul Rodnei ca domeniu nobiliar, înainte de 1475, vezi Geza Hegyi, *Rodna and the Rodna Valley in the Middle Ages (1241-1468/1475)*, în *Colloquia. Journal of Central European History*, XIII, Nr. 1-2/2006, p. 22-43.

Rodna și la posesiunile ei ca la un *comitatu* ci ca la o *possessio*. Acesta este atestat ca și comitat abia la 1453 când intră în posesia lui Iancu de Hunedoara (vezi supra!), ceea ce ne duce cu gândul la crearea *ad hoc* a acestuia, cu titlu de comitat ereditar al familiei Hunyadi.

La nucleul inițial al comitatului Rodna s-au adăugat în 1506 Susenii și Josenii Bârgăului, care au fost vânduți Bistriței de către contele Nicolae Bethlen în schimbul a 600 de guldeni-aur, după cum atestă într-o diplomă din 3 iunie 1506 voievodul Transilvaniei, Peter de Sankt-György⁶⁴. La fel ca în vara anului 1475, la 12 iunie 1506 Conventul de la Cluj-Mănăstur a fost însărcinat, de data aceasta de către voievodul Transilvaniei, să introducă orașul Bistrița în posesia celor două așezări: Felső- și Also-Borgo⁶⁵. La 26 iulie același an, Conventul de la Cluj-Mănăstur adevărește că cele două așezări se aflau deja sub autoritatea Bistriței⁶⁶. Peste toate aceste așezări orașul Bistrița dispunea de *jure domini*⁶⁷, fiind astfel autoritatea juridică, administrativă și fiscală a districtului, care la 1552 se compunea din două unități fiscale și anume *vallis Rodnensis* și *vallis maior*⁶⁸.

Despre autoritatea juridică și administrativă a (magistratului) Bistriței asupra districtului Rodnei se poate contura o imagine pe baza documentelor din sec. XV-XVI. Așadar, spre exemplu, când regalitatea sau autoritatea centrală lua hotărâri privitoare la Rodna sau la mineritul de acolo, se adresa mai întâi magistratului bistrițean. Astfel a fost la 16 februarie 1519, când Regele Ludovic II poruncește din Buda sfatului orașului Bistrița să nu-i împiedice pe Valentin Kugler și pe oamenii săi să practice mineritul de aur în Rodna⁶⁹. Aceeași poruncă o adresează o zi mai târziu magistratului Rodnei, arătând că Valentin Kugler se bucura de drepturi și privilegii regale⁷⁰. Într-un caz similar regele Ludovic al II-lea se adresează din nou magistratului bistrițean: la 6 mai 1522 el poruncește din Praga magistratului Bistriței să aibă grijă ca aurul extras din Rodna de Wolfgang Forster și oamenii lui să

⁶⁴ A. Berger, *Urkundenregesten*, I, p. 134 (Doc. 470)

⁶⁵ *Ibidem*, p. 135 (Doc. 471).

⁶⁶ *Ibidem*, p. 135 (Doc. 472).

⁶⁷ F. Kramer, *Bistritz*, p. 31.

⁶⁸ *Ibidem*, p. 65; Idem, *Beiträge*, p. 11.

⁶⁹ A. Berger, *Urkundenregesten*, I, p. 181 (Doc. 654).

⁷⁰ *Ibidem*, p. 181 (Doc. 654).

fie dus la Cămara Regală din Baia Mare (*Nagybanya*)⁷¹. De asemenea, când autoritatea centrală dădea o poruncă pentru Rodna, se adresa magistratului Bistriței așa cum a fost cazul la 12 iunie 1551 când, din tabăra de la Alba-Iulia, George Martinuzzi poruncește magistratului Bistriței să îi aresteze imediat pe meșterii care bat monedă din Rodna, fiind suspectați de falsificare de bani⁷². Autoritatea magistratului bistrițean asupra celui din Rodna reiese foarte bine din documentul de la 29 septembrie 1563 prin care Regele Ioan II însărcinează, din Alba-Iulia, magistratul bistrițean să-i ordone magistratului Rodnei, cu cea mai mare severitate, să nu-i deranjeze sau păgubească pe orfanii lui Wolfgang Auer în posesiunea lor din Rodna⁷³. Un alt exemplu este porunca lui Sigismund Bathory din 11 iunie 1585, adresată locuitorilor Rodnei prin intermediul judei și magistratului Bistriței⁷⁴.

Și magistratul Sibiului se adresează magistratului bistrițean în probleme privitoare la Rodna. Un exemplu este documentul din 9 martie 1522, prin care magistratul Sibiului cere magistratului Bistriței să împiedice ducerea aurului și argintului extras din minele Rodnei la Baia Mare (*Nagybanya*) pentru că acel aur trebuia trimis la Sibiu potrivit unei porunci regale (din 23 oct 1504 - n.n.)⁷⁵. La fel, magistratul Brașovului se adresează colegilor bistrițeni în chestiuni privitoare la Rodna: la 26 mai 1573 Lucas Hirscher, judele Brașovului (*Kronstatth*) face cunoscută judei și magistratului Bistriței o pățanie a senatorului brașovean Valentin Goldschmidt, care se afla la *Dyrrbach* și Rodna pentru o moștenire. Aceste exemple demonstrează atât autoritatea administrativă cât și cea juridică pe care Bistrița o avea asupra districtului Rodnei⁷⁶.

Chiar și nobilimea se adresa magistratului bistrițean în probleme privitoare la Rodna, cum este cazul lui Caspar Horwath de Vingard (*Wingarth*), care la 20 august 1526 cere din Turda magistratului bistrițean să-l despăgubească pe

⁷¹ *Ibidem*, p. 205 (Doc. 756).

⁷² A. Berger, *Urkunden-Regesten aus dem Archiv der Stadt Bistritz in Siebenbürgen 1203-1570*, II, ed. E. Wagner, Köln -Viena, 1986, p. 553 (Doc. 2074).

⁷³ *Ibidem*, p. 734 (Doc. 2841).

⁷⁴ *Urkunden-Regesten aus dem Archiv der Stadt Bistritz in Siebenbürgen 1203-1570*, III, serie inițiată de Albert Berger, volum întocmit de I. Dordea, I. Drăgan și K. G. Gündisch, ed. Ernst Wagner, Köln-Weimar-Viena, 1995, p. 504 (Doc. 5388) (în continuare *Urkundenregesten*, III).

⁷⁵ A. Berger, *Urkundenregesten*, I, p. 204 (Doc. 751).

⁷⁶ *Urkundenregesten*, III, p. 81 (Doc. 3901).

supusul său Petrus Thar pentru pagubele pricinuite și să nu deranjeze sub nicio formă posesiunea aceluia din Rodna⁷⁷.

În timpul ocupației moldovenești a Bistriței și a Rodnei⁷⁸, autoritățile moldovenești se adresează tot magistratului bistrițean în diferite probleme: la 8 februarie 1530 Mihail, castelanul (portarul) Sucevei și ceilalți comandanți moldoveni cer din Rodna juzilor și sfatului bistrițean să facă schimb de ostăci și să îl elibereze pe un anumit Juon (Ioan Telega), acesta nefiind vinovat⁷⁹.

În ceea ce privește autoritatea juridică a magistratului bistrițean asupra Rodnei, există numeroase exemple când magistratul Rodnei se adresează celui bistrițean în diferite chestiuni. Astfel, spre exemplu, la 27 decembrie 1527 a comunicat magistratului Bistriței că a audiat martori pentru procesul dintre Dimien Hans, locuitor al Rodnei, și Lenard din Birkenaw⁸⁰. De asemenea, la 24 august 1542 sfatul târgului Rodna comunică magistratului Bistriței că nu se poate lua o hotărâre în procesul lui *Aegidius sartor* decât după ce ajunge la ei hotărârea voievodului moldovean (stăpânul lor - n.n.), după care a trimis cămărașul printr-un sol⁸¹. Deznodământul acestui proces a fost comunicat magistratului bistrițean la 23 septembrie 1543 din Rodna de către judele Stephanus și magistratul Rodnei, care cer magistratului Bistriței să ridice sechestrul de pe bunurile judeului Rodnei de anul trecut, Philipp Waisz, deoarece pricina avută cu Aegidius Sartor a fost judecată de stăpânul lor, voievodul Moldovei⁸².

Jurisdicția penală a Bistriței, de care se bucura din secolul al XIV-lea, era exercitată și asupra Rodnei, după cum reiese dintr-un document prin care însuși cămărașul Rodnei face apel la judele Bistriței să facă investigații în cazul unei omucideri⁸³. Și pentru furturi magistratul Rodnei se adresa celui bistrițean, cu atât mai mult dacă erau implicați locuitori aflați sub jurisdicția directă a Bistriței: la 26 septembrie 1550 cămărașul Rodnei, Johannes, îl roagă

⁷⁷ A. Berger, *Urkundenregesten*, I, p. 241 (Doc. 907).

⁷⁸ Situația complexă în care Bistrița și Rodna au intrat sub autoritatea lui Petru Rareș tratată în amănunt de Radu Constantinescu, *Moldova și Transilvania în vremea lui Petru Rareș (1527-1546)*, București, 1978, p. 44-58.

⁷⁹ A. Berger, *Urkundenregesten*, I, p. 320 (Doc. 1205).

⁸⁰ *Ibidem*, p. 273 (Doc. 1026).

⁸¹ *Ibidem*, p. 422 (Doc. 1580).

⁸² *Ibidem*, p. 450 (Doc. 1677).

⁸³ La 23 Octombrie 1547, în *Ibidem*, p. 494 (Doc. 1847).

pe judele bistrițean Vincenz Pellio să rezolve pricina unui sărman miner căruia i-au fost furate 40 de oi, dintre care 12 au fost găsite la locuitorii din Dumitra (Mettersdorf)⁸⁴, care aparținea direct de districtul bistrițean⁸⁵. La 29 aprilie 1578, Tanczy Bartoss, judele Rodnei, îl roagă pe judele bistrițean să îi permită să aplice tortura unui tâlhar care, altfel decât ceilalți, nu vroia să recunoască că a furat⁸⁶. Într-un alt document, din 1 iunie 1584, *Judex et Juraty civitatis Rodne* îl roagă pe judele Bistriței Gasparus Budaky să îl trimită pe călăul Bistriței pentru a spânzura un muncitor și pe nevasta aceuia, care au furat bunuri și le-au vândut în Moldova⁸⁷. Din ultimul document reiese că Rodna a dobândit statutul de oraș și jurisdicție penală.

Chiar și în cazuri mai mărunte magistratul bistrițean era înștiințat: la 22 ianuarie 1544, judele Mathias Hempch și magistratul Rodnei comunică magistratului Bistriței că au audiat martori în chestiunea furtului a patru cai⁸⁸, iar la 27 aprilie 1557 judele Rodnei, Tanczy Bartoss, îl anunță pe judele bistrițean că a prins doi hoți, dintre care unul a mărturisit⁸⁹. Un caz similar la 1577 când, la 28 Mai Tanczy Bartoss, *Radnay byro*, comunică judeului bistrițean că din cei trei români din Rodna care au plecat în Moldova, doi s-au întors și au furat un cal. Apoi s-au dus în Maramureș; pe unul îl cheamă Hawrylcza Ecze, pe celălalt Byressny⁹⁰.

Magistratului bistrițean i se adresează și preoții comunității Rodna, care cer în repetate rânduri să li se facă dreptate în pricini și certuri dintre ei și comunitățile pe care le păstoresc. Ilustrativ este cazul preotului Michael Wagner care, în cursul anilor 1580-1581, se plânge în repetate rânduri magistratului Bistriței pentru niște certuri avute cu enoriașii săi, caracterizându-i ca fiind lipsiți de venerație divină sau chiar lipsiți de Dumnezeu⁹¹.

Autoritatea administrativă pe care o avea magistratul bistrițean asupra Rodnei este bine ilustrată într-un document de la 10 ianuarie 1535, prin care Johann Thelaga, cămărașul din Rodna, roagă pe judele orășenesc al Bistriței,

⁸⁴ A. Berger, *Urkundenregesten*, II, p. 535 (Doc. 2002)

⁸⁵ E. Wagner, *Historisch-Statistisches Ortsnamenbuch für Siebenbürgen*, p. 386.

⁸⁶ *Urkundenregesten*, III, p. 232 (Doc. 4432).

⁸⁷ *Ibidem*, p. 478 (Doc. 5300).

⁸⁸ A. Berger, *Urkundenregesten*, I, p. 457 (Doc. 1702).

⁸⁹ *Ibidem*, II, p. 617 (Doc. 2320)

⁹⁰ *Urkundenregesten*, III, p. 192-193 (Doc. 4294).

⁹¹ *Ibidem*, p. 341 (Doc. 4817), 347 (Doc. 4838), 390 (Doc. 4994).

Demetrius Kreczmer să îl facă pe Lucas Jörg jude al comunității Rodna⁹². Din acest document se poate trage concluzia că judele Rodnei era numit de autoritățile Bistriței. Din alt document reiese că magistratul bistrițean hotăra în cazul acordării cetățeniei (în fond, a dreptului de proprietate imobilă) atât la Bistrița cât și la Rodna: la 25 noiembrie 1563 regele Ioan II poruncește, din Alba-Iulia, magistratului Bistriței să îl lase, fără piedici, pe purtătorul prezentei scrisori, Boierul Karachon, să se stabilească fie în Bistrița, fie în Rodna, după cum va fi dorința aceluia⁹³. Trei cazuri similare sunt atestate la 1569 și 1570, când judele Rodnei intervine la judele și la magistratul Bistriței să acorde unor persoane cetățenia la Rodna⁹⁴.

Din informațiile de mai sus se poate trage și următoarea concluzie privitoare la istoria administrativă a Rodnei: în fruntea acesteia se afla un jude, numit de judele și magistratul Bistriței, și cămărașul care se ocupa de problemele fiscale ale Rodnei, de colectarea taxelor cuvenite stăpânirii: *Judex civitatis Rodne* (1584)⁹⁵.

Autoritatea fiscală a Bistriței asupra districtului Rodna reiese din socotelile orașului de la mijlocul secolului al XVI-lea, care consemnează o *contributio Valachorum* din așezările aparținătoare districtului (enumerate mai sus) pentru anii: 1547, 1548, 1549, 1550, 1552, 1553, 1576, 1577⁹⁶. Sumele plătite de așezările românești, uneori bianual, intrau în visteria orașului nu a districtului, Rodna fiind un domeniu orășenesc⁹⁷. Acestea erau folosite așadar pentru completarea sumei pe care orașul o datora autorității centrale. Pe lângă aceste sume plătite de locuitorii districtului Rodna, Bistrița mai avea profit și după mineritul practicat în munții Rodnei. Mineritul era practicat de întreprinzători privați⁹⁸, iar aurul și argintul extras trebuia predat Cămarii Regale de la Sibiu⁹⁹, excepție făcând doar cei ce se bucurau de privilegiu regal

⁹² A. Berger, *Urkundenregesten*, I, p. 346 (Doc. 1298).

⁹³ *Ibidem*, II, p. 737 (Doc. 2854).

⁹⁴ *Ibidem*, p. 866 (Doc. 3437), 888 (Doc. 3545) și 890 (Doc. 3556).

⁹⁵ *Ibidem*, p. 478 (Doc. 5300).

⁹⁶ F. Kramer, *Beiträge*, p. 10-12; Idem, *Bistritz*, p. 65.

⁹⁷ *Ibidem*.

⁹⁸ Există zeci de exemple, dintre care vrem să amintim pe cele ale lui Wolfgang Foster, Valentin Kugler ș.a. Vezi A. Berger *Urkundenregesten*, I, p. 164 (Doc.591), 181 (Doc. 654 și 655), 279 (Doc. 1052) ș.a.m.d.

⁹⁹ *Ibidem*, p. 127 (Doc. 442).

în acest sens, cum am văzut cazul lui Wolfgang Forster (vezi supra!)¹⁰⁰. Grație acestor întreprinzători mineritul din Rodna a fost revigorat, iar districtul s-a transformat într-o regiune profitabilă atât pentru autoritatea princiară, cât și pentru Bistrița.

Branul sub jurisdicția Brașovului.

Cea mai veche atestare a Brașovului este de la 1235¹⁰¹, dar comitatul brașovean este atestat abia la 1288, sub numele de *Burcia* (Bârsa). La 1294 este atestat pentru prima dată numele unui comite brașovean, *Nicolaus filius Symonis, comes de Brasov*¹⁰². La 1327 este atestat Salomon comitele de Brașov¹⁰³. La 15 ianuarie 1341: *magistri Johanni et Jacobo filiis Nicolai comitibus de Barassow et de Byztricia*¹⁰⁴.

Începând cu 1344 comitatul brașovean s-a aflat sub autoritatea comiților secuiești, până la 1408/1412 când dispare din documente demnitatea de comite al Brașovului¹⁰⁵. Singurul comite brașovean din această perioadă care nu a fost și comite al secuilor a fost Johann von Scharfeneck (comite între 1377-1378), castelan de Tâlmaciu¹⁰⁶.

La fel ca și în cazul Sibiului sau al Celor Două Scaune, comitele de Brașov era secondat de un vicecomite, atestat la 1370: *magistro Stephano comiti Siculorum suorum et eius vices gerenti in Brassow* (subl.n.)¹⁰⁷. Vicecomiții sunt acei juzi regali atestați la 1353, 1412 și 1428, numiți de rege și

¹⁰⁰ *Ibidem*, p. 205 (Doc. 756).

¹⁰¹ În *Catalogus Ninivensis*, II, care atestă existența unei mănăstiri de maici în așezarea Kron. Vezi Gernot Nussbächer, *Din cronici și hrisoave*, București, 1987, p. 25.

¹⁰² Idem, *Primele atestări documentare ale Brașovului*, în *Caietele Corona*, II, Brașov, 2003, p. 8; Idem, *Scurt istoric al instituțiilor administrative ale Județului Brașov (Țării Bârsei)* (în continuare: *Scurt istoric*), în *Caietele Corona*, III, Brașov, 2004, p. 13; idem, *Începuturile orașului Brașov*, în *Caietele Corona*, V, Brașov, 2006, p. 17-18.

¹⁰³ Idem, *Scurt istoric*, în *loc. cit.*

¹⁰⁴ *Ibidem*; Ub., I, p. 500; G .E. Müller, *Die Grafen des Kronstädter Distriktes bzw. Des Kronstädter Provinzialverbandes*, în *Archiv*, XLII, caietele 2 și 3/1925, p. 307-380.

¹⁰⁵ Lista comiților începând cu 1341 la *Ibidem*, p. 307-310; G. Nussbächer, *Scurt istoric*, p. 13-16.

¹⁰⁶ Ub., II, p. 497; G .E. Müller, *op.cit.*, p. 309; G. Nussbächer, *Scurt istoric*, p. 16.

¹⁰⁷ Ub., II, p. 348-349; G. Nussbächer, *Scurt istoric*, p. 15; G .E. Müller, *op.cit.*, p. 309.

nu aleși de populația germană locală, ca în cazul Sibiului. Regele îi numea pe aceștia printr-un drept anume, care și l-a rezervat la 1377 și 1380¹⁰⁸.

Ultimele mențiuni ale unui comite de Brașov sunt la 1408/1412, după care „din anul 1420, este menționată o formă de conducere colectivă a provinciei Țării Bârsei, din care făceau parte întregul magistrat [sfat, n.n.] orășenesc al Brașovului, juzii și reprezentanții celor patru târguri (Feldioara, Codlea, Râșnov și Prejmer), ca și ceilalți jurați seniori ai districtului Bârsei”¹⁰⁹. Nu se cunoaște motivul exact al încetării autorității comitelui secuiesc asupra districtului brașovean. Cazul Brașovului nu este ca cel al comitatului Mediaș, adică nu a fost scos de sub jurisdicția comitelui secuiesc printr-un privilegiu regal anume. G. E. Müller arată că autoritatea comiților secuiești asupra Brașovului s-a pierdut treptat în favoarea instituțiilor locale săsești și aduce ca argument dispariția treptată din titlul comiților a demnității de comite al Brașovului. Astfel, încă de la sfârșitul secolului al XIV-lea, comiții secuiești nu mai menționează de fiecare dată în titlul lor calitatea de comiți brașoveni iar, așa cum am arătat, după 1408/1412 renunță definitiv, conștient sau inconștient, la aceasta¹¹⁰.

Aproape simultan cu ieșirea de sub autoritatea comitelui secuiesc (și de Bistrița), brașovenii primesc de la regele Sigismund, la 1422, un privilegiu special care le conferă același statut juridic cu cel al sașilor din Sibiu, Cele Două Scaune și Bistrița. La 5 iunie 1422 se prezintă în fața regelui, la Oradea, o delegație care reprezenta noua conducere a orașului (judele și jurații) și întreaga comunitate aparținătoare de Brașov. Noua conducere orășenească transmitea regelui că „după lungi consfătuiri și cu acordul tuturor s-au sfătuit să se subordoneze în toate circumstanțele și în toate întreprinderile lor legilor, drepturilor și cutumei de care se folosesc, se bucură și după care au foloase, credincioșii noștri, sașii din Cele Șapte Scaune din părțile noastre transilvane. Întocmai aceleași legi, cutume și drepturi vor ei [sașii brașoveni – n.n.] să folosească de acuma înainte și să și le însușască”¹¹¹. Juzii, jurații și comunitatea brașoveană îl roagă astfel pe rege să își dea acordul în această

¹⁰⁸ *Ibidem*, p. 317-318.

¹⁰⁹ G. Nussbächer, *Scurt istoric*, p. 16.

¹¹⁰ G. E. Müller, *op.cit.*, p. 313-314.

¹¹¹ Traducerea noastră după textul german din E. Wagner, *Quellen zur Geschichte der der Siebenbürger Sachsen 1191-1975*, p. 63-64. Textul latin în *Ub.*, IV, Hermannstadt, 1937, p. 164-165.

privință. Vrând să le demonstreze bunătatea sa, regele Sigismund își exprimă consimțământul și acordul asupra cererii magistratului brașovean¹¹².

De la această dată orașul și districtul Brașov a devenit o importantă unitate juridic-administrativă și economică în Sud-Estul regatului Ungariei. Orașul, sau mai bine zis magistratul orașului Brașov, a devenit în secolele XIV-XV stăpân feudal (în măsura în care se poate vorbi de feudalitate în regatul medieval al Ungariei), intrând în posesia mai multor domenii. Din 1372 datează prima atestare a unui sat aparținător de Brașov și anume este vorba de Zărnești. Această atestare este confirmată de un document de la 1413, care atestă că o confrerie religioasă aparținătoare de biserica parohială deținea jumătate din satul Zărnești¹¹³. Următoarea atestare a unor domenii ale Brașovului datează din a doua jumătate a secolului al XV-lea¹¹⁴. Atunci Brașovul intră în posesia mai multor sate, ele fiind dăruite orașului fie de cetățeni de vază, fie chiar de regalitate. Așadar la 5 noiembrie 1462 Antonius Sander, *civis juratus* și jude al Brașovului, dăruiește orașului satele Comloș și Satul Lung. Totuși orașul a intrat în posesia a câte unei jumătăți din satele respective, celelalte aparținând, prin danie regală, familiei Forro. De la regalitate Brașovul a primit în anul 1471 satele Șercaia și Părău, care anterior au fost sub stăpânire nobiliară, aparținând de districtul Făgărașului¹¹⁵.

Cel mai important domeniu al (magistratului) orașului Brașov a fost însă Branul, intrat sub autoritatea lui în anul 1498. Cetatea Bran (construită de brașoveni în 1377), împreună cu domeniul aparținător, a fost acordată inițial voievozilor Țării Românești, dar a revenit regalității maghiare în jurul anului 1425, rămânând sub autoritatea castelanilor regali până când cetatea și domeniul au fost zălogite (magistratului) orașului Brașov¹¹⁶. Circumstanțele

¹¹² E. Wagner, *op. cit.*, p. 64.

¹¹³ G. E. Müller, *Stühle und Distrikte*, p. 306.

¹¹⁴ Florea Salvan, *Contribuții la istoria domeniului Bran în feudalism. Teză de doctorat*, coord. Ștefan Pascu, Cluj-Napoca, 1984, p. 74 (În continuare *Contribuții*); Idem, *Viața satelor din Țara Bârsei în Evul Mediu (secolele XIII-XVII)*, București, 1996, p. 110 (În continuare: *Viața satelor*).

¹¹⁵ Idem, *Contribuții*, p. 74; Idem, *Viața satelor*, p. 110-111.

¹¹⁶ Despre domeniul Branului înainte de 1498 vezi G. Nussbächer, *Contribuții la istoricul cetății Bran și a domeniului ei în sec. XIV-XV*, în *Cumidava*, IX (Partea I), 1976, *passim* (În continuare: *Contribuții Bran*); Idem, *Poseziunile orașului Brașov. I. Hotarul Branului*, în *Caietele Corona*, II, p. 21-40, partea a II-a în *Caietele Corona*, III, p. 32-37; Titus N. Hașdeu, *Branul. Poartă în Carpați*, București, 1979, p. 27-33; mai nou Gheorghe

în care Branul și domeniul aparținător au intrat sub jurisdicția Brașovului au fost bine lămurite de istoriografia săsească și de cea românească, astfel că în cele ce urmează o să rezumăm concluziile la care au ajuns cele două istoriografii. Aflându-se iarăși în mare nevoie de bani, regalitatea maghiară a cerut brașovenilor 1000 de florini-aur. La 1 ianuarie 1498, regele Vladislav al II-lea promitea brașovenilor, în schimbul acestei sume, zălogirea pe zece ani a cetății Bran și a domeniului aparținător de aceasta. Regele motiva această zălogire cu dorința de a-i scăpa pe brașoveni de abuzurile castelanilor regali ai cetății. În decembrie același an regele se împrumută de la brașoveni cu încă 2000 de florini, întărindu-le zălogirea anterioară¹¹⁷. La 1500 voievodul Transilvaniei, Petrus de Sancto Giorgio, a încercat să impună brașovenilor plata impozitului regal pentru domeniul Bran, dar aceștia au obținut imediat de la rege, prin intermediul tezaurarului Johannes Bornemizza, scutirea de impozitul regal. Insistențele voievodului în acest sens au fost curmate de repetarea poruncii regale din anul 1501¹¹⁸. Suma de 3000 de florini nu a putut fi returnată de rege brașovenilor la începutul anului 1508, când termenul celor 10 ani a expirat. Mai mult decât atât, brașovenii au împrumutat regelui încă 2000 de florini, obținând de la acesta prelungirea zălogirii pe încă zece ani. Imediat după acest împrumut, la 23 ianuarie 1508, regele mai cere brașovenilor încă 1300 florini, cumulând astfel o datorie de 6300 florini-aur, în schimbul cărora regele a prelungit brașovenilor zălogirea Branului pe 25 de ani. Brașovenii au primit pentru această perioadă și *jus resistendum* împotriva oricui ar atenta la stăpânirea lor. În schimb, trebuiau achitați anual 200 de guldeni destinați luptelor cu turcii, sumă plătită de brașoveni până la 1602¹¹⁹. La expirarea celor

Benga și Ana-Maria Cornea, *Branul și rolul săi istoric în secolele XIII-XVI*, Brașov, 2007, p. 191 și urm.

¹¹⁷ *Zur Rechtslage des ehemaligen Törzburger Dominiums*, Kronstadt, 1871, p. 10. Documentul regelui Vladislav al II-lea în *Ibidem*, Anexa III, p. 3-4 (articolul este semnat de Eugen von Trauschenfels, vezi G. E. Müller *Stühle und Distrikte*, 307); David Prodan, *Iobăgia în Transilvania în sec. XVI*, II, București, 1968, p. 621; G. Nussbächer, *Contribuții Bran*, p. 30; Idem, *Posesiunile orașului Brașov. I. Hotarul Branului*, p. 26-27; F. Salvan, *Contribuții*, p. 74; Idem, *Viața satelor*, p. 110-111.

¹¹⁸ G. Nussbächer, *Contribuții Bran*, p. 30.

¹¹⁹ *Zur Rechtslage des ehemaligen Törzburger Dominiums*, p. 11-12 cu doc. latin în Anexele VII-VIII, p. 8-9; G. E. Müller, *Stühle und Distrikte*, p. 306; G. Nussbächer, *Posesiunile orașului Brașov. I. Hotarul Branului*, p. 28; D. Prodan, *op. cit.*, p. 622; F. Salvan, *Contribuții*, p. 79-80; Idem, *Viața satelor*, p. 115-116.

25 de ani, datorită vremurilor de restriște în care se zbătea Ungaria, marea sumă nu a putut fi returnată brașovenilor, iar zălogirea cetății și a domeniului s-a prelungit și s-a perpetuat. Potrivit lui Florea Salvan, specialist în istoria domeniului Bran: „Cetatea și domeniul Bran rămân supuse orașului Brașov, stăpânul lor feudal, iar iobagii cetății devin supușii orașului și tratați de acesta ca atare”¹²⁰. În ce consta acest tratament o să expunem mai jos.

În secolele XVI-XVII Brașovul primește de la regii Ungariei și apoi de la principii Transilvaniei alte sate, astfel că în secolul al XVII-lea de cetatea Branului aparțineau 19 așezări¹²¹, față de numai nouă așezări câte erau la începutul secolului al XVI-lea. Potrivit socotelilor orășenești care, începând cu 1504, consemnează *villas servientes castro: Badsch falw, Torkess falw, Scharnat falw, Langendorff, Seyson, Tatrangh, Purkeretz, Appacia, Crispach*¹²², adică Baci, Turcheș, Cernatu, Satulung, Zizin, Târlungeni, Purcărești, Apața și Crizbav. La acestea s-au adăugat satele Șercaia și Părau, primite de Brașov în secolul al XV-lea, dar conferite de regele Ioan Zapolya în 1531 ca *nova donatio* împreună cu satul Grid din apropiere¹²³.

La domeniul Branului a atentat principele Gabriel Bathory la începutul secolului al XVII-lea, care a încercat să aducă sub autoritatea sa în mod abuziv întregul *terra saxonum*¹²⁴. Mai întâi, principele a cerut brașovenilor să îi prezinte titlurile de drept asupra domeniului Bran, ca apoi, în primăvara anului 1612, să ocupe cetatea de la castelanii sași Johann Raab și David Horvath, care au predat-o fără luptă¹²⁵. Gabriel Bathory a stăpânit cetatea și domeniul până la pierderea domniei (și a vieții) în 1613, când a revenit în stăpânirea brașovenilor. Și noul principe, Gabriel Bethlen a contestat stăpânirea Brașovului asupra domeniului Bran. El nu a considerat valabile

¹²⁰ Idem, *Contribuții*, p. 80.

¹²¹ *Ibidem*, p. 80-82; Idem, *Viața satelor*, p. 116-118.

¹²² *Quellen zur Geschichte der Stadt Kronstadt*, I, Kronstadt, 1886, p. 82; G. E. Müller *Stühle und Distrikte*, p. 306; Cf. F. Salvan, *Contribuții*, p. 79.

¹²³ *Ibidem*, p. 80-81.

¹²⁴ K. Gündisch, Mathias Beer, *Siebenbürgen und die siebenbürger Sachsen*, München, 2005, p. 93-97; Constantin Rezachevici, *Autoritatea princiară în Transilvania. Participarea la Războiul de 30 de Ani*, în *Istoria Românilor*, V, București, 2003, p. 86-88; Susana Andea, *Evoluții politice în sec. XVII*, în *Istoria Transilvaniei*, II, Cluj-Napoca, 2005, p. 123-124.

¹²⁵ F. Salvan, *Contribuții*, p. 82-83; Idem, *Viața satelor*, p. 118-119; Titus N. Hașdeu, *Branul. Poartă în Carpați*, p. 57-58.

documentele cerute la 1615 brașovenilor, prin care să legitimeze stăpânirea lor asupra Branului, pe care îl considera un domeniu fiscal. Discuțiile privind stăpânirea domeniului Bran au durat timp de 10 ani, perioadă la sfârșitul căreia s-a ajuns la un consens. La 9 noiembrie 1625 principele, de comun acord cu brașovenii, a hotărât că cetatea Branului va intra în sfera de influență a principelui, prin înlocuirea castelanului/castelanilor sași cu un castelan de origine maghiară, care urma să depună jurământ principelui în fiecare an. De asemenea, s-a hotărât ca cetatea să fie întreținută de sașii brașoveni, iar toate drumurile și potecile de lângă cetate să fie închise, în afara drumului regal și a potecii *parahc*. Prin acest document brașovenii cedau definitiv și irevocabil satele Părau, Grid, Perșani, Holbav și Șercaia, predate principelui. Pe lângă acestea, brașovenii s-au angajat să plătească 15000 de florini, sumă datorată de stăpânul satului Ghimeș¹²⁶. În anii 1650-1653 Dieta țării întărește de mai multe ori această înțelegere, obligându-i în schimb pe sașii brașoveni la alte dări bănești¹²⁷.

Ce a însemnat domeniul Bran, drepturile și obligațiile fiscale ale acestuia, precum și alte aspecte ale istoriei administrative au arătat David Prodan și Florea Salvan¹²⁸. Istoriografia a demonstrat că locuitorii domeniului Bran, ca toți ceilalți supuși ai orașului Brașov, trebuiau să plătească censul și dijmele, importante surse de venit ale Brașovului alături de morărit, cârciumărit și alte venituri¹²⁹. Aceste dări plătite de locuitorii domeniului Bran se regăsesc în socotelile castelanilor cetății Bran, publicate începând cu 1504¹³⁰. Pentru anul 1514, spre exemplu, există listele nominale ale contribuabililor de pe

¹²⁶ F. Salvan, *Contribuții*, p. 83-84 ; Idem, *Viața satelor*, p. 119-121; Titus N. Hașdeu, *op. cit.*, p. 59; *Zur Rechtslage des ehemaligen Törzburger Dominiums*, p. 14, doc. maghiar în Anexa XII, p. 17-19; G. Nussbächer, *Posesiunile orașului Brașov. I. Hotarul Branului*, p. 28-29; G. E. Müller, *Stühle und Distrikte*, p. 306.

¹²⁷ *Ibidem*; F. Salvan *Viața satelor*, p. 118-119; Idem, *Contribuții*, p. 85-86; Titus N. Hașdeu, *op. cit.*, p. 60-61; *Zur Rechtslage des ehemaligen Törzburger Dominiums*, p. 15-17.

¹²⁸ D. Prodan, *op. cit.*, p. 620-673 și p. 674-688, pentru satele Tohan și Zărnești; F. Sălván, *Contribuții*, *passim* și Idem, *Viața satelor*, *passim*.

¹²⁹ D. Prodan, *op. cit.*, p. 627-651; Titus N. Hașdeu și Ienica Noaghia, *Domeniul Cetății Bran în sec. XIV-XVI*, în *Cumidava*, IV, 1970, p. 69-90; reluat de Titus N. Hașdeu, *Branul. Poartă în Carpați*, p. 34-46.

¹³⁰ *Quellen Kronstadt*, I, spre exemplu p. 86 este consemnat censul ordinar plătit de cele 9 așezări ale domeniului în 1504; Titus N. Hașdeu și I. Noaghia, *op. cit.*, *passim*, pentru perioada 1504-1542.

domeniul Branului¹³¹. Datele despre strângerea censului între 1556 și 1575 au fost publicate de Florea Costea în două articole din revista *Cvmidava*¹³². Din socotelile castelanilor cetății Bran, pe baza cărora autorul a întocmit cele două studii menționate mai sus, reiese că până la 1575 doar nouă sate erau socotite ca aparținând de domeniul Bran. Este vorba de Apața, Baciul, Cernatu, Crizbav, Purcăreni, Satu Lung, Târlungeni, Turcheș și Zizin¹³³.

(Magistratul) Brașovului nu își exercita numai autoritatea fiscală și administrativă asupra domeniului Bran ci și autoritatea juridică. După ce a expirat termenul de 25 de ani, stabilit la 1508 de regele Vladislav al II-lea pentru returnarea sumei de 6300 florini, regalitatea, aflată în plină criză, nu a putut returna brașovenilor suma datorată. Astfel stăpânirea Brașovului asupra cetății Bran și a domeniului aferent s-a prelungit și s-a perpetuat, iar supușii domeniului au devenit supușii direcți ai orașului (vezi supra !). Așadar, locuitorii domeniului Bran au intrat sub jurisdicția (magistratului) Brașovului, trebuind să se supună legislației acestuia. Prin apartenența la legislația Brașovului, domeniul Branului era practic supus legislației Universității Saxone din Transilvania, districtul Brașovului însuși bucurându-se, așa cum arătam mai sus, de aceleași drepturi și privilegii ca și Sibiul și Cele Șapte Scaune, potrivit diplomei regelui Sigismund de Luxemburg din 5 iunie 1422 (vezi supra !). Desigur, magistratul brașovean își exercita autoritatea juridică pe teritoriul domeniului, prin intermediul castelanilor, aleși de obicei din rândul senatorilor¹³⁴. Cum și-au exercitat aceștia, la rândul lor, autoritatea juridică în teritoriu, urmează să stabilim într-o cercetare viitoare, bazată pe izvoare arhivistice.

După analiza de mai sus putem concluziona că cele două domenii au intrat sub jurisdicția Bistriței și a Brașovului și, prin acestea sub cea a Universității săsești, în condiții specifice fiecărui caz. Ca puncte comune se pot stabili, poate, nevoia perpetuă de bani a regalității maghiare, care a fost cauza imediată a acordării celor două domenii, separat, sașilor. Totuși, atât

¹³¹ Titus N. Hașdeu și I. Noaghia, *op. cit.*, p. 80-88.

¹³² Florea Costea, *Date despre strângerea censului în satele domeniului Bran în anii 1556-1560*, în *Cumidava*, II, 1968 și Idem, *Date privind strângerea censului pe Domeniul Branului între anii 1561-1575*, în *Cumidava*, III, 1969, p. 143-148.

¹³³ *Ibidem*, Anexa 1.

¹³⁴ G. Nussbächer, *Posesiunile orașului Brașov. I. Hotarul Branului*, p. 27.

intrarea acestora sub jurisdicția sașilor, cât și stăpânirea acestora și forma de proprietate au fost diferite. Am insistat în cazul Bistriței și al Rodnei asupra evenimentelor de la mijlocul secolului al XV-lea, încercând să demonstrăm că acestea au dus, pas cu pas, la unirea dintre cele două districte. Stăpânirea ereditară a familiei Hunyadi și apoi tirania lui Mihail Szilagyi au dus la dorința bistrițenilor de a se elibera de sub stăpânirea nobiliară. Bistrițenii au reușit inițial să răscumpere cetatea (obținând astfel eliberarea de sub stăpânirea nobiliară) și, cu timpul, apartenențele acesteia și chiar unul dintre domeniile fostului lor stăpân, districtul Rodnei. Unirea dintre districtele Bistriței și Rodnei a dus la extinderea jurisdicției sașilor bistrițeni și, astfel, a Universității Saxone. Orașul Bistrița a devenit centrul ambelor districte, judele și magistratul având puterea de a numi judele târgului Rodna, exercitându-și totodată autoritatea juridică, administrativă și fiscală asupra întregului district (supușii fiind, ca și în cazul Brașovului, subordonați direct ai orașului). Totodată, Bistrița îndeplinea rolul de intermediar între puterea centrală sau alte autorități ale regatului și districtul Rodnei. Totuși, documentul lui Matia Corvinul din 1475 nu este o donație, el doar *annectimus et incorporamus* districtul Rodnei la cel al Bistriței, datorită decăderii celui dintâi, lăsând astfel o breșă legislativă pentru ca el sau urmașii lui să poată scoate, la nevoie, districtul Rodnei de sub autoritatea Bistriței. Pe lângă rolul de regiune minieră, districtul Rodna a avut, prin așezarea sa geografică, și un important rol vamal care a constituit o sursă de profit pentru autoritățile districtului săsesc al Bistriței. Rodna cu districtul propriu aparținător a rămas o *pertinentia* a Bistriței până în secolul al XVIII-lea (1766) când, sub stăpânirea Habsburgilor, a devenit zonă militarizată.

Statutul domeniului Bran este cu totul diferit față de cel al Rodnei, așa cum am văzut, el fiind doar garanția regalității pentru o sumă de bani datorată brașovenilor. Neputând achita suma, regalitatea, aflată în plină criză, a lăsat domeniul Branului și după 1533 (data expirării termenului dat de regele Vladislav al II-lea) ca zălog orașului Brașov. Acest statut, stabilit de regele Vladislav al II-lea prin actele din 1498 și 1508, a permis mai târziu principilor Transilvaniei să pună la îndoială stăpânirea brașovenilor asupra domeniului Bran care, la fel ca și cel al Rodnei, a avut și un important rol vamal, de asemenea sursă de venit pentru sașii brașoveni. Astfel s-a ajuns la înțelegerile asupra stăpânirii cetății și a domeniului Bran din timpul lui Gabriel Bethlen și

a lui Gherghe Rakoczi al II-lea, total neprofitabile pentru sași. Și așa, Brașovul a păstrat cele nouă sate care i-au rămas în urma înțelegerilor din 1625 și 1651 până în secolul al XIX-lea.

DIE SÄCHSISCHEN DISTRIKTE BISTRITZ UND KRONSTADT UND IHRE RECHTLICHE GEWALT ÜBER RODNA UND TÖRZBURGZWISCHEN DAS 15.-17. JAHRHUNDERT

Zusammenfassung

In diese Studie wird die Verwaltungsrechtlichegeschichte der siebenbürgisch-sächsischen Distrikte Bistritz (Nösen) und Kronstadt von der ersten urkundlichen Erwähnungen bis in die 2. Hälfte des 15. Jh. untersucht. Die rechtliche Entwicklung der beiden siebenbürgisch-sächsischen Distrikte wurde anhand der edierten Quellen verfolgt, und zwar von den Freibriefen der Könige Ludwig den Grossen (1366 für Bistritz) und Sigismund von Luxemburg (1422 für Kronstadt) bis zu denen des Königs Matthias Corvinus, in die 2. Hälfte des 15. Jh. In diese Zeitspanne verbreiten die beiden Distrikte ihre rechtliche Gewalt über die Distrikte Rodna bzw. Törzburg. Die konkreten Umstände dieser Ereignisse wurden anhand der Quellen analysiert. Der Fall von Rodna steht im direkten Zusammenhang mit den dramatischen Ereignisse von Bistritz um die Mitte des 15. Jh. (die Unterdrückung durch die Erbgrafen und insbesondere durch Michael Szilagyí und das Aufruhr gegen ihm das durch Schwert und Feuer niedergemetzelt wurde) und den Loskauf von die Erbgrafschaft, 1465. Auf diesen Bahn wurde auch Rodna von den König abgekauft und wurde unter die rechtliche Gewalt von Bistritz gestellt. Wie dieses im 16. Jh. ausgeübt wurde, haben wir versucht anhand der Quellen und der Literatur darzustellen. Das ständige Geldnot des Königs Wladislaw II. (auf Grund der Krisen im ungarischen Königreich) brachte Törzburg unter der rechtlichen Gewalt von Kronstadt. Der König borgte mehrmahls (1498, 1508) ansehnliche Geldsummen von den Kronstädter und gab diesen als Garantie die Törzburg und ihre Pertinenzen oder die Domäne. Da die Summe (6300

Goldgulden) nicht, wie gestimmt, binnen 25 Jahre zurückgegeben werden konnte und nach 1526 Ungarn durch Zivilkrieg erschüttert wurde, blieb Törzburg unter der rechtlichen Gewalt von Kronstadt bis in die erste Hälfte des 17. Jh. Die Rechte von Kronstadt auf Törzburg und auf ihre Domäne wurde von den ungarischen Fürsten Siebenbürgens bestrichen (G. Bathory, G. Bethlen und Gy. Rakoczy) und dieses Problem kam öfters in den Landtag von Siebenbürgen. 1625 verlor Kronstadt Törzburg und ein Teil der dazugehörigen Dörfern. Der restliche Teil des Dominiums blieb zu Kronstadt bis im 19. Jh. Wie Kronstadt seine rechtliche Gewalt auf diese Pertinenz ausübte wurde anhand der Quellen und der Literatur (D. Prodan, Florea Salvan, Gernot Nussbächer) in diesen Studium festgestellt.

OASTEA PORTALĂ ÎN TRANSILVANIA PRINCIARĂ (1542-1653)

Florin Ardelean*

Cuvinte cheie: conscripție, comitat, Stări, armată.

Key Words: conscription, county, Estates, army.

Oastea portală, o nouă structură militară în ansamblul organizării militare a regatului Ungariei, a apărut în timpul regelui Sigismund de Luxemburg și a constituit o reacție la amenințarea otomană ce s-a făcut tot mai puternic simțită după căderea regatului Serbiei. Însemnând practic recrutarea proporțională a unor contingente de soldați-iobagi de pe domeniile nobiliare, aceste conscripții militare veneau să compenseze incapacitatea vechilor structuri militare ale regatului de a face față noilor pericole ivite. Ridicarea la arme a celor conscriși se făcea de pe domeniile nobililor și, în mod excepțional, de pe cele ale Coroanei și ale Bisericii. Recrutarea se făcea în funcție de numărul de coloni, sesii iobăgești sau porți fiscale, această din urmă unitate de impunere dând și numele consacrat al acestui contingent militar, oastea portală (*militia portalis*, *telekkatonság*). De la Congregația generală de la Timișoara din 1397 și până în timpul lui Ludovic al II-lea, organizarea oștirii portale a fost vizată de numeroase prevederi legislative ce încercau să eficientizeze această structură militară și să salveze regatul Ungariei de amenințarea otomană¹.

Principatul Transilvaniei a moștenit, în bună parte, modelul de organizare politică, administrativă, juridică și militară a regatului Ungariei. Drept

* Universitatea Babeș-Bolyai, Cluj-Napoca, Facultatea de Istorie și Filozofie, email: florinardelean1@yahoo.com.

¹ András Borosy, *The Militia Portalis in Hungary Before 1526*, în *From Hunyadi to Rákóczi. War and Society in Late Medieval and Early Modern Hungary*, New York, 1982, *passim*; Joseph Held, *Peasant in Arms, 1437-1438 & 1456*, în *From Hunyadi to Rákóczi War and Society in Late Medieval and Early Modern Hungary*, 1982, p. 84; Pál Engel, *Regatul Sfântului Ștefan. Istoria Ungariei medievale 895-1526*, Cluj Napoca, 2006, p. 232-235; Martin Rady, *Nobility, Land and Service in Medieval Hungary*, London, 2000, p. 145-150; Joseph Held, *Military Reform in Early Fifteenth Century Hungary*, în *East European Quarterly*, XI, nr.2, 1977, p. 135-138.

consecință și miliția portală a fost perpetuată în cadrul legislației militare a noului stat. Încă din primii ani de existență a principatului s-a încercat mobilizarea proporțională a populației servile în vederea apărării țării. Dieta de la Turda din 22 decembrie 1542 recurgea la recrutarea oștirii portale ca și alternativă în cazul în care prezența nobilimii și a celorlalte națiuni privilegiate nu ar fi fost suficientă. Dacă pericolul pentru țară era mai mare, atunci fiecare nobil avea să înarmeze câte un călăreț bine pregătit la fiecare 10 porți care să fie trimis la data și în locul stabilit de către *locumtenens* sau *vice locumtenens*. O recrutare proporțională se făcea și din rândul sașilor, care trimiteau după aceeași regulă pușcași pedestrii, care să egaleze numărul călăreților trimiși de nobilime². În anul următor Dieta de la Cluj întărește aceeași regulă pentru recrutarea oștirii portale, care avea să se alăture unor efective bine precizate alcătuite de către cele trei națiuni privilegiate ale țării³. Rata conscripției se menține și în anul 1545, însă de această dată norma de impunere o constituie numărul colonilor și nu porțile fiscale. Sașii nu mai sunt pomeniți în contextul conscripției, însă nobilii trebuie să înarmeze câte un călăreț din fiecare 10 coloni. Fiecare 20 de coloni astfel recrutați aduceau la oaste câte un car cu victualii⁴.

În primăvara anului 1551 regina Isabella stabilea condițiile în care se produce insurecția generală sau parțială a locuitorilor principatului. Insurecția parțială însemna, în ceea ce privește populația aservită a țării, că la oaste venea a șaisprezecea parte a iobagilor ...*sedecima parte colonorum levata*⁵. Astfel miliția portală (deși în epocă termenul este din ce în ce mai rar utilizat) ajunge să însemne insurecția parțială, adică mobilizarea unei părți din locuitorii neprivilegiați ai țării.

În vara anului 1551 Ferdinand I a trimis în Transilvania un corp expediționar de 6-7.000 de mercenari în frunte cu Giovanni Battista Castaldo, Tamás Nádasdy și Ștefan Losonci. Regina Isabela, asediată la Alba Iulia de

² *Monumenta Comitalia Regni Transylvaniae*, (în continuare MCRT), ed. Sándor Szilágyi, I, Budapest, 1876, doc. XXIV, p. 171; Zsolt Trócsányi, *Törvényalkotás az Erdélyi Fejedelemségben*, Budapest, 2005, p. 134; David Prodan, *Iobăgia în secolul al XVI-lea*, I, București, 1967, p. 397.

³ MCRT, I, 1876, doc. XXVII, p. 177.

⁴ *Ibidem*, doc. II, p. 218.

⁵ *Ibidem*, doc. VIII, p. 317.

către Martinuzzi și susținătorii acestuia, a abdicat și s-a retras în Silezia⁶. Noii stăpânitori ai Transilvaniei s-au văzut nevoiți să păstreze structurile militare specifice țării, în contextul în care forța militară alcătuită din mercenari străini s-ar fi dovedit insuficientă în fața unui atac turcesc. Astfel, în Dieta de la Târgu Mureș din 31 decembrie 1551 era prevăzută insurecția nobiliară, și, de asemenea, ridicarea câte unui călăreț bine înarmat la fiecare 16 coloni. Mobilizarea acestora se făcea la vederea scrisorii trimise de către general (Castaldo)⁷. În mai, anul următor, era redactat un regulament similar, în care nobilimii i se cerea să înarmeze câte un călăreț bine înarmat la fiecare 16 coloni, din resurse proprii: *de singulis sedecim colonis singulum unum equitem, armis bellicis bene provisum, ex propriis facultatibus*⁸. O conscripție a comitatului Bihor din anul 1552 ne permite să facem aprecieri cantitative privitoare la oastea portală ce putea fi ridicată din cuprinsul acestui comitat. Legislația din acel an, precum și cea din anul anterior și până în 1578 stabilesc aproape fără excepție ca și criteriu de recrutare numărul de coloni (1 ostaș sau 2 ostași la 16 coloni), abia în anul 1578 se va reveni la formula de recrutare după poarta fiscală. Registrul de conscripție înregistrează în acest caz numărul de porți fiscale aflate fie în posesiunea unor nobili, fie în cea a Bisericii. Cel mai mare proprietar în comitatul Bihor, în acești ani, era Episcopia de Oradea care alături de capitolu, mănăstiri și parohii stăpânea mai mult de jumătate din posesiunile comitatului (5.918 unități fiscale dintr-un total de 11.278), restul aflându-se în stăpânirea unor nobili laici (5.360 de unități fiscale). Se apreciază în general că o poartă fiscală cuprindea două gospodării, însă este greu de estimat cu exactitate câți iobagi capabili să poarte arme puteau fi găsiți într-o asemenea gospodărie. Dacă se consideră că fiecare poartă fiscală nobiliară furniza cel puțin un iobag apt de serviciu militar, atunci se poate aprecia că miliția portală ridicată din comitatul Bihor număra cel puțin 335 de soldați⁹.

În anul 1554, în cadrul a două întruniri consecutive ale Stărilor (mai 1554 Târgu Mureș și iunie 1554 Mediaș) conscripția era extinsă la toate cele trei națiuni privilegiate. În timp ce nobilii continuau să recruteze iobagi după vechea proporție de 1 la 16, secuii erau solicitați să trimită a parta parte din

⁶ *History of Transilvania*, coord. László Makkai, Zoltán Szász, I, 2001, p. 626.

⁷ *MCRT*, I, 1876, p. 392.

⁸ *Ibidem*, doc. XI, p. 405.

⁹ Liviu Borcea, *Conscrierea comitatului Bihor din 1552*, în *Crisia*, XXIV, 1994, p. 233-282.

oamenii lor, iar sașii să participe cu contribuția lor de 2.000 de oameni. În total erau așteptați un număr de 6.000 de conscriși, însemnând câte 2.000 de oameni de fiecare națiune, dacă admitem că această obligație era impusă în mod egal celor trei națiuni. În cazul nobilimii se aplica o pedeapsă de 1 florin pentru fiecare călăreț care lipsea de la locul de adunare indicat de către voievod ¹⁰.

La începutul anului 1556, autoritatea în Transilvania a fost treptat preluată de către Isabela și susținătorii acesteia, în rândurile cărora se remarcă Petru Petrovici, numit *locumtenens* cu ocazia dietei ținute la Sebeș în 8 martie 1556. Petrovici este cel care preia *de facto* și autoritatea asupra armatei transilvănene. Astfel, în cadrul dietei din aprilie 1556 propune ridicarea unor corpuri permanente de oaste numărând 6.000 de oameni, susținute în mod echitabil de către cele trei națiuni. Nobilii, de partea lor, procurau acești oameni prin intermediul conscripției de 1 soldat la 16 coloni¹¹. Oastea de conscripție tinde astfel să se transforme într-o armată permanentă. Inițiativele de acest gen venite din partea autorității centrale au continuat să apară în textele legislative ale țării, însă opoziția Stărilor și instabilitatea politică din aceste prime decenii de existență a Transilvaniei princiare au obstrucționat acest proiect.

În anii domniei principelui Ioan Sigismund, marcați de conflictul cu Habsburgii pentru stăpânirea *Partium*-ului, oastea portală a fost transformată într-un element auxiliar insurecției nobiliare. În cele mai multe articole dietale din această perioadă prezența nobilimii la oaste este însoțită de a 16-a parte a iobagilor de pe moșiile acestora.

Dieta de tabără din 1557 prezintă o imagine mai detaliată a mobilizării miliției portale. În cadrul acestei întruniri nobilii se aflau în tabără alături de a 16-a parte a iobagilor lor. Fiecare 20 de iobagi aveau un car cu victualii și cai pentru tractarea acestora. Colonii care participau la oaste primeau stipendiu. Nobilii și colonii ce se aflau în apropierea Sătmărulei erau chemați să se retragă și ei în timp util, pentru a se aduna laolaltă cu ceilalți oșteni ai țării în tabără. Iobagii mobilizați în miliția portală erau înarmați cu pușcă, iar cei care nu aveau arme de foc, cu arcuri și lănci după vechiul obicei. Aceștia erau așteptați să se adune în tabără la a 8-a zi de la primirea ordinului de mobilizare cu toate armele lor pentru a fi inspectați¹².

¹⁰ MCRT, I, 1876, doc. XI, p.519, 525; David Prodan, *op. cit.*, p. 399.

¹¹ MCRT, I, 1876, doc. XXVIII, p. 575.

¹² *Ibidem*, II, 1876, doc. VI, p. 85 -86.

În anii următori, articolele dietale referitoare la miliția portală sunt laconice. Formula cea mai frecvent întâlnită fiind „nobilii să vină la oaste alături de a 16-a parte a iobagilor”. Excepție face anul 1564, când rata conscripției putea fi modificată după cum credea principele de cuviință, de la 1 soldat la 16 iobagi, la 1 soldat la 10 sau chiar la 5 iobagi¹³.

Mobilizarea miliției portale implica numeroase inconveniente și riscuri. Plecarea iobagilor la oaste însemna reducerea forței de muncă pe domeniul nobilului. Cei recrutați refuzau de multe ori să revină pe pământurile stăpânilor odată cu terminarea campaniei. Din aceste motive Dieta de la Sibiu de la sfârșitul anului 1566 prevedea pedepse aspre împotriva iobagilor care vagabondau înarmați după încheierea campaniilor militare. Responsabilitatea dezarmării iobagilor o purtau nobilii de pe pământul cărora au fost recrutați¹⁴.

Miliția portală recapătă un rol important în anii conflictului dintre Ștefan Báthory și pretendentul Gaspar Bekes. Voievodul legitim al Transilvaniei impune în vara anului 1575, în preajma bătăliei de la Sânpaul, recrutarea a câte 2 oșteni la fiecare 16 iobagi, câte un călăreț dar și câte un pedestraș. Călăreții veneau în completarea cavaleriei nobiliare și secuiești iar pedestrii, purtători de arme de foc, se alăturau detășamentelor de pușcași pedestrii din orașele saxone. Solda acestor oșteni era plătită timp de o lună de către nobilul de pe moșia căruia au fost ridicați, iar mai apoi de către principe¹⁵. Această oaste nu a fost însă demobilizată nici după înfrângerea lui Bekes și fuga acestuia din Transilvania. De teama unei eventuale intervenții Habsburgice, Báthory și-a ținut oamenii sub arme un timp destul de îndelungat. Într-o scrisoare, adresată ducelui de Mantova la 7 august 1575 de către agentul acestuia aflat la Praga, Cesare Riva, se menționează faptul că voievodul Transilvaniei menține în țară o forță de 20.000 de oameni, ca o precauție împotriva rivalului său Gaspar Bekes, care a reușit să scape de pe câmpul de luptă de la Sânpaul¹⁶. În luna decembrie a aceluiași an oastea țării avea să se adune în locurile desemnate de Dietă pentru mustră. Astfel nobilii și recruții de pe domeniile acestora din comitatele Alba și Hunedoara se adunau la Alba Iulia pentru mustră, sașii și secuii veneau împreună fie la Făgăraș, fie la Mediaș; secuii din scaunul Arieș,

¹³ *Ibidem*, doc. XIII, p. 223.

¹⁴ *Ibidem*, doc. XIII, p. 325.

¹⁵ *Ibidem*, doc. XXVIII, p. 559-560.

¹⁶ Andrei Veress, *Documente privitoare la istoria Ardealului, Moldovei și Țării Românești, Acte și scrisori*, II, București, 1930, doc. 65, p. 71.

nobilii din comitatul Turda și cei din Cluj se adunau la Cluj pentru inspecția militară, nobilii din comitatul Bihor se adunau la Oradea unde mustra era efectuată de Cristofor Báthory, iar nobilii din Solnoc și Crasna se strâneau pentru mustra la Șimleu¹⁷. La începutul anului următor Dieta de la Mediaș lansa o nouă chemare în vederea inspecțiilor militare. Locul de adunare al secuilor era Târgu Mureș, al sașilor, al nobilimii și al secuilor din scaunul Arieș (care de obicei luptau alături de nobilii din comitate) era Cluj, iar comitatele Crasna și Solnoc se adunau la Șimleu. Prevederile legate de oastea portală și de rata conscripției erau aceleași ca și în anul 1575, 2 soldați la 16 iobagi¹⁸.

Ștefan Báthory a apreciat potențialul militar al armatelor de conscripție, din sursele pe care le avem el a fost până în acel moment singurul conducător al Transilvaniei care a organizat cu regularitate inspecții militare pentru acest segment al oștirii ardelene. Atașamentul său față de această structură militară și încrederea în potențialul ei a demonstrat-o și în perioada în care a fost rege al Poloniei, unde a încercat să introducă o structură militară similară cu cea din Transilvania, fără prea mare succes însă¹⁹.

Cristofor Báthory, ales voievod după plecarea lui Ștefan în Polonia, a continuat să acorde o atenție sporită miliției portale. La fel ca și predecesorul său, a păstrat nivelul conscripției la 2 oșteni, un călăreț și un pedestru, pentru fiecare 20 de iobagi. Recrutarea miliției portale a fost extinsă la toate cele trei națiuni privilegiate ale țării²⁰. Dieta de la Turda din octombrie 1579 prevedea realizarea unor noi conscripții în comitate de către comite și ceilalți oficiali regali. Mustra era organizată de fiecare comitat în parte, odată pe an. Cei care se opuneau mustrei erau pedepsiți prin confiscarea averii, pedepsele fiind aplicate de comiți. Conform acestor noi conscripții realizate, fiecare nobil avea să contribuie cu numărul de pedestrii sau călăreți specificați în scrisoarea de mobilizare trimisă de principe²¹. Este încă o formulare de acest gen în care

¹⁷ MCRT, II, 1876, doc. XXXIII, p. 570.

¹⁸ *Ibidem*, doc. XL, p. 576; Rata conscripției pentru acest an este pomenită și în cadrul unei scrisori adresată de voievodul Ștefan Báthory orașului Sibiu la 19 februarie 1576, prin care le cere sibienilor să își respecte angajamentele militare ce decurg din prevederile dietei de la Mediaș din acel an, vezi Andrei Veress, *Báthory István erdélyi fejedelem és lengyel király levelezése*, II (1576-1586), Cluj, 1944, doc. 465, p. 24.

¹⁹ Richard Brzezinski, *Polish Armies 1569-1696*, I, London, 1987, p. 42.

²⁰ MCRT, III, 1877, doc. X, p. 138.

²¹ *Ibidem*, doc. XI, p. 142.

articolele Dietale nu specifică rata conscripției militare, lăsând-o la discreția principelui care o comunica comiților și celorlalți oficiali comitatensi, în momentul realizării mobilizării. Din punctul de vedere al relațiilor de putere, aceste măsuri înclinau balanța în favoarea principelui, care stabilea rata conscripției în mod autoritar fără a consulta Dieta asupra acestei chestiuni. O măsură legislativă în spiritul întăririi autorității centrale a fost luată și în cadrul dietei din noiembrie 1580. Oastea de călăreți și pedestrași, strânsă după numărul porților fiscale, era obligată să se deplaseze acolo unde prezența ei era necesară, oriunde considera voievodul de cuviință²². Prin această hotărâre se exprimă în mod clar intenția voievodului locțiitor, precum și a regelui Poloniei de a dispune de oastea țării în mod absolut. Este în primul rând încălcat vechiul privilegiu al nobilimii, dar și al oștirii recrutate din rândul țăranilor de pe domeniile acestora, de a lupta doar în războaie defensive în interiorul țării. Acest principiu ce ținea de tradiția legislativă a vechiului regat al Ungariei a fost eludat de principii ardeleni, a căror tendințe de centralizare s-au manifestat și în aceste chestiuni. În cazul lui Ștefan Báthory, acest lucru îi servea pentru războaiele duse în calitate de rege al Poloniei.

Legislația referitoare la oastea de conscripție devine mai relaxată și mai vagă după moartea lui Ștefan Báthory. Tânărul principe Sigismund, aflat sub tutela unor reprezentanți ai Stărilor, nu putea încă să ducă mai departe procesul de întărire a autorității centrale început de predecesorii săi. În intervalul cronologic 1586-1593 dezbaterile Dietale ignoră în mare parte problema conscripțiilor militare. Singura schimbare semnificativă se produce însă în 1587, oarecum contrar tendinței generale, când proporția de recrutare crește la 2 soldați pentru fiecare 16 iobagi²³.

Conștient de iminența participării Transilvaniei la noul conflict deschis în 1593 (1591) între Habsburgi și turci, Sigismund încearcă să ridice potențialul militar al țării prin reimpunerea recrutării proporționale, de data aceasta 1 soldat la 10 iobagi, în cazul nobilimii. Cei recrutați în miliția portală erau darabanți înarmați cu pușcă, însă erau acceptați și pedestrii fără arme de foc, cu săbii și sulite²⁴.

²² *Ibidem*, doc. XIV, p. 153.

²³ *Ibidem*, doc. XXXIV, p. 226.

²⁴ *Ibidem*, doc. XVIII, p. 426.

Autoritatea principelui, și mai ales intenția sa de a se alătura războiului antiotoman, erau contestate de o grupare nobiliară influentă condusă chiar de vărul său Balthazar Báthory. Acesta îi avea de partea sa pe Ștefan Báthory, căpitanul Oradiei, pe membrii familiei Kendi și pe cancelarul Kovacsókzy, un grup suficient de influent pentru a-și impune voința în Dietă. O măsură semnificativă inițiată de aceștia a fost scoaterea oștirii țării de sub controlul princiar. Cu ocazia dietei ținută la Turda în luna mai a anului 1594 era instituită funcția de *fizetömester* (maestru al plăților), care se ocupa de plata oștenilor aflați în slujba țării. Soldă primeau pedestrii și călăreții recrutați după porțile fiscale care alcătuiau în acest moment oastea de apărare a țării, *az ország presidium*. Pentru această funcție a fost propus Ioan Gerendi (partizan declarat al lui Balthazar Báthory și al grupării sale), care avea să administreze sumele rezultate din colectarea unei taxe de 50 dn. de poartă fiscală. Plata oștenilor se făcea în felul următor: căpitanul general primea 300 de fl. pe lună, călărețul obișnuit 3 fl., stegarul 5 fl., toboșarul sau trâmbițașul primea câte 4 fl., hotnogul de pedestrași 8 fl., decurionul 4 fl., iar darabantul obișnuit 3 fl. În perioada mustrelor oștenii aveau obligația de a sta în permanență în tabără și de a da ascultare căpitanului general. Darea pentru oastea de prezidiu trebuia plătită inclusiv de libertini, darabanții cetăților sau săraci, neexistând nicio excepție de la această regulă. Plata revenită *fizetömester*-ului era de 40 fl. pe lună²⁵.

Odată ce tânărul principe Sigismund a reușit să înfrângă opoziția nobilimii filoturce, autoritatea princiară asupra aparatului militar al țării a fost restaurată. Miliția portală a revenit în atenția dietei abia în 1597, când proporția de recrutare era stabilită la 2 soldați din 20 de iobagi (din acest motiv în textul dietei oastea portală este desemnată prin sintagma *huszad nép*). Iobagii înarmați îl însoțeau pe nobilul care venea în persoană la oaste, și care pe durata războiului cu turcii avea datoria de a pleca la luptă acolo unde considera principele necesar. Oștenii ridicați din rândul populației neprivilegiate își primeau solda cu ocazia efectuării mustrelor de către comiții locali²⁶. Aceleași condiții privitoare la mobilizarea oștirii portale au fost acceptate și de către Dieta de la Sebeș din august 1598²⁷.

²⁵ *Ibidem*, doc. XXI, p. 441.

²⁶ *Ibidem*, IV, 1878, doc. IV, p. 117-118.

²⁷ *Ibidem*, doc. XXVI, p. 191.

Pentru a continua ostilitățile alături de Habsburgi, principele Sigismund cerea împăratului Rudolf un sprijin consistent în trupe, dar mai ales în bani. Astfel, la începutul lunii martie 1597 Sigismund și consilierii săi au elaborat un act trimis împăratului la Praga, care conținea câteva solicitări de sprijin material. Pe lângă soldați și artilerie, transilvănenii pretindeau o sumă de 34.000 de taleri, ce urma să fie plătită în fiecare lună pe durata războiului. Justificarea invocată pentru această cerință era că nu numai mercenarii străini dar și oastea țării solicită solde, dacă luptă mai mult de două luni de zile în afara granițelor țării²⁸.

Cu prilejul Dietei din 21-26 martie 1599 nobilimea își exprimă dezamăgirea în privința miliției portale, constatând netrebnicia oștenilor ridicați după acest sistem de recrutare. Cea mai mare nemulțumire a nobililor constă în obligația lor de a plăti soldele acestor oameni lipsiți de eficiență și experiență militară. Dacă totuși această structură militară avea să se mențină, Stările solicitau extinderea recrutărilor proporționale și la domeniile princiare. Un alt neajuns semnalat de Dietă era lipsa de disciplină în cadrul steagurilor comitatense. În acest sens era pomenit cazul comitelui Francisc Theke, care a fost amenințat cu moartea de către iobagii strânși pentru mustră, după care aceștia s-au întors la casele lor părăsind tabăra²⁹.

În timpul lui Andrei Báthory Dieta convine asupra unei proporții mai reduse de recrutare a miliției portale, 2 călăreți la 100 de iobagi. La această obligație erau supuse și văduvele nobililor³⁰.

În perioada de timp în care Transilvania a fost guvernată de Mihai Viteazul, structurile militare tradiționale ale țării, printre care și miliția portală, au fost neglijate în detrimentul taxelor pecuniare care acopereau o parte din cheltuielile oștirii de mercenari gata constituite a domnului muntean. Abia în cadrul dietei de la Alba Iulia din 23-26 iulie 1600 se menționează că acei nobili care se află cu leafă în oastea lui Mihai, dacă au moșii în comitate, să dea pedestrași și călăreți în steagul comitatului³¹.

După alungarea lui Mihai Viteazul din Transilvania, căpitanul general Ștefan Csáky cu acordul și sprijinul Stărilor a încercat să refacă miliția portală,

²⁸ Andrei Veress, *Documente*, V, 1932, doc. 36, p. 57.

²⁹ *MCRT*, III, 1877, doc. XL, p. 267.

³⁰ *Ibidem*, doc. XLVIII, p. 299.

³¹ Ioachim Crăciun, *Dietele Transilvaniei ținute sub domnia lui Mihai Viteazul (1599-1600)*, p. 19.

care era însă concepută ca o oaste de profesioniști, alcătuită din darabanți cu arme de foc, ridicați câte unul la fiecare 20 de porți fiscale. Această obligație îi privea în egală măsură și pe nobilii aflați în slujbă, care dădeau și ei un oștean la 20 de porți fiscale. Oștenii erau organizați în steaguri la nivel de comitat, unde se adunau pentru mustură. De menționat faptul că recrutarea miliției portale se aplica și posesiunilor iezuiților. Din scaunele secuiești era ridicat un pușcaș la 10 porți fiscale (în condițiile în care libertatea secuilor era din nou desființată). Nobilii care aveau posesiuni în mai multe comitate și scaune aduceau oștenii doar în comitatul în care își aveau reședința principală, socotiți însă conform totalului de porți fiscale pe care le dețineau³².

Instaurarea stăpânirii imperiale în Transilvania pe parcursul anului 1601 a pus în pericol alcătuirea instituțională a principatului autonom, care risca să se transforme într-o provincie habsburgică. Printre grijile cele mai mari ale Stărilor transilvănene se număra și ideea de a menține vechea formulă de organizare militară, adică o oaste alcătuită în cea mai mare parte din autohtoni, care să se afle în continuare și sub controlul Stărilor. La începutul anului 1601 Stările transilvănene adresează împăratului Rudolf o scrisoare prin care solicită menținerea autohtonilor în funcțiile publice din principat, dar și o oștire alcătuită din maghiari (*militiam quoque pro defensione prouinciae ex Vngaricam gente lectam alat*)³³. Deși în țară se afla o oaste numeroasă de mercenari imperiali sub conducerea generalului Basta, care secătuia resursele economice ale țării atât prin dările impuse în Dietă, cât și prin jafurile comise în mod clandestin, în adunarea de Stări de la Mediaș din august 1602 era luată o hotărâre conform căreia oastea de călăreți și pedestrii ridicați după numărul de porți fiscale să fie menținută și să fie pregătită să lupte acolo unde se va ivi necesitatea³⁴.

În primul deceniu al secolului al XVII-lea oștirea portală intră într-un declin accentuat. Sistemul fiscal bazat pe numărul de porți era, de asemenea, într-o perioadă de criză, în condițiile în care conscripțiile mai vechi nu mai aveau nicio relevanță, numeroase sate fiind devastate sau părăsite în totalitate. Instabilitatea populației determinată de starea de război perpetuu a dus la renunțarea temporară a colectării taxei după numărul de porți fiscale și,

³² MCRT, IV, 1878, doc. LXXVI, p. 579-580.

³³ *Ibidem*, V, 1879, doc. I, p. 77.

³⁴ *Ibidem*, doc. XXVIII, p. 134.

implicit, la recrutarea trupelor bazată pe același sistem. În anii 1607-1608 darea publică era stabilită în funcție de animale sau alte bunuri mobile, pe care le dețineau iobagii ce puteau fi încă găsiți în casele lor³⁵. La sfârșitul războiului de 15 ani situația economică și demografică a Transilvaniei a suferit o recesiune considerabilă. O conscripție din anul 1609 a înregistrat abia 4.000 de porți fiscale, față de cele 40.000 înregistrate înainte de război. Desigur acest lucru nu însemna că Transilvania pierduse 90% din totalul populației, însă multe sate erau în totalitate părăsite și iobagii erau împrăștiați prin țară sau pur și simplu fugiți de pe domeniile nobiliare. De altfel, dietele din anii ce au urmat repetau cu insistență obligația de a returna iobagii fugiți, stabilind pedepse mari pentru cei care refuzau să se conformeze³⁶.

Recrutarea proporțională după numărul de porți fiscale revine abia în 1611, în cadrul dietei de la Sebeș din luna aprilie. Doar cei care nu participau personal la oaste aveau datoria de a contribui cu un călăreț la fiecare 4 porți fiscale. Nobilii din Cluj puteau trimite și câte un pedestraș în locul călărețului³⁷.

Argumentul ineficienței oștirii portale a fost invocat de Stări în cadrul dietei de la Sibiu din luna mai 1612. Recrutarea directă de iobagi-soldăți începe treptat să fie înlocuită de plata unor sume de bani pentru solda mercenerilor. Astfel, se impune o contribuție pecuniară după numărul de porți fiscale, care să permită întreținerea unui mercenar pedestru timp de trei luni, cu o soldă de 3 florini³⁸. Confruntându-se cu o situație internă instabilă (cercul opoziției nobiliare se extindea tot mai mult incluzându-i și pe Gabriel Bethlen, unul dintre cei mai apropiați colaboratori ai principelui în anii precedenți, și Andrei Nagy căpitanul general al haiducilor) principel Gabriel Báthory a făcut eforturi sporite pentru a menține în jurul său o oaste de mercenari fideli. Báthory a încercat să permanentizeze oastea de infanterie întreținută după contribuția ce înlocuia recrutarea oștirii portale. Astfel, în Dieta de la Sibiu din noiembrie 1612 era reluată problema contribuțiilor pentru întreținerea oștirii de mercenari pedestri, la care contribuia toată țara, domni, nobili și văduve de nobili³⁹.

³⁵ David Prodan, *Iobăgia în Transilvania în secolul al XVII-lea*, I, București, 1986, p. 488.

³⁶ *History of Transilvania*, II, p. 154.

³⁷ MCRT, VI, 1880, doc. XXIX, p. 205-206.

³⁸ *Ibidem*, doc. XXXIV, p. 230.

³⁹ *Ibidem*, doc. XLV, p. 256.

Succesorul ultimului principe din familia Báthory, Gabriel Bethlen, a păstrat principiul recrutării unei oștiri de mercenari în locul tradiționalei oștiri portale. Astfel adunarea de Stări din februarie-martie 1614 a reluat obligativitatea plății unei dări de 3 florini de poartă fiscală, ce reprezenta solda unui mercenar pedestru pe timp de o lună. Se menționa că în locul țăranilor simpli să fie aduși în steagurile comitatelor mercenari cu experiență. Haiducii constituiau grupul cel mai numeros capabil să acopere necesitățile principatului pentru alcătuirea unei oștiri de infanterie, astfel Stările le cereau acestora să renunțe la numele și statutul lor și să se înroleze în steagurile comitatelor sub conducerea vicecomiților⁴⁰. Inițiativa Stărilor, sprijinită de către principe, de a subordona haiducii din Transilvania autorităților comitatense a fost încununată de succes. La 25 septembrie 1614 avea loc o muștră în comitatul Bihor, realizată de vicecăpitanul cetății Oradea, Francisc Rhédey, unde alături de nobilimea prezentă la inspecția militară sunt pomeniți și haiducii din cuprinsul comitatului⁴¹. Luptele de la sfârșitul secolului al XVI-lea și începutul celui următor (războiul de cinsprezece ani 1591-1606, insurecția lui Bocskai), în care a fost implicat și principatul Transilvaniei, au generat condiții specifice pentru dezvoltarea unei păături largi de mercenari, luptători profesioniști cu o experiență bogată, haiduci și nu numai, care să suplinească vechile structuri militare tradiționale ale țării, concepute la origine pentru un război defensiv. În Ungaria superioară această evoluție s-a manifestat încă de timpuriu. După bătălia de la Mohács cea mai mare parte a infanteriei ce servea în banderile magnaților, în fortărețele de margine sau în oștirile de câmp ridicate pentru campanii de amploare era recrutată după sistemul înrolărilor voluntare. Baza socială de recrutare a acestei infanterii de mercenari s-a lărgit foarte mult în a doua jumătate a secolului al XVI-lea, prin creșterea considerabilă a țăranilor fără pământ (*inquilini*), veniți din teritoriile ocupate de turci, ce preferau de cele mai multe ori viața de campanie condițiilor dificile de pe domeniile nobiliare⁴².

Stările întrunite la Alba Iulia între 27 septembrie-7 octombrie 1614 au reînnoit obligația plății unei taxe de 3 florini de poartă fiscală, reprezentând

⁴⁰ *Ibidem*, doc. XIV, p. 415-416.

⁴¹ *Ibidem*, VII, 1881, doc. V, p. 175-176.

⁴² Ferenc Maksay, *Peasantry and Mercenary service in Sixteenth-Century Hungary*, în *From Hunyadi to Rákóczi. War and Society in Late Medieval and Early Modern Hungary*, 1982, p. 264-266.

solda pe o lună a unui mercenar pedestru, la fel ca și Dieta de la Sibiu din 1612⁴³.

În octombrie 1615 o hotărâre a dietei de la Cluj stabilea reluarea mustrelor la nivel de comitat după „vechiul obicei”⁴⁴. Alte amănunte lipsesc însă, după cum rezultă și din prevederile dietelor ce au urmat; s-a revenit la mai vechea modalitate de a trimite iobagi în steagurile comitatelor.

Autoritatea lui Gabriel Bethlen în privința organizării militare a sporit, astfel încât la 5 mai 1616, în ordinul de mobilizare trimis comitatelor, principele stabilește o rată a conscripției pentru oastea de infanterie comitatensă de 1 pușcaș pentru fiecare poartă fiscală⁴⁵. O proporție atât de ridicată, apropiată de o mobilizare generală, era fără precedent în istoria principatului. Mai mult, această oștire portală avea să lupte în afara granițelor țării, în Moldova împotriva oștirii polone ce îl înlăturase pe Ștefan Tomșa de la domnie.

Stările întrunite la Sighișoara în luna octombrie a aceluiași an obțin reducerea ratei de conscripție la 1 pușcaș pedestru, bine înarmat și îmbrăcat, pentru fiecare două porți fiscale. Soldații erau trimiși cu provizii suficiente ca să nu prade casele oamenilor în drum spre tabăra principelui. Organizarea mustrelor se făcea la nivel de comitat⁴⁶.

Cei mai mulți istorici apreciază că principele Bethlen a utilizat milițiile portale ale Transilvaniei în prima fază a campaniilor sale din cadrul Războiului de 30 de ani. În toamna anului 1619 detașamentele recrutate după numărul de porți fiscale, atât cavaleria cât și infanteria, au participat la luptele duse în Slovacia și Ungaria⁴⁷. În primăvara anului 1620 Stările limitează controlul principelui asupra oștirii portale, aprobând doar participarea călăreților la campanie, în timp ce trupele de pedestri rămâneau în țară în scopuri defensive. Proporția de recrutare aprobată de Dietă era de 1 pedestru pentru fiecare 2 porți fiscale⁴⁸. În anul următor principele a reușit să obțină organizarea unui contingent de 600 de pedestri maghiari, pentru care proviziile erau asigurate din contribuțiile transilvănenilor. Astfel, pentru fiecare 10 soldați era pregătit un car cu 4 boi cu provizii. Solda acestor oșteni era stabilită în felul următor:

⁴³ MCRT, VII, 1881, doc. VII, p. 181.

⁴⁴ *Ibidem*, doc. XXX, p. 280.

⁴⁵ Andrei Veress, *Documente*, IX, 1937, doc. 71, p. 82.

⁴⁶ MCRT, VII, 1881, doc. LVII, p. 389.

⁴⁷ *History of Transilvania*, II, p. 92.

⁴⁸ MCRT, VII, 1881, doc. LXXXVIII, p. 542.

hotnogul - 16 fl., vice-hotnogul - 8 fl., decurionul - 4 fl., stegarul - 4 fl., toboșarul - 4 fl., pedestrul de rând - 3 fl.⁴⁹.

Dieta de la Alba Iulia, din mai-iunie 1623, proclama organizarea de noi mustre în comitate și în scaunele secuiești. Accentul cade și de această dată pe organizarea contingentelor comitatense de pușcași pedestri. Astfel pentru fiecare 2 porți fiscale nobilii aveau obligația de a înarma un oștean cu pușcă bună, ce era apoi pus sub ascultarea hotnogilor din comitatul respectiv. Se specifică faptul că iobagul ce presta în acest mod slujbă militară era scutit de celelalte munci specifice statutului său. Nobilii ce aveau sate în mai multe comitate, făceau numărătoarea porților doar în comitatul în care își aveau reședința principală⁵⁰.

Pregătirile pentru o nouă campanie împotriva Habsburgilor au fost intensificate în vara anului 1623. La sfârșitul lunii iulie, principele trimitea poruncă nobililor din comitatul Alba să pregătească oastea comitatului pentru muștră. Astfel, depășind limitele de recrutare impuse de Stări, principele solicita câte un călăreț pentru fiecare 2 porți fiscale. Fiecare 20 de călăreți erau înzestrați cu un car de provizii tras de 6 boi. Sașii din Brașov, Sibiu și Sighișoara, ce aveau proprietăți în cuprinsul comitatului Alba, aveau obligația de a înarma 40 de călăreți pe cheltuiala lor, mai mult, Sibiul și Sighișoara trimiteau și câte doi trâmbițași pentru oaste. Pedestrii erau trimiși câte unul nu la două porți (cum prevedea Dieta) ci la trei porți, cu condiția să nu fie țărani simpli, ci oameni care să știe a folosi pușca. La fel ca și călăreții, fiecare 20 de pedestrii veneau cu un car de provizii tras de 6 boi. Această oaste era așteptată pe data de 14 august la Aiud, unde urma să se desfășoare inspecția militară. Dacă oștenii nu aveau cai sau arme bune erau pedepsiți nobilii de pe domeniile cărora au fost trimiși. Nobilii ce posedau un singur loc de casă se asociau câte 4 pentru a înarma un călăreț⁵¹.

În 1625 Stările au recunoscut rata de conscripție de 1 pedestru la 3 porți fiscale, impusă de principe în mod arbitrar în anul 1623, însă nu se făcea nicio referire la oastea portală de cavalerie, pe care Stările continuau să o privească ca pe un abuz din partea lui Bethlen⁵². Un an mai târziu, în Dieta de la Alba Iulia din 24 mai-17 iunie 1626, Stările recunoșteau încă odată prevederile

⁴⁹ *Ibidem*, doc. XCIV, p. 558.

⁵⁰ *Ibidem*, VIII, 1882, doc. X, art. I-II, p. 124-126.

⁵¹ *Ibidem*, doc. XIV, p. 159-160.

⁵² *Ibidem*, doc. XXVII, art. V, p. 268.

privitoare la oastea portală de pedestrii din anul 1623, însă cereau să fie scutite de recrutarea călăreților⁵³.

Nobilimea din comitatele mărginașe avea obligații militare suplimentare. O situație aparte aveau nobilii din împrejurimile cetății Ineu, cetate situată foarte aproape de frontiera turcească, mai ales după cedarea Lipovei, care erau nevoiți să întrețină prin mijloace proprii călăreți în slujba cetății. Principele Gabriel Bethlen a fost cel care a inaugurat acest obicei cu ocazia adunării de Stări din Alba Iulia din 2-23 mai 1617⁵⁴. Un an mai târziu, cu ocazia dietei de la Cluj, această obligație este reluată, fără a se specifica însă modul în care erau recrutați călăreții⁵⁵. Abia Dieta de la Alba Iulia din 4-30 aprilie 1627 venea cu mai multe amănunte referitoare la obligațiile specifice ale nobilimii din comitatul Zarand. Astfel, fiecare nobil din comitatul Zarand ținea călăreți în slujba cetății Ineu, în funcție de întinderea proprietăților ce le avea în cuprinsul comitatului. Pentru cei care se eschivau de la această sarcină Stările cereau drept pedeapsă confiscarea tuturor bunurilor și posesiunilor⁵⁶. Această formă de recrutare proporțională a fost perpetuată și în deceniile următoare, ocupând un loc aparte în cadrul Constituțiilor Aprobate redactate în anul 1653. Conform Aprobatorilor proporția recrutării era stabilită la 1 călăreț pentru fiecare 20 de iobagi. Această obligație îi privea și pe nobilii ce nu își aveau reședința în Zarand. Căpitanul cetății și oficialii comitatului erau însărcinați cu realizarea conscripției, stabilind cu exactitate numărul de călăreți pe care trebuia să îl dea fiecare nobil în parte. Cei care refuzau să se supună acestei obligații erau, prima dată, amendați cu 200 de florini, a doua oară cu 500 de florini, iar a treia oară pierdeau acea parte de moșie pentru care nu vroiau să dea călăreți. Banii rezultați din aceste amenzi erau folosiți de către căpitan pentru întărirea cetății. Văduvele de nobili participau și ele la constituirea contingentelor de cavalerie ale cetății, însă într-o măsură mai mică (1 călăreț la 40 de iobagi). Locuitorii domeniului cetății Dezna contribuiau cu călăreți la fel ca și ceilalți nobili ai Zarandului, însă la cetatea lor⁵⁷.

⁵³ *Ibidem*, doc. XXXI, art. VI, p. 318.

⁵⁴ *Ibidem*, VII, 1881 doc. LXVIII, p. 434.

⁵⁵ *Ibidem*, doc. LXXVIII, p. 491.

⁵⁶ *Ibidem*, VIII, 1882, doc. XXXVII, art. VII, p. 370.

⁵⁷ *Constituțiile Aprobate ale Transilvaniei (1653)*, ed. Alexandru Herlea, Valeriu Șotropa, Cluj-Napoca, 1995, Titlul 16, art. I, p. 161-162.

Pe finalul domniei principelui Bethlen se poate sesiza renunțarea treptată la recrutarea directă a iobagilor la oaste după numărul de porți fiscale. Ridicarea milițiilor comitatense a devenit, în deceniile ce au urmat, o raritate. Principii au încetat să mai solicite Stărilor țării, an de an, organizarea de contingente militare locale, recrutate din rândul populației neprivilegiate, preferând să ceară în schimb sume de bani pentru întreținerea trupelor de mercenari. În primăvara anului 1629 Stările reunite la Alba Iulia au acceptat să plătească, o dată pe an, o sumă de 5 florini după fiecare poartă fiscală pentru întreținerea mercenarilor din slujba principelui⁵⁸. Pușcașii pedestri autohtoni, recrutați din cuprinsul comitatelor, încep să fie înlocuiți în această perioadă de pedestrii germani, semnalați chiar de aceeași Dietă pentru abuzurile pe care le comiteau ocazional pe domeniile nobililor⁵⁹. Soldele acestor mercenari străini erau acoperite, cel puțin parțial, din contribuția amintită mai sus. Acești pedestri germani au început să fie o prezență obișnuită în oștile principatului, mai ales după expedițiile principelui Gabriel Bethlen în cadrul Războiului de 30 de Ani. În memoriile sale Ioan Kemény, viitorul principe al Transilvaniei, participant direct la cea de a treia campanie a lui Gabriel Bethlen împotriva Habsburgilor, povestea că avangarda oștirii princiare condusă de căpitanul Ioan Horváth a încercuit în apropiere de Tîrnavia un detașament de infanteriști nemți, înarmați cu muschete. În cele din urmă aceștia s-au predat, iar Bethlen i-a luat pe cei mai mulți dintre ei în leafă, inaugurând astfel obiceiul principilor transilvăneni de a ține pedestrii germani. Un regiment de infanteriști nemți, printre care se numărau și acești prizonieri, au fost cantonați la Vințul de Jos alături de populația anabaptistă adusă tot în urma acestei campanii din teritoriile imperiale⁶⁰.

Gheorghe Rákoczi I, noul principe ales de Stările ardeleni după insuccesul domniei principesei Ecaterina, solicita nobilimii să țină pregătiți câte un călăreț și câte un pedestru de fiecare poartă fiscală, în cazul în care țara ar fi amenințată de forțe externe. Ridicarea acestei oștiri nu se făcea decât în ultimă instanță, dacă oastea personală a principelui și haiducii din comitatele de margine nu erau suficienți⁶¹.

⁵⁸ *MCRT*, VIII, 1882, doc. XLIII, p. 495.

⁵⁹ *Ibidem*, art. XXVIII, p. 426.

⁶⁰ Ioan Kemény, *Memorii 1607-1662*, Cluj Napoca, 2002, p. 49-50.

⁶¹ *MCRT*, IX, 1883, doc. VII, p. 273-274.

În vara anului 1635 a fost reconfirmată obligația de a plăti o contribuție pecuniară în locul recrutării directe de pedestrii după numărul de porți fiscale⁶². Alte surse demonstrează că cele două variante, contribuția pecuniară și recrutarea directă, funcționau în paralel. La 1643 congregația nobiliară a comitatului Maramureș a hotărât trimiterea trupelor cu care erau obligați față de principe, în urma înțelegerii survenite cu Gheorghe Rákóczi I în 1636. Aceste trupe însumau 150 de pedestrași și 50 de călăreți⁶³.

Constituțiile Aprobate acordă o importanță mare contingentelor recrutate de pe moșiile nobiliare în steagurile comitatelor. La această obligație erau supuși și nobilii care aveau posesiuni în Transilvania, dar își aveau reședința în altă țară. Deși acestora nu li se cerea o participare personală la oaste, erau datori să dea oameni în oastea comitatului, în funcție de mărimea moșiei pe care o posedau⁶⁴. Nobilii ce locuiau în orașe suportau sarcinile publice asemenea orașenilor, nefiind obligați să participe personal la oaste. Pentru moșiile ce le stăpâneau în afara orașului erau obligați să dea de două ori mai mulți ostași în steagurile comitatelor decât ceilalți nobili⁶⁵. Pentru nobilii ce își aveau reședințele în cuprinsul comitatelor rata conscripției militare era stabilit în felul următor: marea nobilime ce avea în posesiune mai mult de 3 porți fiscale furniza 1 călăreț la fiecare 3 porți, 10 nobili ecleziastici înarmau împreună 1 călăreț mercenar, 8 nobili ce aveau mai puțin de o jumătate de poartă înarmau 1 călăreț, iar 6 nobili ce aveau o jumătate de poartă dădeau 1 călăreț. Pedestrii erau recrutați câte unul la fiecare 2 porți fiscale⁶⁶. Astfel nobilii ce erau scutiți din diverse motive de participarea personală la oaste suportau o rată de conscripție militară mai ridicată pe domeniile lor. Călăreții ridicați de pe domeniile nobiliare purtau ca semn distinctiv o lance cu drapelul nobilului de care aparțineau⁶⁷.

Referirile la organizarea oștirii portale, după emiterea Constituțiilor Aprobate, lipsesc din articolele adunărilor de Stări întrunite în anii ce au urmat. Unul dintre motive poate fi faptul că atât principele cât și Stările au considerat

⁶² *Ibidem*, doc. XXVI, art. XVI, p. 420.

⁶³ Ionuț Costea, *Solam virtutem et nomen bonum. Nobilitate, Etnie, Regionalism în Transilvania Princiară*, Cluj-Napoca, 2005, p. 164.

⁶⁴ *Constituțiile Aprobate*, Titlul 19, art. X, p. 121.

⁶⁵ *Ibidem*, art. XI, p. 121.

⁶⁶ *Ibidem*, art. XII, p. 122.

⁶⁷ *Ibidem*, Titlul 20, art. I, p. 124.

problema armatei de conscripție rezolvată prin prevederile detaliate stipulate în culegerea de legi publicată în 1653. Pe de altă parte oastea de infanterie era tot mai frecvent alcătuită din mercenari străini sau haiduci, experți în utilizarea armelor de foc, fapt ce diminuea importanța contingentelor de pușcași pedestri ridicați din rândurile iobagilor.

THE *MILITIA PORTALIS* IN PRINCIPALITY OF TRANSYLVANIA (1542-1653)

Abstract

Sigismund of Luxemburg was the first Hungarian king to establish, in the late Fourteenth Century, a particular form of military conscription in Hungary known as the *militia portalis*. This innovation in the field of military organization was meant to increase the defensive potential of the Hungarian kingdom in front of the Turkish menace. The military conscriptions, meaning in practice a proportional recruitment of peasant-soldiers from the estates of the nobility, had the purpose to compensate for the inadequacy of the older military structures in the kingdom.

The Transylvanian principality (1541-1591) inherited this military structure, ensuring thus the survival of a small country with strong neighbors such as the Ottoman Empire or the Habsburgs. In the second half of the Sixteenth century the *militia portalis* consisted mainly of peasant-soldiers recruited from noble estates. The other privileged nations of the country, the Saxons and the inhabitants of the *Terra Siculorum*, were rarely contributing to the organization of this army. This was also the case for the princely estates. In its early stages the conscription army consisted mainly of cavalry detachments, but as the fire arms began to play an important role in the outcome of battles, infantry units, equipped mainly with fire weapons, were also recruited. The criteria for the recruitment of the *militia portalis* was the number of serfs or the number of fiscal *portas* (a fiscal unit consisting mainly of two serf families). The rate of conscription varied largely during the existence of the Transylvanian principality, from 1 soldier for each *porta fiscalis* during the

reign of Gabriel Bethlen to 1 soldier for 100 serfs during the short reign of Andrei Báthory. In the Seventeenth century the conscription army entered a period of decline as peasant-soldiers war often replaced by professional mercenaries, sometimes of foreign origins.

ZWISCHEN SPRACHEN UND KULTUREN: DIE SÄCHSISCHE NATION IM NACHREFORMATORISCHEN KLAUSENBURG (16.-17.Jh). ÜBERLEGUNGEN ZUR VORMODERNEN NATIONALEN IDENTITÄT

*Edit Szegedi**

Schlüsselwörter: Nation, Mehrsprachigkeit, Antitrinitarismus, vormodern
Cuvinte cheie: națiune, multilingvism, antitrinitarianism, premodern

Die sächsische Nation im nachreformatorischen Klausenburg gehört zu den wenig erforschten Themen der Geschichtsschreibung¹. Das geringe Interesse läßt sich auf mehrere Gründe zurückführen. Zum einen gibt es zwar ein traditionsmäßig großes Interesse an der Geschichte des Antitrinitarismus, zumnidest bis zum Tod von Franz Davidis, ohne aber die gleiche Begeisterung für das nachreformatorische Klausenburg zu teilen. Zum anderen hält sich ein Vorurteil am Leben, daß jegliche Erforschung der sächsischen Nation in Klausenburg nach der Durchsetzung des Antitrinitarismus, also nach 1568, unmöglich weil unnötig macht, nämlich, daß mit der Annahme des Antitrinitarismus die sächsische Nation in sehr kurzer Zeit sich assimiliert habe

* Universitatea Babeş-Bolyai Cluj-Napoca, Facultatea de Studii Europene, e-mail: edit1543@yahoo.com.

¹ Einer der wenigen Forscher, die sich mit diesem Thema, allerdings unter den Einschränkungen des kommunistischen Regimes, auseinandergesetzt hat, war Paul Binder. In seinem Buch *Közös múltunk. Románok, magyarok, németek és délszlávok feudalizmus kori falusi és városi együttéléséről* (Unsere gemeinsame Vergangenheit. Das dörfliche und städtische Zusammenleben von Rumänen, Ungarn, Deutsche und Südslawen im Zeitalter des Feudalismus), Bukarest, 1982, widmet er ein konsistentes Kapitel der städtischen und kirchlichen Verwaltung von Klausenburg und veröffentlicht auch die Liste der Ratsmitglieder und Würdenträger der Stadt. Meinen Aufsatz *Sächsische Identität im Klausenburg des 16. und 17. Jahrhunderts*, in *Zeitschrift für Siebenbürgische Landeskunde*, 22, 1999, s. 14-21, betrachte ich als Pilotprojekt für spätere Forschungen, da ich im Wesentlichen die gängigen Thesen der ungarischen und sächsischen Geschichtsschreibung hinterfragt habe.

und aus der Geschichte der Stadt verschwunden sei. Der Begriff „sächsische Nation“ beziehe sich demnach auf eine juristisch-politische Fiktion ohne sprachlich-ethnische Konsistenz.

Es ist tatsächlich so, daß die sächsische Nation in Klausenburg sich gewandelt hatte und daß sie geradezu exemplarisch den Unterschied zwischen der vormodernen „natio“ und der modernen Nation illustriert. Eben weil es um die vormoderne Nation geht, muß sich die Fragestellung von den Kategorien des 19. Jhs lösen. D.h., daß die Frage der Assimilation, sollte sie überhaupt gestellt werden, anders lauten muß, als im Zeitalter des Nationalismus.

Aus diesem Grund ist die vorliegende Arbeit ein Versuch, das Vormoderne und für das 19. Jhs schwer Verständliche an der sächsischen Nation in Klausenburg herauszuarbeiten und zugleich diese Gemeinschaft als paradigmatisch und nicht als einen Sonderfall zu betrachten. Anders gewendet: die sächsische Nation im nachreformatorischen Klausenburg kann als Ausgangspunkt für einen neuen Forschungsansatz und eine neue Forschungsperspektive in der Untersuchung der vormodernen Kollektividentitäten, auch jene der Siebenbürger Sachsen, dienen. Um den Rahmen der Arbeit nicht zu sprengen, wird allerdings auf einen breiteren außersiebenbürgischen Rahmen verzichtet, so daß sich der Vergleich auf die innersiebenbürgischen Zustände beschränkt. Diese Einschränkung soll nur das Ausufern des Themas verhindern und die Rolle als Ausgangspunkt betonen.

Das vormoderne Klausenburg stellte eine einzigartige Erscheinung in der siebenbürgischen Städtelandschaft dar. Diese Behauptung kann durch die juristisch-politische Sonderstellung belegt werden². Nicht das Nebeneinander zweier Ethnien und vormodernen Nationen ist das Besondere an Klausenburg, sondern der rechtliche Stand der Stadt, ihre Zugehörigkeit bzw. Nichtzugehörigkeit zu einem Städtebund und vor allem die Verteilung der Macht.

Am Vorabend der Reformation war Klausenburg eine königliche Freistadt, die sich aus der Bevormundung von Bistritz und später Hermannstadt gelöst hatte³. Ihre Verwaltung funktionierte aufgrund des Ofener Stadtrechtes, sowohl was die Zusammensetzung des Rates: “Tandem vero singulis annis,

² Rüz-Fogarasi Enikő, *Privilegiile și îndatoririle orașelor din Transilvania voivodală*, Cluj-Napoca, 2003, S. 100, 111, 160, 214.

³ *Ebenda*, S. 100, 214.

et temporibus perpetuis pro tempore constitutionis, et praefectionis Judicis, et Juratorum Centum personae fide dignae, et bonae famae, quarum quinquaginta Hungari, et totidem Saxones eligantur, eademque personae electae uno anno Hungarum, alio vero Saxonem pro Iudice, ex Hungaris etiam sex personas, ex Saxonibus totidem personas bene meritas pro eorum Juratis concorditer sine aliquo rumore, et periculo personarum eligere”⁴ als auch die Richterwahl betrifft: „Vt a modo deinceps in eleccione huiusmodi Judicum et Juratorum Ciuium aliarumque personarum. curam ipsius Ciuitatis nostre gerencium. Omnia illa iura consuetudinem et modus quibus Ciuiutas nostra Budensis Vtitur, tenere et obseruare, hysque in perpetuum Vti et frui.“⁵

Das Prinzip der Alternanz und Parität bezog sich aber ausschließlich auf die Stadtverwaltung, nicht aber auf die Besetzung des Stadtpfarramtes, das ausschließlich der sächsischen Nation gehörte. Der letzte Stadtpfarrer, der aufgrund dieses Privilegs gewählt wurde, war Franz Davidis (bekannt vor allem als Dávid Ferenc). Diese Lage änderte sich 1568, als infolge der Auseinandersetzung zwischen den beiden Nationen die Union von 1458 durch einen königlichen Beschluß ergänzt wurde: „pro evitandis in posterum dissensionibus, hanc rectificationem in omnibus infrascriptis inter partes praedictas perpetuo duraturam, ex judiciaria deliberatione nostra constitutimus, decrevimus, et pronuntiavimus: I. Primum quidem, ubi de electione Plebanorum, et Templo majori, ac principali agitur, etsi in Litteris praescriptis privilegalibus super unione, et aequali dominio confectis, electio Plebanorum, et templum praedictum non specificantur, tamen cum eadem Litterae unionem, et aequale dominium inter partes praedictas observandum in se contineant [...] ut Plebanus de communi eorum libera eligatur voluntate, quod his verbis descriptum habetur: [...] iudicavimus, cum toti Communitati concessa electio et Hungaros, et Saxones aequaliter in electionis dominium includat, [...] et in electione Plebanorum pro unione commune suffragium, et aequale dominium inter partes praedictas observetur, et quidem certo modo, et ordine statuimus: ut Plebanatum Colosváriensem in praesentiarum, vita comite modernus Plebanus Franciscus Davidis in natione Saxonica habeat, qui, si e

⁴ Jakab Elek, *Oklevéltár Kolozsvár története második és harmadik kötetéhez* (Urkundenbuch zum zweiten und dritten Band der Geschichte von Klausenburg), Budapest, 1888, S. 80-88

⁵ Ders, *Oklevéltár Kolozsvár története első kötetéhez* (Urkundenbuch zum ersten Band der Geschichte von Klausenburg), Buda, 1870, Dok. Nr. CLXXII, S. 275.

viris recesserit, vel forte sponte Plebanatu ipse ce-dere voluerit, in locum ejus Plebanus Hungarus de communi partis utriusque praedictae electione succedat, ut sic alternatim Plebanorum successio fiat. Plebano Hungaro mortuo, vel Plebanatum resignante, succedat Saxo, Saxoni Hungarus. Similiter rectores, sive Magistri Scholae Hungarus Lectorem Saxonum, saxo vero Hungarum. Cujus quidem templi totale dominium eo anno, quo Judex Hungarus in ipsa Civitate Colosvár constitutus fuerit, ipsi Cives Hungari soli habeant, et universas ceremonias, contiones, cultusque divinos in eodem Templo ipso principali, seu parochiali omnino abstinebunt [...] Sic dum e natione Saxonica Judex constituentur, eo anno totale dominium ejus templi principalis erit apud solos Saxones”⁶. Die Prinzipien der Stadtverwaltung wurden somit auf die Besetzung des Stadtpfarramtes, die Verwaltung der Kirche und Schule ausgedehnt, wobei die Kirche der Stadtverwaltung untergeordnet wurde: der jährliche wechselnde Sprachgebrauch in der Stadtpfarrkirche (Michaelskirche) wurde von der nationalen Zugehörigkeit des Stadtrichters bestimmt und nicht von jener des Stadtpfarrers.

Die sächsische Nation hat ihr letztes Monopol verloren, was den Anschein erweckt, daß sie nach 1568 zwar politisch noch aktiv ist, doch im Grunde genommen hat sie ihre Glanzzeit hinter sich. Mehr noch, sie verschwindet von der Bildfläche und Klausenburg verwandelt sich nach der Reformation in eine ungarische Stadt.

Aus der Perspektive des 19. Jhs mag das stimmen. Die nationale und nationalstaatliche Sicht tat sich allerdings schwer, jene Identitäten wahrzunehmen, die den strengen Kategorien ethnisch-nationaler Zugehörigkeit widerstrebten. Die Klausenburger Sachsen lebten im 16.-17. Jh zwischen und in zwei Sprachen und Kulturen. Sie verwendeten Ungarisch als Sprache der sozialen Kommunikation und Deutsch als Sprache des Glaubens und der Religion. So haben wir im nachreformatorischen Klausenburg Memorialistik, von Sachsen in ungarischer Sprache verfaßt, sowie religiöse Literatur in Deutsch sowie Belege dafür, daß Deutsch bzw. ein siebenbürgisch-sächsischer

⁶ *Erzählung*, Wie sich die Hungarische Nation wieder die Saxische Nation in Clausenburg empöret, und sie durch Anschläge, Rath, Praktik, und Hilf Michaelis Cziaki Cantzlers, und andrer bissiger, und gehässiger Ungar in Hooff und Ihr altes Freythumb der Hauptkirchen, und Pfarr gebracht hat. 1568 (weiterhin: *Erzählung*), in Joseph Kemény (Hg.), *Deutsche Fundgruben der Geschichte Siebenbürgens*, I, Klausenburg, 1838, S. 82-83

Dialekt als Predigtsprachen dienten. Mehr noch, es gibt zumindest ein Beleg für die Zweisprachigkeit der Stadt im 17. Jh: die Schilderung der Wahl und Einsetzung des Stadtpfarrers Valentin Radecius am 15. März 1622⁷.

Im Weiteren werden zwei Fälle untersucht; im ersten Fall wird die Komplexität der vormodernen Klausenburger Identität illustriert sowie das Unverständnis des 19. Jhs für diese Art von Identität erklärt, während im zweiten Fall anhand der Pfarrerswahl vom 15. März 1622 nicht allein das Überleben der Zweisprachigkeit belegt, sondern auch ihre Funktionsweise dargestellt wird.

Im ersten Fall geht es um den Klausenburger Reformator Franz Davidis, vor allem unter der ungarischen Namensform Dávid Ferenc bekannt. Sein eigentlicher Name war Franz Hertel, Sohn des David Hertel. Seine Biographie stand wie auch jene seines Mitstreiters Kaspar Helth (Heltai Gáspár) im Widerstreit der Historiographien und Ideologien⁸. Die Wende trat mit dem Text des Antitrinitarismusforschers Antal Pirnát aus den 1970-ern ein, der zwar Manuskript geblieben ist⁹, aber dessen Erkenntnisse von Professor Mihály Balázs aufgenommen und weitergeführt wurden¹⁰. Parallel zur Erkenntnisbildung in Szeged entstanden meine ersten Arbeiten zu diesem Thema¹¹, deren Thesen teilweise von Professor Balázs übernommen und

⁷ Serviciul Județean Cluj al Arhivelor Naționale, Fond Primăria Municipiului Cluj-Napoca, *Protocoloalele adunărilor generale*, Mikrofilm, Sign. 14-1-85-145 (1585-1605; 1605-1670), Ratsprotokoll, 15.03.1622, Bl.353 (în continuare SJCAN).

⁸ Jakab Elek, *Kolozsvár története* (Die Geschichte von Klausenburg) (II), Budapest, 1888, S. 293 ff; Rudolf Schuller, *Aus der Vergangenheit Klausenburgs*, Cluj-Klausenburg, 1925, S. 69-74; Székely Erzsébet, *Heltai Gáspár*, in *Heltai Gáspár válogatott munkái* (Ausgewählte Werke von Heltai Gáspár), Bukares, 1957, S. 11-12, 17-19; Bernád Ágoston, *Fordulópont* (Wendepunkt), in *Heltai Gáspár válogatott művei* (Heltai Gáspárs ausgewählte Werke), Kolozsvár-Napoca, 1979, S. 11, 14, 17.

⁹ Eine Kopie dieses Typoskriptes Textes habe ich freundlicherweise von Herrn Professor Mihály Balázs, Literaturhistoriker und Antitrinitarismusspezialist an der Universität Szeged, erhalten. Im weiteren wird das Manuskript als Pirnát, *Typoskript* zitiert.

¹⁰ Dávid Ferenc életútja, in *A reneszánsz Kolozsvár* (Das Renaissance-Klausenburg), Kolozsvár, 2008, S. 176-209.

¹¹ *Die Reformation in Klausenburg*, in Ulrich A. Wien, Krista, Zach (Hg.), *Humanismus in Ungarn und Siebenbürgen. Politik, Religion und Kunst im 16. Jahrhundert*, (Siebenbürgisches Archiv, Band 37; Veröffentlichungen des Instituts für Deutsche Kultur und Geschichte Südosteuropas, Band 93), Köln Weimar Wien, 2004, S. 77-88; *Identitatea*

durch Übersetzungen auch den unitarischen Theologen zugänglich gemacht wurden¹².

Was macht aber die Biographie von Franz Davidis zum Problemfall? Zunächst einige Aspekte der Persönlichkeit von Franz Davidis: er gehörte der sächsischen Nation an und war Stadtpfarrer von Klausenburg dank des oben erwähnten Privilegs; gleichzeitig war er Bischof der ungarischen Kirche Siebenbürgens¹³; als Stadtpfarrer von Klausenburg predigte er Sächsisch/Deutsch, schrieb aber hingegen auf lateinisch und ungarisch; als Hofprediger in Weißenburg predigte er Ungarisch. Hinzu kommen Elemente einer modernen Hagiographie, wie die Predigt auf einem Stein nach seiner Heimkehr von dem Religionsgespräch aus Weißenburg (1568), die die Klausenburger zum Antitrinitarismus bekehrt hätte¹⁴. Nicht zuletzt wurden die für das 16. Jh nicht ungewöhnlichen weißen Flecken seiner Biographie¹⁵ nach der Phantasie der Nachgeborenen ergänzt.

In der zweiten Hälfte des 19. Jhs wurden diese Aspekte zu Störfaktoren, denn sie widersprachen einem Geschichtsbild, das sich in Europa durchsetzte und bis heute, trotz der Erfahrungen des 20. Jhs, nicht ganz überwunden ist: Grundbedingung und Ausdruck des Fortschritts ist die kulturelle-sprachlich homogene Nation, die in einem womöglich zentralistischen Einheitsstaat lebt. Auf lokaler Ebene bedeutete es, daß die Entwicklung von Klausenburg zu einer modernen Stadt nur durch den Übergang von der ethnisch gemischten, zweisprachigen und bikulturellen vormodernen Stadt zur ethnisch, sprachlich und kulturell homogenen Stadt der Neuzeit möglich sei. Am besten illustriert

Clujului premodern între confesional, etnic și politic (Die Identität von Klausenburg zwischen konfessionell, ethnisch und politisch), in Edit Szegedi, *Identități premoderne în Transilvania*, Cluj-Napoca, 2002, S. 63-121.

¹² Durch den Anschluß des siebenbürgischen Unitarismus an die liberale Theologie des anglo-amerikanischen Raumes um die Mitte des 19. Jhs orientierte sich die Unitarische Kirche Siebenbürgens fast ausschließlich an den englischsprachigen Raum und pflegte die Anglophonie, was sie allerdings vom Rest der protestantischen theologischen Welt, deren lingua franca Deutsch bzw. Deutsch und Englisch ist, isolierte.

¹³ Ludwig Binder, *Grundlagen und Formen der Toleranz in Siebenbürgen bis zur Mitte des 17. Jahrhunderts* (Siebenbürgisches Archiv, III. Folge, Band 11), Köln Wien, 1976, S. 41, S. 79; Balázs, *Dávid Ferenc*, S. 186-187.

¹⁴ Balázs, *Dávid Ferenc*, S. 198.

¹⁵ Man weiß z.B. nichts über seine Mutter oder seine erste Frau, Pirnát, *Typoskript*, S. 60, 62.

das die bis heute einzige brauchbare Synthese zur Geschichte von Klausenburg, die in drei Bänden und zwei Ergänzungsbänden erschienene *Kolozsvár története* von Jakab Elek¹⁶. Die später erschienenen Werke zur Geschichte von Klausenburg beziehen sich auf dieses Buch, dessen Thesen zur Reformation in Klausenburg und deren Folgen für die ethnisch-kulturelle Verschiebung zugunsten des ungarischen Elements kritiklos übernommen wurden.

Jakab Eleks klassische Geschichte Klausenburgs stilisiert die beiden Reformatoren der Stadt, Kaspar Helth und Franz Davidis, zu Wegbereitern des ungarischen Klausenburgs, während die antitrinitarische Wende der Klausenburger Stadtreformation als die entscheidende Station auf diesem Weg gepriesen wird¹⁷. Helth und Davidis wurden zu Ungarn, weil sie den Weg zum Fortschritt erkannten – diese These der nationalliberalen Geschichtsinterpretation wurde in das marxistische Geschichtsbild hinübergerettet und lebt auch heute noch weiter. Nun haben Antal Pirnát wie auch Mihály Balázs bewiesen, wie Jakab Elek einerseits Daten manipuliert hat, andererseits nach Gutdünken Fakten erfunden hat, um die Biographie und die Persönlichkeit von Franz Davidis den Ansprüchen des *nation-building* anzupassen¹⁸.

Den beiden letztgenannten ungarischen Historikern geht es allein um die Wiederherstellung historischer Tatsachen. Aus der Perspektive ihrer eigentlichen Anliegen – die Erforschung des antitrinitarischen Denkens in Siebenbürgen in seiner Vielfalt und Komplexität sowie im internationalen Kontext der religiösen Dissidenz in Ostmitteleuropa, vor allem Polen – ist die nationale Zugehörigkeit von Davidis von beschränkter Relevanz. Für die wissenschaftliche Rekonstruktion des Lebenswegs von Davidis hingegen ist die Kenntnis seiner nationalen Identität – im vormodernen Sinn – grundlegend.

Der Lebensweg von Franz Davidis war eng mit der sächsischen Nation in Klausenburg verbunden. Anders als Helth, der erst als Erwachsener Ungarisch lernte, wuchs Davidis zweisprachig auf, nicht weil er aus einer zweisprachigen Familie stammte – seine ungarische Mutter ist eine späte Erfindung –, sondern weil Zweisprachigkeit zum Alltag Klausenburgs gehörte¹⁹. Auch seine

¹⁶ Vgl. Anm. 4.

¹⁷ Jakab Elek, *Kolozsvár története*, II, S. 52-181, besonders 174-178.

¹⁸ Pirnát, *Typoskript*, S. 53, 90; Balázs, *Dávid Ferenc*, S. 197 ff.

¹⁹ Pirnát, *Typoskript*, S. 57 ff; Balázs, *Dávid Ferenc*, S. 176 f.

Nachkommen gehörten der sächsischen Nation an²⁰. Sein Schwiegersohn Lukas Trausner, der zum Katholizismus konvertierte, blieb weiterhin Mitglied der sächsischen Nation²¹. Nun gehörte es eben zu den Gepflogenheiten jener Zeit, nicht nur im zweisprachigen Klausenburg, daß Namen in verschiedener Form erscheinen. Ein und derselbe Name konnte in deutscher oder ungarischer Variante geschrieben werden²². Die Verwendung der einen oder anderen Variante beweist keinen Übergang zu einer anderen Nation, nicht einmal eine Schwankung zwischen den beiden nationalen Identitäten.

Daß die Klausenburger Reformation und ihre antitrinitarische Wende nachträglich für moderne nationale und politische Zwecke nicht instrumentalisiert werden kann, beweisen die Ereignisse des Jahres 1568, vornehmlich der Konflikt um die Stadtpfarrkirche, in deren Verlauf Franz Davidis eine bedeutende Rolle spielte. Der Konflikt zwischen den beiden Nationen vornehmlich um Besitz und Verwaltung der Stadtpfarrkirche war ein Krieg der Erklärungen und Eingaben. Die ungarische Nation beschwerte sich wegen ihrer Benachteiligung in Klausenburg, die sächsische beklagte sich ihrerseits über die Mißbräuche der ungarischen Nation²³. Die ungarische Nation forderte, daß die Bestimmungen der Union von 1458 auch auf die Besetzung und Verwaltung der Stadtpfarrkirche ausgedehnt werde, da sie

²⁰ Pirnát, *Typoskript*, S. 62.

²¹ "Erat Lucas Trausnerus ejusdem urbis ciuis, fidus ab initio Germanarum partium assertor, origine Saxo", *Szamosközy István történeti maradványai 1566-1603*, kiadta Szilágyi Sándor. Harmadik kötet 1603, in *Monumenta Hungariae Historica. Magyar Történelmi Emlékek*. Második osztály. Irók. Huszonkilencedik kötet (Historische Fragmente von Szamosközy István 1566-1603, herausgegeben von Szilágyi Sándor. Dritter Band In: *Monumenta Hungariae Historica. Ungarische Geschichtsdenkmäler*. Zweite Klasse. Schriftsteller. Band 29), Budapest, 1877, S. 90.

²² Davidis' Schwiegervater erscheint unter dem Namen Barát, sein Sohn hingegen unter dem Namen Münch, Balázs, *Dávid Ferenc*, S. 177; Eine Namensliste der unitarischen Bürger aus 1697 enthält – bei aller Vorsicht in Sachen Namensanalyse – auch sächsisch klingende Namen wie Schirmer, Linczig, Hertel, Kénosi Tözsér János – Uzoni Fosztó István, *Az Erdélyi Unitárius Egyház Története II* (Geschichte der unitarischen Kirche in Siebenbürgen) (Az Erdélyi Unitárius Egyház Gyűjtőlevéltárának és Nagykönyvtárának kiadványai 4/2), Kolozsvár, 2009, S. 291-296. Die ungarisch klingenden Namen sind kein Indiz für eine ethnische Zugehörigkeit, weil Namen oft ins Ungarische übertragen wurden.

²³ *Erzählung*, S. 88-149; *Eingabe der ungarischen Nation*, S. 95-105; *Antwort der sächsischen Nation*, S. 106-125; *Entgegnung der ungarischen Nation*, S. 125-135; *Entgegnung der sächsischen Nation*, S. 136-148.

ursprünglich auch Nutznießerin der Kirche gewesen sei, d.h. sie habe auch das Recht auf Pfarrerswahl und Predigt in ungarischer Sprache gehabt²⁴. In ihrer Eingabe fordert sie die Absetzung des Stadtpfarrers (Plebans) der sächsischen Nation ab²⁵, der damals Franz Davidis war.

Franz Davidis, als einer der führenden Vertreter der sächsischen Nation in Klausenburg, verteidigte den sächsischen Standpunkt, indem darauf hinwies, daß in der Stadtpfarrkirche niemals Ungarisch gepredigt worden sei²⁶. Ohne

²⁴ *et in personis ipsorum, caeterumque ipsorum universorum Civium Hungarorum Colosváriensium, contra annotatos vives, et hospites Saxones ejusdem Civitatis Colosvár gravi ex postulatione proposuerunt coram nobis in hunc modum: quomodo ipsos iidem Saxones praedicti contra Unionem, et aequale dominium omnium rerum administrandarum, quod aequaliter inter utramque partem pro tenore Literarum privilegialium [...] dominio maioris principalis, seu Parochialis templi in dicta Civitate Colosvár fundati, et constructi, item suffragio electionis Plebanorum pro tempore ibidem constituendorum exclusissent, per hosque majus dominium sibi ipsis contra unionem, et aequale dominium in rebus Rei publicae usurpavissent in derogamen jurium eorundem Civium nationis Hungaricae manifestum, postulantes iidem Cives Hungari praedicti a nobis et in electione Plebanorum perinde ex natione Hungarica, et Saxonica fienda, et Templo praedicto principali, praeterea in eligendis Centumviris, duodecimque juratis Civibus, ac Judicibus, nec non Scholae Rectoribus, Magistris Xenodochiorum, Vitricorum Ecclesiae, item asservandis portis, et emolumentorum publicorum perceptione, ac aliis etiam in rebus administratione, ac aliis dominium ipsis legitime restitui et rectificari, in Erzählung, S. 73-74*

²⁵ *Das Pfarr Ampt hat ihr auch nur vor euch, und vor ihr Geschlecht allein behalten, und auch lassen vernehmen den Hungern zum Hofe, dass die gesitlichen Ampter die Ungern nicht angehören [...] Denn in der Stad ist zu den geistlichen Sachen der Pfarr das haupt, und hat auch das groste Einkommen, welches eine Nation ihr alein zueignen nicht vermag, sonder muss von beyder Seiten verwaltet werden. Ja vielmehr (cum protestatione) sey es gered, auff dass es nicht wieder unser Privilegien sey, allein pro majore veritatis explicatione könnten wir sagen, dass dieses Ampt vielmehr den Ungern zugehörig [...], in Erzählung, S. 98-99; Balázs Mihály, *Az erdélyi antitrinitarizmus az 1560-as évek végén*, Budapest 1988 (Der siebenbürgische Antitrinitarismus am Ende der 1560-er Jahre), S. 213; Pirnát, *Typoskript*, S. 84-85.*

²⁶ *E contra Honorabilis Franciscus Davidis Plebanus, et alter Antonius Henrich, Cives, et Hospites Saxones Colosvárienses nominibus, et in personis ipsorum, caeterumque universorum Civium Saxonum Colosvariensium ad hanc propositionem praefatorum Civium Nationis Hungaricae responderunt, et in eligendis Plebanis, et Templi praedicti dominio praescriptionem currisse, dominiumque eorum penes Saxones stetisse, adjuncta huiusmodi allegatione: quod licet tempore Catholicae Religionis in audiendarum missarum ceremoniis, baptismandis infantibus, nubentium conjunctionibus, et mortuorum contumulationibus aequale dominium Hungari cum Saxonibus in templo ipso principali, seu parochiali habuerint, tamen*

die Interpretationen des nationalen Zeitalters im Hinterkopf würde uns die Haltung von Davidis nicht ungewohnt erscheinen, es sei denn, wir suchten die Inkonsequenz seiner Haltung andernorts, nämlich im Auseinandergehen zwischen theologischer Radikalität und konservativer politischer Haltung.

Erst die Deutung der Reformation als Wegmarke der Nationswerdung hat das Verständnis für den an sich einfachen Sachverhalt genommen: Davidis verteidigte ein sächsisches Privileg, weil er Mitglied der sächsischen Nation war und dank dieses Privilegs in das Amt des Stadtpfarrers gewählt wurde. Für die national engagierte Historiographie, die vom Endergebnis her dachte, war es einfach unvorstellbar, daß die inzwischen ungarisch gewordene Konfession in ihren Ursprüngen keine „ungarische Angelegenheit“ war. Sie war auch keine „sächsische Angelegenheit“, sondern eine siebenbürgische, die im zweisprachigen Klausenburg ihre Entfaltung erlebte. Weil aus der Sicht des 19. Jhs die Durchsetzung des Antitrinitarismus als Sieg des ungarischen Elements betrachtet wurde, mußte der Lebensweg von Davidis korrigiert werden. Er mußte als Verkündiger der ungarischer Konfession des Antitrinitarismus/Unitarismus²⁷ erscheinen, der die ungarische Nation für seine Ideen begeistert und dann mit Hilfe der Stadtobrigkeit die sächsische Nation zur Konversion zwingt²⁸. Der Konflikt von 1568 zeigte aber, daß der Antitrinitarismus keine ethnische Färbung hatte und daß Davidis in den Reihen der ungarischen Nation nicht beliebt war. Davidis erscheint im Bericht über den Konflikt als Stadtpfarrer der Sachsen²⁹. Der ungarische Angriff gegen Davidis hatte allerdings auch einen sehr praktischen Grund, der nicht in seiner nationalen Zugehörigkeit lag, sondern in seiner Abwesenheit aus Klausenburg. Die Stadt bezahlte also einen Pleban, der gar nicht mehr in der Stadt diente. Davidis war nämlich zur Zeit des Konflikts (der als solcher in Weißenburg verlief) Hofprediger in Weißenburg³⁰, predigte also auf ungarisch.

Somit kann der Konflikt von 1568 als nationaler bezeichnet werden, aber eben in einem vormodernen Sinn. Es ging um den Streit zwischen zwei Ständen, die in Klausenburg verschiedene Sprachen verwendeten. Die

nunquam in eodem templo lingua Hungarica concionatum fuisset, neque Plebanum unquam Hungaricus in eadem Civitate existisset, in *Erzählung*, S. 74

²⁷ Pirmát, *Typoskript*, S. 54.

²⁸ *Ebenda*, S. 88 ff; Balázs, *Dávid Ferenc*, S. 198

²⁹ *Erzählung*, S. 130; Balázs, *Dávid Ferenc*, S. 199.

³⁰ Balázs, *Dávid Ferenc*, S. 198.

Einführung einer neuen Gottesdienstsprache war Vorwand und Zeichen der Neuverteilung der Macht, aber so, daß die binationale, auf Parität und Alternanz beruhende Verfassung der Stadt vertieft wurde³¹. Nachträglich kann die Erweiterung der Union durch den königlichen Beschluß von 1568 als Meilenstein in der Magyarisierung der Stadt gedeutet werden. Aber selbst in dieser Interpretation kann nicht behauptet werden, daß Franz Davidis eine Rolle in diesem Prozeß gehabt hätte. Im Gegenteil. Davidis hat zusammen mit Kaspar Helth zu denen gehört, die diesen Prozeß gerne aufgehalten hätten. Die Verschiebung in der demographischen Entwicklung der Stadt hatte früher begonnen. Klausenburg hatte im 16. Jh kein sächsisches Hinterland mehr, so daß, selbst wenn die Stadt lutherisch geblieben wäre, das am Lauf der Dinge kaum etwas geändert hätte.

Betrachten wir aber den Prozeß aus der frühneuzeitlichen Perspektive und nicht aus der Sicht der nationalen Kämpfe des 19. Jhs, dann stellen wir fest, daß die sächsische Nation in Klausenburg im 17. Jh sein politisches Gewicht bewahrt hat³². Nur äußerte sich diese sächsische Identität anders als die Sachsen auf dem Königsboden oder in den Komitaten. In der Selbstdefinition der sächsischen Nation in Klausenburg erhielt das Politische den Vorrang, während die Sprache einen anderen Stellenwert erhielt. Die Klausenburger Sachsen war nicht nur zweisprachig, sondern praktizierten auch die Diglossie: Ungarisch wurde zur Sprache des Alltags, Deutsch zur Sprache von Glaube und Religion.

Daß die Zweisprachigkeit im 17. Jh noch durchaus funktionell war, beweist der bereits erwähnte Bericht aus den Ratsprotokollen der Stadt Klausenburg über die Einsetzung des Stadtpfarrers Valentin Radecius (?1550-1632).

Die Wahl und Amtseinführung von Radecius ist u.a. deshalb interessant, weil er von seiner Herkunft her Ausländer war. Radecius stammte aus Danzig,

³¹ Pirnát interpretiert den Beschluß als einen Kompromiß, der die Absicht der ungarischen Nation zur Ablösung der paritätischen, binationalen Stadtverwaltung der Stadt und die Absicht der sächsischen Nation zur Wahrung der sächsischen Privilegien, miteinander auszusöhnen versuchte, Pirnát, *Typoskript*, S. 83 ff.

³² Die Stadtverwaltung funktionierte im 17. Jh weiterhin auf dem Prinzip der nationalen Parität und Alternanz und selbst die Aufnahme der Reformierten in den Stadtrat geschah (1638, 1655), Jakab Elek, *Oklevéltár*, S. 331-332; Binder Pál, *Közös múltunk*, S. 207-210.

wurde aber in die sächsische Nation integriert³³. Bevor er zum Stadtpfarrer gewählt wurde, übte er schon das Amt des Bischofs aus³⁴, so daß er die beiden Ämter bis zu seinem Tod verwaltete. Er hat anscheinend nicht Ungarisch gelernt – er scheint zumindest kein Ungarisch gesprochen zu haben –, was ihn für die Visitationen untauglich machte. Die nach seinem Tod erlassene Bestimmung der Synode, daß die Bischöfe der unitarischen Kirche nur noch aus den Reihen der ungarischen Nation gewählt werden dürfen, wird in letzter Zeit uminterpretiert³⁵. Radecius hatte zwar seine Gemeinden nicht visitiert – was aber auch ganz andere, nämlich politische, Gründe hatte³⁶, verfaßte aber Richtlinien zur Visitation, wie auch eine Kirchenordnung, einen Katechismus, ein Gesangbuch und theologische Abhandlungen³⁷.

Am 15. März 1622 wurde also der Bischof der unitarischen Kirche, der wegen seiner hervorragenden Lateinkenntnisse auch vom Fürsten Gabriel Bethlen sehr geschätzt wurde, was umso bemerkenswerter ist, als Bethlen sich als Beschützer des Calvinismus betrachtete und Maßnahme gegen die Antitrinitarier einführte³⁸. Der Ablauf der Wahl und Amtseinführung erlaubt uns einen Einblick in die Art, wie Zweisprachigkeit in Klausenburg in der ersten Hälfte des 17. Jhs funktionierte:

- Gemäs des Inhaltes der Union [von 1568] sollte ein Pleban [Stadtpfarrer] aus den Reihen der sächsischen Nation gewählt werden
- Der Stadtpfarrer wurde vom Stadtrichter und dem Stadtrat von beiden Nationen gewählt

³³ „von der sächsischen Nation und deutschen Geschlechtes“, *Segesvári Bálint történeti feljegyzései* (Die historischen Aufzeichnungen von Segesvári Bálint), in *Kolozsvári emlékirók 1603-1720* (Klausenburger Memorialisten) hg. von Bálint József/Pataki József, Bukarest, 1990, S. 162.

³⁴ Keserü Gizella, *Az erdélyi unitárius egyház megkésett konfessionalizálódása és a lengyel testvérek a 17. század elején* (Die verspätete Konfessionalisierung der siebenbürgischen unitarischen Kirche und die Polnischen Brüder im 17. Jh), in „*Nem süllyed az emberiség!*“... *Album amicorum Szörényi László LX. születésnapjára* („Die Menschheit versinkt nicht!... Album amicorum zum 60. Geburtstag von Szörényi László), Budapest, 2007, S. 434ff

³⁵ *Ebenda*, S. 444.

³⁶ Der zweite Band der Geschichte der unitarischen Kirche von Kénosi-Uzoni versucht Radecius in dieser Hinsicht zu rehabilitieren, *Az Erdélyi Unitárius Egyház Története* II, S. 492.

³⁷ Kénosi-Uzoni, *a.a.O.*, S. 495-496.

³⁸ Keserü, *Az erdélyi unitárius egyház*, S. 434.

• Zum Bischof und nun gewählten Stadtpfarrer werden sechs Ratsälteste gesendet, um diesem die Wahl mitzuteilen; die Delegation besteht aus: Leorencz Filstich, Czanadi Janos, Zako András, Stephen Müntler, Nylas Gaspar, Tummes Lang

• Diese übertragen dem neuen Stadtpfarrer das Amt
 • Der neugewählte Stadtpfarrer begrüßt den Rat und der Richter, Matthes Raw antwortet

• Der Stadtpfarrer wird vom sächsischen Kirchenvater Lörincz Filstich auf sächsisch begrüßt, worauf der Pleban auf deutsch antwortet

• Danach geht der Stadtpfarrer, begleitet von vier Ratsherren und der Geistlichkeit sowie der Hundertmannschaft zur Stadtpfarrkirche;

• In der Stadtpfarrkirche befindet sich die Gemeinde der Stadt; der Pleban stellt sich vor den Abendmahlstisch, umgeben von Rat und Geistlichkeit; zwei Kirchenväter und zwei Hundertmänner erheben ihn

• Der Kirchenvater teilt der Geistlichkeit und der ganzen Gemeinde die Wahl des Stadtpfarrers auf sächsisch mit; der Stadtpfarrer antwortet auf deutsch

• Der sächsische Prediger Broserus hält eine Predigt auf sächsisch und die Schüler singen das Te Deum laudamu

• Der Stadtpfarrer wird zum Pfarrhaus begleitet; der Stadtrichter spricht den Pleban diesmal auf ungarisch an und fordert die Geistlichkeit auf, dem Stadtpfarrer in allem behilflich zu sein

• Der Pleban antwortet auf lateinisch

Der Ablauf der Pfarrerswahl und Amtseinführung bietet das Bild einer ritualisierten und funktionellen Mehrsprachigkeit, da neben Deutsch und Ungarisch auch Latein und Sächsisch verwendet werden. Auffallend ist die Verwendung des Sächsischen, das vom Klausenburger Rat, Bürgermeister wie auch Prediger bei dieser feierlichen Gelegenheit gesprochen wird. Die Muttersprache der Klausenburger Sachsen war als eine siebenbürgisch-sächsische Mundart, was umso bemerkenswerter ist, als die sächsische Nation teilweise aus Nichtsachsen bestand³⁹. Wie auch auf dem Königsboden oder in den Komitaten war Sächsisch die Predigtsprache, wobei Latein zwar keine

³⁹ Keserű, Bálint, *Die ungarische unitarische Literatur nach György Enyedi* (Über ideengeschichtlich relevante Werke aus der Zeit 1597-1636), in *György Enyedi and Central European Unitarianism in the 16-17th Centuries* ("Studia Humanitatis", Publications of the Centre for Renaissance Research, 11), hg. von Mihály Balázs und Gizella Keserű, Budapest, 2000, S.124.

liturgische Sprache mehr war, wohl aber in den liturgischen Gesängen wie auch in manchen Kirchenliedern aus der vorreformatorischen Zeit noch durchaus präsent war⁴⁰.

Die Elite der Stadt scheint die Mehrsprachigkeit mühelos beherrscht zu haben. Von den vier Sprachen waren aber drei Schriftsprachen: Latein, Ungarisch und Deutsch, während Sächsisch ausschließlich der mündlichen Kommunikation diene. Deutsch war in den meisten Fällen eine Kult- und Kultursprache, gewissermaßen eine Fremdsprache. Somit wage ich die Hypothese, daß die Verwendung des Ungarischen etwa in der Memorialistik nicht mit der Magyarisierung der Sachsen zu tun hat, sondern mit der Tatsache, daß ihre Muttersprache keine Schriftsprache war, Deutsch hingegen nur selten eingesetzt wurde, wie das auch aus dem Bericht hervorgeht. Ungarisch hingegen gehörte zur Normalität des Alltags, stand also den Klausenburger Sachsen viel näher als das [Hoch]deutsche.

Fazit

Die nationale Assimilation bedeutete in der Frühen Neuzeit eigentlich die Annahme eines anderen juristisch-politischen Status innerhalb der ständischen Gesellschaft. Diese Form der Assimilation hatte in Klausenburg wenig Sinn, denn sie brachte keinerlei Vorteile. So war es für die

Mischehen scheinen in Klausenburg keine Seltenheit gewesen zu sein⁴¹, was eine neue Dimension in den Inhalt des Nationsbegriffs in Klausenburg mit sich brachte, weil sie die Überlagerung der nationalen und ethnischen Identität relativierte. Die sächsische Nation in Klausenburg war keine ständestaatlich bedingte politische Fiktion, sondern sie funktionierte als eine Gemeinschaft, die auch sprachlich definiert war⁴².

Die Rolle der Sprache hatte aber einen anderen Stellenwert, als sie im 19. Jh beigemessen wurde. Mehrsprachigkeit gab es genauso bei der

⁴⁰ Vgl. Valentin Radecius, *Geistliche Gesänge*, Clausenburg, S. 1620.

⁴¹ "Ihr saget selber, dass die zwo Nationen sich schon vermischet haben, und seyn zu Bluthfreunden worden, wie den der Ungar Tochter die Teutsche Pursch zu Ehe-weibern, und hergegen die Ungar der Teutschen Tochter geworben haben, darumb auch jure Sangvinitatis gleiches Fals den Ungern, als den Teutschen die Kirch, und der Ofarr hoff zu gehörig ist.", in *Erzählung*, S. 100.

⁴² Der letzte unitarische Pfarrer der Stadtpfarrkirche (Michaelskirche) war ein Sachse, Andreas Belleschdörfer oder Jövedécsi András, der vom Komitatsboden stammte, Kénosi-Uzoni, *a.a.O.*, S. 188-190

sächsischen Elite auf dem Königsboden, wo sich in der zweiten Hälfte des 16. Jhs der Brauch durchgesetzt hatte, daß Schül'r der evangelischen Gymnasien eine Zeit an einer Schule im ungarischen Sprachgebiet verbrachten⁴³. Zwei- oder Mehrsprachigkeit gehörte zur „Grundausstattung“ der siebenbürgisch-sächsischen Elite der frühen Neuzeit.

Für die Erforschung frühneuzeitlicher Identitäten ist die konfessionelle Zugehörigkeit der Klausenburger Sachsen von Bedeutung. Auf dem ersten Blick stellen sie eine Ausnahme dar, weil die Siebenbürger Sachsen lutherisch waren. Allerdings führte ein langer Weg von der theologisch nicht eindeutig definierten Reformation im Honterschen Sinne zur Durchsetzung des orthodoxen Luthertums. Noch um die Hälfte des 17. Jhs gab es Gemeinden am Ostrand des Königsbodens, die eher calvinistisch denn lutherisch waren⁴⁴.

⁴³ Wagner, Ernst (Hg.), *Die Pfarrer und Lehrer der Evangelischen Kirche A.B. in Siebenbürgen. I. Von der Reformation bis zum Jahr 1700*, Köln Weimar Wien, 1998. (Schriften zur Landeskunde Siebenbürgens 22/I), S. 41-43.

⁴⁴ Vgl. eine Eintragung von 1653: "[...] in fundo regio sindt zwei real-calvinischen pfarr, der Bröszer der ungrische, der saltzbürger, welche beide incorporati sindt universitati ecclesiasticae. Taciti sindt im gleichen plures solito sub arguina pelle in Schesburger und Repser stull, welche zwar jure jurando versprochen augustanam invariata confessionem publice et privatim zu dociren, corde tamen et concionibus fucum faciunt miseris suis auditoribus; solten diesze latinantes Calviniani herauszbrechen, so wirdt derentwegen universitas ecclesiastica nicht schiffbruch leiden; sobaldt solches geschehen, kommen sie von der pfarr und von ihrer ecclesi ut fidefragi, den die ecclesiae sind lutrisch, und nicht calvinisch. Die anderen zwen als Bröszer und Saltzburger, wen sie sich wolten von dem corpore universitatis ecclesiasticae vigore articuli abreiszen, so resigniren sie hiemitt allen usibus privilegiorum und darffen derer nicht gaudiren. Deinde wurde solches auch dem fisco schadlich szejn, weiln diesze beide pastores tempore belli et castrorum locatione verpflichtet sein, wie andere saxische pastores, ros und wagen zu geben, welches Ihr F.G. nicht leichtlich zulassen werde; den der fiscus wurde umb so viel destoweniger subsidia bellica bekommen. Per discursum kompt hervor, in nechst gehaltener visitatione publica ecclesiarum Saxonicarum hette zwar der verstorbene H. Bischoff in propria persona selbst die beide capital Schespurg und Ruppense visitirett, aber ganz nichts in religions sachen investigirett von den suspectis pastoribus, (nota) bloß nur von den armen pauren und die auditoribus das tesimonium begerett: ob ihr seelsorger auch in predigten die lutrische religion predigte, lehrete et responderunt miselii laici de grege simplici: ja ehrwürdiger H. bischoff, ut caecus de colore. Der calvinische giff greiff den menschen nicht so ahn, wie ein rasender hundert, sondren gar subtil und heimlichschleichett er ein, wo er einschleichen kann. R. ulterius: man hett szollen pro secundo etwas zeitiger aufwachen szollen und vigiliren.", in *Simonius naplója (Das Tagebuch von Simonius)*, in *Erdélyi Országgyűlési Emlékek*, XIII, S. 443.

Somit weisen die Klausenburger Sachsen auf den Pluralismus frühneuzeitlicher Identitäten hin, der nachträglich wegretuschiert wurde.

ÎNTRE LIMBI ȘI CULTURI: NAȚIUNEA SĂSEASCĂ ÎN CLUJUL POSTREFORMATIC (SEC. XVI-XVII). REFLECȚII ASUPRA IDENTITĂȚII NAȚIONALE PREMODERNE

Rezumat

Lucrarea de față își propune să ofere câteva reflecții asupra națiunii săsești în Clujul premodern, văzută ca unul din exemplele emblematic care ilustrează specificul identității naționale premoderne, greu de surprins cu categoriile formulate în secolul al XIX-lea. Reflecțiile pornesc de la două mici studii de caz: atitudinea lui Francisc David (Dávid Ferenc, Franz Davidis) în timpul conflictului din 1568 dintre națiunea maghiară și cea săsească pentru administrarea bisericii parohiale Sf. Mihail și descrierea alegerii lui Valentin Radecius ca prim-preot în 1622.

Francisc David este un personaj emblematic al Clujului premodern, chiar și atunci când facem abstracție de evoluția sa teologică. Imaginea sa a fost distorsionată de istoriografia națională a secolului al XIX-lea, biografia sa transformându-se într-o hagiografie modernă. Reformatorul clujean a devenit un pionier al Clujului maghiar, deoarece evoluția sa teologică a fost interpretată ca o desprindere de națiunea săsească mai conservatoare. Însă atitudinea lui David în timpul conflictului din 1568, ca de altfel întreaga sa biografie, arată că reformatorul clujean a rămas membru al națiunii săsești din Cluj, ale cărei privilegii era gata să le apere.

Descrierea alegerii lui Valentin Radecius în funcția de prim-preot al Clujului ca și ceremonia de instalare în funcție este o dovadă a multilingvismului funcțional al orașului încă în prima jumătate a secolului al XVII-lea. Folosirea alternativă a mai multor limbi (germană, maghiară, latină dar și a unui dialect săsesc) făcea parte din ritualul public, dovedind că impunerea antitrinitarianismului la Cluj, în ciuda părerii adânc înrădăcinate, n-a dus la profunde schimbări etnice și lingvistice descrise în istoriografia

secolului al XIX-lea. Sașii clujeni practicau diglosia, folosind maghiara pentru comunicarea socială, germana/dialectul săsesc fiind limba credinței.

În concluzie națiunea săsească în Clujul postreformatoric poate servi drept model pentru cercetarea națiunii premoderne, atât în deosebirea ei față de națiunea modernă, cât și în sensul pluralismului ei interior.

O ÎNCERCARE NEREUȘITĂ DE UNIRE RELIGIOASĂ ÎN BANATUL DE MUNTE (1699)

Costin Feneșan*

Cuvinte cheie: Petronie, Moise Stanoevici, unire religioasă, Banatul de munte
Schlagwörter: Petronie, Moise Stanoevici, Glaubensunion, Banater Bergland

În 1885, iezuitul Nikolaus Nilles, profesor la Universitatea din Innsbruck, publica în corpusul de izvoare dedicat istoriei Bisericii răsăritene din țările Coroanei Sf. Ștefan un document care, cel puțin aparent, părea să lămurească începuturile ortodoxiei românești din Banat în primul an al celei de-a treia stăpâniri habsburgice¹. Documentul dat la iveală de Nilles, defel susceptibil pe atunci să trezească suspiciuni în privința autenticității sale, a fost apoi preluat fără rezerve atât de către cercetătorii trecutului ortodox al Banatului² cât și de istoria oficială a Bisericii Ortodoxe Române³. Potrivit documentului editat de N. Nilles⁴, cnezii (chinezii) și preoții din districtele Caransebeș, Orșova și Lugoj s-au adresat generalului conte Étienne de Steinville cu rugămintea

* Arhivele Naționale ale României, București, sectorul 5, B-dul Regina Elisabeta, nr. 49, e-mail: costinfenesan@yahoo.com.

¹ N. Nilles, *Symbolae ad illustrandam historiam Ecclesiae Orientalis in terris Coronae S. Stephani*, I, Oeniponte (Innsbruck), 1885, p. 445-446.

² Vezi I. D. Suciu, *Monografia Mitropoliei Banatului*, Timișoara, 1977, p. 91. Documentul a fost reeditat după Nilles, cu o traducere în limba română de I. D. Suciu și R. Constantinescu, *Documente privitoare la istoria Mitropoliei Banatului*, I, Timișoara, 1980, doc. 77, p. 153-155.

³ Mircea Păcurariu, *Istoria Bisericii Ortodoxe Române*, II, București, 1994, p. 504.

⁴ Este vorba de o copie (subl. n.) păstrată la Biblioteca Națională Austriacă din Viena, secția Manuscrise (Österreichische Nationalbibliothek Wien, Sammlung der Handschriften) într-un manuscris miscellaneu: *Codex Vindobonensis Palatinus* 12.234. Ediția lui Nilles (preluată întocmai de I.D.Suciu și R. Constantinescu) păcătuiește prin faptul că partea finală a documentului, în care sunt înșirate numele semnatarilor, nu mai este reprodușă. Nilles se mulțumește doar să menționeze că „subscriși erau 12 popi cu toții protopopi, 40 de juzi cu mai multe sate și districte. Zic că, în locul pecetilor punem degetele și scriem cruci, iar toți cei mari și cei mici trimitem această scrisoare și ne rugăm.”

de a interveni pe lângă împăratul Leopold I, pentru numirea ca vlădică a lui Petronie în locul episcopului Moise, rămas în scaunul de ierarh de pe vremea turcilor și acuzat de felurite abuzuri⁵. Documentul în cauză era întocmit la Caransebeș, la 10 februarie 1717. Dacă în forma în care ne era cunoscut până în prezent, documentul pare să fie destul de limpede, în schimb concluziile formulate de istorici diferă. Ioan Dimitrie Suciu, referindu-se la un ieromonah Petronie de la mănăstirea athonită Hilandar, călugăr atestat la Ulma în 1666, nu crede că acesta este identic cu vlădica solicitat în 1717 de cnezii și preoții din Banatul de munte⁶, concluzie cu care suntem, de altfel, întru totul de acord. Despre originea bănățeană a lui Petronie de la Hilandar, susținută de I. D. Suciu, fie-ne îngăduit să avem dubii. Analizând documentul din 1717 publicat de Nilles, pr. prof. Mircea Păcuraru îl socotește pe Petronie – fără a ne oferi însă vreun argument – „primul preot unit din Banat”. Acesta ar fi avut apoi următorul destin: crâșnic (paracliser) la biserica germană romano-catolică din Timișoara, hirotonit la Munkács și rânduit apoi, în 1735, ca preot unit în capitala Banatului⁷. Fie-ne îngăduit să ne exprimăm și în acest caz mari rezerve în legătură cu o posibilă conexiune cu persoana propusă drept episcop în 1717.

În cursul documentării noastre pentru un alt studiu am avut surpriza să descoperim un document care îl plasează pe candidatul Petronie într-un cu totul alt context și la o cu totul altă vreme. Astfel, în arhiva din Keszthely a familiei conților Festetics, păstrată la Arhiva Națională Maghiară din Budapesta, între actele rămase de la Paul (II) Festetics⁸, am găsit – într-o copie din secolul al

⁵ I. D. Suciu, R. Constantinescu, *op. cit.*, p. 153, afirmă că „românii din ținuturile Caransebeșului, Orșovei și Lugojului” ar fi adresat cererea de înlocuire a vlădicii Moise cu Petronie „guvernatorului militar al Transilvaniei”. De fapt, în Transilvania guvernarea civilă era asigurată în 1717 de contele Sigismund Kornis, iar comanda asupra trupelor imperiale staționate acolo o deținea (începând cu 1708) generalul-comandant feldmareșal (din 1704) Etienne conte de Steinvill, care nu avea calitatea de guvernator militar.

⁶ I. D. Suciu, *Monografia Mitropoliei Banatului*, p. 91.

⁷ M. Păcurariu, *op. cit.*, II, p. 504. Despre acest preot greco-catolic Petronie ne mai este cunoscut faptul că, în noaptea de 5 aprilie 1741, a căzut într-o groapă de lut, pierzându-și viața (vezi raportul din 12 noiembrie 1741 al Oficiului districtual Orșova către Administrația Banatului, la L. Baróti, *Adattár Délmagyarország XVIII. századi történetéhez*, II, Timișoara, 1900-1904, p. 253).

⁸ Socotim că nu este lipsită de interes prezentarea persoanei contelui Paul (II) Festetics, între actele căruia se păstrează documentul care stă la baza expunerii noastre. După ce a

XVIII-lea – un document în limba română (redactat cu slove chirilice), însoțit de traducerea lui în limba latină⁹. La o primă examinare am constatat că – spre deosebire de textul publicat de Nilles – în documentul în limba română (ca de altfel și în traducerea în limba latină) erau trecuți cu numele și satul lor de origine toți semnatarii documentului: 15 cnezi din ținutul (districtul) Orșovei, 32 de cnezi din ținutul Caransebeșului și 12 preoți din aceeași zonă. Față de cei 47 de cnezi (chinezi/juzi sătești) menționați de acest document, Nilles amintește doar 40, numărul de preoți fiind însă același. În schimb, se constată deosebiri fundamentale între documentul descoperit de noi și cel publicat de Nilles în ceea ce privește datarea, pe de o parte, pe de alta în legătură cu omisiuni sesizabile în textul publicat de eruditul iezuit, elemente care viciază fondul și motivația faptelor. Să trecem, pe rând, la lămurirea acestor probleme divergente.

Dacă, urmând textul din *Codex Vindobonensis Palatinus* 12.234, Nilles stabilește 10 februarie 1717 drept dată de emitere a documentului, în actul românesc din arhiva Festetics scrie, negru pe alb, că „s-au întărit această carte în Căvărănsebeș, mesița lui iunie 21, văleat 7207”, adică 21 iunie 1699. Ce-i drept, slovele chirilice corespunzătoare anului 1699 sunt scrise în parte eronat, indicând anul 7257 de la zidirea lumii, corespunzător anului 1749 al erei creștine. Greșirea slovei zecilor de către copistul actului în limba română, atunci când redă anul 7257 în loc de 7207, nu credem că poate afecta autenticitatea datei, aceasta fiind susținută de un argument de ordin istoric: în anul 1749, cum ar trebui dezlegate slovele *ad litteram*, generalul Steinvile, la care făceau apel cnezii și preoții din părțile Orșovei, Caransebeșului și Lugojului, era trecut demult în lumea dreptilor. Un alt element care pledează în favoarea anului 1699 (7207) este forma de menționare a locului de emitere a documentului – Căvărănsebeș, care se regăsește în toate cronicile și documentele românești din secolul al XVII-lea și doar arareori mai târziu. Pe de altă parte, admițând

urmat o formație academică la Viena, Paul Festetics (1725-1782) a activat un timp la Camera Aulică veneză, în domeniul economic. Devenit vicepreședinte al Cămării Regale Ungare, el a câștigat încrederea împărătesei Maria Tereza, cu care a dus un intens schimb de scrisori în anii 1764-1765. Împărăteasa i-a recompensat meritele în domeniul economic și al administrației publice prin ridicarea la rangul de conte (1772). Din 1777 și până la moarte, Paul Festetics a fost comite suprem al comitatului Baranya, cf. *Révai Nagy Lexikona*, VII, Budapesta, 1913, p. 457.

⁹ Textul acestora este publicat ca anexă a studiului de față.

că 1717 ar fi fost cu adevărat anul de emitere a documentului discutat, acestuia ar fi trebuit să-i corespundă anul 7224 de la zidirea lumii scris cu slove chirilice în documentul de la Budapesta, ceea ce nu este însă cazul. Faptul că nu numai scrierea corectă a slovelor anului de emitere a fost greșită de copistul actului românesc, nefiind însă pusă în cauză autenticitatea acestuia, este confirmat și de un alt element, deloc de neglijat. Atunci când scrie numele satelor din care erau diferiți cnezi sau preoți, copistul documentului românesc le trece pe multe dintre acestea în forme corupte. Un român bănățean, om al locurilor, nu ar fi comis, cu siguranță, astfel de erori, așa după cum suntem convinși că aceste greșeli flagrante n-au existat în originalul până în prezent negăsit sau, poate mai curând, pierdut pentru totdeauna. Credem că documentul în limba română a fost copiat la începutul secolului al XVIII-lea de către un român ardelean, un bun cunoscător al practicii documentelor româno-chirilice (el folosește la începutul documentului, după rânduială, semnul crucii-ajută!), dar destinația documentului ne scapă. La fel de puțin ne putem explica modul în care acest document a ajuns între actele contelui Paul Festetics.

În cele ce urmează, vom pune mai întâi în evidență deosebirile de fond între textul latin de la Budapesta și cel publicat de Nilles, cu observația esențială, că în cazul celui dintâi dispunem de textul românesc după care s-a făcut traducerea având, prin urmare, posibilitatea de a-i verifica acuratețea. Din juxtapunerea celor două traduceri în limba latină vom sesiza cu ușurință – așa cum se va vedea – calitatea superioară și fidelitatea celei păstrate la Budapesta față de cea din manuscrisul miscellaneu de la Viena. De maximă importanță rămâne însă textul de bază, cel în limba română. În legătură cu împrejurările în care s-a ajuns la traducerea acestuia în limba latină, credem că putem avansa o ipoteză viabilă. Presupunem că transpunerea în latină a suplicei românilor caransebeșeni, orșoveni și lugojeni a fost realizată la Sibiu, unde se afla sediul Comandamentului Militar General al Transilvaniei și al Guberniului Transilvaniei, fie spre a servi generalului-comandant interimar, contele Étienne de Steinville, fie guvernatorului civil, contele Gheorghe Bánffy. Dar despre circumstanțele în care a fost înaintată suplica românilor bănățeni vom formula un punct de vedere abia după analizarea juxtapusă a celor două traduceri în limba latină.

La compararea traducerilor în limba latină se cuvine să constatăm dintru bun început că deosebirile sunt fie de topică sau de exprimare, neafectând

înțelesul corect al textului, fie de fond, anume omisiuni de amploare mai mare sau mai mică ori chiar deosebiri de text, viciind cuprinsul textului în limba română, pe care îl socotim drept text de bază. Dintre deosebirile amintite mai întâi semnalăm câteva: *dedimus hanc epistolam*, în textul de la Budapesta față de *dedimus literam nostram*; *supplicamus* (textul de la Budapesta) față de *rogamus* (Nilles); *generali Steinvill* (Budapesta) față de *comitem generalem Steinvill* (Nilles); *amplius non desideramus* (Budapesta) față de *nobis non est opus* (Nilles); *ille iterum eum absolvit* (Budapesta) față de *iterum ipsum benedicit* (Nilles); *per medium annum esse in parochiis* (Budapesta) față de *per medium annum ut sint sacerdotes* (Nilles); *e tab ecclesiis intrandam* (Budapesta) față de *et tempore eventus ecclesiarum* (Nilles); *hanc lamentationem* (Budapesta) față de *hanc instantiam* (Nilles). Vom remarca faptul că traducerea de la Budapesta este foarte fidelă textului în limba română, respectând mult mai bine spiritul limbii române în exprimarea sa din 1699. Deosebirile de fond sunt însă cele care decid cu privire la credibilitatea și, implicit, la valoarea celor două traduceri.

În textul de la Budapesta intitulăția se deosebește în mod evident de cea din traducerea publicată de Nilles: *nos, iudices regni, cum iudicibus pagorum Caransebesiensium, Arasavasiensium et Lugosiensium* (în textul român: „noi, chinezii Țării și cu chinezii satelor a Cavaransebeșului și a Rășavii și a Logojului”) față de *nos, qui sumus iudices districtus Caransebesiensis, Aramsaviensis et Lugosiensis* („noi care suntem chinezii districtelor Caransebeșului, Rășavei și Logojului”). Vom remarca faptul că traducerea de la Budapesta se referă la *cnezii țării și ai satelor* caransebeșene, orșovene și lugojene, în vreme ce textul publicat de Nilles îi invocă doar pe *cnezii districtelor* Caransebeș, Orșova și Lugoș. Din punctul de vedere al istoriei instituționale, ambele traduceri sunt corecte: la 1699, în timpul celei de-a doua ocupații habsburgice, în Banatul de munte ființa comitatul Severinului, amintit documentar și sub numele de district al Caransebeșului, cu „cnezi ai țării” și cu sate în fruntea cărora se aflau chinezii/cnezi locali (juzii sătești)¹⁰. În aceeași zonă, reocupată de Habsburgi în toamna anului 1716, a început organizarea unei administrații locale,

¹⁰ Cu privire la această problemă, cf. C. Feneșan, *Comitatul Severinului la sfârșitul secolului al XVII-lea*, în *Tibiscum*, VII, 1988, p. 189-226; idem, *Stăpâni și supuși în comitatul Severinului în timpul celei de-a doua ocupații habsburgice (1688-1699)*, în *Banatica*, 14, 1996, p. 149-223.

întemeiate tot pe cnezii sătești¹¹, aparținând de districtele aflate încă în curs de definitivare în februarie 1717 (data de emitere a textului publicat de Nilles). Numai că, prin modul de formulare și în contextul istoric existent, traducerea ancorată în realitate este cea de la Budapesta, cea a textului românesc din 21 iunie 1699. De altfel, diferența între ziua și luna de emitere a documentului în limba română păstrat la Budapesta (21 iunie) față de cea care apare în textul publicat de Nilles (10 februarie 1717) este prea flagrantă pentru a nu suscita nedumeriri. O explicație a acestei neconcordanțe ar putea fi realizarea mult *post factum* a traducerii păstrate la Viena, păstrarea textului român al acesteia printre alte documente referitoare la instaurarea administrației habsburgice în Banat (1716-1718) și carențele de competență ale traducătorului.

O altă deosebire de fond dintre cele două traduceri în limba română pune – credem decisiv – sub semnul întrebării credibilitatea/veridicitatea celei păstrate la Viena. Dacă în textul de la Budapesta cnezii și preoții bănățeni îl cer ca vlădică pe Petronie, cu mențiunea expresă ca noul episcop „să fie supt porunca Maicii Bisericii de la Roma, precum iaste și Ardialul” (*et sit sub imperio Matris Ecclesiae de Roma, uti est etiam Transylvania*), în schimb în traducerea de la Viena această specificare deosebit de importantă lipsește cu desăvârșire. Să încercăm a desluși împrejurările în care înaintestătătorii celor 47 de sate și cei 12 preoți din părțile Caransebeșului, Orșovei și Lugojului i-au cerut generalului imperial Steinville intervenția pe lângă împărat, ca în locul vlădicăi Moise, pe care nu-l mai voiau fiindcă „tot țâne rând turcesc”, să fie numit Petronie care, asemenea situației din Transilvania, ar fi urmat să depindă de autoritatea Bisericii Romei. Înainte de aceasta, socotim însă necesară o precizare care, avem convingerea, confirmă o dată mai mult 21 iunie 1699 ca dată de emitere a documentului întocmit la Caransebeș în limba română. Printre cei 47 de cnezi sătești care au semnat suplica din 1699, pe trei dintre ei îi mai găsim atestați documentar în același an 1699: Giurgi Guran din Domașnea (Giurgiu în documentul păstrat la Budapesta), Ioan Baba din Slatina Timișului (Ianăș Baba în documentul păstrat la Budapesta) și Ioan Buru/Joannes Burul (Ianăș Burul în documentul păstrat la Budapesta), cetățean al Caransebeșului, depun ca martori cu ocazia audierilor efectuate

¹¹ În legătură cu această realitate, care a marcat distinctiv și destinele Banatului habsburgic, vezi C. Feneșan, *Cnezi și obercnezi în Banatul imperial 1716-1778*, București, 1996, *passim*.

între 5 și 20 ianuarie 1699 de către Gheorghe Pronay și Ștefan Rátoni, notari ai *Cancelariei Maior* a Transilvaniei, la cercetarea acuzațiilor de înaltă trădare, abuz în serviciu și deturnare de fonduri aduse lui Petru Macskási (Măcicaș) de Tincova, comitele Severinului¹².

Revenind la împrejurările care au dus la redactarea suplicei cnezilor și preoților din satele unei părți a Banatului de munte, se cuvine să distingem două componente aflate în raporturi strânse de cauzalitate: pe de o parte, comportamentul abuziv al vlădicăi Moise¹³, înfățișat în toată amploarea sa,

¹² Vezi raportul din 20 ianuarie 1699, întocmit la Obreja de cei doi notari ai Cancelariei transilvănene și adresat împăratului Leopold I, la C. Feneșan, *Stăpâni și supuși*, p. 193, 206 și 208. Nu este exclus ca și Ioan Râmbaș (János Rimbas) din Zervești, amintit documentar în 1719 (vezi C. Feneșan, *Mărturii despre cnezii bănățeni la începutul stăpânirii austriece. Note pe marginea unui document*, în *AIIA Cluj*, XXI, 1978, p. 381) să fie identic cu „Ianaș, cnez din Zăr(v)ești” aflat printre semnatarii suplicei din 1699.

¹³ Credem că este vorba despre episcopul Moise Stanoevici. Rezerva noastră se datorează faptului că, în prezent, succesiunea ierarhilor în scaunul episcopal al Caransebeșului la sfârșitul secolului al XVII-lea și la începutul celui următor a rămas încă aproape necunoscută. Cert este faptul că, până la obținerea așa-numitelor „privilegii ilirice” de către ierarhia ortodoxă sârbă (1690), ortodocșii români din Banatul de munte au stat sub cârmuirea Mitropoliei de la Alba-Iulia. Profitând, pe de o parte, de situația confuză creată în Banatul de munte de războiul austro-turc dus în această zonă începând cu 1688 și până în 1699, iar pe de alta, făcând uz în mod abuziv de prevederile „privilegiilor ilirice”, ierarhia sârbească de la Ipek și-a extins autoritatea asupra românilor ortodocși din Banat (cu privire la acest proces, vezi N. Tincu-Velea, *Istorie arhiepiscopale politico-națională a românilor de preste tot, mai ales a celor ortodocși-orientali și cu distincțiunea bănățenilor*, Sibiu, 1865, p.146-149). Mitropolia ortodoxă de la Alba-Iulia, zguduită de frământările cauzate de unirea religioasă (1697-1699) n-a mai avut capacitatea să reacționeze la ofensiva ierarhiei sârbești și să-i ocrotească pe frații de credință din Banatul de munte. În acest context se cuvin înțelese evoluțiile – atât cât ne sunt cunoscute până în prezent – legate de scaunul episcopal de la Caransebeș. Știm că, în 1694, pe seama acestuia a fost rânduit de patriarhul de la Ipek ca episcop Spiridon Știbița, care ar fi obținut confirmarea Vienei la 4 martie 1695. Fără a fi adusă vreo dovadă, se afirmă că Știbița s-ar fi retras din scaunul episcopal după 1699, devenind mai apoi episcop la Vukovar și trecând la cele veșnice după 1708 (M. Păcurariu, *op. cit.*, III, p. 561; N. Tincu-Velea, *op. cit.*, susține că Știbița ar fi murit pe la anii 1721-1722). Următorul ierarh cunoscut în scaunul de la Caransebeș este Gherasim (Gherase), care ar fi păstorit în jurul anului 1704 (M. Păcurariu, *op. cit.*, loc. cit.). Aici șirul, și așa atât de puțin limpede al ierarhilor caransebeșeni, se rupe. Știm că abia în 1713 Patriarhia sârbă de la Ipek l-a hirotonit ca episcop al Caransebeșului pe Moise Stanoevici, dar ne rămâne necunoscut faptul dacă acesta și-a ocupat efectiv scaunul de chiriarh. În aceste împrejurări și până când viitoare cercetări de arhivă ne vor aduce, poate, lămuririle atât de necesare, ne încumetăm să formulăm o ipoteză care pare să fie susținută de

pe de altă parte, reacția firească a celor nemulțumiți de împilările suferite din partea ierarhului lor. Surprinde însă soluția pe care au găsit-o protestatarii, prin cererea de numire ca episcop al Caransebeșului a lui Petronie, noul ierarh urmând să fie însă „supt porunca Maicii Bisericii de la Roma, precum iaste și Ardealul”, într-un cuvânt acceptarea unirii religioase cu biserica romană. Credem că putem oferi o explicație pertinentă pentru această atitudine. După cum se știe, Sinodul de la Alba-Iulia acceptase, la 27 martie 1697, pe baza a patru puncte de principiu, unirea cu biserica romană, act consacrat la 7 octombrie 1698 de către mitropolitul Atanasie Anghel și 38 de protopopi din Ardeal. În fine, așa-numita primă diplomă leopoldină din 16 februarie 1699 referitoare la unirea cu biserica Romei a recunoscut preoților ortodocși care acceptaseră unirea religioasă aceleași drepturi cu cele de care se bucura clerul romano-catolic, confirmându-le în același timp statutul de libertate personală. Este de presupus cu tot temeiul, că știrile cu privire la aceste evenimente vor fi ajuns cât de curând în Banatul de munte învecinat cu Țara Hațegului și părțile Hunedoarei, unde unirea religioasă făcuse mari progrese într-un răstimp scurt. De asemenea, trebuie avută în vedere și acțiunea de propagandă și prozelitism a noii confesiuni în masa ortodoxă învecinată, demers încurajat fără îndoială de oficialitatea habsburgică. Atunci când nemulțumirile cnezilor și preoților din satele Banatului de munte împotriva vlădicăi Moise au atins un prag critic, propaganda unită a găsit un teren fertil de acțiune și l-a exploatat în mod abil. Nu știm dacă Petronie, cerut de cnezii și preoții din părțile Caransebeșului, Orșovei și Lugojului drept episcop „supt porunca Maicii Bisericii de la Roma” va fi fost un localnic, gata să accepte pentru el și pentru enoriașii săi condițiile de

documentul în limba română din 21 iunie 1699. Nu cumva episcopul Știbița, despre care se susține că s-ar fi retras de la Caransebeș după 1699, și-a părăsit scaunul cu mult mai devreme, poate încă în 1695, după înfrângerea imperialilor în bătălia de la Lugoj (21 septembrie 1695), iar în locul său a fost rânduit Moise Stanoevici? Aceasta ar și explica menționarea lui în documentul din 21 iunie 1699 drept „vlădica ce ni-au rămas de la turci”, cu toate că afirmația poate fi pusă în legătură la fel de bine cu hirotonirea lui Stanoevici din anul 1713, aceasta în cazul în care se admite 10 februarie 1717 ca dată a suplicei cnezilor și preoților din Banatul de munte. În orice caz, despre un alt Moise din ierarhia sârbă desemnat ca episcop al Caransebeșului nu credem că poate fi vorba. Ne gândim la Moise Petrovici, ajuns în 1718 mitropolit al Belgradului, instalat apoi, la 22 aprilie 1721, după mutarea Mitropoliei la Timișoara, în noul scaun arhieresc, printre participanții la actul solemn numărându-se și Moise Stanoevici, episcopul Caransebeșului, de acum întărit în funcție prin gramotă imperială (M. Păcurariu, *op. cit.*, II, p. 504).

unire. Credem mai degrabă că era un preot unit din Țara Hațegului învecinată, căruia suferințele îndurate de cnezii și preoții ortodocși din Banatul de munte din partea vlădicăi Moise nu îi vor fi fost necunoscute, după cum știute destul de bine par să-i fi fost locurile și oamenii asupra cărora năzuia să păstorească. Faptul că demersul, probabil bine teleghidat, al cnezilor și preoților bănățeni în favoarea lui Petronie nu s-a soldat cu urmări concrete se datorează, pe de o parte, încheierii păcii de la Karlowitz între Habsburgi și Poartă (26 ianuarie 1699), situației incerte care a urmat în comitatul Severinului și s-a încheiat prin părăsirea acestuia de către trupele habsburgice (1700), iar pe de altă parte reacției, întru totul de presupus, a Patriarhiei ortodoxe sârbe de la Ipek. De altfel, patriarhul Moise Raiovici l-a hirotonit, la 21 decembrie 1713, pe Moise Stanoevici ca episcop al Caransebeșului. Atunci când imperialii au redobândit stăpânirea asupra Banatului (1716), episcopul Moise s-a îngrijit să obțină de la împăratul Carol al VI-lea, la 18 aprilie 1722, gramota de confirmare în scaunul arhieresc de la Caransebeș. Acolo a și trecut de altfel la cele veșnice, la 10 aprilie 1724¹⁴. Episodul candidatului de vlădică Petronie era însă îngropat de mult în uitare, iar ortodoxia în Banatul de munte avea să urmeze un curs tulburat doar de propriile-i frământări.

Amintisem ceva mai sus de omisiunile, unele dintre ele substanțiale, din textul publicat de Nilles în raport cu cel păstrat la Budapesta. Le vom înfățișa pe rând, cu mențiunea că multe dintre ele alterează fondul celor expuse. În textul de la Budapesta se scrie limpede: *homo saecularis, dum coelebs, virginem ducit* („când se însoară, de ie june, cu o fată”) în vreme ce în textul păstrat la Viena formularea este cel puțin ciudată: *homo saecularis, quando ducit virgo virginem*. În altă parte, conținutul textului este de-a dreptul alterat. Potrivit textului de la Budapesta, junele holtei care voia să se însoare trebuia să-i dea și *popae 6 «marianos» et unum strophium* („popii 6 <mărieși> și o măhramă”). Textul publicat de Nilles ne spune că preotul primea în acest caz 6-7 denari (*popa vero sex, septem decenarios* <corect: *denarios*>). În traducerea păstrată la Budapesta este amintit zălogul de *trei lei* (subl. n. – este vorba de o monedă turcească) luat de vlădica Moise de la un credincios sărac (*pignus ad tres Leoninos* / „zălog ca de 3 lei”), în vreme ce textul publicat de Nilles vorbește de un zălog de trei sau patru florini (*pignus trium aut quatuor florenorum*). O deosebire, de această dată de nuanță, poate fi sesizată și în legătură cu venitul

¹⁴ M. Păcurariu, *op. cit.*, III, p. 561.

de la sărbătoarea Soborului celor 12 Apostoli încasat de vlădica Moise. În textul de la Budapesta se spune că Moise *totam ille accepit* („tot iel ia”), în vreme ce textul de la Viena ne asigură că vlădica lua *întotdeauna* acești bani (*semper ille accepit*). Când se referă la banii încasați de vlădică de la fiecare gospodărie, textul publicat de Nilles este mai explicit: *ab omni domo accipit pro fundo* (subl. n.) *12 polturas*, în vreme ce în textul de la Budapesta se afirmă sec: *ab omni domo accipit per 12 polturas* („de la toată casa ia 12 poturi”). Tot astfel textul de la Viena este mai amplu atunci când se referă la înmormântarea unui credincios sărac. Acolo se afirmă că, dacă un credincios *sit pauper et non habet unde dare pecuniam, tunc ille* (vlădica Moise – n.n.) *permittit sicut brutum ut sepeliat*. Textul de la Viena, urmând întocmai documentul în limba română, este iarăși mai sec: *si autem est pauper, non permittit ut communicat* (mențiune care lipsește însă în textul de la Viena - n.n.), *sed sepelit uti brutum* („iară dacă-i sărac, nu lasă să-l cuminece, ce-l îngroapă ca pe o vită”).

Dacă aceste diferențe nu afectează în mod substanțial cuprinsul expunerii, în schimb sunt de semnalat două situații în care din textul publicat de Nilles fie că lipsește o frază în întregime, fie că aceasta diferă complet de textul de la Budapesta. Astfel, în traducerea latină a textului din 21 iunie 1699 este incriminat abuzul vlădicăi Moise de a percepe de la fiecare preot 7 lei în fiecare an (iarăși este vorba despre monedă turcească!), iar de la unii chiar 10 lei (*á popa omni anno accipit per 7 Leoninos, ab aliquibus etiam per 10 /* „de la popă de tot anul ia câte 7 lei, iar de la unii și câte zece”). Această plângere, deloc de neglijat a cnezilor și preoților din satele Banatului de munte, nu este cuprinsă defel în textul păstrat la Viena. Cât privește plângerile aceluiași cnezi și preoți în legătură cu banii storși de vlădica Moise de la credincioși cu ocazia încetării din viață a soțului sau soției, textul de la Viena este din nou mai mult decât „discret” decât cel de la Budapesta. Cel dintâi este scurt și sec: atunci când unui bărbat îi este pe moarte soția, vlădica Moise *non permittit sacerdotem ut illam communicet, quousque non dat 10 aut 15 Leoninos*. Textul păstrat la Budapesta este mult mai precis și mai complet: *ille non permittit aliam ducere antequam det ipsi 7 Leoninos. Et si moritur homo quidam, ille non permittit popam ut illum communicet, nec ut sepeliat si aliquid habit, donec dat ipsi 10 aut 15 Leoninos* („și omului, cându-i moare mueria, iar(a) el nu-l lasă sa ia alta până nu-i dă 7 lei. Și de moare vreun om, iar(a) el nu lasă popa să-l cuminece, nice să-l îngroape, de are ceva, până nu-i dă câte 10 sau 15 lei.”).

În fine, sesizăm deosebiri și în partea finală a celor două traduceri. Cea păstrată la Budapesta, care urmează cu fidelitate textul român, este mai seacă atunci când motivează sistarea listei abuzurilor reproșate vlădicăi Moise: *aliaque multa quae fecit et actu facit, quam rem non possumus amplius parti* („avem și alte multe carele au făcut și le face, care lucru nu mai putem răbda”). În textul de la Viena avem parte de o adăugire, care își are, poate, tâlcul ei: *et alias multas, quibus non possumus molestare Suam Illustritatem* (generalul Steinvillle – n.n.), *et quam rem non possumus tolerare*.

În urma analizei comparate a celor două traduceri, având la îndemână și textul românesc, socotim ca fiind mai plauzibilă plasarea în anul 1699 a supliciei cnezilor și preoților ortodocși din părțile Caransebeșului, Orșovei și Lugojului. Credem că aceasta a reprezentat o încercare – de altfel nereușită – a Bisericii unite din Transilvania de a disloca masa ortodoxă din Banatul de munte, folosindu-se cu abilitate de nemulțumirile trezite de cupiditatea unui membru al ierarhiei sârbești, care începuse să-și întindă „protecția” asupra fraților întru credință români.

ANEXE:

I

7207 <1699> iunie, 21, Caransebeș – 15 cnezi din ținutul Orșovei și 32 de cnezi din ținutul Caransebeș, împreună cu 12 preoți ortodocși din aceeași zonă, îl roagă pe generalul imperial contele Étienne de Steinville, comandantul militar al Transilvaniei, să intervină pe lângă împăratul Leopold I pentru a-l numi ca episcop pe seama lor pe Petronie în locul vlădicii Moise, rămas în funcție din vremea turcilor, noul ierarh urmând a ține de „biserica Romei”; cererea este motivată prin abuzurile numeroase care îi sunt reproșate episcopului Moise.

Arhiva Națională Maghiară (Magyar Országos Levéltár), Budapesta, P. 245: Festetics család Keszthelyi levéltára. Festetics II. Pál, fol. 3-4; copie (în microfilm la Arhivele Naționale Istorice Centrale București, Microfilme Ungaria, rola 373, c. 1188-1191).

Copia

+ Noi, chinejii Țării și cu chinezii satelor a Cavaransebeșului și a Rășavii și a Lugojului, dat-am cartia no(a)stră și ni-am pus și dejetile pântru mai mare credința și ne rugăm Măriei Tale, Exțelenția General Stainvil, jeluindu-ne Măriei Tale, ca să-ț(i) faci Măriia Ta mare pomană pântru numele marelui Dumnezeu și pântru sănătate și tronul Înălțatului Împărat, să ne dai vlădică pre care poftim noi, Țara, anume Petronie, ca să ne fie vlădică, și să fie supt porunca Maici(i) Beserici(i) de la Roma, precum iaste și Ardialul, că acest vlădică ce ne-au rămas de la Turci, anume Moisi, nu-l poftim, că vei ști Măriia Ta, că tot țâne rând turcesc, că dacă vede că are cineva bani și nu-i dă cât cere, iară iel îl afurisăște și-l dă cu tot ce are dracului, iară dacă-i dă cât cere, iară el iară-l blagoslovește, ce nu numai pre unul, ce și pre neguțitori și pre sate, pre toate, ce și pre popi, cându-i popește, le ia câte 50 de lei și așa-i lasă câte o jumătate de an de popesc și apoi iară-i scoate și iară pre iară pe atât (i)a bani. Și omul mir(e)an, când să însoară, de ie june, cu o fată, el să deie vlădicăi 7 mărieși¹ și popi(i) 6 și o măhramă. Și omului, cându-i moare mueria, iar(a) el nu (-l) lasă să ia alta până nu-i dă 7 lei. Și de moare vreun om, iar(a) el nu lasă

popa să-l cuminece, nice să-l îngroape, de are ceva, până nu-i dă câte 10 sau 15 lei, iară dacă-i sărac, nu lasă să-l cuminece, ce-l îngro(a)pă ca pre o vită. Și de la toată casa ia câte 12 poturi², au sărac au bogat, iară dacă nu să tâmplă săracului bani(i), iară el ia zălog ca de 3 lei și așa ni să topesc zălo(a)gele la el și așa tot anul ne mănâncă. Și de la popă de tot anul ia câte 7 lei, iar de la unii și câte 10. Și de la besereci, ce iaste venitul la 12 praznic(e) pre an³, tot iel ia. Ac(e)astă plânsoare avem și altele multele carele au făcut și le face, care lucru nu mai putem răbda. De ac(e)asta plânjem și ne jeluim Măriei Tale și mila marelui Dumnezeu să te păzască pe Măriia Ta.

Noi, chinezii a toată Țara, împreună cu preoții Țării scri(și) mai jos⁴.

Noi, chinezii din ținutul Roșavei⁵

- x Bojin, chinez din Putaș <Pătaș>
- x Ilie, cnez din Triia, cu satul tot <?>
- x Radul, cnez din Bozovici, cu satul <Bozovici>
- x Radul cnez Mihai din Lăpușnic <Lăpușnicul Mare>
- x Radul, cnez ot Măgriș, cu satul <Moceriș>
- x Nicula, cnez ot Dobliț <Topleț>
- x Iancul Rusul, cnez ot Șipot <Șopotul Vechi>
- x Novac, cnez Gârbova <Gârbovăț>
- x Iancul, cnez ot Băniia <Bănia>
- x Iovan, cnez ot Rudă <Rudăria>
- x Pătru, cnez din Prilipăț <Prilipeț>
- x Ianăș, cnez ot Pripon <Prigor>
- x Nicula, cnez ot Putna <Putna>
- x Ianăș ot Bârloveni, cnez, cu tot satul <Borloveni>
- x Paul, chinez ot Țărova și împreună cu toate satele <Țerova>

Ținutul Căvărănebeșului

- x Ianăș Burul, cnez cu toți sebeșenii
- x Lupul Zăbian, cnez cu tot satul
- x Micșa, cnez din Cârpa <Cârpa>
- x Ianăș Șerla, cnez din Racovița <în prezent cartier al municipiului Caransebeș>
- x Velia, cnez din Verendin, cu tot satul <Verendin>
- x Giura, cnez din Mehedica <Mehadica>

- x Nicula, cnez din Brlova, cu satul <Borlova>
- x Frencul, cnez ot Iablanița <Iablanița>
- x Giurgiu, cnez din Domașna <Domașnea>
- x Ilie, cnezul ot Co(r)nereva <Cornereva>
- x Radul, cnez ot Bogâltin, cu satul <Bogâltin>
- x Pătru, cnez ot Rusca, cu satul tot <Rusca>
- x Dumitru, cnez ot Bolvașnița <Valea Bolvașnița>
- x Paul Horescul, cnez ot Plugova <Plugova>
- x Ianăș, cnez ot Glob, cu satul tot <Globurău>
- x Bălan, cnez din Iablanița, cu satul tot <Iablanița>
- x Iovan, cnez ot Lăpuș <Lăpușnicel>
- x Pătru Hore(scul), cnez ot Teregova, cu satul <Teregova>
- x Ianăș Bab(a), cnez ot Slatina <Slatina Timișului>
- x Ștefan, cnez ot Sadova, cu tot satul <Sadova Veche>
- x Velici, cnez ot Bocojnița <Bucoșnița>
- x Miclău, cnezul cu tot satul Petroșnița <Petroșnița>
- x Mărtin, cnez din Priia <Prisian>
- x Ișfan, cnez din Buchin, cu tot satul <Buchin>
- x Pătru V(â)lsan din Poiană, cnez <Poiana>
- x Imbri, cnez din Feneș <Feneș>
- x Mihai cnezul din Armeniș <Armeniș>
- x Frenți, cnezul din Sadova <Sadova Veche>
- x Giurca, cnezul din Ilova <Ilova>
- x Mărtin, cnezul ot Vreorova <Vârciorova >
- x Ianăș, cnez din Zărești <Zervești >
- x Nicula, cnezul din Iaz <Iaz >

Dimpreună toate satele carele-i scrisă mai sus, cu orașe, trimitem ac(e) astă carte toți, cu mici cu mare, afară din sfetii lui. Și s-au întărit ac(e)astă carte în Căvărănsebeș, m(esița) lui Iunie 21 v(ă)leat 7207⁶.

Așijderea și noi, preoții orașului Sebeșului, dimpreună cu popii satelor dimprejur, ne iscălim numele cu mânele⁷ no(a)stre și cu pecetele pântru mai mare credința, puind cruce în loc de pecete, că pecetei n-am avut.

+ Eu, popa Pătru Bunescul

+ Eu, popa Moissii Orbescul

- + Eu, popa Lupul Bonescul
- + Eu, popa Dumitru ot Iablanîța <Iablanîța >
- + Eu, popa Mărian din Brebul <Brebu >
- + Eu, popa Mincul din Zorlenț <Zorlențul Mare>
- + Eu, popa Dumitru din Iaz <Iaz >
- + Eu, popa Zaharie din Ciuta <Ciuta>
- + Eu, popa Dumitru și cu frații miei din Mărul <Mărul>
- + Eu, popa Avram, popa Mihai ot Obreja <Obreja>
- + Eu, popa Pătru din Slatina <Slatina Timișului>
- + Eu, popa Mariian din Logoj <Logoj>

Dinpreună cu toți popii Țării scriem și întărim.

1. 1 mărieș = 17 creițari.
2. 1 polturac = 1 ½ creițari.
3. Este vorba despre sărbătoarea Soborul Sfinților 12 Apostoli, prăznuită de Biserica Ortodoxă la 30 iunie.
4. În text: *sus*.
5. Între paranteze unghiulare sunt menționate numele actuale ale localităților.
6. În text, greșit, 7257, ceea ce ar corespunde anului 1749 al erei creștine.
7. În text: *numele*.

c. 1192-1196 / fol. 5-6

Copia in Latinum transumpta

Nos, iudices regni, cum iudicibus pagorum Caransebebsiensium, Arasavasiensium¹ et Lugosiensium, dedimus hanc epistolam nostram et posuimus etiam digitos pro maiori fide et sup(p)licamus Illustrissimae et Excellentissimae D(ominationi) V(estr)ae generali Steinvile, conquerentes Excellentiae V(estr)ae, ut faciat sibi magnam Sua Excellentia memoriam propter nomen magni Dei et propter sanitatem fortunamque Augustissimi Imperatoris, ut det nobis episcopum quem nos, Regnum, desideramus, nomine Pitronie², ut sit nobis episcopus et sit sub imperio Matris Ecclesiae de Roma, uti est etiam Transylvania, quia hanc episcopum, qui nobis á Turcis remansit, nomine Moyses, amplius non desideramus. Sciet enim Excellentia Vestra, quod semper servet ordinem Turcicum, quia si videt aliquem pecuniam

habere et non dat ei quantum ille petit, tunc ille eum excommunicat et dat cum omnibus quae habet Diabolo. Si autem dat quantum petit, ille iterum eum absolvit, sed non tantum unum, sed etiam negotiatores et pagos omnes, sed etiam dum popas consecrat, accipit ab ipsis 50 Leoninos, et sic sinit eos per medium annum esse in parochiis, et post modum iterum pellit et rursus tantundem petit de pecunia. Et homo saecularis, dum coelebs, virginem ducit, ille det episcopo 7 Marianos et popae 6 et unum strophium. Et cum homini moritur uxor, ille non permittit aliam ducere antequam det ipsi 7 Leoninos. Et si moritur homo quidam, ille non permittit popam, ut illum communicet, nec ut sepeliat, si aliquid habit donec dat ipsi 10 aut 15 Leoninos. Si autem est pauper, non permittit ut communicet sed sepelit uti brutum. Et ab omni domo accipit per 12 polturas, sive sit pauper sive dives. Si autem pauperi pecunia non contingat, tunc ille accipit pignus ad tres Leoninos et sic consumuntur nostra pignora apud ipsum sicque omni anno nos macerat. Et a popa omni anno accipit per 7 Leoninos, ab aliquibus etiam per 10. Et ab ecclesiis intra(n)dam, quae est in festo Sanctorum 12 Apostolorum pro anno, totam ille accipit. Hanc lamentationem habemus aliaque multa quae fecit et actu facit, quam rem non possumus amplius pati. Propter hoc lamentamur et conquerimus Excellentiae Vestrae. Et misericordia magni Dei custodiat Excellentiam Vestram.

Nos, iudices totius Regni, unacum sacerdotibus Regni inferius³ scriptis.

Nos, iudices ex districtu Rosaviensis

Bosi, iudex de Putas
Elias, iudex de Tria cum toto pago
Radul, iudex de Bozovisz cum pago
Michael Radul, iudex de Lepusnik
Radul, iudex de Megris cum pago
Nicolaus, iudex de Doblicz
Joannes Ruz, iudex de Sipot
Novach, iudex de Girbova
Joannes, iudex de Benia
Joannes, iudex de Rud
Petrus, iudex de Prilpcze
Joannes, iudex de Pripon
Nicolaus, iudex de Putna

Joannes de Brloven, iudex cum toto pago
Paulus, iudex de Czerova et una cum toto pago

Districtus Caransebesiensis

Joannes Burul, iudex cum omnibus Sebesiensibus
Vollffgangus Zebian, iudex cum toto pago
Miksa, iudex de Koiga
Velya de Verendin, iudex cum toto pago
Zsura, iudex de Mehedika
Nicolaus, iudex de Brlova cum pago
Franciscus, iudex de Jablanicz
Zsurzs, iudex de Domasna
Elias, iudex de Konereva
Radul, iudex de Bogostin cum pago
Petrus, iudex de Russka cum toto pago
Demetrius, iudex de Bolvastnicze
Paulus Horessk, iudex de Plugova
Joannes, iudex de Glob cum toto pago
Blasius, iudex de Jablanicz cum toto pago
Joannes, iudex de Lapus
Petrus Hore de Teregova cum pago
Joannes Bab, iudex de Szlatina
Stephanus, iudex de Szadova cum toto pago
Velics, iudex de Bokosnicz
Nicolaus, iudex de Petrosnicz cum toto pago
Martinus, iudex de Pria
Stephanus, iudex de Bukin cum toto pago
Petrus Vlszan de Pojane, iudex
Emericus, iudex de Fenes
Michaël, iudex de Armenis
Franciscus, iudex de Szadova
Zsurka, iudex de Ilova
Martinus, iudex de Vreorova
Joannes, iudex de Zerest
Nicolaus, iudex de Jaz

Simul omnes pagi superius scripti cum oppidis mittimus epistolam, omnes parvi et magni foras exsuetis. Et confirmata est hac epistola in Caransebes, anno (...) ⁴, 15. Junii ⁵.

Pariter etiam nos, sacerdotes oppidi Sebes, unacum sacerdotibus pagorum adiacentium nomina nostra subscribimus, nominibus ⁶ et sigillis nostris pro maiori fide, ponentes cruces loco sigilli, sigilla enim non habuimus.

Ego, popa Petrus Buneszk

Ego, popa Moyses Orbeszku

Ego, popa Vollffgangus Boneszku

Ego, popa Demetrius de Jablanicz

Ego, popa Marian de Brebul

Ego, popa Tincu de Zormen

Ego, popa Demetrius de Jaz

Ego, popa Zacharias de Csuta

Ego, popa Demetrius et cum fratribus meis de Moru

Ego, popa Abraham, popa Michaël de Obrezs

Ego, popa Petrus de Szlatina

Ego, popa Marian de Lugos

Unacum omnibus Regni popis scribimus et confirmamus.

1. Astfel în text; corect: *Orsovasiensium*.

2. Astfel în text.

3. În text: *superius*.

4. Cifra anului nu a mai fost scrisă, semnificația numerică a slovelor nefiind probabil bine cunoscută traducătorului documentului din limba română în limba latină.

5. Slova desemnând ziua a fost citită greșit de traducător.

6. După sens: *manibus*.

II

1717, februarie 10, Caransebeș – Cererea cnezilor și preoților din părțile Caransebeșului, Orșovei și Lugojului, adresată generalului Etienne de Steinville, prin care îl roagă să intervină la împăratul Austriei spre a le fi pus în frunte ca episcop Petronie în locul vlădicăi Moise, rămas de pe vremea turcilor, acuzat de tot felul de abuzuri.

Österreichische Nationalbibliothek Wien, Codex Vindobonensis Palatinus 12.234; copie.

Ediție: Nicolaus Nilles, *Symbolae ad illustrandam historiam Ecclesiae Orientalis in terris Coronae S. Stephani*, vol. I, Oeniponte (Innsbruck), 1885, p. 445-446.

Nos, qui summus iudices districtus Caransebesiensis, Aramsaviensis et Lugosinensis, dedimus literam nostram, et posuimus etiam digitos pro maiori fide et rogamus Illustrissimam Excellentiam, Dominationem Vestram comitem generalem Steinville, conquerentes, ut faciat Sua Excellentia memoriam, propter nomen Magni Dei, suam sanitatem et fortunam Augustissimi Imperatoris, ut det nobis Episcopum, quem nos, regnum, desideramus, nomine Petronie, ut sit nobis Episcopus. Qui á Turcis mansit, nomine Moyses, nobis non est opus, quia, sciet Vestra Illustritas, quod semper servet ordinem Turcicum. Qui si videt, quod aliquis habeat pecuniam et non dat quantum ille petit, tunc eum excommunicat et dat ipsum cum omnibus quae habeat Diabolo. Si autem dat quantum petit, iterum ipsum benedicit, sed non tantum unum, sed etiam negotiatores et omnes pagos et popas dum consecrat, accipit ipsis 50 Leoninos et sinit eos per medium annum ut sint sacerdotes, postea iterum pellit ipsos ex parochiis, quousque non dant iterum tantam pecuniam. Et homo saecularis, quando ducit virgo virginem, tunc Episcopus accipit per septem et popa vero sex, septem decenarios. Et homo, quando moritur ipsi uxor, tunc ille non permittit sacerdotem ut illam communicet, quousque non dat 10 aut 15 Leoninos. Si autem sit pauper et non habet unde dare pecuniam, tunc ille permittit sicut brutum ut sepeliat. Et ab omni domo accipit pro fundo per 12 polturas, sive sit pauper sive dives. Si autem non habet pauper pecuniam, tunc

ille pignus trium aut quatuor florenorum sumit, et sic consummuntur omnia nostra pignora apud ipsum. Omni anno nos sic consummit et ab omni popa accipit annuantim per 7 Leoninos, et tempore eventus Ecclesiarum, qui venit in festo SS. 12 Apostolorum, semper ille accipit. Hanc instantiam habemus et alias multas, quibus non possumus molestare Suam Illustritatem, et quam rem non possumus tolerare, quod instamus apud Suam Illustritatem. Et misericordia Magni Dei custodiat Suam Illustritatem.

Caransebes, 1717, die 10. Februarii

Subscripti erant 12 popae cum omnibus presbyteris, 40 iudices cum pluribus pagis et districtibus. Loco sigillorum, ajunt, ponimus digitos et scribimus cruces ac mittimus hanc literas omnes parvi et magni et supplicamur.

EIN GESCHEITERTER VERSUCH ZU EINER GLAUBENSUNION IM BANATER BERGLAND (1699)

Zusammenfassung

1885 veröffentlichte Nikolaus Nilles nach einer Abschrift aus dem *Codex Vindobonensis Palatinus 12.234* der Wiener Österreichischen Nationalbibliothek den lateinischen Text eines angeblich in Karansebesch am 10. Februar 1717 ausgestellten Dokuments. Durch das an den damaligen in Siebenbürgen kommandierenden Generalen Graf Stephan von Steinville gerichtete Gesuch baten 40 Knesen und 12 orthodoxe Pfarrer aus den Distrikten Karansebesch, Orschowa und Lugosch um wohlwollendes Einschreiten beim Kaiser, damit der damalige orthodoxe Bischof Moise, dem zahlreiche Mißbräuche vorgeworfen wurden, mit einem gewissen Petronie in der Bischofswürde ersetzt werden sollte. Bis z. Z. konnte mangels anderer einschlägigen Daten kaum etwas zur Sache kommentiert werden. Zu bemerken sein noch, daß Prof. Mircea Păcuraru, der offizielle Geschichtsschreiber der Rumänischen Orthodoxen Kirche, über Petronie behauptet – ohne dabei einen Beweis zu erbringen –, dieser sei „der erste unirte (griechisch-katolische – C.F.)

Pfarrer im Banat” gewesen. Er hätte die Pfarrerrwürde in Munkács erlangt, um dann 1735 als griechisch-katolischer Pfarrer in Temeswar eingesetzt zu werden.

Die Abschrift eines in rumanischer Sprache (mit kyrillischen Buchstaben) verfaßten Dokumentes, mit der ihn begleitenden Übersetzung ins Lateinische – beide von Anfang des 18. Jahrhunderts und im Archive der Grafen Festetics des Budapester Landesarchivs aufbewahrt -, rücken uns Petronie und das Geschehen um ihn in ein völlig neues Licht. Der rumanische Text – ein am 21. Juni im Jahre 7207 seit Schaffung der Welt (A. D. 1699) in Karansebesch ausgestelltes Dokument – bezieht sich auf dasselbe Verlangen, wie solches in dem schon erwähnten Schreiben vom 10. Februar 1717 laut geworden ist. Auf den ersten Blick sind die Unterschiede beim Vergleichen der beiden lateinischen Übersetzungen, abgesehen von zwei Stellen am Ende des Textes (das Erlassungsdatum, bzw. die namentliche Anführung der Aussteller und ihrer Herkunftsorte) kaum voneinander unterschieden. Bei einer aufmerksamen vergleichenden Analyse der zwei lateinischen Text – wobei jener des rumanischen vom Jahre 1699 in Sinn und Form sehr wahrheitsgetreu wirkt – können mehrere wesentliche Unterschiede festgestellt werden. Ganz besonders sei auf einen hingewiesen werden. Erwähnt das 1717 ausgestellt sein sollende Dokument den Bischofskandidaten Petronie ohne jeglichen Zusatz, so steht es im Dokument von 1699, daß dieser „unter Oberhoheit der Mutterkirche in Rom, wie es auch in Siebenbürgen der Fall ist, stehen soll“. Für die Echtheit des Dokumentes von 1699 spricht auch der Umstand, daß drei unter den 47 Dorfknesen (im Dokument von 1717 sind es nur 40) im gleichen Jahr in einem anderen Dokument amtlich belegt sind. Zur Person des beklagten Bischofs Moise darf mit großer Wahrscheinlichkeit vorausgesetzt werden, daß es sich um Moise Stanojević handelt, der den womöglich infolge der kaiserlichen Niederlage bei Lugosch (21. September 1695) amtierenden, flüchtig gewordenen Bischof Spiridon Štibica ersetzte. Bei Deutung des Dokumentes vom 21. Juni 1699 müssen noch zwei Umstände berücksichtigt werden. So war einerseits das Banater Bergland und ganz besonders die Gegend von Karansebesch, Orschowa und Lugosch im letzten Jahrzehnt des 17. Jahrhunderts die Bühne fast ununterbrochener militärischer Auseinandersetzungen zwischen Kaiserlichen und Osmanen. Andererseits

setzte sich in der Zeit von 1697 bis 1699 in dem von den Habsburgern besetzten Siebenbürgen die Glaubensunion eines Teils der dortigen Rumänen (die Herausbildung der der römischen Kurie unterstellten griechisch-katholischen Kirche) durch. Auf die Unzufriedenheiten der orthodoxen Rumänen aus dem Banater Bergland gegen ihren Bischof Moise Stanojević bauend, hat es die von der habsburgischen Offizialität gewiss geförderte griechisch-katholisch Propaganda versucht, bei den dortigen Altgläubigen den Anschluß an die neue Kirche zu erwirken. Unter solchen Umständen läßt sich das Gesuch der 47 Dorfknesen und 12 orthodoxen Pfarrer nur zu gut erklären. Über Petronie, den gewünschten Bischofskandidaten, ist uns bis z. Z. so gut wie nichts bekannt. Es scheint aber, daß er kein Banater gewesen sei, sondern ein Siebenbürger, womöglich aus dem benachbarten Hatzeger Tal – wo die Glaubensunion übrigens sehr erfolgreich war –, dem Lage und Leute im Banater Bergland wohl bekannt waren. Daß dieser erste Versuch eine Glaubensunion im Banate herbeizubringen gescheitert ist, darf einerseits dem Abschluß des Karlowitzer Friedens mit seinen militär-politischen Folgen, andererseits aber einer vorauszusetzenden Reaktion des sich auf die sogenannten „illyrischen Privilegien“ gründenden serbisch-orthodoxen Patriarchats zugeschrieben werden.

[illegible]

Богородице Кинѣзскѣ мѣстѣ

Линя Кнзъ гнъ мона на самъ-момъ

Wojciech Kuczyński z Bogdanu i z Annę

судей князь Михаил сын Львовичъ

агъ крогъ ео мѣспѣмъ нѣ сѣмъ

Григорий князь и голыш

и по речеи княз со тѣпот

Нова и княз Търново

Давидъ Кнезъ съ бѣнпа

1870

[Faint handwritten notes at the bottom of the page]

Учрежда. Книг. в. пр. по. пр.

и пошлѣ со Псковенъ и на

Павл' кнѣзъ ѿ иѡанна м" Димитріа

1872

22 " прѣтѣ Іоаннъ ѿмѣстившисѣ

Ганъмъ Вуръмъ Кнѣзь изъ тожъмъ вѣстни

18-го Золна ннѣ по-томъ самъ

Минута пнез дн Кота.

и нѣмъ тѣмъ князю раковѣ

Въбла иже уи верзнуи по-том самъ

Гора Кнез гн Мехушка

Никола князь дн Огрова ко (сѣмѣ)

Френскі князь въ завданіи

Успыхъ князю гу. гоманна

Мне кудря съ Консерва

глаголють крѣзъ въ олово и въ камѣ

Всего книг в публ. б-ке 1-го отд.

opia in Latinum Transumpta.

Quos Iudices Regni, cum iudicibus pagorum Transsylvanicorum, Transsylvanicorum
et Lugovienensium. Dedimus hanc Epistolam vestram, et posuimus etiam
edictos pro majori fide, et supplicamus Illis et Excellentissimis Illis
Generali Scimille conquirentes Excellentia Vra ut faciat sibi magnam
sua Excellentia inemoniam propter nomen magni Dei, et propter Sanctita-
tem fortunamque Augustissimi Imperatoris ut det nobis Episcopum quem
nos Regnum desideramus nomine Pironie, ut sit nobis Episcopus, et sit
sub imperio Matris Ecclesie de Roma uti est etiam Transsylvania, quia
hic Episcopus, qui nobis a Turcis remansit nomine Moyses amplius
non desideramus, licet enim Excellentia Vra quod semper servet ordinem
Turcicum, quia si videt aliquem pecuniam habere, dat ei quantum ille
petit, tunc ille eum excommunicat, et dat eum cum omnibus quae habet
Diabolo, si autem dat quantum petit, ille iterum eum absolvit, sed non tan-
tum unum, sed etiam Regiatores et Pagos omnes, sed etiam dum Papa
consecrat, accipit ab ipsis 80 Leones, et sic sunt eos per medium
annum esse in Parochijs, et postmodum iterum relit, et aurius
tantumdem petit de pecunia, et homo secularis dum coelebs Virginem
duat, ille det Episcopo 7. mannos, et Pope 6. et unum Strophium,
et cum homini onitur uxor, ille non permittit aliam ducere
antiquam det ipsi 7. Leones, et si moritur homo quidam, ille non
permittit Poram, ut illum communcet, nec ut sepeliat si aliquid ha-
bet, donec dat ipsi 10 aut 15 Leones, si autem est pauper, non
permittit ut communcet, sed sepelit uti brutum, et ab omni domo
accipit per 12 posturas, sive sit Pauper, sive dives, si autem pau-
per pecunia non contingat, tunc ille accipit pignus ad tres Leones,
et sic consumuntur nostra pignora apud ipsum, Sicque omni anno nos
inacerat, et a Papa omni anno accipit per 7 Leones, ab aliquibus
autem etiam per 10, et ab Ecclesijs intradam, quae est in festo San-
ctorum et Apostolorum pro anno, totam ille accipit, hanc Lamen-
tationem habentiam multa quae fecit, et actu facit, quam rem non possumus
amplius pati, propter hoc lamentamur, et conquiremur Ex-
cellentia Vra et misericordia magni Dei custodiat Excellentiam Vestram.

Nos judices totius Regni una cum Sacerdotibus Regni Superioris Scriptis

Nos judices ex Districtu Posar x

Dodi iudex de Putao

Elias iudex de Tria cum toto pago

Radul iudex de Bogorib cum pago

Michael radul iudex de Legusmik

Radul iudex de Magna cum pago

Nicolaus iudex de Dobliis

Joannes Ruff iudex de Spot

Gerach iudex de Trbava

Joannes iudex de Boma

Joanneo iudex de Ruel

Petrus iudex de Rimpede

Joannes iudex de Pippen

Nicolaus iudex de Putna

Joannes de Brloven iudex cum toto Pago

Petrus iudex de Berova et una cum toto Pago

Districtus Caransebesiensis x

Joannes Burul iudex cum omnibus Cebesiensibus

Wolfgangus Gebrian iudex cum toto Pago

Miksa iudex de Koiga

Joannes Senla iudex de Palorica

Velja de Perendin iudex cum toto Pago

Isura iudex de Melchika

Nicolaus iudex de Balova cum Pago

Franciscus iudex de Jablamies

Isura iudex de Domasna

Elias iudex de Konexeva

Paulus iudex de Bogostin cum Pago
 Petrus iudex de Puffka cum toto pago
 Domertius iudex de Bolvafmiede
 Paulus Thoreffk iudex de Rugova
 Joannes iudex de Plo cum toto Pago
 Blasius iudex de Jablarnie cum toto Pago
 Joannes iudex de Lopus
 Petrus roie de Teregora cum Pago
 Joannes bab iudex de Klatina
 Stephanus iudex de Spadova cum toto Pago
 Felies iudex de Bokromie
 Nicolaus iudex de Petrosmit cum toto Pago
 Martinus iudex de pna
 Stephanus iudex de Bukin cum toto Pago
 Petrus Vhan de Goganc iudex
 Emencus iudex de Tems
 Michael iudex de Brnemis
 Franciscus iudex de Padova
 Tourka iudex de Flora
 Martinus iudex de Vreiova
 Joannes iudex de Jereft
 Nicolaas iudex de jua

Simul omnes Pagi Superius Scripti cum oppidis mittimus hanc
 Epistolam omnes parvi, et magni foras ex Suetis, et confirmata
 est hac Epistola in Caransebes Anno — 15 Junij.

Canter etiam nos Sacerdotes Apini Sebes, una cum Sacerdotibus
 Regum adjacentium nomina nostra suffragabimus, nominibus,
 et Sigillis nostris pro maiori fide, ponentes cruce loco Sigilli.
 Sigilla enim non habuimus.

Ego Papa Petrus de Bunczsk.

Papa Moyses Orbeszku

Papa Wolfgangus Bonczku

Papa Demetrius de Jathmar

Papa Maian de Brebul

Papa Tinku de Joromén

Papa Demetrius de Jás

Papa Zacharias de Cuta

Papa Demetrius, et cum fratribus meis de Mora

Papa Abraham Papa Michael de Obics

Papa Petrus de Blaki

Ego Papa Maian de Lugos

una cum omnibus Regni Popis continuis, et confirmamus.

ANTONIO LEVITARI

1710

220

21

STATUTUL SOCIO-PROFESIONAL AL ÎNVĂȚĂTORULUI DIN ȘCOLILE CONFESIONALE ROMÂNEȘTI (1867-1918). ATITUDINI. MENTALITĂȚI. RAPORTURI SOCIO-PROFESIONALE

*Felicia Aneta Oarcea**

Cuvinte cheie: învățător, școală, societate, mentalitate

Mots clé: l'enseignant, l'école, la société, la mentalité

Învățătorul, membru al elitei intelectuale, chemat să lumineze prin știință de carte poporul de rând, s-a confruntat cu realitatea crudă a lumii sătești: sărăcie, ignoranță. Fenomenele nu trebuie generalizate. Existau și comunități cu potențial economic, interesate în sprijinirea instituției școlare, a învățătorului, a acțiunilor culturale: coruri, societăți de lectură, biblioteci. Articolele din presa arădeană, care denunță soarta grea a învățătorului român, indiferența comunităților în susținerea învățământului confesional românesc, stările conflictuale sau înapoierea culturală, descriu aproape obsesiv stări de lucruri care, fie trebuie îmbunătățite, fie extirpate din societatea românească. Ocurența acestor tematici, ce critică vehement decadența și statutul inferior al dascălului și al românilor, izvorăsc dintr-o ideologie identitară, confecționată de românii ardeleni, crișeni. Istoria le-a hărăzit să-și apere conștiința de neam. Or, unul din bastioane a fost școala. În cadrul normativ s-au stabilit atribuțiile învățătorului, raporturile cu autoritățile școlare, statul și atitudinea față de elevi și săteni.

Odată cu înființarea Preparandiei arădene a început formarea pedagogică a învățătorilor. Entuziasmul a făcut ca un număr mare de elevi merituoși să-i urmeze cursurile. Însă, după ce și-au primit posturile, conform legii, susținuți de comunitate și biserică, nefiind plătiți, de multe ori au fost nevoiți să se

* Complexul Muzeal Arad, P-ța G. Enescu, nr. 1, Arad, jud. Arad, România, felly_oarcea@yahoo.com.

îndeletnicescă și cu alte meserii sau chiar să și le părăsească pentru a putea câștiga existența lor și a familiilor lor. Căci „învățătorilor li se stabiliseră retribuțiuni de milogeală în naturale, pe cari aveau să și le cerșească de la credincioșii bisericii, deopotrivă cu purcarii și văcarii satelor”¹. Aceeași idee a fost subliniată într-un alt articol de către președintele Reuniunii învățătorilor din Arad, devenit, după 1918, inspector școlar, Iosif Moldovan prin cuvintele: „Leafa de milogeală ce s-a putut stabili, în naturalele, cari se puteau aduna numai toamna, a făcut viața învățătorilor insuportabilă, silindu-i a-și căuta experiența pe alte carieri mai rentabile”². Această stare a dus la scăderea numărului elevilor preparanți.

Revigorarea în sânul corpului învățătoresc a început din anul 1894 când în fruntea Reuniunii învățărești a școlilor confesionale românești, președinte a fost ales Teodor Ceontea. În adunarea din 4 mai 1894, acesta a reiterat statutul social al învățătorilor. Plin de carismă a înviorat, prin discursul său, „modeștii martiri ai satelor arătându-le ... care este chemarea lor de viață și cum au să se manifeste spre a-și putea îndeplini sfânta și româneasca lor misiune, spre a-și elupta cinstea, recunoștiința și respectul ce li se cuvine, ca unor adevărați apostoli ai culturii neamului românesc”³. Nicio categorie socială nu a fost atât de hărțuită ca și învățătorimea, care a avut tăria de caracter să refuze ajutorul de stat, „a înfruntat temnițe, destituiri, amovări din partea organelor streine; cari persecuții și suferințe au culminat chiar și în răpirea de vieți a nefericiților noștri învățători”. Cu cât autoritățile tutelare școlare au încercat ameliorarea situației lor materiale, cu atât statul a ripostat prin a diminua salariile, destituirea pe motivul neînțelegerii cu organele bisericesti, numirea unor învățători de probă etc. Realitatea tristă a fost că „învățătorul românesc e tolerat ca un rău necesariu. Nu e de mirare deci când experiem zilnic că învățătorimea noastră este desprețuită și eschisă cu desăvârșire din corporațiunile bisericesti-școlare, unde se tractează de școală și cultura poporului; ear când apar plângerile învățătorimei în formă de rugări umilite, către ven. noastre autorități sunt calificate de nemulțumiri cu mama biserică”. Nerespectarea statutului socio-

¹ Iosif Moldovan, *Monografia Reuniunii Învățătorilor români de la școalele confesionale gr.-orientale române din Dieceza Aradului*, Timișoara, 1940, p. 6.

² Idem, *Din istoricul Reuniunii Învățătorilor din protopopiatele arădene I-VII*, în *Școala vremii*, III, nr. 6, p. 8.

³ *Ibidem*, p. 21.

profesional prin acordarea unei „dotațiunii” (salarii s.n.) corespunzătoare a făcut ca multe stațiuni învățătoresți să rămână fără dascăli⁴.

Penuria în care s-au zbatut, întreținerea copiilor în școală și asigurarea celor zilnice au devenit din ce în ce mai apăsătoare. În coloanele ziarului *Tribuna Poporului*, articolul cu titlul *Soarta familiilor învățătoresți* a descris destinul dascălilor: „Când ne cugetăm la starea sufletească a învățătorimei noastre, în fața grijei și luptei pentru creșterea familiilor lor, ochii ni se umple involuntar de lacrimi”. Pentru a ușura viața copiilor lor s-a propus ca din banii fundațiilor să fie susținuți ca stipendiari „chiar și din clasele inferioare ale școalelor medii”⁵.

Într-un alt număr al *Tribunei Poporului* s-a reiterat problema salarizării: „slaba dotație a învățătorului român nu corespunde nici recerințelor de subzistență ale unui individ, necum recerințelor de subzistență ale unei familii”. Iuliu Vuia a propus edificare unui convict în care să învețe copii lor. Această inițiativă urma a fi supusă dezbaterii în adunarea generală a tuturor învățătorilor din 15/27 octombrie 1898⁶.

Dincolo de neajunsurile care au împânzit lumea învățătorimii române, găsim satisfacție și mulțumire pentru activitatea didactică defășurată. Sub titlul *Laude unei învățătoare bune*, articol scris de învățătorul pensionar din Pecica Română, Ioan Ardelean, în 12/25 iunie 1900 au apărut cuvinte excepționale despre activitatea didactică a Emiliei Ciorogariu: „Tu ai fost cea dintâi învățătoare română care ai pus temeiul și fundamentul la școala de fete din Pecica română. Moralul, zelul, diligența, truda, osteneala și iubirea de neam, ce ai dezvoltat cu învățarea, deșteptarea și luminarea, cu educarea sau creșterea școalei de fete ... ai fost nu numai învățătoare bună și de model, ci ai fost sufletul, inima și mama școalei acesteia!”⁷.

Școala de azi și chemarea dascălului, articol al preotului militar Corneliu Leucuța, zugrăvește menirea învățătorului: „A deschide mintea alor mii doritori de lumină, a le arăta drumul, care conduce la bine, a învăța norodul a cunoaște pe cei trei prieteni cu tragere de inimă pentru noi, prin mijlocirea cărora a putut străbate neamul nostru prin greul vremurilor, pe prietenii cei dragi ai noștrii, cari sunt: limba, pământul și legea a pune bază solidă la sute și mii de

⁴ *Tribuna Poporului*, Arad, I, 1897, nr. 69 din 10/22 aprilie, p. 326.

⁵ *Ibidem*, II, 1898, nr. 121 din 27 iunie/9 iulie, p. 292-293.

⁶ *Ibidem*, nr. 186 din 3/15 octombrie, p. 909.

⁷ *Ibidem*, IV, 1900, nr. 168 din 10/23 septembrie, p. 6.

viitori clăcași ai neamului și apoi după toate acestea să vezi poporul curățit de glodul veninos în care trăia, ah ! ce nobilă, ce dumnezeiască misiune”. Asemănată cu apostolatul, misiunea învățătorilor a fost apreciată de români ca fiind plină de greutate, pe care trebuiau să le accepte, ca și satisfacțiile. În caz contrar, ei nu-și vor putea îndeplini rolul, școala ar avea de suferit, iar rândurile analfabeților s-ar îngroșa⁸. Dincolo de procesul instructiv-educativ, școala confesională românească a avut un caracter moral și național, așa cum sublinia învățătorul Iuliu Vuia, susținând prin aceasta afirmația mitropolitului Mețianu în cadrul Sinodului arhidiecezan din anul 1909⁹.

La nivelul forurilor superioare, rolul său a fost bine conturat. Răzbate din protocoalele sinoadelor eparhiale, circulare și numeroase norme de funcționare ale învățământului popular românesc atribuțiile, ținuta în societate, raporturile socio-profesionale. Potrivit reglementărilor în vigoare – normelor pedagogice, regulamentelor de instruire și a planului de învățământ – dascălul avea obligația de a se ocupa de educația, instrucția, menținerea ordinii și a disciplinei în școlile populare. Avea datoria de a respecta imperios oficiul său, legislația și ordinele primite de la autoritățile superioare, de a se opune oricăror abuzuri îndreptate împotriva sa sau a instituției școlare, a supraveghea elevii, a se îngriji de creșterea moralității și spiritualității lor.

Nu putea interveni asupra planurilor de învățământ, introduce manuale școlare noi, manuscrite sau alte mijloace de învățământ, fără aprobare consistorială. Comitetul parohial era înștiințat despre alegerea manualelor, care să răspundă necesităților fiecărei școli. Intra sub incidență disciplinară orice încercare de impunere a unor lucrări spre studiere elevilor care nu erau compatibile cu disciplina școlară sau nu erau legate de instrucțiunea școlară.

Baza logistică a școlii a fost îngrijită și reînnoită în funcție de posibilități. Întreținerea mobilierului, mijloacelor de învățământ, bibliotecii școlare cădeau de asemenea în sarcina lui. La sfârșitul anului sau în situații speciale raporta comitetului parohial starea de sănătate a pieselor din dotare, care puteau fi uzitate doar în scop didactic. Procurarea unor aparaturi sau obiecte se putea face doar cu aprobarea prealabilă a directorului local și comitetului parohial.

⁸ *Biserica și Școala*, Arad, XLII, 1918, nr. 29 din 15/28 iulie, p. 1.

⁹ Valeria Soroștineanu, *Școala confesională românească din Arhiepiscopia Ortodoxă a Transilvaniei (1899-1916)*, Sibiu, 2007, p. 49.

Dacă nu i s-ar fi dus la îndeplinire cererea, putea apela la ajutorul inspectorului școlar districtual.

Ținea o evidență strictă a situației școlare: progresul, diligența, purtarea morală a elevilor. Într-un protocol va completa absențele elevilor motivate sau nemotivate. Acesta îl prezenta, la sfârșitul săptămânii, comitetului parohial pentru admonițiune sau pedepsirea celor neglijenți sau renitenți conform legilor în vigoare. Într-un altul, învățătorul a consemnat lecțiile pertractate în fiecare oră. Toate documentele erau păstrate în arhiva școlii. Ele puteau fi consultate, la cerere, de către organele superioare: directorul local, delegatul comitetului parohial.

La inspecția efectuată de către inspectorul școlar regal, învățătorul îi făcea cunoscute obiectele propuse pentru a fi studiate în conformitate cu legile în vigoare; examina elevii din obiectele prescrise; pune la dispoziție planul de învățământ și modul de repartiție al orelor, cărțile și mijloacele de învățământ, consemnarea oficială a acestora, matricola, cronica, protocolul cu absențe și, la cerere, inclusiv certificatul de calificare.

Directorul local, preotul, avea datoria de a se îngriji de bunul mers al instrucției școlare. În comunele unde au fost mai mulți învățători, ca director școlar putea fi numit unul dintre învățători „pe cel mai expert și mai harnic”, care trebuie să propună același material didactic, aceeași extensiune și, în linii mari, aceeași metodă. Desemnarea lui o făcea protopopul, printr-un decret de numire.

Învățătorul elibera atestate școlare, semnate de el și de directorul școlar, după formularele consistoriale¹⁰. Când se oficiau cununii sau aveau loc înmormântări îndeplinea serviciul de cântăreț bisericesc, pentru care era plătit. În folosul comunității, în timpul liber, întocmea acte dacă nu exista altă persoană calificată¹¹. Putea fi reprezentant dietal, comitatens, comunal și bisericesc, însă nu avea dreptul de a îndeplini alte funcții publice. În timpul prestării serviciului militar de opt săptămâni în armata de linie sau ca apărător al patriei era considerat a fi în concediu; orice călătorie trebuia supusă aprobării Episcopiei.

¹⁰ *Regulament pentru organizarea învățământului în școlile populare*, Sibiu, 1906, p. 21-25; Maria Berényi, *Învățământul confesional din Ungaria în secolele XIX-XX*, în *Simpozion*, Giula, 2006, p. 72-74.

¹¹ M. Berényi, *op. cit.*, p. 72-74.

Suplinitorii își exercitau funcția pe o perioadă limitată și erau subordonați învățătorilor titulari. În această categorie intrau cadrele didactice care-i înlocuiau pe cei aflați în concediu sau suspendați, bolnavi, bătrâni fără drept de pensionare sau chemați în armată în timp de război, învățătorii fără diplome de calificare, preoții suplینitori ai învățătorilor. Titularul remunera din propriul salariu suplینitorul, excepția constituind-o mobilizarea în armată¹². În situațiile neprevăzute – îmbolnăvire, situații excepționale – el era, de asemenea, suplinit. Își putea cere concediu pe o zi – aprobat de directorul local, 8 zile – aprobat de inspectorul școlar confesional, iar pe o perioadă mai lungă de la Consistoriu¹³.

Pentru a reitiera rolul „învățătorului și a oamenilor de școală” a fost editată la Sibiu de către W. Krafft cartea învățătorului Petru Oanda *Drepturile și datorințele învățătorilor confesionali români*. Cartea cuprindea dispozițiile legislative ale statului maghiar, dar și ale autorităților confesionale¹⁴.

Dascălul era îndrumător cultural și moral, educator al tineretului, bun sfetnic. Era consultat de săteni în luarea unor decizii de importanță crucială, cum ar fi trimiterea unui copil la o școală mai înaltă sau chiar căsătoria fiilor lor¹⁵. Aspirația spre o pregătire temeinică reprezenta o adevărată provocare, mai ales că orașul, pentru tineri, constituia o lume dătătoare de noi valori și susținătoare a unui nou model de viață. Urbanizarea ar putea altera mentalitatea ancestrală sătească, oricum supusă schimbărilor inerente, căci s-au făcut pași spre o lume mai bună și „de moravuri”, care a dus la cunoașterea tentațiilor civilizației moderne¹⁶.

Comunitățile și, implicit, fiecare membru în parte au fost sfătuiți să ducă o viață chibzuită prin intermediul scrierilor moralizatoare ale dascălilor. Pe lângă alte defecte morale ale românilor, ca și a altor populații, lăcomia ocupa și ea un loc important în dezbaterile despre moravurile societății. S-a apreciat că „lăcomia este izvorul tuturor răutăților”, pentru că ea conduce la

¹² Angela Dumitrescu, *Statutul cadrelor didactice din învățământul confesional românesc din Banat la sfârșitul secolului al XIX-lea și începutul secolului XX*, în *SIB*, XXXII-XXXIII, Timișoara, 2009, p. 352-354.

¹³ *Regulament pentru organizarea învățământului în școlile populare*, p. 21-25.

¹⁴ *Tribuna Poporului*, Arad, V, 1901, nr. 21 din 16 februarie/3 martie, p. 7.

¹⁵ M. Berényi, *op. cit.*, p. 72-74.

¹⁶ Valeriu Leu, *Plecarea la școlile de la oraș sau traversarea orizontului*, în *Identitate și alteritate. Studii de imagologie*, I, Reșița, 1996, p. 136-148.

fapte ilicite. Prin muncă și onestitate, fiecare om fie sărac, fie bogat putea să-și susțină familia. Din lăcomie „se nasc toate relele și fărădelegile între oameni: hoții, ucideri etc”. Aceștia duc o viață „destrăbălată, prin desfrânări și beție, ... fac cele mai mari scandaluri și fărădelegi”. Doar printr-un echilibru mental și social, societatea românească putea dovedi că era pașnică și morală¹⁷.

Punctualitatea, modestia, pedanteria, limbajul ales descriau câteva trăsături ale unui pedagog model. Înainte de începerea cursurilor, cu o jumătate de oră, trebuia să fie în școală. Când intra în clasă, elevii îl primeau ridicați în picioare pentru a-i răspunde la salut. Învățătorul îi „cerceta cu atențiune pe toți școlarii”. Cel nespălat, nepieptănat și cu hainele descusute sau rupte a fost dojenit în fața întregii clase: „celui cu vesmântu sfârtecatu să-i reflecteze că nu fie-cine pote să aibă pururia vesmântu nou, dar vesmântu curat pote ave; apoi un vesmântu vechiu, dacă e cârpitu și curatu, te recomandă ca unul nou; cu cel vechi cuțăm pe cel nou”¹⁸. Elevii nu aveau voie să se dea pe păr „cu nici unu feliu de unsori”¹⁹. Apoi, îi pregătea pentru rugăciunea de dimineață. După finalizarea orelor, îi instruia cum să se poarte civilizată pe stradă, să salute, cum să se poarte acasă cu părinții²⁰. Coportamentul față de elevii de clasa I a fost prevăzut în planurile de învățământ. La primul contact făceau cunoștință „îi întreabă despre nume, etate, locuință”, apoi, îi înconjura cu dragoste, pentru a-și câștiga popularitate în rândul părinților²¹. În memoriile sale, Hermina Ciorogariu a povestit despre prima ei zi de școală: „În prima zi, la terminarea prelegerii, la ora 11, învățătorul spuse: acum trebuie să arătăm oamenilor că noi umblăm la școală. Pe stradă când mergem, să fim cuminți, să megem 2 câte

¹⁷ *Tribuna Poporului*, Arad, IV, 1900, nr. 196 din 21 octombrie/3 noiembrie, p. 3.

¹⁸ *Planulu de învățământ pentru scolele poporali in Districtulu consistoriului romanu ort. din Aradu aprobatu cu decisiunea consistoriala de datulu 10 januariu st. Vechiu 1877. nr. 61/I. scol., Arad, 1877, p. 5; Planul de învățământ pentru scole poporali în districtul Consistoriului rom. ort. din Arad, aprobatu cu rezoluțiunea consistorială din 12 august 1888, nr. 3174, Arad, 1888, p. 5.*

¹⁹ *Planulu de învățământ pentru scolele poporali in Districtulu consistoriului romanu ort. din Arad, 1877, p. 7-8.*

²⁰ *Planulu de învățământ pentru scolele poporali in Districtulu consistoriului romanu ort. din Arad, 1877, p. 5; Planul de învățământ pentru scole poporali în districtul Consistoriului rom. ort. din Arad, 1888, p. 5.*

²¹ *Planulu de învățământ pentru scolele poporali in Districtulu consistoriului romanu ort. din Arad, 1877, p. 10.*

2 copii, ținându-ne de mână, dacă întâlnim pe cineva să salutăm, să scoatem de pe cap căciula, clopul sau ce avem”²².

Responsabil de conduita și igiena personală a elevilor, îi învăța să se pregătească dimineața pentru școală: să se trezească de dimineață, să se spele și să se îmbrace, să spună rugăciunile și, la plecare, să sărute mâna părinților. Pe vreme ploioasă, când e noroi sau zăpadă, elevii aveau datoria de a-și scutura încălțăminte înaintea de a intra în clasă; iar hainele umede să le lase într-un loc special amenajat. Dacă nu exista, ele vor fi puse într-un cuier sau unghi, care să nu fie amplasat în apropierea unei surse de caldură.

Reguli stricte au fost stabilite în privința meselor copiilor. Școlarii nu trebuiau să-și aducă mâncare și ulcior cu apă, pentru că exista fântână la școală. Excepție făceau cei care locuiau departe de casă și nu puteau merge să mănânce la prânz. Le era interzis să mănânce în timpul prelegerilor, inclusiv celor mici. Se cerea învățătorului să-i dezobișnuiască să bea apă, prin înlăturarea oricărui vas cu apă din incinta școlii. Doar elevilor mici le era permis. Școlarii, la cerere, ieșeau afară pentru „lipsele trupesci”²³.

Sala de clasă era aerisită de trei ori într-o zi, dimineața, înainte și după prelegere și imediat după sfârșitul cursurilor și măturate „măturarea scolei are să se întâmple în fiecare zi, barem odată, adică și de pre sub scaune, și la timpul potrivit, ca pre cându se aduna școlarii se fie și scaunele curatite, și întreaga localitate să fie liberă de mirosul pravului”²⁴.

În zilele cu timp favorabil și dacă tematica permitea, prelegerile puteau fi desfășurate în grădina școlii, unde se puteau pune scaune și mese. Învățătorul le spunea povești pilduitoare, instruindu-i să se poarte frumos pentru a câștiga dragostea și încrederea acestora, să le inspire curaj, ordine și disciplină²⁵. Elevii sub îndrumarea-i erau conduși la slujbele bisericești pentru a-i „deprinde cu cântarea bisericească”²⁶.

²² *Caietele Herminei*, ed. Adriana Popescu, Rodica Țabic, București, 2010, p. 99.

²³ *Planulu de învetiamentu pentru scolele poporali in Districtulu consistoriului romanu ort. din Arad, 1877*, p. 6; *Planul de învățământ pentru scole poporali în districtul Consistoriului rom. ort. din Arad, 1888*, p. 5-6.

²⁴ *Planul de învățământ pentru scole poporali în districtul Consistoriului rom. ort. din Arad, 1888*, p. 6

²⁵ *Planulu de învetiamentu pentru scolele poporali in Districtulu consistoriului romanu ort. din Arad, 1877*, p. 7-8.

²⁶ M. Berényi, *op. cit.*, p. 72-74.

Relația învățător-elevi-părinți/săteni trebuia să fie în conformitate cu „demnitatea și sublima sa chemare, să se porte pururea cu conștiință, pentru că ochii multora sunt îndreptați asupra lui și fiecare încearcă să învețe de la dânsul ceea ce este bun și de imitat”²⁷. Limbajul ales, uzitat în relațiile cu elevii, părinții și preotul, precum și disciplina asigurau performanță în procesul instructiv-educativ. „Școala fără disciplină este ca moara fără apă”. S-a apreciat „că învățătorul bun este totodată și disciplinator bun”. Pentru a obține rezultate favorabile el avea obligația să se acomodeze specificului populației școlare²⁸.

Popularitatea de care s-ar putea bucura în sânul comunității nu trebuia accentuată prin participarea la excesele de băutură, pentru că „asemine popularitate efină l-ar face vinovat în fața superiorității școlare”. Învățătorul să nu fie „lingușitoriu sau măgulitoriu” față de elevi și/sau părinți, ci prin dragostea și popularitatea ce o va câștiga să fie în conformitate cu demnitatea și chemarea sa, să se poarte cuviincios, pentru a fi un model de urmat.

Relațiile tensionate dintre comunitatea satească și dascăl au fost semnalate în coloanele ziarelor arădene. Spre exemplu, un grup de 80 de persoane, dintre care 18 membri ai comitetului parohial, au reclamat numirea în funcția de învățător, la Pâncota, a lui Iuliu Butariu. Ei s-au prezentat la episcopul Aradului, dar și la redacția *Tribunei* pentru a susține ilegalitatea numirii acestuia și faptul că nu vor renunța la protestul lor. Considerau că nu a fost suficient de pregătit pentru a răspunde cerințelor autorităților comunale și nu a fost agreat nici de comitetul parohial. Judele Teodor Hada, episcopul I. Chebeleu și economii I. Burzea, G. Sărândan, I. Stepan și P. Hada au susținut că vor face tot ce le stă în putință pentru a împiedica această numire²⁹. Locuitorii din Pâncota, Ilie Stepan și Dimitrie Vălean, au înaintat rugămintea redacției *Tribunei* arădene, de a scrie despre comportamentul neavenit al învățătorului din Seleuș, Iuliu Butariu. Acesta a fost văzut stând în compania conducătorilor maghiari ai localității Pâncota. „Știm că pe la Pâncota aproape în fiecare zi vine, nu însă în treburi școlare ori naționale, ci să petreacă cu domnii de unguri”. I s-a reproșat că nu știa cânta, chiar dacă a dorit să salveze aparențele, venind în Pâncota în ziua de Bobotează însoțit de coriștii de pe vremea învățătorului

²⁷ Planul de învățământ pentru școli populare în districtul Consistoriului rom. ort. din Arad, 1888, p. 7-8.

²⁸ *Tribuna Poporului*, Arad, VII, 1903, nr. 59/29 martie/11 aprilie, p. 4-5.

²⁹ *Ibidem*, I, 1897, nr. 60/ 29 martie/10 aprilie, p. 286.

I. Vidu. Nu a știut interpreta *Rugăciunile, Mântuește-ne, Cherovicul, Irmosul* și *Priceasna* și în loc de *Câți în Hristos* a cântat *Sfinte Dumnezeule*. Ca să fie desemnat la Pâncota, Iuliu Butariu a ademenit prin băutură pe unii membri ce urmau a vota căci „la investigare din 98 prezenți au jurat 10 inși că au fost corupți prin beătură”³⁰.

Progresul învățământului atârna, în mare măsură, de destoinicia, priceperea și dăruirea lui, fiind, totodată, conștient de „greutatea” care apasă pe umerii săi. „Fiecare învățător să-și iubească chemarea mai presus de toate și să se considere pe sine ca un factor principal al învățământului”. Perfecționarea trebuia să fie continuă: „Să cetim foi pedagogice și cărți folositoare care ținesc la procurarea cunoștințelor atât practice cât și teoretice”. Pentru tagma învățătorescă „a nu avea vreo foaie în familie sau vreo carte didactică însemnează a fi mort de jumătate”. Dincolo de remunerația insuficientă, scopul primordial a fost însușirea permanentă a noilor cunoștințe didactico-pedagogice pentru a ține pasul cu lumea modernă și noile metode de predare-învățare. „Acela învățător care nu posedă modul de predare, e ca peștele pe mal, unde se sucește, se opintește pentru a eși la mal, și nu poate; așa e și învățătorul, se sucește, se opintește pentru a arăta progres, dară în zadar, că dacă modul de predare nu-l posedă toată străduința lui rămâne zadarnică”³¹. De aceea ei s-au abonat la periodicele sau revistele vremii care, câteodată, au făcut diverse oferte. Spre exemplu, redacția revistei *Luceafărul* a trimis un anunț, în 1905, prin care a făcut ofertă învățătorilor și preoților din Ungaria de a se abona pe anul 1906, în lunile februarie-martie, la jumătate de preț, adică 7 cor. În schimb, vor primi gratuit numerele pe anul în curs 1905. Scopul declarat a fost răspândirea-i în lumea satelor prin intermediul învățătorilor, preoților și țăranilor fruntași³².

Ei înșiși, pentru a ușura activitatea desfășurată în școli, solicitau colegilor care au tipărit manuale sau cărți didactice reeditarea. Astfel, învățătorul N. Ștefu, în 1898, la insistențele mai multor colegi, a retipărit *Liturgia* în Germania, iar prețul cărții s-a ridicat la 3 fl (6 cor.). Existau partituri pentru cor pe 2 sau pe 3 voci. Cântecele au putut fi adaptate la orice tip de grup.

³⁰ *Ibidem*, nr. 74 din 19 aprilie/1 mai, p. 353.

³¹ *Ibidem*, VII, 1903, nr. 55 din 22 martie/4 aprilie, p. 3-4.

³² *Biserica și Școala*, Arad, XXIX, 1905, nr. 9 din 27 februarie/12 martie, p. 75.

Pentru apariția cât mai rapidă învățătorii urmau a solicita în scris numărul de exemplare³³.

Cauzele lipsei de rodnicie a învățământului s-au datorat nu numai dezinteresului comunității, ci și metodelor didactice practicate. Unii părinți, la vestea că într-o localitate învecinată funcționa un învățător pregătit, făceau eforturi pentru a-și instrui copii la acea școală. S-au constatat și situații în care oricât de interesate ar fi autoritățile școlare locale, antistia comunală sau indiferent de numărul copiilor trimiși la școală, învățătorul nu a fost capabil de a-i coopta în procesul instructiv-educativ. Ca reper al activității fructuoase s-a luat în considerare frecvențialitatea școlară. Acolo unde aceasta era bună era un semn că își desfășoară în mod interactiv și plăcut orele, contrar, vina nu este numai a autorităților școlare, ci și a învățătorului³⁴.

Un alt aspect supus atenției au fost relațiile dintre autorități confesionale sau statale și învățători. Pentru a scoate în evidență statutul învățătorului care preda la școlile confesionale românești am făcut referire și la raportul dintre dascălii de la școlile de stat și cele comunale. Autoritatea statului, exercitată asupra învățătorilor care își desfășurau munca în școli de stat sau cu caracter comunale, s-a extins și asupra celor care, sub o formă sau alta, au fost finanțați de stat. Sub incidența aceleiași legi, 28/1876³⁵, intrau toți cei care uzitau manuale interzise de către guvern. Dascălul plătea o amendă de 300 fl. sau ispășea pedeapsa în închisoare timp de 3 luni cu sau fără destituirea din post. El putea fi suspendat din post de către Comitetul Administrativ, iar în cazul școlilor confesionale prin decizia Ministerului care a făcut-o cunoscută Ordinariatului. Manualele și rechizitele utilizate erau confiscate³⁶.

Protopopul Aradului a răspuns ordinațiunii consistoriale din 1 iulie 1876, nr. 1755/393, prin care învățătorii Ambrosiu Costa și N. Luțiai din Șimandul

³³ *Tribuna Poporului*, Arad, II, 1898, nr. 65 din 5/17 aprilie, p. 318-319.

³⁴ *Planulu de învetiamentu pentru scolele poporali in Districtulu consistoriului romanu ort. din Arad, 1877*, p. 10.

³⁵ În Legea 28/1876 despre autoritățile școlare a ministrului Ágoston Trefort s-au prevăzut măsuri disciplinare pentru învățătorul comunal și cel de stat. Putea fi disciplinat din următoarele cauze: exces moral sau delict contra oficiului: neglijența, tratarea dură a elevilor, încălcarea datoriei legale sau statutare. Măsurile punitive s-au referit la admonestare, amendă cu până 10% din salariu, pierderea dreptului la pensie, scoaterea din post; pentru ultimele două pedepse trebuia sentința ministrului. Deciziile puteau fi contestate în termen de 8 zile de la primirea documentului, vezi D. Sularea, *op. cit.*, p. 101.

³⁶ D. Sularea, *op. cit.*, p. 101.

Unguresc au fost acuzați de neglijență în serviciu. S-a explicat modul în care cei doi au ocupat stațiunea învățătorescă. Consistoriul a decis, în ședința din 12 august același an, admonestarea lor³⁷.

Învățătorul de la școalele populare sau comunale care primea ajutor de stat a fost supus, în cazul încălcării normelor legislative, măsurilor disciplinare aprobate de stat. S-a adresat cu precădere celor care primeau un ajutor mai mare de 60 fl. Ei puteau fi „amovați” din post numai prin sentință disciplinară adusă de autoritățile confesionale, supusă aprobării ministeriale. Dacă în decurs de o lună nu primeau răspuns și înaintau o nouă sentință, ministerul trimitea un membru al comisiei administrative care să intervină. Cădea în sarcina autorităților școlare să aplice măsurile disciplinare. Ministerul își rezerva dreptul de a retrage ajutorul de stat. Dacă în decurs de 14 zile de la primirea sentinței disciplinare sau fără justificare nu o finalizează în decurs de trei luni și nu prezintă ministerului în 14 zile rezolvarea, s-au aplicat normele disciplinare ale articolului de lege 28/1876.

Măsuri disciplinare au fost aplicate și învățătorilor care au fost învinuiți de adversitate față de stat: împotriva constituției, caracterului național, unității, independenței sau integrității teritoriale a statului, folosirii limbii maghiare – constatate prin orice mijloace – viu grai, publicații, cărți poștale, scrisoare, reproducere plastică etc. Neaplicabilitatea lor de către autoritățile confesionale în decurs de 14 zile de la primirea sentinței atrăgea după sine intervenția oficiile administrative³⁸.

Delictele pentru care puteau fi cercetați învățătorii, potrivit legii Apponyi, au fost: purtare imorală și scandaloasă, tratarea brutală a elevilor, nesupunerea față de superiori, neglijarea atribuțiilor învățătoresți, precum și 1. neglijarea învățării limbii maghiare, 2. utilizarea cărților și revistelor interzise sau neaprobrate de Minister, 3. acțiuni contrare statului maghiar – împotriva Constituției, caracterului național, unității și integrității statului și independenței, îmbunătățirii limbii de stat conform legii, stemei și steagului – 4. propagandă antireligioasă, socialistă, dreptului de proprietate, instituției

³⁷ Serviciul Județean al Arhivelor Naționale Arad (în continuare S.J.A.N. Arad), *Fond Episcopia Ortodoxă Română Arad* (în continuare F.E.O.R.A.), *Protocolul ședințelor senatului școlar de la Consistoriul român ortodox Arad*, nr. inv. 154/1876, f. 12-13.

³⁸ FD, Caransebeș, VIII, 1893, nr. 44 din 31 octombrie/12 noiembrie, p. 5.

căsătoriei, manifestări de împărțire a averilor publice și private, jignirea religiei elevilor, 5. propagandă emigraționistă.

Pentru încălcarea celor 5 puncte enumerate mai sus învățătorul comunal era judecat de Comisia Administrativă a comitatului, iar cel confesional de autoritatea școlară exercita control și Comitetul administrativ comitatens, prin organele sale de conducere. Aceasta avea dreptul de a-l suspenda din funcție, cu posibilitatea de recurs la Minister. Ancheta era efectuată de pretor sau primar, la orașe cu participarea inspectorului școlar și avizul Senatului Școlar.

Orice delict putea intra în atenția Ministerului care avea dreptul de intervenție. Anchetarea unui învățător de stat trebuia aprobată de Minister; dacă nu primeau niciun răspuns însemna că sentința era aprobată. Dacă Ordinariatul nu începea cercetarea în 30 de zile, nu o finaliza în 90 de zile și nu comunica sentința în 15 zile, cercetarea disciplinară urma a fi efectuată de către comisia administrativă. Ministerul își rezerva dreptul de a efectua o anchetă paralelă. Chiar și preoții care încălcau regulamentele, încadrându-se în categoria primelor trei delict, puteau pierde dreptul de catehizare.

Autoritatea de control a învățătorilor confesionali a fost protopopul, în calitate de inspector școlar districtual³⁹. Ultima funcție îi conferea dreptul și obligația de a lua parte la examenele școlare anuale și controlul parohiilor din toate punctele de vedere: verifica modalitatea de administrare a averii bisericești, numea epitropi care să se îngrijească de casieria bisericii, starea arhivei, a bibliotecii și a registrelor de stare civilă etc.

Calitatea și rolul de elite a lumii satelor a înfierat poziția lor în fruntea societății românești, ca sprijinitori și susținători ai culturii și mișcării naționale românești⁴⁰. Formarea tinerei generații a lumii satelor intra, de asemenea, și în atenția preoților, în dubla calitate de părinte spiritual, învățător și director școlar. În multe localități, printre care și Moneasa, pentru că oamenii erau foarte săraci, preotul îndeplinea și funcția de învățător. Sătenii au cerut ca odraslele lor să fie învățate carte de către preoți, cu plata în natură, în diferite case particulare, deoarece nu puteau achita darea culturală pentru plata

³⁹ D. Sularea, *op. cit.*, p. 114-115; *Instrucțiune pentru executarea articolului de lege XXVII din 1907 despre referințele de drept și salariile învățătorilor de la școalele populare comunale și confesionale*, Sibiu, 1907, p. 11-12.

⁴⁰ Pavel Vesa, *Clerul-componentă a elitei românești*, în *Aradul cultural*, Arad, 2001, p. 63-64.

învățătorului⁴¹. La începutul secolului XX, în baza dispozițiilor consistoriale și sinodale, s-a introdus religia ca materie obligatorie în școlile confesionale, iar preoții aveau obligația să o predea⁴².

Concilierea dintre cei doi „stâlpi” ai neamului românesc, în vremuri vitrege pentru biserica și școala românească deopotrivă, a fost singura soluție de păstrare a conștiinței naționale și culturale potrivit autorului articolului *Preotul și învățătorul român*. Niciunul dintre cei doi factori nu trebuiau să se lase ademeniți de promisiunilor autorităților statale și să spere la beneficii, căci o vor face în detrimentul poporului român. Căci „învățătorul prin autoritatea ce și-a câștigat în școală asupra elevilor, rămâne pentru aceștia tot învățător și pe mai departe, iar preotul asemenea are datorința a veghia și a educa și pe cei mai mici, ca pe cei mari în școală, în biserică și pretutindenea, că spre aceasta i s-a dat darul și puterea de la D-zeu”. Întreaga viață culturală a satelor stătea sub oblăduirea lor. „Corurile, concertele, maialurile, jocurile au urmări funeste pentru poporul nostru, dacă nu stau sub nici o controlă morală, și aici este chemat preotul și învățătorul să pună stavilă când acestea încep a degenera, când acestea se fac numai pentru ochii lumii”. Poporul căzut în ignoranță, trândăvie, lux și închipuire să fie îndreptat prin „lecturi bune” pentru a putea „face cu ei și politică, carea la noi s-a corupt asemenea în anii din urmă”⁴³.

Dezbaterile din cadrul conferinței învățătorilor din octombrie 1877 au făcut referire la relația de colaborarea dintre învățători și preoți în folosul comunității. Preoții și învățătorii urmau să îndemne comunitatea sătească să planteze pomi în cimitir lângă fiecare mormânt al membrilor familiei lor, iar banii obținuți din vânzarea recoltei să fie folosiți la fondul școlar. Tasul IV, întrebuințat în zile de sărbătoare, să fie destinat fondului școlar. Diversele sume de bani obținute pentru delictе, măcar jumătate să fie depuse în fondul școlar. Cei 50 cr. rezultați în urma cererii de divorț să fie depuși, de asemenea, în fondul școlar. Când stațiunea învățătorescă devinea vacantă, iar preotul asigura interimatul, jumătate din bani să fie destinați fondului școlar. În timpul secerișului și a culesului viei să îndemne credincioșii să doneze produse naturale pentru îmbogățirea fondului școlar. Când

⁴¹ Felicia Aneta Oarcea, *Viața confesională ortodoxă în localitatea Moneasa (jud. Arad) în secolul XIX și prima jumătate a secolului XX*, în *Istorie și spiritualitate ortodoxă în episcopia Aradului (1706-2006)*, Arad, 2006, p. 237-240.

⁴² P. Vesa, *Episcopia Aradului. Istorie. Cultură. Mentalități (1706-1918)*, Cluj-Napoca, 2006, p. 286-287, 292.

⁴³ *Tribuna Poporului*, Arad, II, 1898, nr. 125 din 16 iunie/4 iulie, p. 610.

credincioșii vor întocmi un testament, să-i sfătuiască a consemna și donații în folosul fondului școlar⁴⁴.

Relația de subordonare a învățătorului față de preot nu a fost lipsită de conflicte. Neînțelegerile ivite aveau repercusiuni nefaste asupra întregii comunități; viața spirituală și școlară fiind afectate⁴⁵. Mihali Feiru, preot în Ineu, s-a plâns Consistoriului diecezan că învățătorul Pavelu Duma a fost „cerbiciosu...și vătămătoriu” față de el⁴⁶. Parohul din Pâncota, Isaia Fauru a înaintat „niște documente” împotriva învățătorului Simeon Albu. Referentul școlar, Georgiu Popa, în urma analizei tuturor plângerilor a declarat pe învățătorul nevinovat, iar pe preot l-a sfătuit „să nu se mai încumete a ridica jelbe nefundate împotriva învățătorului”⁴⁷.

Cu prilejul conferinței din Ghioroc, din octombrie 1901, învățătorii din Șoimoș au descris „în cuvinte sfâșietoare” umilințele pe care le îndură din partea preotului Vuculescu. Acesta face economii pe seama învățătorilor, cărora nu le-a dat dreptul să participe la reuniunile învățătoresți. Comuna politică a fost cea care a asigurat cheltuielile pentru deplasarea lor la conferințe. Notarul, la rugămintea preotului Vuculescu, a respins solicitarea dascălilor cu toate că „organele politice au fost îndrumate de înaltul guvern a se îngriji ca toți învățătorii să participe la conferință regulat și pentru că această îndrumare să aibă efectul dorit, a statornicit ca fiecare participant să capete 2 fl. pe zi și călătorie pe calea ferată clasa II”. Comunele au prevăzut în bugetul lor aceste cheltuieli. La conferința amintită li s-a decontat numai 1 fl. și bilet la clasa III. Preotul a conchis că „n-au nici un folos de ea” (de conferință - s.n.)⁴⁸.

Relațiile conflictuale au fost umbrite de starea de acalmie și colaborare. După desfășurarea examenelor de la sfârșitul anului școlar 1896/1897, din Săvârșin, un „brav țăran”, cum consemnează periodicul *Tribuna Poporului*, a înaintat redacției rugămintea de a publica despre mulțumirea protopopului Radnei, Vasile Beleş, care a felicitat învățătorul P. Givulescu pentru rezultatele excepționale ale elevilor săi. Mulțimea prezentă a fost încântată: „Noi toți ne-

⁴⁴ *Biserica și Școala*, Arad, I, 1877, nr. 39 din 16 din 28 octombrie, p. 312-313.

⁴⁵ V. Soroștineanu, *op. cit.*, p. 33.

⁴⁶ Arhiva Episcopiei Ortodoxe Române Arad, *Protocolul de esebite pe anul 1868*, nr. inv. 136/1868, p. 30.

⁴⁷ S.J.A.N. Arad., *F.E.O.R.A., Protocolul ședințelor senatului școlar de la Consistoriul roman ortodox Arad*, nr. inv. 154/1876, f. 1.

⁴⁸ *Tribuna Poporului*, Arad, V, 1901, 195 din 20 octombrie/2 noiembrie, p. 5.

am depărtat cu inimile pline de bucurie, văzând cât de frumos înaintează copiii noștri”⁴⁹.

Respectul învățătorilor față de preoți a scăzut, mai ales după anul 1907, când datorită întregirii salariilor s-au iscat disensiuni. Unii dascăli, fără a arăta paciență, au înaintat înștiințări organelor politico-administrative. Gestul a fost catalogat ca un prim semn spre primirea ajutorului de stat. S-a arătat, de asemenea, în protocolul ședințelor eparhiale arădene din 1910 că „tocmai cei mai slabi nu așteaptă aspirarea intervalului de tranziție” scris în legea XXVII din 1907⁵⁰.

Stările tensionate au generat atitudini ostile din partea comunității de elevi și a localnicilor. Copiii au fost cei care asistau în familie la injurii aduse preotului și dascălului. „Copiii, pe preoții și învățătorii batjocoriți de părinți ori cunoscuții lor, îi privesc cu neîncredere...Copiii nu mai știau cui să-i creadă învățătorilor lui ori părinților”. Pentru ca armonia dintre aceste instituții – familie, școală, biserică – să fie restabilită trebuiau să existe aceleași principii călăuzitoare morale. Toate eforturile dascălilor și preoților rămân zadarnice, dacă „învățământul nostru religios e osândit să rămână fără roade pentru că în viața familială sunt înrădăcinate obiceiuri și păreri păcătoase”. Însă sărăcia, de cele mai multe ori, îi împiedică pe preoți să răspundă necesităților moral-spirituale ale poporului. Presa și obștea românească ar trebui să se implice în viața internă a comunităților românești, să îndepărteze „buruienile”, să găsească și să cultive energiile culturale în rândul învățaților din lumea satelor românești⁵¹.

În vremuri de restriște, război, activitatea dascălilor nu trebuia să înceteze. „Glasul luminat, blând și convingător /să/ răsune și atunci când zângănitul de arme se aude în depărtare. Cultura adevărată, credința tare și neclintită în D-zeu formează merindea cea mai potrivită pentru fiecare ostaș care pleacă în luptă”. Căci misiunea nobilă și frumoasă a fiecăruia a fost aceea de a cultiva civilizația și morala în sufletele tinerei generații⁵².

Atmosfera de război a sfâșiat comunitățile. „Durerile și chinurile de pe câmpurile de luptă, reflectate în sufletul învățătorilor, se răsfrângeau, adeseori,

⁴⁹ *Ibidem*, Arad, I, 1897, nr. 112 din 14/26 iunie, p. 539.

⁵⁰ *Protocolul despre Ședințele Sinodului eparhial din Dieceza română gr.-ort. a Aradului ținute în sesiunea ordinară din anul 1910*, p. 133.

⁵¹ *Biserica și Școala*, Arad, XL, 1916, nr. 32 din 6/19 august, p. 248.

⁵² *Ibidem*, XXXIX, 1915, nr. 35 din 30 august/12 septembrie, p. 258.

în lacrimile curate ale pruncilor de școală, care veneau la prelegere însoțiți de dorul după tată ori frați, de desnădejdea mamei și de lipsurile amare multe. Amintim mai departe, că partea religioasă-morală, obișnuirea și creșterea elevilor așa fel ca să simțească nevoia sufletească de a ajuta cu fapta și cu vorba pe cel lipsit, de a mângâia pe cel îndurerat, de a îmbărbăta pe cel desnădăjduit a format temelia educației față de mecanismul fără viață a anilor precedenți. Cursurile didactice de vară, din pricinile cunoscute, nu s-au ținut în feerile de vară și nici conferințele învățătoresți, care s-au dovedit atât de rodnice”⁵³.

Polaritățile sociale sătești – preotul-învățătorul și sătenii – dătătoare de energii convergeau, în general, spre colaborare. Întreaga atmosferă întreținută de cotidianul existențial, de aparenta încremenire a lumii satelor românești, a fost măcinată de schimbările inerente și de alterarea mentalului colectiv ancestral. Privind spre cei doi factori decizionali ai lumii rurale, preotul și învățătorul, putem reconstitui decupaje de istorie socială. În jurul bisericii și a școlii, acestor mărci identitare, s-a conturat viața culturală și spirituală românească a epocii moderne. Descris de presa vremii, statutul socio-profesional al învățătorului, dincolo de elitismul preconizat și drapat, a creionat soarta mării majorități a românilor. Dorința de ridicare culturală întâlnea obstacole și frustrări. S-a confecționat, prin intermediul scrierilor, fie că e vorba de periodice, reviste sau chiar cărți, o imagistică verbală, ce a întreținut starea culturală de inferioritate a națiunii române față de cele europene. Permanentă victimizare a acestei categorii sociale și, dacă extrapolăm, a românilor deconspiră, într-un final, o ideologie identitară. Perdeaua acestui mental al înapoierii nu lăsa să se întrevadă și progresele înregistrate. Eforturile orchestrate spre extinderea rețelei școlare, reducerea analfabetismului, îmbunătățirea statutului socio-profesional al învățătorilor, perfecționarea lor permanentă și dorința de a apăra idealurile naționale au fost incontestabile.

⁵³ *Mărturii privind lupta românilor din părțile Aradului*, p. 320.

LE STATUT SOCIOPROFESSIONNEL DE L'ENSEIGNANT
DES ÉCOLES CONFESIONELLES ROUMAINES
(1867-1018). ATTITUDES. MENTALITÉS. RAPPORTS
SOCIOPROFESSIONNELS

Résumé

L'enseignant, membre de l'élite intellectuelle, appelé pour éclairer avec sa connaissance la vie des gens simples, a été confronté avec la dure réalité du monde villageois : la pauvreté et l'ignorance. Pour autant, ce phénomène ne doit pas être généralisé. Il existait aussi des communautés avec un bon potentiel économique qui soutenaient le développement du système scolaire, des enseignants, des actions culturelles comme les chorales, les cercles de lecture, les bibliothèques etc. Les articles publiés dans la presse existante à l'époque à Arad, dénoncent la difficile tâche de l'enseignant roumain, l'indifférence des certaines communautés pour intéressées par le développement de l'enseignement confessionnel roumain, les conflits ou encore la manque de l'éducation. Ces articles dénoncent avec obsession des telles situations qui doivent être soit améliorées, soit éradiqués du sein de la société roumaine.

La fréquence thématique de ces articles de critique virulente à l'égard de la décadence, l'infériorité de l'enseignant et des roumains en soi, trouve ses origines dans une idéologie identitaire, propre aux roumains qui vivaient en Ardeal et dans la région Crisana. Pour ces habitants l'histoire à préparé un noble devoir, celui de défendre l'identité nationale, dont un bastion important a été l'Ecole.

Ainsi, les attributions de l'enseignant ont été établies dans un cadre normatif: son rapport avec les autorités éducationnelles et avec l'Etat, l'attitude à adopter avec les élèves et les villageois. Voici quelques unes des ces attributions: la maintenance de l'ordre et de la discipline, la propreté et l'hygiène corporelle des élèves, la prise en charge de la bibliothèque et des matériaux didactiques, le respect et l'amour pour ses élèves. L'enseignant avait aussi l'obligation de mettre à la disposition des autorités scolaires (inspecteurs, directeurs, des membres des comités de l'église) tout document qui contenait des législations scolaires, des schémas pédagogiques, les horaires

des classes, les livres et les manuels scolaires, les consignes officielles des élèves, la matricule, les absences. Il détenait aussi le rôle de secrétaire du village: il délivrait des attestations scolaires et rédigeait les actes officiels pour les villageois. En l'absence d'un professeur qualifié, l'enseignant assurait aussi le rôle de chef de chœur pour la chorale ou celui de président pour les cercles de lecture. En revanche, il n'avait pas le droit d'introduire nouveaux manuels sans l'approbation du Conssissteur de Arad, c'est-à-dire l'Eparchie d'Arad. L'enseignant avait aussi le devoir de défendre les intérêts de l'école et s'opposer à tout abus venu de l'extérieur ou de l'intérieur.

Evidemment, les relations de l'enseignant avec la communauté du village et les parents des élèves devraient être conformes à son statut socioprofessionnel. Il devrait forcément adopter une conduite digne et respectueuse, et son amour et sa dévotion pour le bien de la communauté devrait être exemplaire. Dans la presse écrite de l'époque on trouve des exemples d'une excellente collaboration entre l'enseignant et les villageois, mais aussi des conflits. Dans les situations de conflits, les villageois reprochaient une manque d'intérêt de l'enseignant pour les activités culturelles et éducatives, parfois la corruption, des cas d'ivresse, ou encore la trahison des intérêts de l'école confessionnelle roumaine.

La collaboration entre le prêtre comme proviseur d'école et l'enseignant menait parfois à des dissensions. Des plaintes ont été adressées à l'Eparchie (Conssisstorou) soit par des enseignants soit par des prêtres. Ces plaintes dénonçaient, en general, des comportements abusifs. Heureusement, ce type d'incident restait isolé.

Toutefois, l'immense aspiration des roumains de devenir une société éclectique se retrouve dans des articles qui font une fortement allusion à des modèles culturelle de l'Europe de l'époque, chemin à suivre pour préserver éveillée la conscience nationale roumaine.

DIN ISTORIA ÎNVĂȚĂMÂNTULUI CONFESIONAL ROMÂNESC DIN BANAT – LEGEA XVI DIN 1913

Angela Dumitrescu*

Cuvinte cheie: Banat, învățământ, legislație

Key words: Banat, education, legislation

Dezvoltarea și generalizarea învățământului au fost „reclamate cu putere și convingere pentru întâia dată de reprezentanții iluminismului european”¹.

Pentru populația românească „tolerată” începuturile promovării accesului la educație a fost posibil datorită înființării Bisericii Greco-Catolice Române din Transilvania². Măsurile politice, corelate cu acțiunile elitelor românești, preponderent ecleziastice, ale secolului al XVIII-lea, de promovare a învățământului și de creștere a cotei de școlarizare au dus la înființarea primelor școli confesionale grănicerești³. Școlile din granița militară a Banatului, prin modul lor de organizare și funcționare, erau superioare școlilor civile⁴. În 1872 funcționau, pentru Regimentul de Graniță nr. 13 româno – bănățean din Caransebeș, un număr de 78 de școli comunale românești⁵.

Instaurarea dualismului politic în 1867 reprezintă, pentru învățământul românesc din Banatul istoric, un important punct de răscruce. Trecerea de la organizarea statală multinațională și pluriculturală de tip austriac la cea „națională” maghiară s-a reflectat și în legislația școlară.

* Liceul Electrotimiș Timișoara/Universitatea de Vest Timișoara, Facultatea de Științe politice, Filosofie și Științe ale Comunicării.

¹ Mirela Andrei, *Politici școlare în monarhia habsburgică și efectele lor asupra învățământului din granița năsăudeană în secolele XVIII – XIX*, în *Biserica și comunitate în Banat și Transilvania*, Timișoara, 2007, p. 31.

² *Ibidem*, p.32.

³ *Ibidem*, p. 36.

⁴ Diana Lavinia Micu, *Aspecte privind învățământul din sudul Banatului în secolul al XIX-lea, oglindite în Arhiva grănicerească din Caransebeș*, în *Biserica și comunitate în Banat și Transilvania*, p. 100.

⁵ *Ibidem*, p. 101.

Anterior acestui moment, Banatul fusese încorporat, în decembrie 1860, Ungariei. Pentru învățământ, aceasta a însemnat trecerea școlilor populare sub autoritatea Bisericii, prin Ordinul 67343 din 15 ianuarie 1862 și transformarea lor în școli confesionale⁶.

Ca instituție principală (alături de Biserică) în existența comunităților bănățene, școala a fost în permanență organizată și restructurată în funcție de legislația specifică. În bibliografia recentă, dar și în cea mai veche, reglementările legale școlare au fost totdeauna abordate ca punct de plecare și analiză a subiectelor legate de învățământ și mai ales de politica de maghiarizare. Acest fapt s-a realizat indiferent dacă studiile se refereau la statutul de cadru didactic, la poziția Bisericii în diferite probleme școlare sau chiar la chestiuni legate de desfășurarea procesului de instruire și educație din punct de vedere metodic sau istoric.

Considerăm că în privința orientării conținutului legilor școlare, până la sfârșitul secolului al XIX-lea, se pot distinge trei etape:

- a) 1868-1878 – dirijată spre impunerea obligativității învățământului popular elementar și acceptarea predării limbii materne în școlile confesionale;
- b) 1879-1893 – perioada inițială a fenomenului de impunere a limbii maghiare în procesul de învățământ, de limitare a predării limbii materne și a posibilităților de educație în spirit „național”;
- c) 1893-1918 – când acest fenomen se accentuează și se aplică un control al statului asupra școlilor care solicită ajutor de la buget

De asemenea, ne exprimăm opinia că, în orientarea generală a legislației școlare, până la primul război mondial, se pot remarca două tendințe clare:

- a) preocuparea de a imprima sistemului de învățământ o structură modernă, diversificată, pe nivele de instruire racordate la cerințele unei societăți aflate în plină dezvoltare și evoluție capitalistă;
- b) preocuparea de a subordona instituția de învățământ obiectivelor politice ale cercurilor guvernante maghiare; de a impune controlul total al statului asupra procesului de învățământ prin „statificarea” școlilor populare.

După anul 1900, școala confesională s-a confruntat cu ofensiva guvernelor împotriva autonomiei Bisericești și a Școlii confesionale, considerate ca principale obstacole în calea promovării politicii de asimilare și integrare a naționalităților.

⁶ Ioan Munteanu, Rodica Munteanu, *Timișoara. Monografie*, Timișoara, 2002, p. 368.

Față de modificările legislative menționate de către proiectul Berzeviczy din 1904 au existat mai multe reacții: una în planul forului bisericesc, al autorităților cu atribuții administrative în problema școlilor confesionale; o reacție în planul didactic, al corpului profesoral direct interesat în chestiunile legate de salarizare și o reacție în planul politic, manifestată prin reprezentanții români în Dietă, dar și prin intermediul mitropoliților și episcopilor din Casa Magnaților. S-a manifestat și o reacție în planul societății civile reprezentată de presă și de populația ce suporta în mod direct costurile școlare. Aceasta s-a realizat prin organizarea de numeroase adunări populare de protest în majoritatea localităților bănățene⁷.

Documentul proiectului Berzeviczy a rămas în arhive și a fost utilizat peste câțiva ani, (1907), la redactarea legilor școlare cunoscute sub numele Apponyi, după numele ministrului cultelor și instrucțiunii publice care le-a propus⁸. Acestea au fost prezentate Dietei la 21 februarie 1907, iar după citire au fost trimise comisiilor școlare și financiare și apoi dezbătute în Parlament⁹.

Cu siguranță, aceasta este cea mai cunoscută lege a învățământului datorită efectelor avute asupra sistemului de învățământ confesional.¹⁰

Mai puțin cunoscut este faptul că legea Apponyi din 1907 este urmată în anul 1913 de o nouă lege școlară: XVI/1913, adoptată de Dietă și promulgată în toamna aceluiași an. Prevederile acesteia se aplicau și pentru școlile confesionale, conform Ordinul ministrului de culte și instrucțiune publică, cu numărul 149893, din 18 septembrie 1913¹¹. Textul acesteia a fost foarte puțin abordat și prezentat în studiile de specialitate consacrate legislației școlare.

⁷ Ioan Munteanu, *Rețeaua școlară și știința de carte în Banatul istoric la începutul secolului al XX-lea*, în *Studii bănățene*, coord. V. Leu, C. Albert, D. Țicu, Timișoara, 2007, p. 412.

⁸ Stelian Mîndruț, *Legile lui Apponyi și activitatea parlamentară a deputaților români*, în *AIIA Cluj*, XXI, 1978, p. 444.

⁹ *Telegraful Român*, Sibiu, LV, 1907, nr.18, din 17 februarie/2 martie, *apud* Stelian Mîndruț, *op.cit.* p. 445.

¹⁰ Angela Rotaru-Dumitrescu, *Legislația privind salarizarea învățătorilor și implicațiile ei asupra evoluției școlii confesionale românești la sfârșitul secolului al XIX-lea și începutul secolului al XX-lea*, în *Biserica și societate în Banat*, Timișoara, 2005; *Eforturile de asigurare a finanțării școlii confesionale românești bănățene la începutul secolului XX*, în *Istorie și spiritualitate în Episcopia Caransebeșului*, Caransebeș, 2008.

¹¹ Arhiva Episcopiei Ortodoxe Române Caransebeș (în continuare AEORC), *Fond școlar*, IV, dosar 133/1914, nenumărat.

Se reglementau, din nou, drepturile salariale ale învățătorilor de la școlile elementare comunale și confesionale. Legea este adusă la cunoștința tuturor instituțiilor de învățământ confesionale prin Ordinele Consistoarelor Diecezane cu numărul 3748 din 1913¹², adresate tuturor oficiilor protopopești și parohiale precum și tuturor învățătorilor confesionali din Eparhiile sufragane¹³.

Înainte de adoptarea efectivă a legii, în ședința Senatului Școlar a Episcopiei Caransebeșului din 28 iunie 1913 se emite un circular semnat de episcopul dr. Miron Cristea¹⁴. În ordinul de pregătire pentru aplicarea dispozițiilor legale se considera că noua reglementare crea „o situație enorm de grea pentru că nesocotirea dispoziției acestei legi care reclamă măsuri grabnice de conformare nu numai că primejduiește cele mai multe școli, dar poate deveni în multe cazuri de-a dreptul catastrofală și pentru comuna bisericească ca atare”.

În textul oficial se preciza obligativitatea asigurării, pentru învățător, a unei locuințe libere - conform articolului 16 - cu două camere podite, bucătărie, cămară, anexe și grădină de un sfert de iugăr - sau în lipsa acestora, a banilor de cvartir (chirie) între 240 și 600 de coroane pe an - conform articolului 4. Această lege fixa pentru toți învățătorii salariul de începător la 1200 de coroane cu creștere continuă, putându-se ajunge până la 3200 de coroane pe an pentru învățători și 3000 coroane pe an pentru învățătoare.

În locul cvincvinalelor, care se desființează, se introduce împărțirea învățătorilor în 3 clase, fiecare cu trei gradații avansându-se în cadrul clasei a III-a din 5 în 5 ani, iar în clasele a II-a și I-a din 4 în 4 ani din gradație în gradație. Din clasă în clasă se promova în funcție de „vrednicia” dovedită la catedră. Pentru eventualele întreruperi de serviciu se admiteau cazurile de boală sau alte motive independente de voința cadrului didactic, cu justificare dată în fața inspectorului regesc. Nu se luau în considerare, la vechime, concediile ce depășeau 1 an și nici anii pentru care învățătorul ar fi fost condamnat sau îndepărtat din post pe cale disciplinară (conform articolului 22 din legea XXVII/1907 și a articolului 7 din legea XVI/1913)¹⁵. Legea preciza și modalitatea de calcul a salariilor cadrelor didactice.

¹² *Ibidem*.

¹³ Sufragane = din subordine.

¹⁴ AEORC, *Fond școlar*, IV, dosar 133/1914, nenumerotat.

¹⁵ *Ibidem*.

Toate comunele care susțineau școli populare elementare erau datorate să asigure și să plătească, până cel târziu la 31 decembrie 1913, acest salariu recalculat. Acele comune care nu puteau achita noua sumă de bani primeau ajutor de la stat, cu titlu de întregire la salariu. Dacă o cereau, conform legii, până în luna septembrie, trebuiau să alăture documentele necesare. Dreptul la întregire a salariului de la stat o aveau doar acele comune bisericesti care contribuiau cu cel puțin 5% la darea de cult. Ca urmare, fiecare Consistoriu Diecezan va împărți comunele bisericesti aflate în jurisdicția sa în 3 categorii:

1. Comune care au susținut și pot susține în continuare din resurse proprii școala confesională ;

2. Comune bisericesti care au primit întregire de la stat conform legii XXVII/1907;

3. Comune bisericesti care au susținut din mijloace proprii școala confesională, dar conform prevederilor legii XVI/1913 cer ajutor de la stat.

Pentru prima categorie, Consistoriul Diecezan din Caransebeș atrăgea atenția că nu se admitea repetarea „cazului dureros de la 1907, când sub însuflețirea generală pentru mântuirea școlii s-au luat concluze însuflețite, urcând salariile învățătorilor după cum cerea legea, dar când să-i plătească (pe învățători), au ajuns în cea mai mare încurcătură neavând de unde-i plăti”¹⁶. În nici un caz nu se admite ca o comună bisericască „să-și sleiască toate izvoarele de venit pentru școală, ca apoi să aducă și Biserica la ruină materială”. Se înțelegea deci și se lăuda „pofa de jertfă pentru școală” dar aceasta să fie făcută în măsura puterii economice reale. Prin Ordinul Consistoriului Diecezan se preciza că numai dacă nu se primejduiau interesele proprii ale Bisericii se aproba hotărârea de susținere din propriile fonduri.

De altfel, presa mai semnalase astfel de situații în care unii învățători, în anul 1912, aveau salarii mult sub minimul permis de lege, de 400-600 de coroane, deoarece nu se ceruse întregirea salariului de la stat, pentru ca școala din localitate să nu fie transformată în școală cu limba de predare integrală maghiara¹⁷.

A doua categorie includea comunele bisericesti care primeau deja întregire de salariu de la guvern, pe baza legii din 1907 și nu erau nevoite să facă noi cereri, decât dacă veniturile li s-au redus constant în ultima perioadă.

¹⁶ *Ibidem*.

¹⁷ *Revista Preoților*; Timișoara, III, 1912, nr. 46-47, din 18 noiembrie/1 decembrie, p.2.

A treia categorie, ce cuprindea comunele bisericești care nu mai puteau asigura salariul învățătorilor din fondurile proprii, trebuiau să trimită de urgență următoarele documente pentru a primi întregirea salariului conform legii XXVII/1907:

Concluzul Comitetului Parohial din care să reiasă salariul plătit până acum învățătorului, din ce surse au provenit banii, cererea de ajutor, darea de cult generală (de cel puțin 5% obligatorie);

1. Protocolul de dotație (javadalmii jegyzőkönyv);
2. Foaia de salariu sau de dotație (dislevél);
3. Atestatele de serviciu emise de inspectorii tractuali confesionali (működési bizonyítványok);
4. Preliminarul comunei bisericești (az egyházközség költségvetése);
5. Preliminarul de cult (iskolai cultus költségvetése);
6. Inventarul averii comunei politice (politikai község leltára);
7. Conspectul de dare (adókimutatás);
8. Atestat despre sărăcia comunei bisericești (bizonyítvány az egyházközség szegénységről);
9. Atestat de cetățenie (községi illetőségi bizonyítvány) din care să rezulte că învățătorul este născut în Ungaria și este cetățean ungar;
10. Testimoniu de calificatiune (tanképesítő oklevél) care să fie în original sau în copie autenticată la notar;
11. Declarațiune (nyilatkozat) din care să reiasă că învățătorul știe să scrie, să vorbească și să predea în limba maghiară, dată în fața notarului Comitetului parohial;
12. Planul școlii, eventual schița sălii de învățământ (az iskolák épület terve esetleg csak a tanterem vázlatrajza) - în original sau în copie autenticată;
13. Inventarul școlii (az iskola leltára);
14. Declarație (nyilatkozat) din partea comitetului parohial din care să rezulte prevederea școlii cu rechizitele care lipsesc;
15. Conspectul elevilor obligați la cercetarea școlii (tankötelesek kimutatása);
16. Declarație (nyilatkozat) făcută de învățător și autenticată de comitetul parohial că școala se acomodează strict planului de învățământ și numărului de ore stabilit de către congresul național bisericesc și aprobat de guvern;

17. Consemnarea manualelor școlare (tankönyvjegyzék);

18. Conspect despre starea învățământului poporal din comună (kimutatás a község népoktatási állapotáról);

19. Document despre depunerea jurământului oficios (igazolvány a hivatalos eskü letételéről) de la inspectorul regesc de școli¹⁸.

În încheierea Ordinului se preciza că Înaltul Consistoriu Diecezan este bucuros să vadă cât mai multe școli confesionale susținute exclusiv din mijloace proprii, însă dacă așa ceva nu este posibil nu dorește să forțeze lucrurile. În cazul în care „organele noastre parohiale după dezbateri temeinice vor găsi că nu vor mai putea susține școlile prin mijloace proprii decât cu primejdia de a zdruncina averea și bunăstarea credincioșilor, atunci Consistoriul îndrumă ca necondiționat să ceară subvenție de la stat”¹⁹.

Textul legii reafirmă, prin articolul 83, că acolo unde existau mai mulți învățători într-o școală, directorul școlar era unul dintre aceștia. Această reglementare era legală încă din anul 1909, dar ea nu a fost aplicată decât sporadic în școlile confesionale bănățene²⁰.

Noua prevedere introducea și un examen special – de absolvire – al clasei a VI-a în școlile populare, care dădea dreptul absolvenților, împreună cu plata censului de două coroane, la exercitarea mai târziu a dreptului la vot. La acest examen final erau admiși: elevii ordinari de clasa a VI-a, privațiștii cu vârsta mai mică de 15 ani care absolviseră cinci clase sau terminaseră „cu succes” clasa I a unei școli secundare sau civile sau absolviseră clasa a IV-a a unei școli de ucenici, de meserii sau de comerț și apoi stătuseră acasă²¹.

Legea nu face referiri doar la salarizarea cadrelor didactice, ci aduce noi precizări legate de serviciul militar al învățătorilor. Astfel, din Circularul nr. 6412/1913 emis de Consistoriul Diecezan Caransebeș către toți învățătorii confesionali se aduce la cunoștința acestora faptul că, în conformitate cu articolul 20 din legea XVI/1913, se considera în concediu învățătorul confesional care îndeplinea voluntar serviciul militar activ. Pentru acel an, salariul de 800 de coroane era acordat învățătorului substituit, iar ce depășea această sumă îi putea reveni celui ce era înrolat. De asemenea, se reglementau

¹⁸ *Magyar Törvények (Codex Hungaricus)*, Budapesta, 1913; *Évi Törvénycikkek*, Budapesta, 1914, p. 158-177.

¹⁹ AEORC, *Fond Școlar*, IV, dosar 133/1914 nenumărat.

²⁰ *Educatorul*, Oravița, V, 1913, nr.3 din martie, p. 34-36.

²¹ AEORC, *Fond Școlar*, IV, dosar 180/1912, nenumărat.

procedurile birocratice necesare să fie aplicate în astfel de situații²². Trebuie menționat, că aceste prevederi vor rămâne în vigoare și în timpul primului război mondial.

Noile reglementări au avut o aplicativitate practică limitată în timp. Izbucnirea conflagrației mondiale va duce la emiterea unor dispoziții pentru reglementarea activității în domeniul învățământului în condițiile mobilizării celei mai mari părți a învățătorilor. S-au aplicat totuși noile reglementări privind dotarea instituției școlare, salarizarea dascălilor și înființarea clasei a VI-a, pe baza căreia, la absolvire se obținea și dreptul de a vota.

Abordând prevederile legii din prisma intereselor politice ale guvernelor vremii o putem considera ca o nouă măsură menită să îngrădească învățământul confesional în limba maternă și să subordoneze instituția școlară intereselor statului maghiar.

²² AEORC, *Fond Școlar*, IV, dosar 133/1914 nenumărat.

Tabel. Modalitatea de calcul pentru salarii conform legii XVI/1913²³.

Anii de serviciu	Clasa	Gradația	Suma salariului în coroane
	la învățători		
1	Salariu începător		1200
2			1200
3	III	3	1400
4			1400
5			1400
6			1400
7			1400
8		2	1600
9			1600
10			1600
11			1600
12			1600
13		1	1800
14			1800
15			1800
16			1800
17			1800
18	II	3	2000
19			2000
20			2000
21			2000
22			2000
23		2	2200
24			2200
25			2200
26			2200
27			2200
28		1	2400
29			2400
30			2400
31			2400
32			2400
33	I	3	2600
34			2600
35			2600
36			2600
37			2600
38		2	2900
39			2900
40			2900
			2900
			2900
		1	3200
			3200
			3200
			3200
			3200

Anii de serviciu	Clasa	Gradația	Suma salariului în coroane
	la învățătoare		
1	Salariu începător		1200
2			1200
3			1200
4			1200
5	III	3	1400
6			1400
7			1400
8			1400
9			1400
10		2	1600
11			1600
12			1600
13			1600
14			1600
15		1	1800
16			1800
17			1800
18			1800
19			1800
20	II	3	2000
21			2000
22			2000
23			2000
24			2000
25		2	2200
26			2200
27			2200
28			2200
29			2200
30		1	2400
31			2400
32			2400
33			2400
34			2400
35	I	3	2600
36			2600
37			2600
38		2	2800
39			2800
40			2800
		1	3000

²³ *Ibidem*, dosar 133/1914, nenumerotat; *Educatorul*, Oravița, V, 1913, nr 1, din ianuarie, p.29-30.

Existența unui spirit civic al populației²⁴ a făcut ca în unele localități lipsurile materiale să fie acoperite din donații și prin crearea unui Fond special destinat nevoilor școlii. Inițiativa a aparținut tot autorităților bisericești care administrau Școala, dar a avut ecou și în rândul comunităților locale.

În rezolvarea „problemei școlare”, cum era numită în epocă, s-au implicat autoritățile bisericești centrale și de la nivelul comunităților locale, presa națională română, corpul didactic, dar și populația interesată de această problemă, căci asupra ei se răsfrângeau în mod direct prevederile legislative care priveau învățământul vremii.

Presa națională românească, ca formatoare de opinie la nivelul populației românești, a avut un rol fundamental în această problemă, publicând deseori articole care încurajau acțiunile de susținere a școlii în limba română și relatând în permanență despre toate aspectele care priveau învățământul românesc în general și școala în special, la sfârșitul secolului al XIX-lea și începutul secolului XX.

²⁴ Ioan Munteanu, *Lupta bănătenilor pentru apărarea învățământului românesc la sfârșitul veacului al XIX-lea*, în *Apulum*, XIX, 1981, p. 359.

FROM THE HISTORY OF THE ROMANIAN CONFESSIONAL EDUCATION IN BANAT - LAW XVI FROM 1913

Abstract

Establishing the political dualism in 1867 was a decisive moment for the Romanian education in the historical Banat. This transition stage, the passing a from a pluricultural and multinational state organization (the Austrian model) to a “national” one (the Hungarian model), was reflected also in the school legislation.

The less known school law: XVI/1913, is adopted by the Dieta and enacted in autumn of the same year. Its dispositons were applied to the confesional schools also according to the order of the cult and public instruction minister, number 149893, from the 18th of septembre 1913. The law’s text was very little approached and described in researches atributed to the school legislation. The payment rights for teachers in confesional and village schools were changin again. The new dispozitions had a limited practical use.

The First World War will result in issuing certain dispozitions which will regulate the activites in the education area in order to mobilize the majority part of the teachers. However, the new regulations dealing with equipping the school, the teacher’s wages and setting up the - VIth- grade, which granted afterwards the right to vote if graduated, had been applied.

Judging the law’s dispozitions from a certain point of view, that of the political interests of the governments of that time, we may consider that this measure was meant to restrain the confesional education in the mother language and to subordinate the school institution to the interests of the Hungarian state.

ASPECTE PRIVIND ÎNFIINȚAREA ASOCIAȚIEI FRANCEZILOR DIN BANAT (1945)

*Eusebiu-Marcel Narai**

Cuvinte cheie: germani, francezi, colonizare, Banat

Mots clé: allemands, français, colonisation, Banat

Poziția geografică și statutul juridic distinct, tradițiile culturale și realitățile confesionale, la care se adaugă, după 1718, tendințele reformiste ale Coroanei (austriece – n.n.), menite să pună în valoare – din punct de vedere economic, militar sau politic – avantajele oferite de noua provincie au asigurat Banatului o situație particulară, acesta devenind o adevărată arie de convergență a civilizațiilor și influențelor culturale, punct de întâlnire a culturii occidentale cu cea a Europei centrale și sud-estice, într-un spațiu și un timp în evoluție spre modern, care dislocă tradiționalul, deseori cu brutalitate, accelerează ritmul istoric, provocând rapide și ample prefaceri¹.

Populaționismul a fost o componentă a doctrinei și practicii mercantiliste, potrivit căreia capacitățile de performanță ale statului depindeau de numărul supușilor.

În practica reformismului din Banat, populaționismul s-a manifestat în două ipostaze: prin stabilizarea populației băștinașe și prin colonizarea unor populații din teritoriile germanice, din alte țări ale Coroanei sau din provinciile învecinate. Expansiunea Austriei spre răsărit a fost însoțită de o constantă preocupare pentru întărirea elementului german și catolic în teritoriile nou achiziționate, pentru popularea acestora în vederea exploatării economice sistematice și asigurării forței necesare apărării granițelor. Domeniu al Coroanei ce trebuia să devină model și câmp de experiment al politicii reformiste, al mercantilismului în primul rând, și teritoriu de graniță cu Imperiul Otoman,

* Universitatea de Vest Timișoara, Facultatea de Litere, Istorie și Teologie, b-dul Vasile Pârvan, nr. 4, e-mail: mnarai@yahoo.com.

¹ Nicolae Bocșan, *Contribuții la istoria iluminismului românesc*, Timișoara, 1986, p. 8.

Banatul a stat în centrul acestei politici, din perspectiva populaționismului constituind cea mai amplă și complexă experiență².

În lucrarea lui Étienne Frecôt, intitulată *Les Français du Banat*, se susține faptul că marea majoritate a așa-numiților „șvabi” bănățeni se compune, de fapt, din urmași ai vechilor coloniști francezi transplantați în masă din Alsacia, Lorena, Marele Ducat al Luxemburgului, precum și din alte vechi provincii franceze din zona renană³.

De altfel, în Banat colonizările s-au realizat în mai multe etape, dintre care 3 sunt cele mai importante: prima colonizare (1722-1726) – în timpul domniei împăratului Carol al VI-lea, când au venit, în total, aproximativ 15.000 de coloniști; a doua colonizare – în timpul domniei împărătesei Maria Theresia, ca urmare a patentei de colonizare* publicată în 1763; a treia colonizare (1782-1787) – în timpul domniei împăratului Iosif al II-lea⁴.

Populaționismul promovat de Iosif al II-lea presupunea – deopotrivă – creșterea numărului supușilor, stabilizarea acestora, dar și ridicarea calitativă a populației prin creșterea bunăstării economice, a pregătirii intelectuale, ridicarea nivelului moral și religios, îmbunătățirea asistenței medicale, sociale, a locuinței, hranei, îmbrăcăminte, a igienei individuale sau sociale. Legislația populaționistă a reformismului oferă suficiente mărturii în acest sens, adăugând aspectelor menționate o serie de măsuri menite să favorizeze căsătoria, să reducă divorțul, adulterul, imoralitatea, să preîntâmpine și să

² *Ibidem*, p. 31.

³ Étienne Frecôt, *Les Français du Banat*, Timișoara, 1945, p. 2.

* *Patenta imperială a colonizării (Colonisierungs-patent)* din 1763 prevedea toate amănuntele colonizării, obligațiile și drepturile colonistului: au fost întocmite planuri de așezare și sistematizare a localităților, a pământurilor care urmau să fie cedate și cultivate, s-a stabilit mărimea sesiilor care trebuiau să intre în posesia colonistului. În felul acesta o sesie, la început, se compunea din 24 jug. pământ arabil, 6 jug. livezi, vie, pădure și grădini, 1 jug. pământ din vatra satului cu casă, curte și grădină (în total, 33-35 jugăre). În primii ani, colonistul era eliberat de impozite (6 ani și, respectiv, 10 ani în cazul meseriașilor) și primea ajutor în construirea casei, lemn de construcție și alte avantaje materiale. Cu trecerea anilor aceste avantaje s-au redus (de pildă, sesia s-a micșorat la 25 jugăre), iar ajutoarele constând în materiale de construcție au fost sistate în mai multe localități. În schimb au fost acordate ajutoare tehnice și mână de lucru în construirea caselor (cf. Otto Greffner, *Șvabii (germanii) din Banat – o scurtă istorie*, Arad, 1994, p. 38).

⁴ Georg Hromadka, *Scurtă cronică a Banatului montan*, Oradea, 1995, p. 125.

limiteze consecințele dezastruoase ale epidemiilor sau ale îndelungatelor perioade de foamete⁵.

Colonizarea iosefinică nu a fost așa de masivă precum cea thereziană. Totuși, trebuie remarcat faptul că, în special în orașe, s-au așezat un număr considerabil de meșteșugari, negustori și cadre tehnice care vor contribui într-un mod însemnat la dezvoltarea economică și culturală a localităților Timișoara, Lugoj, Reșița, Arad, Orșova, Vârșeț etc.

În anul 1787 a fost emis *Decretul imperial* care, în mod oficial, puneă capăt acțiunilor de colonizare. În acest decret se arăta că pământurile camerale ale provinciei care au fost împărțite coloniștilor au fost epuizate și altele nu mai sunt disponibile. De la data emiterii decretului amintit erau sistate toate ajutoarele și avantajele materiale acordate noilor veniți. Astfel, nimeni nu mai putea beneficia de avantaje materiale legiferate. În ciuda acestor dispoziții, colonizarea nu era oprită complet și definitiv. Aceeași lege prevedea faptul că cei care doreau să se stabilească în Banat puteau veni pe răspundere proprie și fără să pretindă sprijin din partea autorităților camerale⁶.

În ceea ce privește naționalitatea imigranților, trebuie să remarcăm importanța elementului francez. Conte de Florimond-Claude de Mercy, numit guvernator al Banatului la 1 noiembrie 1716, de origine franceză, născut în localitatea Martin-Fontaine (Lorena), devenit general de cavalerie datorită meritelor sale deosebite în luptele împotriva turcilor, desfășurate sub zidurile cetăților Timișoara și Petrovaradin, s-a implicat foarte mult în politica de colonizare a Banatului promovată de Coroană în perioada iluministă. Consilierul său, de Jean, el însuși francez, a organizat agricultura pe terenurile mlăștinoase din Banat, asanate printr-un sistem de canalizare și a întemeiat stabilimente pentru creșterea vitelor de rasă la Vinga, Ciacova și Modoș⁷.

Trebuie să remarcăm faptul că recensământul realizat în anul 1770 de către contele de Clary (guvernatorul Banatului) ne arată următorul tablou al populației vechii provincii în întregime, cuprinzând și partea atribuită Iugoslaviei în anul 1919: români – 181.639 locuitori; sârbi – 78.780 locuitori; șvabi, italieni și francezi – 42.201 locuitori; bulgari – 8.683 locuitori; țigani – 5.272 locuitori; evrei – 353 locuitori (în total – 317.928 locuitori). Acest

⁵ N. Bocșan, *op.cit.*, p. 32.

⁶ O. Greffner, *op.cit.*, p. 46.

⁷ É. Frecôt, *op.cit.*, p. 2; vezi Traian Simu, *Colonizarea șvabilor în Banat*, Timișoara, 1924, p. 5, 20.

recensământ menționează o populație franceză al cărei număr rămâne, totuși, inclus în numărul total al coloniștilor. De atunci, italienii, deja puțini la număr în 1770, s-au repatriat iar alții au dispărut aproape complet prin deznaționalizare⁸.

⁸ É. Frecôt, *op.cit.*, p. 2-3.

* Conform datelor furnizate de articolul lui Francis Cabour, publicat în ziarul *Le Monde* (*O minoritate franceză din Europa orientală*) din 9 mai 1946, din cele 4.580 familii instalate în Banat până în anul 1770, în urma colonizărilor succesive întreprinse de Imperiul Habsburgic, 1.855 erau lorene, 873 alsaciene, 639 luxemburgheze și 1.000 germane.

** Studii mai recente, precum cele întreprinse de Bled (1988) sau Lotz (1977) realizează o sinteză a datelor provenite din diferite surse anterioare, pe care le indică în bibliografia utilizată. Conform acestor date, colonizarea lorenilor și alsacienilor trebuie să fie înțeleasă într-un context mai larg, incluzând mai întâi șvabii dunăreni (*Donauschwabern*) sau șvabii. Jean Paul Bled demonstrează faptul că este vorba despre denumiri generice, deoarece – alături de germanii sosiți din Würtemberg – găsim, de asemenea, coloniști veniți din Palatinat, Boemia, Baden și Bavaria, precum și luxemburghezi. În prima etapă, lorenii au fost repartizați între localitățile existente deja (vezi cazul localității Mercydorf/Merțișoara-Carani, fondată în anul 1733 de către coloniștii veniți din Frioul și Trentin, unde s-au instalat 150 familii lorene, iar în anul 1750, lorenii reprezentau 58% din populația satului). Numărul lorenilor care colonizează Banatul a crescut considerabil în perioada 1764-1771. După 1771, afluxul de coloniști se estompează, autoritățile imperiale încetând să suporte cheltuielile de călătorie ale coloniștilor. Iată câteva date privind această perioadă, furnizate de către Bled: în luna aprilie 1764 au sosit – în Banat – 300 de loreni; în perioada septembrie 1769-august 1770, un număr de 2.367 familii au părăsit provincia Lorena; în luna aprilie 1770, un număr de 930 familii lorene s-au instalat în Banat.

De asemenea, în perioada 1766-1772 au fost întemeiate 31 de noi colonii, dintre care 21 purtau nume germane și 3 aveau nume franceze (Charleville, St. Hubert și Seultour). Fondate în anul 1770 (prima – de 75 familii, iar celelalte două – de 62 familii), coloniile amintite cuprindeau o largă majoritate lorenă și luxemburgheză (ele sunt denumite și sate *velșe/welsches* – regiune din Elveția unde se vorbește limba franceză). Deși poartă nume germane, satele Gottlob, Ostern și Triebswetter erau populate, în primul rând, de loreni și alsacieni. Boulanger ne indică faptul că, în anul 1772, Charleville număra 272 locuitori, Seultour – 283 locuitori și St. Hubert – 320 locuitori].

*** Conform lui Guillot, dintre cei 40.000 șvabi veniți în Banat în perioada 1722-1729, 15.000 erau alsacieni și loreni (el îi numea, de asemenea, pe mosellani acești „falși șvabi”). El citează, în egală măsură, recensământul făcut în anul 1740 (sub Maria Theresia), în care figurau – printre cei 43.201 șvabi – un număr de 18.000 alsacieni și loreni. Însă, trebuie ținut cont de faptul că, dintre primii veniți în Banat, mulți au murit din cauza climei nefavorabile, a foametei, bolilor (epidemiile de ciumă – n.n.) și a condițiilor vitrege de viață de la începutul acțiunii de colonizare.

Recensămintele următoare nu mai precizează proporțiile pe naționalități. În 1836, statistica lui Fényes menționa următoarea structură a populației din Banat: români – 427.069 (52,8%); germani – 155.770 (19,2%); sârbi – 132.680 (16,4%); unguri – 50.292 (6,1%); bulgari – 12.000 (1,4%); francezi – 6.000 (0,7%); croați – 9.504 (1,1%); slovaci – 5.454 (0,6%); muntenegreni – 2.830 (0,3%) ș.a.m.d.⁹.

De altfel, efectele măsurilor întreprinse de autorități privind regimul demografic sunt considerabile, fără îndoială și, alături de colonizarea încurajată de forurile centrale, explică – până la un punct – creșterea înregistrată în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea și la începutul secolului al XIX-lea, în epoca Luminilor populația Banatului majorându-se de 2,7 ori. O pondere însemnată în acest fenomen de creștere a populației bănățene revine și imigrărilor din Germania și din imperiu, de sârbi de la sudul Dunării și de români din provinciile dunărene, ultimii așezați în districtele Lugoj, Caransebeș, Mehadia și în zona Oravița¹⁰.

Spre deosebire de alte zone din Europa Centrală, structurarea și diversificarea populației sunt încă la început, ponderea celei urbane este încă neînsemnată, rolul orașelor ca centre de producție sau schimb este în continuare modest, cu excepția Timișoarei. Marea masă a locuitorilor o constituia populația rurală, ortodoxă, cu un nivel de viață și instrucție scăzut¹¹.

În baza patentei imperiale din 1850, în anul 1852 s-a înființat *Camera de Comerț și Industrie din Timișoara*, care va scoate și un buletin de informare asupra dezvoltării economice din Banat.

În anii următori procesul de dezvoltare economică s-a accelerat, favorizat de introducerea căilor moderne de comunicație: în 1853 s-a inaugurat prima linie telegrafică; în 1857 linia ferată Budapesta-Szegedin s-a prelungit până

Punându-și întrebarea „ce reprezintă, din punct de vedere numeric, lorenii în cifra acestei prime imigrații”, Rosambert recunoaște că este aproape imposibil să stabilim acest lucru cu certitudine și, de altfel, cifrele sunt destul de relative pentru toate etapele acestei colonizări. Regiunile din Lorena de unde provin aceștia sunt francofone (Château Salins, Metz), dar și germanofone, precum regiunea Bitche. În același timp este dificil de afirmat că satele formate de coloniștii lorenii sau luxemburghezi erau sate pur franceze, căci, deseori, coloniștii vorbeau și limba germană. (<http://www.memoria.ro>, articolul Smarandei Vultur, *De la Vest la Est și de la Est la Vest: avatarurile identitare ale francezilor din Banat*).

⁹ N. Bocșan, *op.cit.*, p. 44.

¹⁰ *Ibidem*, p. 37-39.

¹¹ *Ibidem*, p. 52.

la Timișoara; în 1858 linia ferată amintită mai sus s-a prelungit până la portul dunărean Baziaș. Introducerea tramvaiului cu cai (1869) și a telefonului (1881) au contribuit și ele la progresul economic al Timișoarei¹².

Recensămintele făcute de Ungaria în 1899 și 1910 pe baza „limbii materne” au determinat scăderea (artificială – n.n.) numărului populației franceze din Banat¹³.

Étienne Frecôt apreciază că aproape 80% dintre șvabii colonizați în Banat sunt originari din vechile provincii franceze și poartă nume franțuzești. Explicația acestei lacune se găsește în faptul că urmașii vechilor coloniști francezi din Banat au pierdut aproape complet simțul limbii franceze adoptând, în schimb, dialectul „șvab”, cu excepția intelectualilor săi. În pofida acestui fapt, ei nu s-au considerat niciodată drept germani. Toată lumea îi numește „franțuzi”, „franzosen”, fiind de notorietate cunoașterea lor în această calitate. Există câteva comune în Banat în care francezii formează majoritatea populației, ca de exemplu: Tomnatic (*Triebswetter*), Comloș (*Ostern*), Gottlob, Carani (*Mercydorf*) etc., în Banatul românesc, precum și 3 comune din Iugoslavia: Seultour, Charleville și St. Hubert. În alte comune, ei formează o puternică minoritate. Există, totuși, și francezi care și-au uitat originile¹⁴.

Nu lipsesc nici dovezile conștiinței franceze la urmașii vechilor coloniști francezi din Banat. La Conferința de Pace de la Paris (1919-1920), care a decis împărțirea Banatului între România și Iugoslavia (Bačska rămânând Ungariei), delegația șvabilor bănățeni, condusă de dr. Étienne Frecôt, a prezentat un memoriu în fața lui Georges Clémenceau (președintele Conferinței) în luna august 1919, în care se arătau următoarele: „În mare parte de origine franceză,

¹² William Marin, Ioan Luncan, *Două secole de luptă revoluționară în sud-vestul României*, Timișoara, 1984, p. 16.

¹³ É. Frecôt, *op.cit.*, p. 2.

* În scurtul excurs istoric pe care Delebecque îl consacră strămoșilor bănățenilor sosiți în localitatea La Roque-sur-Pernes în anul 1950, el afirmă că „la sfârșitul unui secol (secolul XIX – n.n.), populația de origine alsaciană și lorenă din Banat s-a ridicat la 500.000 de suflete, suflete sănătoase și puternice în corpuri viguroase, capabile să suporte verile cu călduri extreme și iernile geroase, tipice climatului continental”. Aceste abilități de adaptare (precum sufletul francez, atașamentul la „pământul hrănitor”) au rămas intacte de-a lungul veacurilor, făcând din ei cei mai buni dintre coloniști, „o mână de lucru inegalabilă, pusă în slujba unei voințe de fier” (mitul „bunului colonist” sau mitul „eroului civilizator”).

(<http://www.memoria.ro>, articolul Smarandei Vultur).

¹⁴ *Ibidem*, p. 3.

dar cunoscând – la fel ca toate popoarele de graniță – ambele limbi (franceza și germana), ei (coloniștii – n.n.) au fost supuși unui regim de maghiarizare forțată de către administrația austro-ungară, prin școli, prin interdicția impusă asupra limbii și a cărților, precum și prin influența preoților numiți doar cu consimțământul Vienei și Budapestei”. „După câțva timp – continuă memoriul amintit – o parte a acestei populații și-a pierdut conștiința originii sale și a ajuns să vorbească maghiara sau un dialect de structură germană, dar în care abundă cuvintele franțuzești”. În concluzie, memoriul arată că „dorința exprimată în mod expres de Adunare, în ansamblu, ca tot poporul șvab să fie reunit cu poporul român, cu o civilizație superioară, pe care-l iubește și-l respectă, și de care se simte atașat prin originea multora dintre fiii săi, de rasă comună latină”¹⁵.

Conform altor surse (Cabour, Botiș etc), francezii din Banat – prin delegații lor la Conferința de Pace de la Paris – au solicitat constituirea unui canton autonom loren, pus sub protecția statului francez sau a unei «republici neutre și independente a Banatiei»¹⁶.

În viața politică, „șvabii” au fost – întotdeauna – separați de „sași”, minoritatea germană din Transilvania, o fuziune a celor două minorități neproducându-se decât în faimosul Grup Etnic German din România, organizat de naziști și condus de către sași.

Doar după 1920 sașii s-au organizat într-un partid național (*Volksgemeinschaft*), susținuți – din motive electorale – de numeroase partide guvernamentale. Marea majoritate a șvabilor din Banat a refuzat să adere la acest partid, preferând să solicite și să obțină admiterea lor în partidele politice românești¹⁷.

Legăturile cu Franța s-au făcut vizibile în Banat cu precădere în perioada interbelică. Astfel, în Timișoara, capitala județului Timiș-Torontal, oraș-simbol al Banatului, au funcționat consulate ale Franței, Angliei, Austriei, Germaniei, Iugoslaviei, Italiei, Cehoslovaciei, Belgiei și Guatemalei¹⁸.

În egală măsură, la recensământul general al populației României din 1930, majoritatea francezilor din Banatul românesc au fost considerați „șvabi” și recenzați ca atare (221.762 germani), recensământul având la bază

¹⁵ *Ibidem*, p. 4.

¹⁶ <http://www.memoria.ro>, articolul Smarandei Vultur.

¹⁷ É. Frecôt, *op.cit.*, p. 4.

¹⁸ Ioan Munteanu, Rodica Munteanu, *Timiș. Monografie*, Timișoara, 1998, p. 67.

sistemul „limbii materne” (limba maternă, conform recensământului din 1930, semnifică „limba care este învățată de la părinți sau pe care o vorbește în mod uzual”; definiția maghiară este mult mai largă: „limba pe care o vorbești cel mai adesea și cu cea mai mare plăcere”). După unele aprecieri, la finele perioadei interbelice numărul francezilor din Banatul românesc era estimat la 150.000 – 200.000¹⁹.

În ceea ce privește propaganda nazistă, șvabii nu au luat în serios amenințările proferate de emisarii săi și, de mai multe ori, i-au împiedicat pe propagandiști în acțiunile lor. În timpul regimului autoritar monarhic (1938-1940), cu precădere, Grupul Etnic German a utilizat toate mijloacele de convingere, începând cu prozelitismul și terminând cu teroarea. În aceste condiții, în organizația nazistă s-au înscris nu numai germani, dar și alți minoritari (maghiari, cehi, croați, bulgari etc). Pentru a spori numărul membrilor săi, G.E.G. a întreprins – prin organele sale abilitate – un pretins recensământ, înscrierea – din oficiu – în această organizație luând locul adeziunii individuale²⁰.

În anul 1939 notabilii francezi din Banat, alarmați de propaganda germană, au făcut demersuri pe lângă guvernul Frontului Renașterii Naționale, aflat la putere în acel moment, pentru ca „minoritatea franceză să fie recunoscută ca un grup național separat de grupul germanilor din România”. O delegație condusă de dr. Étienne Frecôt s-a prezentat în fața miniștrilor Argetoianu, Radian și Giurescu, care și-au manifestat deplina simpatie față de această idee; totuși, ei se temeau de faptul că o asemenea acțiune ar nemulțumi Germania și considerau că acest proiect este irealizabil în acel moment.

Demersul făcut de francezii din Banat în cursul anului 1939 era binecunoscut de către cercurile oficiale franceze, iar presa franceză a abordat acest subiect. De altfel, membrii misiunii diplomatice franceze din România, în mod special Roger Sarret, a manifestat întotdeauna solitudine față de mișcarea națională a francezilor din Banat.

Acțiunea intelectualilor francezi din Banat din anul 1939 a determinat, după cum era de așteptat, o mare nervozitate în mediile naziste din Banat. Gauleiter-ul a cerut imediat intervenția Ambasadei Reich-ului la București și a autorităților românești. O scrisoare emisă la data de 27 noiembrie 1939 de

¹⁹ É. Frecôt, *op. cit.*, p. 3; vezi <http://www.memoria.ro>, articolul Smarandei Vultur.

²⁰ *Ibidem*, p. 5.

către *Deutsche Volksgemeinschaft in Rumänien Gauleitung Banat*, cu numărul 2627/1939 (vezi *Anexă*), face dovada ecoului produs de această acțiune, de altfel una dintre primele manifestări de rezistență a francezilor din România²¹.

Lupta francezilor din Banat împotriva nazismului a continuat prin toate mijloacele posibile. Mișcarea de rezistență i-a încurajat pe șvabii de origine franceză să nu se supună ordinelor naziștilor. Cei care au fost înscrși, din oficiu, în Grupul Etnic German au fost instruiți să nu-și achite cotizațiile; tinerii au primit ordinul de zi să nu se lase recrutați în „armata” S.S., astfel încât aceste recrutări au dat naștere la scandaluri și încăierări care au sfârșit în fața Tribunalului Militar din Timișoara (în urma acordului semnat – la 12 mai 1943 – între România și Germania, 54.000 germani din România s-au înrolat în formațiunile Waffen SS; după cum Poledna o explică foarte bine, „ei au luptat, până la sfârșitul războiului, în calitate de cetățeni români în armata Reich-ului, pentru a cădea prizonieri, în calitate de soldați germani”, majoritatea pierzându-și cetățenia română și rămânând în Germania).

Pe de altă parte, cei care au fost coopțați cu forța în S.S. au făcut tot posibilul să dezerteze. Merită menționat, de exemplu, cazul francezului Nicolas Vetier, considerat unul dintre „martirii” mișcării de rezistență a francezilor din Banat. Recrutat prin forță în armata S.S., el refuză să depună jurământul de fidelitate, apoi dezertează și trece ilegal frontiera română. Urmărit de Gestapo, el este arestat la Timișoara, de unde este escortat la Belgrad, condamnat la moarte și executat (Andreas Schmidt, ginerele generalului SS Berger, conducătorul G.E.G., a jucat un rol activ în înrolarea „voluntară” a germanilor din Banat în Waffen SS; începând cu data de 21 iunie 1943, orice opoziție la înrolare a fost pedepsită cu moartea și au fost adoptate măsuri represive împotriva Partidului Autonomist din Banat, susținut de populația de origine alsaciană și lorenă)²².

În mișcarea de rezistență franceză din România, aflată sub conducerea lui Étienne Frecôt, s-au manifestat în mod activ următorii: Jean Frecôt, Jean Damas (Tomnatic); Joseph Sillier, François Jäger (Carani); Elemér Frecôt (Teremia Mare); Cristian Petz (Pișchia); Joseph Frecôt (Freidorf); Michel Mebes, Jean Ritter (Barateaz); Adalbert Jost și Charles Kimmel din Timișoara. Francezii au fost sprijiniți, în acțiunea lor, de numeroși români și sârbi (de pildă, M. Vasinovici a ascuns în locuința sa pe dezertorii francezi din armata

²¹ *Ibidem*, p. 5-6.

²² *Ibidem*, p. 6; vezi <http://www.memoria.ro>, articolul Smarandei Vultur.

S.S.). Mișcarea francezilor a beneficiat, de asemenea, de sprijinul deplin, material și moral, al consulului Franței la Timișoara, Pierre Boulen.

În egală măsură, numeroase unități ale armatei române au salvat mulți șvabi de origine franceză, chemându-i să se înroleze în armata română și refuzând să-i demobilizeze în vederea recrutării lor în armata S.S. (unitățile românești au primit ordinul confidențial de a-i lăsa la vatră pe cetățenii români „de origine etnică germană”, pentru ca aceștia să poată fi înrolați în armata S.S. – n.n.)²³.

Situația existentă în România la 23 august 1944 era complexă și se cerea soluționată în acord cu principiul deplinei egalități a cetățenilor, înscris atât în Constituția recent repusă în vigoare, cât și în art. 6 al Convenției de Armistițiu²⁴.

Paradoxal, la prima vedere, în România nu se renunță la tratarea diferențială a minorităților nici după 23 august 1944. Cel mai elocvent exemplu de discriminare negativă este cel al minorității germane. În primă instanță, se procedează la desființarea Grupului Etnic German (8 octombrie 1944). Prin această măsură – în fond, normală – se urmărește anularea diferențelor juridice dintre minoritatea germană și restul populației. Lucrurile nu se opresc însă aici, și evoluția din România este integrabilă celei din zona centrală și est-europeană, unde sovieticii devin – în anii 1944-1945 – factorul prim de putere. Încă înainte de desființarea Grupului Etnic German începe (supervizată și coordonată de Comisia Aliată de Control), o adevărată campanie de măsuri punitive, legal nejustificată, aplicată minorității germane în ansamblu, socotită aprioric de sovietici instrument al nazismului în România²⁵.

De altfel, în anii 1945-1948 s-a înregistrat un val de emigrări forțate ale germanilor din țările est-europene, intrate sub control sovietic. Din regiunea sudetă sunt expulzați 3 milioane de oameni, o mulțime sunt alungați din Ungaria, Polonia și Iugoslavia. România nu procedează la expulzarea populației germane. Din totalul de 9-13 milioane de germani alungați, aproximativ 400.000 se așează în Austria, majoritatea stabilindu-se în Germania, mai ales în zonele de ocupație ale puterilor occidentale. În Austria sosirea lor a avut

²³ *Ibidem*, p. 7.

²⁴ Călin Morar-Vulcu, *Regimul minorităților naționale în România (23 august 1944-1945)*, în *AMN*, 34 (II), 1997, p. 147.

²⁵ *Ibidem*, p. 147-148.

un efect benefic în economie, cu toate că a durat mult timp până ce ei au fost acceptați de populația locală²⁶.

Lovitura de stat de la 23 august 1944 a plasat România în tabăra inamicilor Germaniei naziste și a facilitat ocuparea integrală a teritoriului țării de către Armata Roșie. Duritatea acestei ocupații, care se va prelungi pe o perioadă de 14 ani, a fost resimțită dureros de populația și de economia țării.

Un puternic șoc a produs noua realitate și în regiunea de sud-vest a României (Banat), cu atât mai mult cu cât aici nu mai fusese cunoscută nici o ocupație rusească pe parcursul întregii istorii.

În Banat, trupele sovietice au pătruns în lunile septembrie-octombrie 1944, după scurte ciocniri cu unitățile Wehrmacht-ului în retragere. Deși autoritățile locale și populația le-au organizat o primire binevoitoare, în speranța unui comportament pe măsură al noilor veniți, dezamăgirile nu au întârziat să se producă. Între timp, mii de locuitori, în special de naționalitate germană, părăsiseră Banatul odată cu unitățile Wehrmacht-ului, înțelegând că viitorul lor aici devenea, datorită noii conjuncturi, mai mult decât nesigur²⁷.

Étienne Frecôt susține că evenimentele petrecute după actul de la 23 august 1944 demonstrează cât de inexactă era propaganda nazistă și că, în realitate, nazismul nu s-a bucurat niciodată de popularitate în Banat. Mai mult chiar, o mărturie elocventă în acest sens ar fi refuzul populației șvăbești din Banat de a acorda sprijin trupelor germane de ocupație, astfel încât, în această provincie istorică, nu s-a putut organiza un *volksturm* (vânătoare de oameni), din lipsă de partizani, iar o parte a populației șvăbești din Banat ar fi fost luată cu forța de armatele germane în retragere, cu scopul de a organiza o rezistență armată într-un punct mai îndepărtat²⁸.

În aceste condiții, revenirea la o viață normală era imposibilă.

Supunând țara unui jaf de mari proporții, noii ocupanți au avut suficiente motive de a intensifica această „activitate” în județele bănățene, cu atât mai mult cu cât acestea se numărau printre cele mai bogate. Bucurându-se până atunci de o relativă prosperitate economică și de un echilibru social-politic stabil, Banatul – fiind un mozaic etnic, lingvistic și confesional – a izbutit

²⁶ Nicolae Bocșan, Valeriu Leu, *Cronologia Europei Centrale (1848-1989)*, Iași, 2001, p. 244.

²⁷ Mircea Rusnac, *Confruntări politice și electorale în județele bănățene în anul 1946*, în *Banatica*, 14, 1996, p. 395.

²⁸ É. Frecôt, *op.cit.*, p. 8.

totuși să evite orice fel de dispută majoră pe asemenea teme. Noile evenimente vor marca însă profund regiunea și în ce privește aceste aspecte²⁹.

După actul de la 23 august 1944, prin care România a trecut de partea Națiunilor Unite, francezii din Banat, sprijiniți de Roger Sarret, revenit în țară, au demarat cercetările pentru cunoașterea numărului exact al descendenților vechilor coloniști francezi din regiune, pornind de la faptul că, datorită politicii de maghiarizare și germanizare, numele urmașilor acestora au căpătat un aspect străin, deformând realitatea: Dupont = Dippong; Vielhomme = Wilkomm; Paqué = Paky; L'Évêque = Bischoff; Lenoir = Schwartz; Quint = Kints, Kincs; Blum = Blême; Maréchal = Marschall; Bignon = Binjung; Grandjean = Groshanz; Maçon = Massong; Chatie = Schady; de Jean = Dézsán etc. Însă cea mai mare parte a populației franceze din Banat și-a păstrat intact numele patronimic, cu excepția ortografiei, în mare măsură³⁰.

Legea privind Statutul Naționalităților, adoptată la 7 februarie 1945, i-a încurajat pe francezii din Banat în eforturile lor de organizare într-o asociație care să le reprezinte interesele. Odată cu încheierea dezbaterilor pentru organizarea asociației amintite se preconiza inițierea unei acțiuni pentru răspândirea limbii și literaturii franceze în mediul rural, fiind vizați – în mod special – tinerii șvabi de origine franceză. De asemenea, urma să se solicite Ministerului Educației Naționale autorizarea funcționării de școli primare franțuzești în comunele în care exista o populație șvabă majoritară de origine franceză, declarată ca atare în conformitate cu legea înscrisă în Statutul Naționalităților (în Tomnatic, cea mai mare parte a populației s-a declarat de origine franceză la recensământul din 1928), organizarea mai multor conferințe în strânsă colaborare cu Alianța Franceză, Misiunea Universitară Franceză în România și Cercul Francez din Timișoara, înființarea unui liceu francez în Timișoara în viitorul apropiat³¹.

În cele din urmă, în ziua de 30 iunie 1945, la Timișoara s-a constituit *Asociația descendenților coloniștilor francezi din Banat*, având – inițial – 49 de membri, recrutați din localitățile Tomnatic (unde s-a înființat și o expoziție permanentă – n.n.) (28 membri), Timișoara (5 membri), Carani (4 membri), Iecă Mare (2 membri), Barateaz, Lenauheim, Teremia Mare, Lipova, Izvin, Lovrin, Variaș, Freidorf, Tolvadia și Aradul Nou (câte un membru). Singura

²⁹ M. Rusnac, *op.cit.*, p. 396.

³⁰ É. Frecôt, *op.cit.*, p. 8-9.

³¹ *Ibidem*, p. 9-10.

condiție pentru înscrierea în asociația amintită era de a nu fi activat în trecut într-o organizație anti-franceză, pe baza recomandării a 2 dintre membrii asociației. *Statutele*, adoptate cu aceeași ocazie, precizau scopurile asociației: propagarea culturii franceze, susținerea tradiției franceze între descendenții coloniștilor francezi, înființarea de școli, trimiterea tinerilor la studii în Franța, sprijinirea membrilor săraci și ajutorarea tuturor mișcărilor pro-franceze. Conducerea asociației era asigurată de: președinte – dr. Étienne Frecôt (avocat, Timișoara); vicepreședinți – Jean Damas (proprietar, Tomnatic), Michel Mebes (proprietar, Barateaz) și Andrei Frecaut (inginer, București); casier – Jean Petri (agricultor, Satchinez); secretar – Guillaume Regnier (comerciant, Tomnatic); cenzori – Cristophe Vilier (agricultor, Tolvadia), Jean Vetier și Nicolas Chati (agricultori, Tomnatic)³².

Asociația descendenților coloniștilor francezi din Banat a primit avis favorabil de funcționare din partea Ministerului Culturii Naționale și Cultelor la data de 31 iulie 1945, având dreptul de a susține școli în limba franceză, cu respectarea legilor școlare în vigoare iar, prin Sentința civilă a Tribunalului Timiș-Torontal, Secția I-a, nr. 288 – pronunțată în ședința publică din 14 august 1945, a dobândit personalitate juridică, în conformitate cu articolele 91 și 92 din legea persoanelor juridice. Este ușor de făcut un paralelism cu *Comitetul Francezilor din Banat*, care s-a constituit la Rastatt (Germania), în anul 1945, sub conducerea unui alt bănățean, M. Georges Reiser sau cu *Comitetul Francezilor din Banat*, creat de Jean Lamesfeld și de compatrioții săi la Viena, cu scopul de a-i înregistra pe bănățenii (într-un sens larg, incluzând șvabii dunăreni – *Donauschwaben*) care doreau să emigreze în Franța; acest din urmă comitet a elaborat chiar o carte de identitate în 4 limbi (germană, engleză, franceză și rusă), atestând identitatea de „francezi din Banat” pentru toți cei care se înregistrau ca atare³³.

La adunarea generală extraordinară a asociației menționate mai sus, convocată la data de 26 septembrie 1945, au fost cooptați 255 de noi membri, a fost stabilită componența Comitetului de Conducere pentru următorii 3 ani (Elemér Frecôt – Teremia Mare, dr. Iosif Lessel – Timișoara, dr. Petru Hary – Timișoara, dr. Emil Paqué – Timișoara și Iosif Frecôt – Freidorf), iar parohul

³² Serviciul Județean Timiș al Arhivelor Naționale (în continuare SJTAN), fond *Tribunalul județului Timiș-Torontal – persoane juridice (1924-1947)*, d. 10 (811)/1945, f. 1, 5-8.

³³ *Ibidem*, f. 23, 25; vezi <http://www.memoria.ro>, articolul Smarandei Vultur.

din Carani, Francisc Jäger, a fost ales în unanimitate membru de onoare în semn de recunoaștere a meritelor sale la constituirea asociației³⁴.

În urma presiunilor exercitate de sovietici și pornind de la premisa că șvabii sunt, în majoritate, de origine etnică germană, autoritățile române au luat o serie de măsuri punitive împotriva acestei comunități.

Problema șvabilor a fost discutată în mai multe ședințe ale cabinetului Groza. De pildă, la ședința din 30 august 1945 se propunea constituirea unor colonii de muncă pentru șvabi, după modelul celor din Banatul iugoslav și dirijarea șvabilor spre centrele industriale, cu recunoașterea dreptului la muncă, prioritară fiind „desființarea hitlerismului, *nu* desființarea poporului german”³⁵. Propunerea a fost dusă la îndeplinire foarte rapid, astfel încât, la mijlocul lunii septembrie 1945, pe cuprinsul Banatului erau consemnate 10 colonii de muncă³⁶.

Ședința Consiliului de Miniștri din 10 ianuarie 1947 consemna situația disperată în care se găseau șvabii bănățeni, cu precădere cei din județul Timiș-Torontal: fuseseră expropriați de toate terenurile agricole, în baza articolului 3 din legea pentru reforma agrară; multe dintre casele lor au fost ocupate de coloniști veniți din alte regiuni ale țării, care nu erau obișnuiți cu agricultura (avocați, ofițeri în rezervă, funcționari publici, țigani specializați în meseriile lor tradiționale – lingurari, spoitori etc). Ministrul Agriculturii și Domeniilor, Traian Săvulescu, a propus ca șvabii invalizi de război (care au luptat pe frontul de Vest – n.n.), văduvele și orfanii de război lipsiți de pământ din cadrul aceleiași minorități să fie împrumutați cu loturi individuale, în aceleași condiții ca și ceilalți cetățeni îndreptățiți la împrumut, celelalte categorii ale șvabilor urmând să fie întrebuințate la lucrări publice, la construcția de șosele și la ameliorări de terenuri degradate (puteau fi chiar și împrumutate pe locurile ameliorate – n.n.), inclusiv în regiunea inundabilă a Dunării. De asemenea, muncitorii calificați și meșteșugarii șvabi puteau fi folosiți în fermele de stat, în fermele instituțiilor exceptate de la expropriere sau în fermele instituțiilor particulare³⁷.

³⁴ *Ibidem*, p. 34-35.

³⁵ Arhivele Naționale ale României, fond *Consiliul de Miniștri. Stenograme (1944-1959)*, d. 8/1945, f. 117-118.

³⁶ *Ibidem*, d. 9/1945, f. 58.

³⁷ *Ibidem*, d. 1/1947, f. 60, 65, 70.

Pentru Banatul românesc, o privire comparativă asupra recensămintelor indică o evoluție descendentă foarte netă a populației de origine germană (care include foștii coloniști francezi din Banat), începând din 1930, când era de 23,7% și până în 1992, când ea nu mai reprezenta decât 3,6%. În 1956, statisticile arătau un procentaj de 14,5% (173.733 locuitori) pentru aceeași categorie. Această diminuare progresivă a populației germane din România se explică și prin deportarea – în luna ianuarie 1945 – a 70.000 de persoane de etnie germană din România în Donbas (femeile între 18-30 ani și bărbații între 17-45 ani), dintre care 15-20% au murit în „taberele” (lagărele – n.n.) de muncă obligatorie și în minele din regiune, participând la munca de reconstrucție a URSS-ului. O parte dintre cei care au revenit din Donbas în perioada 1945-1949 au fost nevoiți să se îndrepte spre Germania, Polonia sau Cehoslovacia, fără a se putea reîntoarce în România (figurând, deci, printre refugiații de război ai Germaniei sau Austriei). Cei care au revenit în Banat s-au confruntat cu o nouă deportare, de data aceasta în Bărăgan, în intervalul 1951-1956 (numărul germanilor deportați în Bărăgan este de aproximativ 10.000 din cei 45.000 deportați, incluzând români, sârbi, bulgari, maghiari etc).

De altfel, sfârșitul celui de-al doilea război mondial a determinat, între altele, o amplă mișcare de populații. Asociate marilor mutații petrecute pe plan politic, vârsta, etnia, naționalitatea, cetățenia sau alte criterii de apartenență – atunci când nu era vorba, pur și simplu, de un concurs de împrejurări – pot determina o schimbare brutală în destinul a mii de oameni.

Primirea în Franța, începând cu data de 1 noiembrie 1948, a 10.000 de refugiați proveniți – în cea mai mare parte (însă nu în mod exclusiv) din Banat (românesc, iugoslav sau ungar) a fost rezultatul unor demersuri îndelungate și complicate, strâns legate de contextul internațional postbelic. Acești refugiați nu reprezentau decât o mică parte a unei populații care se afla – începând din 1945 – în exod, din răsăritul spre apusul Europei, traversând Austria spre Germania și instalându-se în taberele special amenajate pe suprafața celor două țări. În marea lor majoritate etnici germani, refugiații care au părăsit România și Iugoslavia și-au pierdut dreptul la cetățenie (retrasă de către țările de unde plecaseră) și se găseau în condiția dificilă de apatrizi, așteptând să obțină dreptul de azil în diferite țări din Europa de Vest sau în Statele Unite ale Americii. Cei care vor ajunge pe teritoriul Franței îi vom regăsi sub diferite denumiri: alsacieni, loreni, luxemburghezi, moeselleni, șvabi/șvabi

dunăreni (*Donauschwaben*), germani, francezi, francezi din Banat, refugiați apatrizi, bănățeni (aceasta din urmă este, de altfel, identitatea sub care vor să se înscrie în cărțile lor de identitate la sosirea în Franța în anul 1948, cu acordul lui Robert Schuman, pentru a evita să fie înregistrați ca ex-români sau ex-iugoslavi). În momentul în care ei au părăsit România, urmând trupele germane în retragere, aveau asupra lor o carte de identitate în care erau înscrși ca germani. În circumstanțele speciale ale sosirii lor în localitatea La Roque sur Pernes, Jean Lamesfeld (bănățean, originar din Lorena, conducătorul Comitetului francezilor din Banat, cu sediul la Viena, care a intervenit pe lângă mai mulți oficiali francezi de rang înalt, obținând un sprijin substanțial – din partea lui Robert Schuman – pentru proiectul sosirii în Franța a „mai multe mii de bănățeni originari din Banatul de Timișoara”, în jur de 300.000 de suflete, după primele estimări – n.n.) i-a declarat primii europeni veritabili.

În același spirit, într-un articol publicat, la data de 8 februarie 1947 în *Les Dernières Nouvelles d'Alsace* (*Ultimele știri din Alsacia*), directorul ziarului, Maximilien Felsenstein, una dintre persoanele care au susținut proiectul lui Jean Lamesfeld, vorbește „despre o imigrare care ar putea să se facă rapid și ne asigură completarea cu mână de lucru de prim rang, o îmbogățire a agriculturii noastre și, în sfârșit, un element uman minunat, cu atât mai mult cu cât el este de origine franceză și ne roagă astăzi să-l admitem din nou în căminul național”. După cum precizează mai departe, „tradițiile sale sunt cele ale alsacienilor care și-au conservat – în pofida vicisitudinilor istoriei – sentimentul originii lor”.

Merită analizate formulele de identificare a bănățenilor, prin intermediul cărora se confruntă mai multe tipuri de perspective: ni se prezintă, mai ales la început, ca întruchiparea perfectă a unei continuități cu strămoșii lor francezi, lorenii sau alsacieni;

- ❖ sunt numiți bănățeni, ceea ce anulează diferențele de apartenență la Banatul românesc, iugoslav, maghiar;
- ❖ sunt numiți *Donauschwaben* sau germani vorbind despre o asimilare, mai ales lingvistică;
- ❖ ziarele din Provence sau Vaucluse insistă asupra faptului că ei au devenit cu adevărat meridionali, lăudându-le capacitatea de integrare.

Se pune întrebarea firească: declarându-se francezi, foștii bănățeni au devenit – în sfârșit – francezii din Banat sau așa erau ei dintotdeauna³⁸?

Fără îndoială, Banatul a fost și a rămas, în bună măsură, un mozaic etnic și religios, un model de conviețuire pașnică între majoritate și minorități, între diferite culturi, însă tumultuosul secol XX, presărat de multe evenimente regretabile, a adus și conflicte între etniile din provincie, determinate de statutul privilegiat al germanilor în timpul celui de-al doilea război mondial (printre șvabi aflându-se și un număr semnificativ de descendenți ai coloniștilor francezi, care au devenit exponenți ai culturii și civilizației germane în acest spațiu, în mod benevol sau forțat). Reafirmarea identității etnice a francezilor din Banat după marea conflagrație a fost determinată parțial și de măsurile punitive extreme adoptate față de minoritatea germană din România, precum și de atitudinea fermă a Consulatului Francez din Timișoara în privința repatrierii unor „etnici francezi, cu nume germane”.

³⁸ <http://www.memoria.ro>, articolul Smarandei Vultur.

*ANEXĂ**DEUTSCHE VOLKSGEMEINSCHAFT
IN RUMÄNIEN GAULEITUNG BANAT

În multe ziare și, de preferință, în cele aparținând evreilor, redactate în limba maghiară, precum și în emisiunile postului de radio Londra s-a difuzat informația potrivit căreia în satele Gottlob și Tomnatic a început o mișcare, al cărei scop este de a demonstra originea franceză a locuitorilor din aceste sate. Suntem convinși că nici un compatriot nu crede în această idee absurdă. În pofida acestui fapt, vă rugăm să binevoiți a întreprinde cercetări pentru a stabili dacă, din întâmplare, vreun element corupt și subversiv nu a făcut, în schimbul unei sume de bani, o asemenea declarație în fața unui reprezentant al unui ziar evreiesc. În cazul în care un locuitor ar fi făcut o asemenea declarație, vă rugăm să ne faceți cunoscute numele și depozitia sa.

Așteptăm raportul dvs. cel mai târziu la data de 3 decembrie (1939 – *n.n.*).

Cu salut german,

Semnat: indescifrabil

(*vezi Étienne Frecôt, *op.cit.*, p. 11)

ASPECTS CONCERNANT LA FONDATION DE L'ASSOCIATION DES FRANÇAIS DE BANAT (1945)

Résumé

La position géographique et le statut juridique distinct, les traditions culturelles et les réalités confessionnelles, auxquelles s'ajoutent, après 1718, les tendances réformistes de la Couronne (autrichienne – n. n.), destinées à mettre en valeur – de point de vue économique, militaire ou politique – les avantages offerts par la nouvelle province ont assuré au Banat une situation particulière, celui-ci devenant une véritable aire de convergence des civilisations et des influences culturelles, point de rencontre de la culture occidentale avec celle de l'Europe centrale et de sud-est, dans un espace et dans un temps en évolution vers le moderne, provoquant de rapides et amples transformations.

Le populationisme a été une composante de la doctrine et de la pratique mercantiliste, conformément auxquelles les capacités de performance de l'État dépendaient du nombre des vassals. Dans la pratique du réformisme de Banat, le populationisme s'est manifesté en deux ipostases: par la stabilisation de la population autochtone et par la colonisation de certaines populations des territoires allemands, des autres pays de la Couronne ou des provinces voisines. L'expansion de l'Autriche vers l'est a été accompagnée d'une constante préoccupation pour le renforcement de l'élément allemand et catholique dans les nouveaux territoires acquis, pour leur colonisation en vue de l'exploitation économique systématique et de l'assurance de la force nécessaire pour la défense des frontières. Domaine de la Couronne qui devait devenir modèle et champ d'expériment de la politique réformiste, du mercantilisme en premier lieu, et territoire de frontière avec l'Empire Ottoman, le Banat a été au centre de cette politique, constituant, de la perspective du populationisme, la plus ample et complexe expérience.

Selon l'opinion d'Étienne Frecôt, la grande majorité de cette population du Banat - qui est connue sous la dénomination de „souabes” – se compose des descendants d'anciens colons français transplantés en masse d'Alsace, de la Lorraine, du Grand-Duché de Luxembourg et d'autre provinces anciennes français du Rhin.

En ce qui concerne la nationalité des immigrants, il faut remarquer l'importance de l'élément français. Le comte Florimond-Claude de Mercy, d'origine française, né en 1666 à Martin-Fontaine (en Lorraine), nommé en qualité de général de cavalerie comme gratitude pour ses mérites exceptionnels dans les luttes contre les turcs sous les murs des châteaux-forts de Timișoara et Petrovaradin, gouverneur du Banat à partir du 1er novembre 1716, s'est impliqué profondément dans la politique de colonisation du Banat, stimulée par l'Empire des Habsbourgs pendant les Lumières. Son conseiller De Jean, lui même un français, a organisé l'agriculture sur les terrains marécageux banatiens, assainis par un système de canalisation et a fondé trois établissements pour l'élevage du bétail de race à Vinga, Ciacova et Mодоș.

Les recensements faits par la Hongrie en 1899 et 1910 sur la base de la „langue maternelle” ont fait sombrer le nombre de la population française du Banat.

Étienne Frecôt considère que presque 80% des „souabes” colonisés en Banat sont originaires de anciennes provinces françaises et portent des noms français. L'explication de cette lacune se trouve dans le fait que les descendants d'anciens colons français du Banat ont presque perdus – hormis ses intellectuels - l'usage de la langue française en adoptant le patois souabe. Malgré ce fait, ils ne se sont jamais considérés comme allemands. Tout le monde les appelle „frânțuzi”, „franzosen”, étant notoirement connus comme tels. Il y a des communes en Banat où ils forment la majorité de la population, comme par exemple: Tomnatic (Tribswetter), Comloș (Ostern), Gottlob, Carani (Mercydorf) etc, en Banat roumain et trois communes en Yougoslavie: Seultour, Charleville et St. Hubert. Dans d'autres communes ils forment une puissante minorité. Il y a cependant de ceux qui ont oublié leur origine.

Dans la vie politique, les „souabes” se sont toujours séparés de „saxons”, la minorité allemande de la Transylvanie, une fusion de ces deux minorités ne s'étant pas produit que dans le fameux *Groupement Ethnique Allemand de Roumanie*, organisé par les naziste set conduit par des saxons.

Les liaisons avec la France sont devenues visibles dans le Banat surtout dans la période d'entre les deux guerres. Ainsi, à Timișoara, la capitale du département de Timiș-Torontal, ville-symbole du Banat, ont fonctionné des consulats de la France, de l'Angleterre, de l'Autriche, de l'Allemagne,

de la Yougoslavie, de l'Italie, de la Tchécoslovaquie, de la Belgique et de la Guinée.

Avant 1940, le nombre des français du Banat roumain a été estimé – selon quelques recherches – à 150.000-200.000.

Les notables français du Banat, alarmés par la propagande allemande, ont fait des démarches auprès le gouvernement du „Front de la Renaissance Nationale”, au pouvoir en 1939, afin que „la minorité française soit reconnue comme un groupement national séparé de celui des allemands de Roumanie”.

Le démarche fait en 1939 par les français du Banat est bien connu par les cercles officiels français et la presse française s'en est occupée. D'ailleurs, les membres de la mission diplomatique de la France en Roumanie, spécialement Roger Sarret, a toujours montré une large et spontanée sollicitude envers le mouvement national des français du Banat. L'action de 1939 des intellectuels français du Banat a suscité – comme il est d'évidence – une grande nervosité dans les milieux nazistes du Banat.

La lutte des français du Banat contre le nazisme a continué depuis par tous les moyens possibles. Le mouvement de la résistance a encouragé les souabes d'origine française de ne pas se soumettre aux ordres des nazistes.

La situation existante en Roumanie au 23 août 1944 était complexe et demandait une solution en accord avec le principe de la pleine égalité des citoyens, stipulé tant dans la Constitution récemment remise en vigueur, que dans l'article 6 de la Convention d'Armistice. Paradoxalement, à la première vue, dans la Roumanie on ne renonce pas au traitement différenciel des minorités ni après le 23 août 1944. Le plus éloquent exemple de discrimination négative est celui de la minorité allemande. En première instance, on procède à la suppression du Groupe Ethnique Allemand (le 8 octobre 1944).

Après l'acte de 23 août 1944, par lequel la Roumanie s'est ralliée aux Nations Unies, les français du Banat, à l'aide de Roger Sarret, revenu dans notre pays, ont commencé le travail de recherches qui aboutiront finalement à la connaissance de nombre des descendants d'anciens colons français. Sous la forte pression de magyarisation et germanisation, les noms des descendants d'anciens colons français du Banat ont pris un aspect tout à fait étranger et présentent parfois de déformations grotesques. Mais la plus grande partie de la population française du Banat a gardé intact son nom patronimique, sauf l'orthographe, en bonne mesure.

La loi sur le Statut des Nationalités du 7 février 1945 a encouragé les français du Banat à s'organiser dans une association qui devait représenter leurs intérêts. Une fois les travaux d'organisation accomplis, on préconisait le commencement d'une action pour la propulsion de la langue et la littérature française dans les milieux ruraux, avec un intérêt spécial pour les jeunes souabes d'origine française. Également, il suivait à demander au Ministère de l'Éducation Nationale d'autoriser d'écoles primaires françaises dans les communes où il y a une majorité souabe d'origine française qui s'est déclarée française selon la loi sur le Statut des Nationalités (dans le village de Tomnatic, la plupart de la population s'est déclarée française au recensement de 1928), l'organisation des conférences en collaboration étroite avec l'Alliance Française, la Mission Universitaire Française en Roumanie et le Cercle Française de Timișoara, la création d'un lycée français à Timișoara à l'avenir.

Jusqu'à la fin, au 30 juin 1945, à Timișoara s'est constituée *L'Association des descendants français de Banat*, ayant – au début – 49 membres.

La séance du Conseil de Ministres du 10 janvier 1947 consignait la situation désespérée dans laquelle se trouvaient les Suabes banatois, surtout ceux du département de Timiș-Torontal: ils avaient été expropriés de tous les terrains agricoles, sur la base de l'article 3 de la loi pour la réforme agraire; beaucoup de leurs maisons ont été occupées par des colonistes venus d'autres régions du pays, qui n'étaient pas habitués à l'agriculture (avocats, officiers en réserve, fonctionnaires publiques, tziganes spécialisés dans leurs métiers traditionnels – fabricants de cuillères, étameurs etc.).

UN EPISOD AL PROCESULUI DE COLECTIVIZARE A AGRICULTURII DIN BANAT ȘI CRIȘANA

Vasile Rămneanțu*

Cuvinte cheie: colectivizarea agriculturii, Banat, Crișana

Keywords: agricultural collectivization, Banat, Crișana

Într-o notă din 20 februarie 1960 trimisă Comitetului Central al Partidului Muncitoresc Român, Direcția Treburilor, primul secretar al Regionalei P.M.R. Timișoara, Isac Martin, informa că la, 15 februarie 1960, Direcția Regională a Ministerului Afacerilor Interne Timișoara a primit din partea Ministerului Afacerilor Interne un tabel nominal cu 56 de elemente de pe raza regiunii Timișoara condamnate „pentru manifestări dușmănoase contra transformării socialiste a agriculturii, amnistiate și care urmau să fie puse în libertate”. În tabel erau cuprinși deținuți asupra cărora Secretariatul Comitetului Regional de Partid avea obiecții privind eliberarea lor, deoarece nu prezentau motive de siguranță pentru regimul politic¹.

Drept urmare, în aceeași zi, același prim secretar trimitea Comitetului Central al Partidului Muncitoresc Român, Direcției organizatorice, Secției cu probleme M.A.I. și M.F.A., (personal lui Vasile Pantilinet), două tabele nominale, unul cu „elemente care au desfășurat activități contra transformării socialiste a agriculturii, care sunt amnistiate și cu care Secretariatul Comitetului regional de partid este de acord să fie puse în libertate înainte de termen” și un alt tabel, cu cei socotiți în continuare periculoși pentru sistemul comunist și, drept urmare, se propunea rămânerea lor în închisorile comuniste².

Cercetând fondul arhivistic respectiv, observăm că autoritățile de partid și de securitate raionale au întocmit la începutul anului 1960 tabele cu cei condamnați în perioada 1 septembrie 1955 – 1 ianuarie 1960 pentru „activitate

* Universitatea de Vest Timișoara, Facultatea de Litere, Teologie și Istorie, bd. Vasile Pârvan, nr. 4, e-mail: vasileramneantu@yahoo.com.

¹ Serviciul Județean Timiș al Arhivelor Naționale, *Fond Regional Partidul Muncitoresc Român Timișoara*, d. 72/1960, f. 16 (în continuare SJTAN).

² *Ibidem*, f. 1.

dușmănoasă în legătură cu transformarea socialistă a agriculturii” din raioanele respective.

Analizând colectivizarea agriculturii din România, în anii 1955-1960 în cadrul acestui proces au fost înregistrate evoluții importante. Astfel, după perioada martie 1949–martie 1953, în care colectivizarea agriculturii a fost însoțită de un întreg cortegiu de abuzuri, între vara anului 1953 și decembrie 1955 putem vorbi de o perioadă de stagnare a acestui proces monstruos. Păstrarea retoricii staliniste cu privire la transformarea socialistă a agriculturii a fost combinată între anii 1953-1955, la nivelul practicii administrative, cu o diminuare serioasă a presiunii exercitate asupra satului românesc. În această perioadă de relaxare și expectativă (1954-1955), eforturile liderilor comuniști de a menține într-un ritm acceptabil înființarea de noi gospodării agricole și întovărășiri, folosind doar mijloacele propagandistice și facilități acordate cooperativelor, au eșuat însă³.

În vara anului 1955 a fost reluată tema transformării socialiste a agriculturii în discursul oficial, cu repercusiuni asupra acțiunilor administrative, încheindu-se astfel scurta perioadă a politicii de relaxare față de micii producători individuali. Anul 1955 poate fi socotit anul relansării procesului de colectivizare a agriculturii, iar 1956 cel de experimentare a proiectului politic (au avut loc dezbateri și experimente în zone teritoriale bine delimitate, precum regiunea Galați, menite să urmărească posibilitățile de reușită ale acestui proces). Finalizarea colectivizării a fost amânată însă de evenimentele din Ungaria, care au recomandat prudență autorităților, în condițiile în care starea de spirit generală a redevenit tensionată și risca, în contextul unor măsuri impopulare precum cele presupuse de reluarea colectivizării, să ia forma unor mișcări ostile deschise împotriva regimului comunist. Decizia politică de reluare într-un ritm alert a colectivizării s-a luat la Congresul al II-lea al P.M.R. din decembrie 1955⁴.

Reluarea colectivizării agriculturii într-un ritm rapid, similar ca intensitate celui din anii stalinismului, este cuprinsă cronologic între anii 1957 și 1961. Acest ultim val a fost intens pregătit în 1957, prin măsuri de creștere a presiunii administrative și financiare asupra micilor gospodării

³ Marius Oprea, *Transformarea socialistă a agriculturii: asaltul final, 1953-1962*, în Dorin Dobrințu, Constantin Iordachi, *Țărâșimea și puterea. Procesul de colectivizare a agriculturii în România (1949-1962)*, Iași, 2005, p. 83-86.

⁴ *Ibidem*, p. 89.

țărănești, pentru a-i determina, prin pârghii economice, pe țărani să renunțe la proprietăți și să treacă în rândul colectiviștilor, politică ce a fost adoptată după renunțarea la sistemul colectărilor, la începutul aceluși an. Procesul în sine a luat amploare în vara anului 1958, iar asaltul final asupra micilor gospodării țărănești a cunoscut apogeul în următorii doi ani⁵.

În urma acestei politici a partidului privind colectivizare agriculturii s-a înregistrat o stare crescândă de tensiune în lumea satului românesc, situație care a determinat autoritățile comuniste să adopte o serie de măsuri coercitive. Astfel, o serie întreagă de modificări ale Codului Penal sau hotărâri ale Consiliului de Miniștri cu caracter secret au dat posibilități mult mai largi de acțiune din partea Securității, Miliției și Procuraturii. Începând din septembrie 1957 furtul de cereale de pe câmp din avutul obștesc se pedepsea cu închisoare de până la 12 ani și confiscarea totală a averii, pedeapsa fiind mai mică în cazul unui furt din avutul privat, era mărită până la 25 de ani pedeapsa pentru „crimă de uneltire contra ordinii sociale”, ajungându-se în cazul în care fapta prezenta un pericol deosebit la pedeapsa cu moartea chiar (1959). A fost reluată practica fixării domiciliului obligatoriu (1957), iar lagărele de muncă și-au deschis din nou porțile (1958).

Astfel, începând din anul 1957 s-a declanșat o etapă de ofensivă generală în vederea realizării colectivizării agriculturii, aceasta fiind însoțită aproape peste tot de brutalități și ilegalități comise de cei trimiși să-i convingă pe țărani de avantajele exploatării în comun a pământului. Enumerăm în acest sens doar procedeul prin care întovărășiții deveneau, fără acordul lor, colectiviști, fiind obligați să predea, prin statutul tip al G.A.C.-urilor, inventarul viu și mort pe care îl dețineau⁶.

La Plenara C.C. al P.M.R. din 26-28 noiembrie 1958 Gheorghe Gheorghiu Dej l-a interpellat pe secretarul regiunii Timișoara asupra datei când putea organiza consfătuirea de inaugurare a cooperativizării complete a regiunii, răspunsul acestuia fiind „Noi socotim că la sfârșitul anului viitor”. Dej a trecut, în acest mod, la presiuni directe asupra liderilor de partid locali, cerându-le intensificarea ritmului colectivizării.

⁵ *Ibidem*, p. 97-101.

⁶ Dumitru Șandru, *Colectivizarea agriculturii și problema agrară: repere social-politica*, în D. Dobrinu, C. Iordachi, *op. cit.* p. 57.

Ca urmare a reluării practicilor represive după 1957, la Plenara din 30 iunie-1 iulie 1961 au fost înregistrate „succese” în domeniu, procesul de colectivizare fiind încheiat oficial, după cum se cunoaște, în anul 1962⁷.

Raportul întocmit de către organele de securitate din Raionul Făget arată că în perioada amintită mai sus au fost arestați doi țărani: Anghel Valeriu (născut în 1924), agricultor, cu patru clase primare, domiciliat în localitatea Jupănești, care a fost arestat deoarece a instigat contra socializării agriculturii. Prin sentința nr. 267 din 4.07.1959 a Tribunalului Militar Timișoara a fost condamnat pentru delictul de uneltire contra ordinii sociale la patru ani închisoare corecțională, trei ani interdicție corecțională și confiscarea averii. Autoritățile nu erau de acord cu punerea lui în libertate⁸. În același raion, Benteu Ioan (n. în 1929), neîncadrat politic, agricultor din Jupan a fost reținut pentru manifestări dușmănoase față de socializarea agriculturii și a regimului democrat popular. Acesta i-a amenințat pe colectiviști cu coasa și a adus injurii și calomnii la adresa partidului și guvernului. Prin sentința nr. 463 din 15.IX.1959 dată de către Tribunalul Militar Timișoara a fost condamnat la 12 ani de muncă silnică pentru crima de uneltire contra ordinii sociale⁹.

Comitetul raional de partid Lugoj evidențiază că în 15.11.1957 a fost arestat Rîmpu Ioan (n. în 1902) de profesie agricultor, cu domiciliul în Sacoșul Mare, pentru propagandă contra G.A.C.-ului. În urma sentinței din 6.03.1958 dată de către același tribunal militar a fost condamnat pentru delictul de uneltire contra ordinii sociale la cinci ani închisoare corecțională. În caracterizarea biroului comitetului raional de partid se arată că cel condamnat era un fost chiabur, legionar, fiind un element recalcitrant. A mai fost arestat în preajma și după crearea G.A.C.-ului în localitatea respectivă. „A dus acțiuni dușmănoase de a destrăma” asociația, amenințându-i pe cei care s-au înscris sau intenționau să facă acest lucru. În aceste condiții se aprecia că menținerea lui în închisoare era necesară, deoarece făcea parte din gruparea elementelor dușmănoase regimului.

Era subliniat faptul că în Sacoșul Mare au fost săvârșite două „acte de teroare”. Astfel, în noiembrie 1952 a fost împușcat mortal fostul președinte al

⁷ *Ibidem*, p. 103-105.

⁸ SJTAN, *Fond Regional Partidul Muncitoresc Român Timișoara*, f. 60.

⁹ *Ibidem*, f. 3.

Sindicatului agricol, autorul fiind descoperit abia în 1959. În toamna aceluiași an autori necunoscuți au săvârșit o altă tentativă de „act de teroare”, trăgând cu arma de vânătoare, pe fereastră, în locuința vicepreședintelui G.A.C.-ului. În concluzie, se arăta că nu ar avea un efect favorabil eliberarea lui Rîmpu Ioan din închisoare înainte de termen.

Preotul Blidaru Dumitru (n. în 1907) cu domiciliul în Jdioara a fost arestat la 31.03.1958 pentru calomnii la adresa politicii partidului și guvernului privind socializarea agriculturii. Prin sentința din 12.06.1958 a fost condamnat pentru delictul de uneltire contra ordinii sociale la 9 ani închisoare corecțională, 4 ani interdicție corecțională și confiscarea averii. În caracterizarea care i-a fost făcută se arăta că a fost preot ortodox, desfășurând o susținută activitate contra regimului între anii 1954-1958, îndemnând țărănimea muncitoare să nu se înscrie în nicio formă de socializare a agriculturii. În același timp a trimis anonime cu conținut dușmănos și calomnios la adresa conducerii P.M.R. Drept rezultat al acestor acțiuni în sat nu s-a reușit să se creeze multă vreme G.A.C.-ul, preotul fiind un element influent în acest sens. Se sublinia că în curând urma inaugurarea G.A.C.-ului, Blidaru Ioan nemeritând a fi eliberat înainte de termen.

Un alt element dușmănos a fost Andreici Ioța (n. 1889), agricultor, arestat la 10.06.1958, din Petrovaselo, fiind învinuit de activitate de destrămare a T.O.Z.-ului din comună. Prin sentința din 12.08. a fost condamnat pentru delictul de uneltire contra ordinii sociale la 7 ani închisoare corecțională, 4 ani interdicție corecțională și confiscarea averii. În caracterizarea realizată de către organele de partid raionale se evidențiază că avea o vârstă înaintată și a luptat contra întovărășirilor, fiind influențat de către Pavlov Emilia. Deoarece în acel moment comuna era colectivizată, iar unitatea dispunea de putere economică corespunzătoare, se propunea eliberarea înainte de termen a lui Andreici I., gestul autorităților putând avea un efect pozitiv în localitate.

Paici Gheorghe, de naționalitate sârbă, agricultor (n. 1902) din Petrovaselo, a fost arestat pentru activitatea dusă la destrămarea T.O.Z.-ului din comună. La data de 10.06.1958, a fost condamnat, prin sentința pronunțată în 12.08.1958, la 8 ani închisoare corecțională, 5 ani interdicție corecțională și confiscarea averii pentru uneltire contra ordinii sociale. Era caracterizat ca fiind un element dușmănos, în locuința sa punându-se la cale acțiunea de destrămare a întovărășirii agricole din comună, la care a participat împreună

cu Pavlov Emilia. Din această cauză se cerea să nu fie eliberat, specificându-se că făcea parte și din conducerea sectei baptiste.

Pavlov Emilia (n. 1910), de naționalitate sârbă, cu domiciliul în aceeași localitate, a urmărit destrămarea T.O.Z.-ului, fiind arestată pentru aceasta în data de 10.06.1958. Prin sentința din 12.08.1958 a fost condamnată pentru delictul de uneltire contra ordinii sociale la 6 ani închisoare corecțională, 3 ani interdicție corecțională și confiscarea averii. Este caracterizată ca fiind autoarea morală a acțiunilor desfășurate contra sectorului socialist din agricultură, elementele dușmănoase acționând sub îndemnul ei. În consecință, se solicita să nu fie eliberată.

Balla Mihai (n. 1893), având șase clase primare, a fost arestat la 1.07.1958 pentru acțiuni de agitație în vederea destrămării întovăririlor agricole din comuna Țipari, iar în urma sentinței din 28.08.1958 a fost condamnat pentru delictul de uneltire contra ordinii sociale la 8 ani închisoare corecțională. A instigat majoritatea țăranilor din comună, se arată în caracterizarea sa, influențându-i apoi și pe cei din satele Părul și Coștei, cu care, împreună, în grupuri mari, s-au prezentat la sediul Sfatului Popular raional Lugoj, cerând să iasă din întovărire. Fenomenul a luat amploare și în alte comune și sate, fiind înlăturat cu greu. În consecință, se cerea să nu fie eliberat înainte de termen.

Damian Nicolae (n. 1913), agricultor din Silagiu, a fost reținut la 1.07.1958 deoarece a instigat membrii întovăririlor agricole să nu lucreze pământul în comun. Prin sentința din 13.08.1958 a fost condamnat pentru delictul de uneltire contra ordinii sociale la 8 ani închisoare corecțională. Era caracterizat ca fiind un element înapoiat, care s-a manifestat dușmănos față de regimul comunist sub influența alcoolului, și se solicita eliberarea lui din temnița comunistă.

Szkurt Iosif (n. 1907), agricultor, a fost arestat în 10.17.1958 pentru agitație în vederea destrămării întovăririlor agricole din Țipari, iar prin sentința din 28.08.1958 a fost condamnat pentru delictul de uneltire contra ordinii sociale la 8 ani închisoare corecțională. Se sublinia că a fost secretarul organizației de bază, dar neavând pregătire profesională, a fost influențat în acțiunile sale dușmănoase de către Balla Mihai. Deoarece în acel moment comuna era complet colectivizată, autoritățile s-au pronunțat pentru eliberarea lui Iosif Szkurt.

Gaşpar Ioan (n. 1897), agricultor din Tapia, s-a manifestat duşmănos faţă de măsurile luate de partid şi guvern pentru socializarea agriculturii şi, în consecinţă, a fost arestat la 24.09.1959. A fost condamnat prin sentinţa din 30.10.1959 pentru crimă de uneltire contra ordinii sociale la 10 ani muncă silnică, 5 ani degradare civilă şi confiscarea averii. În caracterizarea sa, se afirmă că era cunoscut ca legionar, desfăşurând o activitate identică cu cea a lui Balla M., instigând şi atrăgând ţărănimea muncitoare pe care a dus-o în grup la sediul Sfatului Popular din Lugoj, unde „s-au manifestat duşmănos”. Se cerea să nu fie eliberat înainte de termen.

Novăcescu Viorel (n. 1919), preot în localitatea Fădimac, a fost arestat la 07.10.1958 pentru atitudini duşmănoase la adresa regimului şi a socializării agriculturii. A fost condamnat, prin sentinţa din 27.11.1958 pentru crimă de uneltire contra ordinii sociale la 10 ani muncă silnică, (indescifrabil n.a.) ani degradare civică şi confiscarea averii. A fost preot şi deportat, fiind un element descompus, influenţând negativ tot timpul măsurile de colectivizare a satului, colectivul reuşind a fi inaugurat după arestarea sa. La 15 ianuarie 1950 se propunea să nu fie eliberat¹⁰.

Documentul elaborat de către organele de securitate privind situaţia din raionul Lipova arăta că la data de 8.09.1959 a fost arestat ţăranul mijlocaş Conta Ioan (n. 1922) din satul Nicolae Bălcescu pentru manifestări duşmănoase la adresa regimului comunist şi împotriva colectivizării agriculturii. Prin sentinţa din 15.10.1959 acesta a fost condamnat pentru delictul de uneltire contra ordinii sociale la 6 ani închisoare corecţională, 3 ani interdicţie corecţională şi confiscarea averii. Conta era acuzat că a căutat să instige ţăranii să nu se înscrie în G.A.C., a adus înjurii la adresa conducătorilor de partid şi de stat şi a afirmat că vrea să plece din Republica Populară România deoarece în fruntea guvernului se aflau comuniştii¹¹.

Referatul M.A.I. privind raionul Reşiţa nota că Lissy Victor (n. 1914) de naţionalitate germană, având 6 clase primare şi fiind de profesie comerciant, cu domiciliul în localitatea Văliug, a fost arestat la 26.02.1959 pentru manifestări duşmănoase faţă de măsurile luate de către guvern şi partid privind colectivizarea agriculturii. Prin sentinţa din 21.04.1959 a fost condamnat la 10 ani muncă silnică, 10 ani degradare civică şi confiscarea averii. La rubrica

¹⁰ *Ibidem*, f. 61-62.

¹¹ *Ibidem*, f. 66.

observații se arată că a rupt afișele F.N.D. în data de 28.02.1957, afirmând că sunt niște prostii de care el nu avea nevoie. Se solicita să nu fie eliberat.

Frățescu Constantin (n. 1920), agricultor, domiciliat în Bocșa Română, a fost arestat la 4.03.1959 deoarece a instigat contra G.A.C.-ului și împotriva hotărârilor guvernului și partidului, pentru destrămarea întovăririlor agricole din comună. La 28.10.1959 a fost condamnat pentru crimă de uneltire contra ordinii sociale la 7 ani de muncă silnică, 5 ani de degradare civică și confiscarea averii¹².

Referatul comitetului de partid raional Arad cu privire la analiza făcută asupra unor condamnați din raza raionului Arad pentru activitate dușmănoasă în legătură cu transformarea socialistă a agriculturii arată că nu putea fi pus în libertate Doboș Dumitru (n. 1912), neîncadrat politic, agricultor din localitatea Șiria, fost membru al Partidului Național Liberal. Acesta era etichetat ca un element agresiv, îndemnând cetățenii din Șiria la revoltă, întreprinzând și alte acțiuni dușmănoase la adresa regimului comunist. A fost cel mai agresiv instigator în public, afirmând „plecați fiecare la casele voastre și intrați cu plugul în pământul vostru, nu vă lăsați că vom obține tot ce vrem, și dacă mă va aresta să țineți cu mine, atunci veți avea și vii și pământ”. Prin sentința din 5.05.1959 a fost condamnat pentru crimă de uneltire contra orânduirii sociale la 15 ani muncă silnică. Documentul mai specifica faptul că Doboș D. a suferit mai multe condamnări de drept comun, fără a se da relații privitoare la acestea.

Luca Liviu (n. 1909), având o clasă de liceu, agricultor din comuna Covăsînt, a fost membru al Partidului Național Țărănesc, fiind un element dușmănos regimului comunist, iar între ianuarie-martie 1959, cu ocazia colectivizării agriculturii în localitatea sa, a desfășurat o activitate instigatoare în rândul țăranilor de a nu se înscrie în G.A.C., spunându-le că în curând va avea loc schimbarea regimului politic. Se solicita, de asemenea să nu fie pus în libertate¹³. Nota organelor de securitate arată că Luca L. a fost arestat la data de 5.03.1959, fiind condamnat la 21.05.1959 pentru uneltire contra ordinii sociale la 9 ani închisoare corecțională¹⁴.

Saur Traian (n. 1907), având drept pregătire 4 clase primare, cu domiciliul în localitatea Covăsînt, a fost la rândul-i membru al Partidului Național Țărănesc

¹² *Ibidem*, f. 68.

¹³ *Ibidem*, f. 70.

¹⁴ *Ibidem*, f. 73.

și a continuat să țină legătura cu elementele dușmănoase din comună, cu care asculta posturile de radio imperialiste, transmițând apoi informațiile difuzate de către acestea. Timp îndelungat a avut manifestări contra regimului comunist și, fiind urmărit de către securitate, informativ, s-a stabilit că ar fi trecut la organizarea unui grup dușmănos, dar în timpul anchetei suspiciunea nu s-a adeverit. Se preciza că în ultimul timp și-a intensificat activitatea dușmănoasă, instigând țărani să nu intre în G.A.C., afirmând că se va schimba regimul comunist. A fost arestat la 9.09.1959 pentru manifestări dușmănoase la adresa regimului, pentru defăimarea G.A.C.-ului, iar prin sentința din 29.10.1959, pentru delictul de uneltire contra ordinii sociale, a fost condamnat la 6 ani închisoare corecțională, 3 ani interdicție corecțională și confiscarea averii¹⁵.

Ionescu Ioan (n. 1927), având 4 clase profesionale, activând ca lăcătuș, cu domiciliul în Arad, era învinuit că în anul 1947, fiind plecat în Cehoslovacia, a fugit în partea occidentală a Germaniei, precum și în alte țări capitaliste, unde a rămas până în anul 1956 când s-a repatriat. În această perioadă a făcut parte și din poliția americană, găsindu-i-se fotografii în acest sens cu prilejul percheziției domiciliare ce i s-a făcut. Din cercetările întreprinse rezultă că a urmat în R.F.G. un curs de spionaj. După întoarcerea în țară a ponegрит situația din România, preamărind modul de viață din apus. A instigat cetățenii să nu se înscrie în G.A.C., afirmând că regimul politic nu este trainic, căutând cu orice ocazie să creeze neîncredere în acesta. A făcut pregătiri pentru a fugi din țară, „după ce în prealabil își va trimite soția legal care este cetățeană germană” originară din R.F.G. Aceasta, imediat după repatriere, a vizitat de mai multe ori Legația Franței de la București, de unde a primit diferite sume de bani ca ajutor. Prin sentința din 21.X.1959 a fost condamnat pentru delictul de uneltire contra ordinii sociale la 6 ani închisoare corecțională, 5 ani interdicție corecțională și confiscarea averii¹⁶.

În concluzie, toți cei mai de sus, dacă ar fi fost puși în libertate ar fi continuat activitatea dușmănoasă contra sistemului politic, deși nu au fost legionari. Ei erau categorisiți ca fiind fanatici și periculoși și, drept consecință, era propusă executarea întregii pedepse¹⁷.

¹⁵ *Ibidem*, f. 71, 74.

¹⁶ *Ibidem*, f. 3-4. Vezi și fila 71, unde se arată că din declarațiile lui Vas, arestat de organele de securitate ale regiunii Hunedoara, Ionescu a urmat un curs de spionaj în R.F.G.

¹⁷ *Ibidem*, f. 72.

În schimb, erau propuși să fie eliberați înainte de termen următorii: Crăciunaș Ioan (n. 1908), agricultor cu 4 clase primare din Șiria, care nu a fost legionar și nici nu a avut manifestări dușmănoase până în martie 1959, când a fost prezent și el în curtea Sfatului Popular din Șiria, îndrumând țăranii să treacă din G.A.C. în asociațiile de întovărire¹⁸. Pentru gestul său a fost arestat la 6.03.1959, iar prin sentința din 26.05.1959 a fost condamnat pentru crimă de uneltire contra ordinii sociale la 6 ani închisoare corecțională¹⁹.

Halic Zaharie (n. 1893), țăran mijlocăș domiciliat în Cicir, nu era cunoscut ca legionar și nici nu a avut manifestări dușmănoase în afară de faptele pentru care a fost condamnat. Se arăta că a și fost pus în libertate. Acesta a fost arestat la 26.06.1958 pentru manifestări dușmănoase la adresa G.A.C.-ului, fiind condamnat la 12.08.1958 pentru delictul de uneltire contra ordinii sociale la 8 ani închisoare corecțională²⁰.

Suciu Gheorghe (n. 1910), agricultor cu 5 clase primare din Șiria, a fost condamnat pentru manifestările din martie 1959 din localitate. În urma recursului a fost pus în libertate dar, ca fost legionar, s-a hotărât ca Securitatea să îl urmărească în continuare. A fost arestat la 4.03.1959 deoarece a instigat țăranii să nu se înscrie în G.A.C. A fost condamnat la 21.05.1959 la 9 ani muncă silnică, 5 ani degradare civică și confiscarea averii²¹.

În raionul Caransebeș, în intervalul 1 septembrie 1955 -1 ianuarie 1960 a fost, potrivit organelor de securitate, arestat Somrak Ioan (n. 1905), de etnie slovacă, agricultor din localitatea Bucova, care a fost reținut la 6.02.1959 pentru agitație împotriva G.A.C.-ului. Prin sentința din 25.04.1959 a fost condamnat pentru delictul de uneltire contra ordinii sociale la 10 ani închisoare corecțională²².

În raionul Ciocova, Ogacin Petru (n. 1901), țăran mijlocăș, s-a înscris în G.A.C. în 1952, iar în 1956 a fost ales președintele gospodăriei până în anul 1957. În perioada cât a deținut funcția de președinte s-a opus contractării de cereale cu statul, fiind tras la răspundere de către comitetul executiv al Sfatului raional și de către biroul raional de partid, dar a continuat aceeași linie de conduită, căutând să agite colectiviștii de a fi și aceștia împotriva contractărilor

¹⁸ *Ibidem*.

¹⁹ *Ibidem*, f. 74.

²⁰ *Ibidem*, f. 72-73.

²¹ *Ibidem*, f. 72- 74.

²² *Ibidem*, f. 76.

cu statul. În consecință, a fost schimbat din funcție, iar după înlocuire s-a manifestat în mai multe rânduri împotriva regimului comunist și a G.A.C.-ului, antrenând și pe alți colectiviști în aceste acțiuni²³. În 25.01.1958 a fost arestat, iar la 20.06.1951 a fost condamnat pentru delictul de uneltire contra ordinii sociale la 3 ani închisoare corecțională, 3 ani interdicție corecțională și confiscarea averii²⁴. Având în vedere faptul că în localitatea Pădureni, unde era domiciliat Ogacin P., G.A.C.-ul era consolidat în bună măsură, iar soția sa era bolnavă, se propunea eliberarea sa²⁵.

Alexandrov Lazăr (n. 1898), de etnie sârbă, absolvent a 6 clase primare, țăran cu gospodărie mijlocie, a fost membru al partidului cuzist, fiind și primarul comunei Soca între anii 1936-1937. În anii 1943-1945 a „fost în politica iugoslavă”, iar în perioada cât a fost colectivist, în repetate rânduri, a preamărit regimul titoist²⁶. Pentru toate acestea, la 22.09.1959, a fost arestat, fiind învinuit că a avut manifestări dușmănoase față de regimului comunist din România și împotriva colectivizării agriculturii, arătând că munca în colectiv nu era în folosul țăranilor, fiind mai avantajoasă proprietatea privată. Prin sentința din 21.10.1959 a fost condamnat la 5 ani închisoare corecțională, 5 ani interdicție corecțională și confiscarea averii²⁷. Deoarece soția și fiica sa participau la muncile agricole în cadrul G.A.C.-ului, iar gospodăria socialistă din Soca s-a consolidat foarte mult, se propunea eliberarea sa din închisoare, considerându-se că purtarea sa nu putea influența munca în G.A.C., Alexandrov fiind și un om în vârstă²⁸.

Ianosel Martin (n. 1887), domiciliat în Obad, chiabur, a fost membru activ al Partidului Național Țărănesc, fiind primar în satul său. A căutat să se sustragă de obligațiile pe care le-a avut ca și chiabur și s-a manifestat în permanență contra colectivizării²⁹, fiind arestat la 20.02.1958, iar prin sentința din 16.04.1958 a fost condamnat pentru uneltire contra ordinii sociale la 3 ani închisoare corecțională, 3 ani interdicție corecțională și confiscarea averii³⁰.

²³ *Ibidem*, f. 78.

²⁴ *Ibidem*, f. 84.

²⁵ *Ibidem*, f. 78.

²⁶ *Ibidem*, f. 79.

²⁷ *Ibidem*, f. 84.

²⁸ *Ibidem*, f. 79.

²⁹ *Ibidem*, f. 80.

³⁰ *Ibidem*, f. 84.

Deoarece G.A.C. Obad era consolidată, iar cel condamnat era în vârstă, autoritățile considerau că nu putea influența în mod negativ activitatea G.A.C.-ului și, în consecință, putea fi eliberat³¹.

Popadici Miloș (n. 1934) de etnie sârbă, din localitatea Ciavoș era învinuit că în anul 1958 a trecut frontiera în Iugoslavia în timp ce se afla la pescuit. În ultima perioadă de timp se manifesta dușmănos la adresa organelor grănicerești, preamărind regimul comunist din Iugoslavia³². A fost arestat la 18.08.1959³³. Ținând cont că era necăsătorit și că locuia într-o comună de frontieră, nu era bine să fie eliberat, propunându-se ca în cazul în care totuși va fi eliberat din închisoare să primească domiciliul în interiorul țării³⁴.

Herman Sofia (n. 1938), de etnie germană, cu domiciliul în Ciavoș, a realizat în ultima perioadă de timp o serie de „fițuici” cu conținut dușmănos la adresa statului, regimului politic și G.A.C.-ului. În plus, avea și un frate aflat în R.F.G³⁵. Pentru acțiunile sale a fost arestată la 21.09.1959, fiind învinuită că a dus o activitate contra regimului comunist și a agitat populația pentru a fi împotriva G.A.C.-ului. La 24.11.1959 a fost condamnată pentru delictul de uneltire contra ordinii sociale la 3 ani închisoare corecțională, 3 ani interdicție corecțională³⁶. Se opta în cazul tinerei fete ca să rămână în închisoare deoarece locuia într-un sat de frontieră, deși mama ei lucra în G.A.C. Dacă urma să fie eliberată, se sugera să i se stabilească domiciliul în interiorul țării³⁷.

Bălan Ioan (n.1912), având 3 clase de liceu, era funcționar „agent încasator finanțe”, cu domiciliul în Partoș, fost membru activ național-țărănist. Era acuzat că a instigat populația să nu se înscrie în G.A.C., subliniind că în colectiv oamenii mor de foame. Arestat la 16.09.1958, a fost condamnat la 28.10.1958 pentru uneltire contra ordinii sociale la 7 ani închisoare corecțională. Ținând cont că a fost salariat de stat și că locuia într-o comună de frontieră, autoritățile propuneau să nu fie eliberat³⁸.

³¹ *Ibidem*, f. 80.

³² *Ibidem*, f. 81.

³³ *Ibidem*, f. 84.

³⁴ *Ibidem*, f. 81.

³⁵ *Ibidem*, f. 82.

³⁶ *Ibidem*, f. 84.

³⁷ *Ibidem*, f. 82.

³⁸ *Ibidem*, f. 83-84.

În raionul Gătaia, Danciu Gheorghe (n. 1906) agricultor din Sângeorge a fost arestat la 29.03.1957, fiind învinuit de manifestări dușmănoase la adresa regimului comunist și a G.A.C.-ului, injurii aduse membrilor de partid. Prin sentința din 16.05.1957 a fost condamnat pentru delictul de agitație publică la 4 ani închisoare corecțională. Se aprecia că putea fi eliberat din următoarele considerente: avea o gospodărie mică, nu a fost niciodată încadrat politic, nu era un dușman al regimului, fiind nelămurit în problema colectivizării, iar localitatea era colectivizată³⁹.

Sămânță Rusalin (n. 1920), agricultor din Ferendia, a fost arestat la 11.03.1957 deoarece i-a amenințat în public pe cei care au început procesul de colectivizare în comună. În urma sentinței din 25.04.1957, dată pentru delictul de agitație publică, a fost condamnat la 3 ani și 6 luni închisoare corecțională. Între timp a fost eliberat.

Vuici Ștefan (n. 1924) de profesie frizer, dar fost colectivist, având domiciliul în Butin, a fost arestat la 12.03.1957, fiind învinuit de activitate în vederea destrămării G.A.C.-ului din sat. La 16.05.1957 a fost condamnat la 3 ani închisoare corecțională pentru delictul de agitație publică. Putea fi eliberat⁴⁰, deoarece avea o gospodărie mică, iar nefiind lămurit în problema colectivizării nu prezenta pericol din punct de vedere politic, comuna fiind colectivizată⁴¹.

Olah Andrei (n. 1920), de etnie maghiară, agricultor, cu domiciliul în Tormac, a fost arestat în 30.04.1957, deoarece a avut manifestări dușmănoase față de sistemul bolșevic, afirmând că îi va omorâ pe toți comuniștii și colectiviștii și că va bea sânge de comunist. Prin sentința din 27.06.1957 a fost condamnat pentru delictul de agitație publică la 4 ani închisoare corecțională. Se solicita să nu fie eliberat pentru că „a fost unul dintre organizatorii dușmanului în timpul contrarevoluției din Ungaria.”

Simu Nicolae (n. 1899), agricultor din Berini, a fost arestat la 19.04.1958 datorită propagandei pe care a desfășurat-o contra întovărișirilor agricole. Astfel, în 1957 împreună cu alți „bogătași” din comună a împiedicat înfăptuirea întovărișirilor agricole. În 6.08.1958 a fost condamnat pentru uneltire contra

³⁹ *Ibidem*, 85-86.

⁴⁰ *Ibidem*, f. 86.

⁴¹ *Ibidem*, f. 85.

ordinii sociale la 8 ani închisoare corecțională, 5 ani interdicție corecțională și confiscarea averii. Se solicita să nu fie eliberat, deoarece era un fost chiabur, fost președinte de organizație de partid cuzistă și liberală, fiind astfel un element dușmănos și periculos⁴².

Polgar Gheorghe (n. 1912), agricultor din Omorul Mic, a fost arestat la 5.06.1958 având manifestări dușmănoase la adresa regimului comunist și a G.A.C.-ului, după ce a fost exclus din acesta. A fost condamnat la 24.06.1958 pentru uneltire contra ordinii sociale la 5 ani închisoare corecțională, 5 ani interdicție corecțională și confiscare a averii. Se propunea să fie eliberat⁴³, deoarece în atitudinea sa a fost influențat de alții, neștiind nici carte (deși avea 4 clase primare) nu a fost lămurit asupra procesului de colectivizare, în trecut nu a fost încadrat politic iar satul era colectivizat⁴⁴.

Strizu Vichente (n. 1905), agricultor din localitatea Birda, era reținut de către organele represive comuniste în data de 13.07. 1958, având manifestări dușmănoase față de sistemul totalitar comunist și a colectivizării agriculturii. A fost condamnat la 12.09.1958 la 7 ani închisoare corecțională, 4 ani interdicție corecțională și confiscarea averii, pentru uneltire contra ordinii sociale. Se solicita să nu fie eliberat deoarece era un element dușmănos și periculos pentru regimul comunist.

Talpeș Trăilă (n. 1908), agricultor din Izgar, a fost arestat la 17.08.1958 datorită manifestărilor dușmănoase la adresa regimului politic, G.A.C.-ului și T.O.Z.-ului. A fost condamnat la 23.09.1958 pentru crimă de uneltire contra ordinii sociale la 12 ani de muncă silnică, 10 ani degradare civică și confiscarea averii. Se cerea să nu fie eliberat deoarece a afirmat că nu va intra niciodată în întovăărișirile agricole și nici în G.A.C. La o ședință a asociației de întovărișire a instigat să nu fie dus grâul la magazia asociației. În 1957 a atacat și a tăiat cu cuțitul pe secretarul organizației locale a P.M.R.

Molnar Mihai (n. 1911), de profesie agricultor, domiciliat în comuna Șoșdea, a fost reținut în 24.09.1958 datorită împotrivirii față de măsurile luate de partid și de către guvern pentru colectivizarea agriculturii. A fost condamnat prin sentința din 30.10.1958 la 8 ani închisoare corecțională, 4 ani interdicție corecțională și confiscarea averii pentru uneltire contra ordinii sociale. Se

⁴² *Ibidem*, f. 86.

⁴³ *Ibidem*, f. 87.

⁴⁴ *Ibidem*, f. 85.

avea în vedere eliberarea acestuia înainte de termen⁴⁵, deoarece nu mai putea prezenta niciun pericol, avea gospodărie mică, iar comuna era colectivizată⁴⁶.

Nemeth Petru (n. 1911), agricultor din comuna Tormac, a fost arestat la 17.10.1958, fiind judecat și condamnat la 18.11.1958 pentru uneltire contra ordinii sociale la 8 ani închisoare corecțională, 5 ani interdicție corecțională și confiscarea averii. Se cerea să nu fie eliberat din cauza atitudinii pe care a avut-o cât a muncit în G.A.C., când a afirmat față de mai mulți colectiviști că odată cu plecarea trupelor sovietice se va schimba și regimul politic, aducând injurii la adresa acestuia⁴⁷.

Oze Ioan (n. 1907), agricultor din Izgar, a fost reținut de către autorități la 7.02.1959 pentru comentariile dușmănoase la adresa hotărârilor de partid și de guvern privind comunizarea agriculturii și pentru calomnii contra regimului. În sentința din 11.03.1959 este acuzat de uneltire contra ordinii sociale, fiind condamnat la 7 ani închisoare corecțională. Se cerea eliberarea lui⁴⁸ deoarece a fost nelămurit în problema colectivizării și nu prezenta niciun pericol din punct de vedere politic. Totodată satul era colectivizat⁴⁹.

Zarea Dumitru (n. 1906), agricultor, locuitor al comunei Lățunaș, a fost arestat la 6.09.1959, instigând o serie de cetățeni să nu se înscrie în G.A.C., iar pe alții să se retragă din gospodărie. A fost condamnat, la 13.10.1959, pentru uneltire contra ordinii sociale la 7 ani închisoare corecțională, 5 ani interdicție corecțională și confiscarea averii. Autoritățile propuneau să nu fie eliberat, motivând în acest sens că Zarea D. era un vechi membru al P.N.Ț., iar în trecut a fost comerciant și a fost condamnat pentru furt. Această ultimă acuzație este discutabilă în condițiile terorii declanșate de către comuniști, după război, împotriva comercianților particulari.

Andreas Ilie (n. 1912), chiabur, fost membru în G.A.C., arestat la 20.10.1959 datorită manifestărilor dușmănoase pe care le-a avut la adresa regimului politic și a colectivizării agriculturii, a fost condamnat la 26.11.1959 la 6 ani închisoare corecțională, 4 ani interdicție corecțională și confiscarea averii. Autoritățile locale nu doreau eliberarea lui, fiind învinuit că a instigat

⁴⁵ *Ibidem*, f. 87.

⁴⁶ *Ibidem*, f. 85.

⁴⁷ *Ibidem*.

⁴⁸ *Ibidem*, f. 88.

⁴⁹ *Ibidem*, f. 85.

public contra orânduirii de stat, afirmând că îi va spânzura pe toți comuniștii și îl va aduce pe Rege înapoi⁵⁰.

Documentul întocmit de către primul secretar al raionului Jimbolia preciza că după analiza realizată cu secretarii comitetului raional de partid și cu comandantul securității din raion privind situația lui Marinoiu Petru și Neagu Tudor s-a ajuns la concluzia potrivit căreia niciunul dintre aceștia nu meritau a fi eliberați înainte de termen deoarece în G.A.C. Checea mai exista o atmosferă nesănătoasă creată de anumite elemente dușmănoase, situație care a făcut ca în iarna lui 1959 să fie înaintate un număr de 17 cereri de retragere din gospodărie. În urma analizei realizate, 7 dintre cei care au înaintat cererile au fost excluși de către adunarea generală a G.A.C.-ului. Aceeași situație era întâlnită și la G.A.C. Jimbolia unde, în vara lui 1959, 51 de „cetățeni înapoiți, sub influența elementelor dușmănoase, au făcut cereri de eșire din G.A.C.”, dar pe baza „muncii politice” au fost retrase aceste cereri. În concluzie, se solicita rămânerea în închisori a celor doi⁵¹.

Nota organelor de securitate arăta că Marinoiu Petru (n. 1905) agricultor, cu domiciliul în Checea, a fost arestat la 18.02.1958 deoarece a avut manifestări dușmănoase la adresa regimului comunist și a instigat cetățenii să nu intre în G.A.C. Prin sentința din 30.05.1958 a fost condamnat pentru delictul de uneltire contra ordinii sociale la 3 ani închisoare corecțională, 3 ani interdicție corecțională și confiscarea averii. Se mai arăta că Marinoiu P. a adus injurii conducătorilor de stat și de partid, vorbind favorabil despre revoluția anticomunistă din Ungaria din 1956 și afirmând că și în România va avea loc o asemenea rebeliune.

Neagu Tudor (n. 1914), agricultor din Jimbolia, a fost reținut la data de 16.07.1958, fiind acuzat de agitația pe care a desfășurat-o în rândul membrilor întovăririi agricole „23 August” din Jimbolia, îndemnându-i pe aceștia să-și întocmească cererile de ieșire din asociație. A fost condamnat la 13.18.1958 pentru uneltire contra ordinii sociale la 6 ani și 6 luni închisoare corecțională⁵².

Conducerea de partid a raionului Moldova Nouă propunea ca Stoica Ioan din Pojejena să rămână în închisoare, aducând ca argumente în acest sens faptul că sectorul socialist-cooperatist din comună era încă slab dezvoltat,

⁵⁰ *Ibidem*, f. 88.

⁵¹ *Ibidem*, f. 89-90.

⁵² *Ibidem*, f. 91.

iar în localitate existau elemente dușmănoase care nu erau depistate în acel moment.

Nota Securității cuprinde date despre toți cei arestați, în perioada pe care o analizăm, din raionul de mai sus. Stancovici Ștefan (n. 1916), membru în G.A.C. Pojejena, a fost arestat la 21.08.1957 datorită greutăților pe care le-a făcut și a stării nesănătoase pe care a creat-o în gospodăria socialistă. Prin sentința din 26.09.1957 a fost condamnat pentru delictul de agitație publică la 3 ani închisoare. În acel moment era liber.

Badiul Gheorghe (n. 1912), agricultor din Belobreșca, a fost reținut la 13.03.1958 pentru instigarea țăranilor din Divici de a nu se înscrie în G.A.C. A fost condamnat la data de 12.06.1958 la 4 ani și 6 luni închisoare corecțională, 4 ani interdicție corecțională și confiscare a averii pentru delictul de uneltire contra ordinii sociale.

Stoica Ioan (n. 1931), agricultor cu domiciliul în comuna Pojejena, a fost învinuit de activitate de instigare contra întovărășirilor agricole, fiind arestat la 25.04.1959 și condamnat la 17.06.1959 la 8 ani închisoare corecțională și 4 ani interdicție corecțională pentru uneltire contra ordinii sociale⁵³.

În raionul Oravița, Zepcea Aurel (n. 1930), de profesie tractorist, țăran mijlocăș, având domiciliul în Broșteni, a fost condamnat la data de 12.17.1959 (după ce a fost arestat la 8.06.1959) la 5 ani închisoare corecțională fiind învinuit că a instigat mai multe persoane să nu se înscrie în formele de organizare socialistă a agriculturii. Totodată i-a insultat pe cei care s-au înscris primii în G.A.C. Broșteni, afirmând că dacă nu se înscriau nu se înființa gospodăria în comună. Zepcea A. a mai declarat că se va schimba regimul politic în România. Biroul raional de partid a fost de acord ca cel condamnat să fie pus în libertate numai după ce a stat cel puțin un an în închisoare, pentru a se „reeduca”, „întrucât considerăm că astfel nu se vor întâmpina greutăți din partea acestuia în munca organelor de partid și de stat”⁵⁴.

În cadrul raionului Pecica, Galu Dumitru (n. 1894), pădurar și agricultor, țăran mijlocăș, având o avere de 3, 87 hectare, era caracterizat de către autoritățile de partid ca fiind un element retras, care până la arestarea sa, nu a avut legături cu dușmanii regimului și nu a dat dovadă de atitudini anticomuniste. A fost înscris în întovărășirea agricolă „Grivița Roșie” din

⁵³ *Ibidem*, f. 92-93.

⁵⁴ *Ibidem*, f. 95-96.

Pecica, iar în urma discuțiilor purtate cu „alte elemente”, Galu D. a fost de acord ca cererile de ieșire din întovărășire să fie adunate la el, urmând a le prezenta la Sfatul Popular din localitate, motiv pentru care a fost arestat și condamnat la 10 ani închisoare. Primul secretar raional propunea eliberarea lui.

Mezei Silvia (n. 1917), țărancă, a deținut o avere de 8, 80 hectare teren arabil, fostă membră în întovărășirea agricolă din Pecica, a avut manifestări dușmănoase la adresa regimului comunist. A fost arestată pentru încercarea de destrămare a sectorului socialist din agricultură. Și ea a fost propusă pentru a fi eliberată. În nota Securității se arată că Galu Dumitru a fost arestat la 24.07.1958, fiind acuzat că a activat pentru destrămarea T.O.Z.-ului, reușind în acest sens să strângă 120 de cereri pentru ieșirea din asociație. A fost condamnat la 8.10.1958 la 9 ani închisoare corecțională, 5 ani interdicție corecțională și confiscarea averii, pentru uneltire contra ordinii sociale. Mezei Silvia, potrivit aceluiași document, a fost reținută la 24.07.1958, pentru aceeași învinuire ca în cazul lui Galu D., fiind condamnată la 8.10.1958 pentru uneltire contra ordinii sociale la 10 ani închisoare corecțională, 5 ani interdicție corecțională și confiscarea averii⁵⁵.

A căzut victimă politicii de teroare dusă de regimului comunist de la București și Trache Nicolae, născut în 1936 în regiunea București, care era acuzat de manifestări dușmănoase cu privire la colectivizarea agriculturii în perioada când își satisfacea stagiul militar. În consecință, a fost arestat la 7.05.1959 și condamnat la 17.07.1959 pentru crima de uneltire contra ordinii sociale la 10 ani muncă silnică, 10 ani degradare civică și confiscarea averii⁵⁶.

În raionul Sânnicolaul Mare conducerea comitetului raional de partid era de acord ca Erdeleanu Jiva și Ardeleanu Gheorghe să fie eliberați înainte de termen din închisorile comuniste. În schimb Minda Vichentie nu trebuia să fie eliberat deoarece reprezenta un pericol politic, fiind fost conducător al partidelor istorice, având priză în rândul elementelor dușmănoase din comună.

Potrivit Securității, Erdeleanu Jiva (n. 1934), agricultor din Sânpetru Mare, a fost reținut la 29.01.1958 pentru activitatea dușmănoasă pe care a dus-o față de colectivizarea agriculturii și pentru injuriile adresate conducătorilor

⁵⁵ *Ibidem*, f. 98-102.

⁵⁶ *Ibidem*, f. 103.

Partidului Muncitoresc Român și Partidului Comunist al Uniunii Sovietice. Prin sentința din 17.04.1958 a fost condamnat pentru uneltire contra ordinii sociale la 2 ani închisoare corecțională, 2 ani interdicție corecțională și confiscarea averii. Se propunea eliberarea lui din închisoare.

Minda Vichentie (n. 1901) din Igrîș, agricultor, a fost arestat la 24.03.1958 pentru instigarea cetățenilor de a nu se înscrie în întovărășirile agricole și pentru manifestări dușmănoase la adresa regimului comunist. Judecat și condamnat la 14.05.1958 a fost pedepsit la 6 ani închisoare, 3 ani interdicție corecțională și confiscarea averii pentru uneltire contra ordinii sociale.

Ardeleanu Gheorghe (n. 1899), agricultor, având domiciliul în Beba-Veche, a fost arestat la 7.09.1959, fiind învinuit de activitate de instigare contra colectivizării agriculturii. A fost condamnat la data de 15.10.1959 pentru uneltire contra ordinii sociale la 6 ani închisoare corecțională, 5 ani interdicție corecțională și confiscarea averii. Se propunea să fie eliberat⁵⁷.

În raionul Timișoara, Scheușan Aurel (n. 1906), agricultor, fost chiabur, cu domiciliul în Utvin, a fost arestat la 9.07.1958 pentru manifestări dușmănoase la adresa regimului politic și a colectivizării agriculturii. A fost condamnat, prin sentința din 20.08.1958 la 8 ani închisoare corecțională, 5 ani interdicție corecțională și confiscarea averii pentru uneltire contra ordinii sociale. Nota Securității specifica în continuare că Scheușan A. „a adus injurii pornografice la adresa regimului, a strigat afară din țară cu comuniștii”. Se preciza că a mai suferit o condamnare de 2 ani închisoare corecțională pentru sabotaj economic.

Manciu Ilie (n. 1895), agricultor din Ghiroda Veche, datorită activității de destrămare a G.A.C.-ului din comună a fost arestat la 21.07.1958. Prin sentința din 20.08.1958 a fost condamnat pentru uneltire contra ordinii sociale la 8 ani închisoare corecțională.

Lejan Moise (n. 1892), agricultor, cu domiciliul în Ghiroda Veche, a fost reținut în data de 22.07.1958, deoarece a desfășurat o activitate vizând destrămarea G.A.C.-ului din localitate. Judecat la 20.08.1958 a fost condamnat pentru uneltire contra ordinii sociale la 6 ani închisoare corecțională. În partea de jos a documentului, scris de mână, primul secretar raional nota: „Pe baza indicațiilor date de tov. Isac M. am analizat aceste 3 cazuri și am căzut de

⁵⁷ *Ibidem*, f. 104-105.

acord ca să fie eliberați înainte de termen, deoarece unitățile socialiste din satele respective sînt consolidate”⁵⁸.

Comitetul raional de partid Bozovici propunea ca deținuta Crașovan Cătălina să fie pusă în libertate deoarece cele două întovărășiri din comuna Rudăria s-au consolidat în ultimul an, intrînd în asociațiile respective peste 80% din familiile din localitate. Se aprecia că soțul acesteia nu avea manifestări dușmănoase față de sistemul comunist, activînd în întovărășire.

În privința lui Velcota Trandafir se propunea să nu fie pus în libertate deoarece a mai avut și alte condamnări, el acționînd nu numai pentru împiedicarea transformării socialiste a agriculturii ci și împotriva regimului comunist, pregătind asasinarea unor conducători de partid și de stat. În consecință, era socotit un element dușmănos, înapoierea lui în localitatea Șopotul Nou nefiind indicată, deoarece comuna era așezată în zonă muntoasă și astfel supravegherea lui Velcota T. era dificil de realizat. În aceste condiții el putea recurge la alte acțiuni dușmănoase împotriva regimului politic.

Crașovan Cătălina (n. 1919), agricultor, domiciliată în Rudăria, a fost arestată la 15.02.1958, fiind învinuită de activitate dușmănoasă față de procesul de colectivizare a agriculturii. Prin sentința din 11.04.1958 a fost condamnată pentru uneltire contra ordinii sociale la 3 ani închisoare corecțională, 3 ani interdicție corecțională și confiscarea averii.

Velcota Trandafir (n. 1912), agricultor, domiciliat în Stanciova, a fost reținut la 17.05.1959, pentru instigare contra sectorului socialist din agricultură. A fost condamnat în data de 10.06.1959 la 6 ani închisoare corecțională, 3 ani interdicție corecțională și confiscarea averii, pentru crimă de uneltire contra ordinii sociale. Alături de solicitarea de a nu fi eliberat, organele de securitate arătau că Velcota T. a mai fost condamnat în 1950 la un an închisoare pentru furt, iar în 1952 pentru port ilegal de arme. Era învinuit totodată și de răspîndirea știrilor difuzate de către posturile de radio imperialiste⁵⁹.

Statistic situația celor luați în discuție, pe raioane, se prezenta astfel:

⁵⁸ *Ibidem*, f. 106.

⁵⁹ *Ibidem*, f. 108-109.

Raionul	numărul condamnaților	propuși a fi eliberați	propuși a rămâne în închisoare
Arad	8	3	5
Lugoj	10	3	7
Bozovici	2	1	1
Ciacova	6	3	3
Jimbolia	2	-	2
Moldova Nouă	3	1	2
Sănnicolaul Mare	3	2	1
Lipova	1	1	-
Timișoara	3	3	-
Gătaia	13	6	7
Pecica	2	2	-
Reșița	2	-	2
Oravița	1	-	1
Făget	2	-	2
Caransebeș	1	Nu este identificat.	

Astfel, din 59 de condamnați în cadrul regiunii Timișoara în intervalul 1 septembrie 1955 - 1 ianuarie 1960 au fost propuse să fie puse în libertate 25 de persoane, 33 de persoane urmând să rămână în continuare în pușcăriile comuniste, o persoană nefiind încă identificată⁶⁰.

Așa cum reiese din adresa trimisă de către conducerea regiunii Comitetului Central al P.M.R., numărul celor propuși a fi eliberați era de 56 de persoane. Secretariatul Comitetului regional de partid nu a fost de acord cu eliberarea următoarelor persoane care s-au opus colectivizării: Fulger Nicolae, Doboș Dumitru, Zarea Dumitru, Benteu Ioan, Popaditz Miloș, Ionescu Ioan⁶¹.

⁶⁰ *Ibidem*, f. 57-58.

⁶¹ *Ibidem*, f. 2-4.

La 22 februarie 1950 maiorul Sabadoș anunța, printr-o notă de mână, că „Bucureștiul a fost de acord cu scoaterea de pe listă a celor 6 propuși de noi de a nu fi eliberați și a cerut să mai propunem unul pentru a fi eliberat. Tov. Daju a propus pe Schkurt Iosif din comuna Tipari-Lugoj”⁶².

Au apărut pe lista celor propuși pentru a fi eliberați din închisorile comuniste: Galu Dumitru, Crăciunaș Ioan, Gașpar Ioan, Strizu Vichentie, Raici Gheorghe, Rimpu Ioan, Andreici Ioța, Zepcea Aurel, Stoica Ioan, Gașpar Iosif, Mican Romulus, Ienesel Martin, Simu Nicolae, Manciu Ilie, Neagu Tudor, Olah Andrei, Somrac Ioan, Danciu Gheorghe, Nicolici Milotin, Minda Vichentie, Ogacin Petru, Schiett Petru, Frățescu Constantin, Andreas Ilie, Alexandrov Lazăr, Nagy Ludovic, Radics Iosif, Crașovan Cătălina, Tînjălău Ioan, Beloia Jifcu, Moise Vasile, Moza Ianoș, Schibinger Matei, Bistriean Nicolae, Lacsanyi Alexandru, Such Ioan, Toma Pavel, Mezei Silvia, Pavlov Emilia, Luca Liviu, Oze Ioan, Molnar Mihai, Polgar Gheorghe, Bărbos Toma, Damian Nicolae, Anghel Valeriu, Baci Gheorghe, Lejan Moise, Aurariu Nicolae, Berneanțu Ștefan⁶³. După cum se observă au fost propuse pentru a fi eliberate și persoane cu care autoritățile locale nu au fost de acord să iasă din pușcărie.

Pe listă apar nume care nu au fost luate în discuție de către organele de partid și de securitate la începutul anului 1950. Astfel, Gașpar Iosif (n. 1915) era acuzat că a discutat despre evenimentele din România din toamna lui 1956, fiind împotriva întovăririlor agricole din Lupești-Lipova. În 1959 a fost condamnat la 5 ani închisoare corecțională. Mican Romulus (n. 1904) a avut manifestări dușmănoase contra întovăririi agricole din comuna Baia-Lipova, fiind condamnat în 1959 la 5 ani închisoare corecțională.

Nicolici Milotin (n. 1925) a refuzat să intre în întovărire, apoi s-a manifestat dușmănos contra socializării agriculturii. Prin sentința din 1959 a fost condamnat la 9 ani închisoare corecțională. Schiett Petru (n. 1908) a avut manifestări contra regimului comunist, instigând țăranii să nu se înscrie în G.A.C.-ul din localitatea Frumușeni-Arad. A fost condamnat la 6 ani închisoare corecțională în 1959.

Nagy Ludovic (n. 1925), cu domiciliul în Giera, a instigat împotriva regimului politic și a colectivizării agriculturii. Era acuzat și pentru faptul că a redactat mai multe fițuici calomnioase la adresa G.A.C.-ului din comună. Prin

⁶² *Ibidem*, f. 45.

⁶³ *Ibidem*, f. 20-30.

sentința din 1959 a fost condamnat la 8 ani închisoare corecțională, iar prin hotărârea Tribunalului Militar a Regiunii Militare a III - a Cluj i-a fost redusă pedeapsa la 6 ani închisoare corecțională.

Radics Iosif (n. 1905) a avut manifestări ostile la adresa colectivizării agriculturii, refuzând să se înscrie în G.A.C. Moravița, influențând și alți locuitori în acest sens și a adus înjurii la adresa comuniștilor. A fost condamnat în 1959 la 8 ani închisoare corecțională.

Tînjălău Ioan (n. 1920) din Sasca–Oravița a fost exclus din partid deoarece și-a pierdut carnetul de partid. A instigat țăranii să nu intre în întovărașirea agricolă și, în consecință, a fost condamnat la 8 ani muncă silnică în 1958.

Beloia Jifcu (n. 1910) a îndemnat cetățenii din comuna Dalboșeț să nu se înscrie în întovărașirea agricolă, aducând înjurii la adresa comuniștilor. Prin sentința din 1959 a fost condamnat la 6 ani închisoare corecțională.

Moise Vasile (n. 1929) din localitatea Boldur-Lugoj în 1951 a fost condamnat la 3 ani închisoare pentru furt de cereale. Era acuzat de manifestări dușmănoase la adresa colectivizării agriculturii, fiind condamnat, în 1959, la 3 ani închisoare corecțională.

Moza Iosif (n. 1911), cu domiciliul în Liubcova, în 1949 a fost condamnat la 3 ani închisoare pentru evaziune fiscală, iar în 1951 a fost dislocat în Bărăgan. Era învinuit de manifestări dușmănoase la adresa regimului comunist, precum și de întreprinderea mai multor acțiuni îndreptate contra transformării socialiste a agriculturii, instigând țăranii să nu se înscrie în G.A.C. Prin sentința din 1959 a fost condamnat la 10 ani închisoare corecțională.

Schibinger Matei (n. 1921) din Becicherecul Mic s-a manifestat contra guvernului și partidului comunist, adresând injurii calomnioase la adresa partidului. A afirmat că el nu poate trăi în Republica Populară România întrucât în țară nu este dreptate. În anul 1958 a fost condamnat la 5 ani închisoare corecțională.

Bistriean Nicolae (n. 1912), agricultor din Glimboca, a avut manifestări dușmănoase la adresa regimului comunist, aducând injurii și calomnii partidului și guvernului, precum și la adresa unor persoane cu diferite funcții de răspundere în aparatul de stat și de partid. S-a pronunțat și contra întovărașirilor agricole, fiind condamnat în 1958 la 4 ani și 6 luni închisoare corecțională.

Lacsanyi Alexandru (n. 1911) din Rovine-Pecica, agricultor, era învinuit că în anul 1958, fiind în stare de ebrietate, cu o bâță și cu un cuțit, a spart geamurile G.A.C.-ului, ale cinematografului și de la sediul P.M.R. din localitate. Drept urmare, în același an, a fost condamnat la 10 ani închisoare corecțională.

Such Ioan (n. 1920) din Mașloc-Lipova, a adus injurii în 1957 la casa alegătorului, la adresa conducătorilor și membrilor de partid, amenințând că îi va omorî pe toți comuniștii. A fost condamnat în același an la 5 ani închisoare corecțională.

Toma Pavel cu domiciliul în Vărădia-Oravița, fost membru național-liberal, era acuzat de manifestări dușmănoase la adresa regimului comunist, a adus injurii și calomnii conducătorilor statului și a deținut, clandestin, armament de diferite tipuri. A fost condamnat în 1958 la 8 ani închisoare corecțională.

Bărbos Toma (n. 1905) din comuna Denta era acuzat de activitate de distrămăre a G.A.C.-ului, instigând și pe alți țărani să iasă din cooperativă. Prin sentința din 30.V.1958 a fost condamnat la 5 ani și 6 luni închisoare corecțională.

Aurariu Nicolae (n. 1928) din Crinciova, la 26 ianuarie 1957 a pătruns în sediul asociației întovăririi din comună, luând documentele acesteia pentru a vedea care au fost primii țărani care s-au înscris în asociație. A fost condamnat în același an la 5 ani închisoare.

Berneanțu Ștefan (n. 1913) din Crinciova a săvârșit aceeași faptă ca și Aurariu Nicolae, primind aceeași pedeapsă⁶⁴.

Procesul de transformare socialistă a agriculturii a fost înfăptuit prin terorizarea lumii satului românesc. Astfel, după ce în anii 1949-1953 colectivizarea a fost însoțită de abuzuri și teroare, a urmat o perioadă de stagnare între 1953-1955. Decizia politică de reluare a colectivizării în ritm alert a fost adoptată în decembrie 1955, fiind însoțită de impunerea unor măsuri represive față de cei care se împotriveau acestui proces: mărirea pedepsei pentru delictul de crimă contra ordinii sociale, redeschiderea lagărelor de muncă etc. Toate aceste hotărâri au creat noi frământări în mediul rural, o serie de țărani fiind arestați în perioada 1956-1960 deoarece s-au opus transformării socialiste a agriculturii.

⁶⁴ *Ibidem*.

Potrivit documentelor de arhivă pe care le-am cercetat, la începutul anului 1960 autoritățile comuniste centrale au trimis conducerii de partid a Regiunii Timișoara un tabel cu 56 de „elemente” condamnate „pentru manifestări dușmănoase împotriva transformării socialiste a agriculturii, amnistiate, care urmează să fie puse în libertate”. La rândul său, Secretariatul Comitetului regional de partid a obiectat asupra a șase persoane incluse în tabelul respectiv, arătând că nu prezentau siguranță din punct de vedere politic pentru a fi eliberate, punct de vedere care a fost aprobat de către București. Paralel, la începutul aceluși an, autoritățile de partid raionale și cele de Securitate au întocmit note cu privire la cei arestați și condamnați în perioada 1 septembrie 1955 - 1 ianuarie 1960, cu propuneri de eliberare sau de continuare a ispășirii pedepsei.

Cei condamnați în perioada septembrie 1955 - ianuarie 1960 erau acuzați de instigarea țăranilor de a ne se înscrie în G.A.C. sau de a se retrage din cooperativă, amenințări la adresa celor care s-au înscris în colectiv, acțiuni de destrămare a asociațiilor cooperatiste socialiste, îndemnuri la revoltă față de regimul comunist, atacuri la adresa unor lideri locali de partid, de manifestări dușmănoase (comentarii dușmănoase la adresa hotărârilor P.M.R.), injurii și calomnii la adresa guvernului și partidului comunist, sustragerea de la anumite obligații (contracte de cereale cu statul), redactarea de manifeste contra colectivizării agriculturii sau a regimului politic comunist.

Pentru toate aceste acuzații cei mai mulți au fost condamnați pentru delictul de uneltire contra ordinii sociale (pedeapsă care tocmai a fost mărită de către autorități), impunându-li-se și perioade de interdicție corecțională, precum și confiscarea averii. Au mai fost condamnați și pentru crimă de uneltire contra ordinii sociale, în acest caz pedepsele fiind aspre, 10-15 ani de muncă silnică, precum și pentru agitație publică.

Din analiza realizată de către autoritățile comuniste reiese faptul că în perioada 1955-1960 au avut loc și acțiuni de o amploare mai mare împotriva colectivizării. Astfel, în raionul Lugoj, locuitorii din Țipari, Părul, Coștei etc. s-au deplasat la sediul Sfatului Popular raional Lugoj și au cerut retragerea din întovărășirile agricole, încercare întâlnită și la Pecica. Țăranii din Șiria au solicitat să treacă din G.A.C. în întovărășire, iar în localitățile Checea și Jimbolia au fost întocmite cereri de retragere în grup din G.A.C.

Majoritatea celor arestați în perioada pe care o analizăm au fost țărani, născuți după anul 1900, deci aflându-se în plină forță de muncă și care nu doreau colectivizarea agriculturii.

Autoritățile comuniste nu au fost de acord cu eliberarea din închisori a celor care se bucurau de influență în localitățile lor, a unor foști chiaburi, membrii ai unor foste partide politice sau legionari. Nu se dorea să fie eliberați nici cei socotiți „fanatici” sau periculoși pentru regimul comunist, precum și cei care domiciliau în localitățile unde procesul de colectivizare întâmpina greutăți.

În același timp se avea în vedere eliberarea celor în vârstă, a celor care locuiau în comunele unde colectivizarea a fost încheiată, iar familiile lor lucrau în cadrul G.A.C.-ului. Mai intrau în această categorie și cei care nu au fost în trecut încadrați politic, dispuneau de o gospodărie mică, nu prezentau niciun pericol din punct de vedere politic sau se considera că nu au fost lămurii în privința socializării agriculturii.

Și acest episod pe care l-am analizat dovedește că procesul de transformare socialistă a agriculturii a reprezentat încă o pată neagră în istoria comunismului românesc.

AN EPISODE OF THE AGRICULTURAL COLLECTIVISATION PROCESS IN THE BANAT AND CRIȘANA

Abstract

The socialist transformation process of agriculture has been carried out by terrorising the Romanian villages. Thus after the collectivisation was accompanied by abuse and terror in the years 1949-1953, a period of stagnation followed between 1953 and 1955. The political decision of resuming the collectivisation at a quick pace was taken in December 1955, being accompanied by the repressive measures against those resisting this process: enhanced penalty for the crime against social order, the reopening

of labour camps, etc. All these decisions brought on new stirrings as more peasants were arrested between 1956 and 1960 as these resisted the socialist transformation of agriculture.

According to the archive documents I have researched, at the beginning of 1960, the head communist authorities sent the party leaders of the Timișoara Region a table containing 56 “elements” condemned for “hostile attitudes against the socialist transformation of agriculture”, who had been amnestied and were to be released from prison”. In its turn, the Secretariat of the Region Party Committee raised objections concerning six persons included on the list motivating that their release could not be politically vouched for, a standpoint endorsed by București. At the same time, at the beginning of that year the Region party and Securitate bodies drafted memos regarding the arrested and convicted persons from the 1st September 1955 and 1st January 1960 issuing release proposals or confinement continuation proposals.

Those convicted between September 1955 and January 1960 were accused of stirring the peasants not to join the collective agricultural cooperatives or to pull out of the cooperatives, of uttering threats at those who had joined, of mounting actions to undermine the socialist cooperative associations, of stirring the people to mutiny against the communist regime, of levelling attacks on local party leaders, of displaying hostile attitudes (through hostile comments on Romanian Labour Party decisions), of hurling insults and slander at the communist government and party, of dodging duties (compulsory wheat provision contracts with the state) and of drafting manifestos against the agricultural collectivisation or the communist regime.

For all these accusations most of them got convicted for the crime of plotting against the social order (a penalty which had just been enhanced by the authorities), as they were barred from rehabilitation for certain periods and their property was seized. They were also convicted for the crime of plotting against the social order and in this case the penalty was very harsh ranging between 10 to 15 of hard labour and for public riot.

The analysis carried out by the communist bodies throws up the fact that between 1955 and 1960 actions on a wider scale took place against the collectivisation process. Thus in the Lugoj district, the inhabitants from Țipari, Părul, Coștei, etc. went down to the headquarters of the People’s Council

of the Lugoj District and demanded to be allowed to withdraw from their agricultural associations, an attempt which one saw at Pecica too. The peasants from Şiria demanded to be allowed to switch their status from the one as a member of the collective agricultural association to the one as a member of a mere association, and at Checea and Jimbolia group withdrawal applications from the C.A.A. were submitted.

Most arrested persons within the researched period were peasants born after 1900, thus they were fully capable of working and did not want this collectivisation of agriculture to come about.

The communist authorities did not want to release those from prison who could wield influence in the places where they lived, the former kulaks, the members of former political parties or former iron-guardists. Nor did they want to release those fanatic deemed dangerous for the communist regime or those living in the places where the collectivisation process had come up against snags.

At the same time the authorities aimed at releasing those aged ones, the ones living in the villages where the collectivisation had been completed and their families were working for the CAA's. Under this category fell those who had not been aligned politically, who owned a small household, did not pose any political danger or were considered not to have been convinced of the importance of the socialisation of agriculture.

This episode, which we have analysed here, proves that the process of socialist transformation of agriculture stood for another black stain of the Romanian communist history.

LA COLLECTION DU PORT POPULAIRE DE CHIZĂȚĂU (DEPARTEMENT DE TIMIȘ)

*Mircea Taban**

Mots clé: *Chizățău, rhombe, arbre cosmique, la spirale*

Cuvinte cheie : *Chizățău, romb, arbore cosmic, spirală.*

Le patrimoine ethnographique du Musée du Banat Montagneux s'est enrichi, il y a quelque temps auparavant, par l'acquisition d'une importante collection de port populaire qui illustre la zone ethnographique de Lugoj du département de Timiș. Il s'agit ici d'un consistant lot de cottes, tabliers à franges, pans et des empiècements brodés de femmes provenant du village de Chizățău, la commune de Belinț du département banatien voisin, offertes pour acquisition par Borchescu Mirea, ayant de domicile dans la localité mentionnée. Il paraît que toute de ceci constitue un héritage familial, bien que du point de vue temporel celle-ci ne dépasse pas le début du siècle passé.

Cette collection compte 160 pièces, partagée d'une manière statistique comme il suit: 90 cottes, 6 tabliers à franges, 15 tabliers, 12 empiècements brodés de femmes, 14 pans, 1 chignon, 14 ceintures, 4 gilets et 4 batiks. Comme on peut observer, on a procédé à une structuration typologique par de pièces appartenant à la même catégorie, même si la reconstitution des quelques costumes est possible, mais pas entièrement car il manquent quelques catégories vestimentaires (la chaussure traditionnelle pour les deux sexes, les caleçons pour les hommes). La collection de Chizățău complète d'une manière organique ce que le Musée de Reșița détient déjà dans son patrimoine ethnographique, s'agissant d'un bon nombre de costumes et des pièces séparées provenant des foyers culturels très bien connus dans le sud ouest de la Roumanie (les zones ethnographiques de Reșița, Almăj, la Vallée du Danube, le Couloir de Timiș-Cerna). Cela constitue un fait en concordance avec la politique d'acquisitions du Musée banatien de Reșița qui selon les

* Muzeul Banatului Montan, Reșița, Bd. Republicii, nr. 10.

possibilités existantes et en dépit de son statut d'institution départementale, essaie de couvrir tout l'aréal du Banat historique, entité culturelle distincte et ayant une spécificité ethnographique précise.

Indubitablement, un tel corpus, constituant en fait un document historique et cultural vivant, nécessite un commentaire scientifique, entreprit en outre par une multitude de chercheurs d'auparavant sur le port populaire, soit que ce sorte d'études visent le territoire national, dans des synthèses moins ou plus amples, qu'un aréal restreint (provinces historiques, zones ethnographiques). Cette démarche, pour ce cas, ne traitera pas des sujets comme l'ancienneté, l'origine spatiale et temporelle des certaines pièces, ses caractéristiques (unité en diversité, typologies occupationnelles) car elles ont traites par les ethnologues de chez nous, générant souvent des polémiques pas encore résolues¹.

Cette étude se propose de circonscrire la spécificité esthétique des catégories mentionnées et aussi d'entreprendre une analyse symbolique de tout ce que la littérature de spécialité avait défini comme ornementation populaire, dans la tentative établir en quelle mesure celle-ci représente un „texte” venu de la profondeur du temps et, éventuellement, de déchiffrer ses significations, cachées en spécial dans le soi dit décor géométrique, abondamment représenté pas seulement dans le domaine vestimentaire, mais sur une multitude d'objets artisanaux traditionnels.

a) Matériaux et techniques d'exécution.

Ce secteur de l'art populaire connaît une relative diversité de matériaux utilisés dans l'usinage, mais on enregistre une prédominance du fil en laine, tissu à Jacquard, en deux ou quatre lisses. En outre, le coton, la soie, le lin et le velours sont employés à un bon nombre de pièces. Les champs ornementaux son réalisés soit en tissage, en spécial au cas où on a employé la laine, soit en broderie sur le matériel de base (coton, soie, velours) en fil polychrome en coton ou en soie, soit par l'application des découpages (floraux en spécial) en velours ou des matériaux satinées. Aussi, comme une caractéristique zonale, avec des prolongements dans le Couloir de Timiș-Cerna (dep. de Caraș-

¹ Elena Secoșan, Paul Petrescu, *Portul popular de sărbătoare din România*, București, 1984, p. 9-14.

Severin), on peut signaler l'utilisation du fil métallique, doré ou argenté, qui imprime une note originale aux de tels vêtements et aussi présentant un effet esthétique à part², une excellente innovation matérielle, mais exécutée tout en respectant la tradition.

b) Le champ ornemental – commentaires.

Toutes les deux catégories principales ornementales, établies par les spécialistes, celui géométrique et naturaliste, existent sur les pièces de cette collection. La deuxième consiste, en général, en un décor floral polychrome, soit traitée d'une manière naturaliste (l'imitation du modèle), soit stylisée, dans une grande variété d'arrangements: aux bords de la pièce, arrangement en volutes liées en acanthe, dans l'espace central en disposition linéaire, ou disposé sur toute la surface de l'objet. Les broderies florales naturalistes polychromes disposées sur le fond du velours ou de la soie, ayant des diverses nuances, produisent une impression artistique frappante. Les applications florales en découpages, bien que moins impressionnants sous rapport artistique, dénotent quelconques influences venues du monde urbain ou de la part des autres ethnies (allemande, en principal). Les arrangements floraux disposés en des jardiniers ou dans des paniers reflètent le symbolisme de l'arbre cosmique avec toute sa pléthore de significations.

En ce qui concerne les représentations géométriques, tout en avant d'émettre quelques sommaires considérations sur les structures d'un tel type présentes sur les objets de notre collection, nous envoyons le lecteur vers deux ouvrages de référence, apparus il y a longtemps sur le terrain scientifique roumain, ayant pour auteurs Nicola Dunăre et Paul Petrescu³.

Si on parcourt le fichier annexe en bas, on peut remarquer facilement la répétition presque obsessive d'un élément symbolique figuré sur une multitude de pièces ayant un décor géométrique ou mixte – le rhombe. Celui-ci est inclus dans des associations ou des constellations symboliques diverses: des rhombes en rhombes avec croix (droite ou en X); rhombes – la spirale simple/double –

² Ioan Dihor, *Portul popular femeiesc de pe valea superioară a Begheiului*, în *Memoria satului românesc*, II, Timișoara, 2001, p. 139; Violeta Blaj, Elena Grigorescu, *Zona etnografică Făget*, București, 1985, p. 109.

³ Nicolae Dunăre, *Ornamentica tradițională comparată*, București, 1973; Paul Petrescu, *Motive decorative celebre*, București, 1971.

peignes; rhombes – des S (le méandre) – éléments floraux stylisés; colonnettes avec des rhombes – éléments floraux stylisés; rhombes avec des crochets / oiseau stylisée; spirale continue avec des croix gammées/ éléments floraux stylisés; rhombes avec des croix en X en intérieur/oiseau stylisé; rhombes avec des svastika/ oiseau/ éléments floraux associés; rhombes/double spirale/ peignes doubles.

On a marqué ici seulement quelques-unes des situations associatives présentes sur les tabliers de Chizatau. En fait, il s'agit d'une réalité beaucoup plus complexe et il faut dire qu'une étude statistique concernant la prééminence d'un motif ou d'un élément symbolique quelconque, ni pour la fréquence d'une association symbolique ou de l'autre dans l'ornementation traditionnelle n'a pas été encore effectuée. Au delà d'une telle démarche, instructive, peut être, pour le décodage du sens caché (s'il existe réellement et qui est perdu pour les communautés qui le véhiculent), un bon nombre de spécialistes admettent la possibilité qu'il existerait en ce cas un langage extrêmement ancien, dont les origines sont perdues dans les profondeurs de l'histoire humaine, ressortant de cela la supposition que ce sort d'objets ont joué un rôle mnémotechnique et magique à la fois.

Comme nous avons démontré à une autre occasion, la caractéristique essentielle de l'ornementation du costume populaire banatien est celui de la solarité, associée avec la symbolisation du centre et des multiples formes d'expression de *axis mundi*. Ainsi on peut expliquer la répétition obsessionnelle du symbole ci mentionné, le rhombe étant, selon l'opinion d'un bon nombre de chercheurs, un symbole solaire⁴ et un célèbre dictionnaire de symboles accrédite un tout autre sens pour celui-ci, comme ayant des connotations sexuelles et de fertilité, conformément aux témoignages existantes dans des multiples cultures humaines⁵. En ce cas est possible une évolution de la circonférence solaire au rhombe, probablement en tenant compte des restrictions issues de l'organisation du champ ornemental des pièces où il est présent. La signification solaire est renforcée même de l'association avec des éléments floraux, traités en manière naturaliste ou géométrisée, qui envisagent la même

⁴ Aristida Gogolan, *Motive mitico-simbolice în ornamentica bănăţeană*, în *Memoria satului românesc*, I, Timişoara, 2001, p. 155.

⁵ Alain Geerbrant, Jean Chevalier, *Dictionar de simboluri*, III, 2008, p. 187; Ivan Evseev, *Dicţionar de simboluri şi arhetipuri culturale*, Timişoara, 1994, p. 82.

connotation⁶. Aussi il n'est point hasardeux le fait qu'au centre des quelques rhombes est figurée la croix (droite ou en X), qui souvent a été interprétée comme les diamètres du cercle solaire, d'où il est dérivé le rhombe. Beaucoup plus intéressante est la présence du svastika dans le même contexte figuratif qui, au delà de la réticence de quelques-uns envers celui-ci à cause de son valorisation dans le nazisme, constitue un très ancien symbole indo-iranien de la devenue cyclique, dérivant du cercle avec des diamètres perpendiculaires et obtenu par la disposition des tangentes sur la circonférence dans les points des insertions des rayons⁷.

Dans une autre situation, les éléments rhomboïdes sont disposés en colonnes, habituellement en nombre de trois sur la surface des pièces (fait qui implique le symbolisme de la triade (question trop complexe pour être discutée ici), impliquant le symbolisme de la colonne du monde, le soi dit *axis mundi*, dont la complexité signifiante et morphologique a été traitée par l'ethnologue roumain Romulus Vulcănescu dans un ouvrage singulier dans la littérature roumaine de spécialité⁸. La résolution plastique d'un tel élément symbolique est différente selon les catégories de pièces où il peut être retrouvé, en partant de la figuration schématique - stylisée du sapin sur les tabliers, vers le traitement baroque de l'arbre cosmique sur les gilets, où il est présent en „miroir”, en bas et en haut de celui-ci, tout en suggérant l'idée de l'arbre cosmique renversé (l'arbre spirituel), ou par le tracement des simples lignes sur lesquelles sont disposés les rhombes, mais toutes de ceci relèvent du point de vue idéique la liaison d'entre les trois niveaux cosmiques: sous terrestre, terrestre et céleste. Egalement, l'association des rhombes avec la spirale (simple ou double) exprime l'idée d'évolution spirituelle, la spirale étant le symbole de l'évolution cosmique mais aussi de celui spirituelle.

Ce court commentaire symbolique a relevé seulement quelques significations décelées par les spécialistes en ce qui concerne le message cultural et mythologique venu des profondeurs du temps. En dépit des très nombreuses exégèses sur un tel sujet, il reste à répondre à une question fondamentale: s'agit-il ici d'un protolangage qui conserve un message perdu?

⁶ A. Gogolan, *op. cit.* p. 145.

⁷ René Guenon, *Simboluri ale științei sacre*, București, 2009, p. 42; A. Geerbrant, J. Chevalier, *op. cit.*, I, p. 86.

⁸ Romulus Vulcănescu, *Coloana cerului*, București, 1975.

La disposition de ces enseignes symboliques sur les costumes populaires a eu un but magique, de défense contre des imprécations maléfiques? Peut être les recherches futures trouveront les réponses adéquates à ces assertions.

FICHE ANALYTIQUE DES BIENS CULTURAUX

1. Dénomination.
2. Description.
3. Datation.
4. Provenance.
5. Matériaux et techniques.
6. Dimensions.
7. Modalité d'entrée.
8. Numéro inventaire.

1.

1. Cotte.
2. Fond brun. Décor polychrome linéaire arrangé dans une bande large sur le tiers inférieur de la pièce, brodé en fil satiné jaune et mauve, ayant pour principaux éléments décoratifs le rhombe et la demi spirale.
3. XXe siècle.
4. La zone ethnographique Lugoj, commune Belinț, village Chizătau, département de Timiș.
5. Laine, fil métallisé et satiné, tissu, brodé.
6. 82x 39, 5 cm.
7. Acquisition de Borchescu Mirea, commune Belinț. La collection du Musée du Banat Montagneux (M.B.M.).
- 8 Inv. 74283.

2.

1. Cotte.
2. Fond noir. Décor linéaire vertical forme des petites bandes linéaires bichromatisés (blanc/noir) en alternance avec des rhombes et des croix en X. À la base il y a une broderie avec des éléments floraux maladroitement exécutés.

3. XXe siècle.

4. La zone ethnographique Lugoj, commune Belinț, village Chizătău, département de Timiș.

5. Laine, tissu, brodée.

6. 79x38 cm.

7. Acquisition de Borchescu Mirea, commune Belinț. La collection du Musée du Banat Montagneux (M.B.M.).

8. Inv. 74284.

3.

1. Cotte.

2. Fond noir. Décor emplanté sur toute la surface. 2/3 de la surface est couverte avec des enfilages rhomboïdaux ayant en leur intérieur des svastikas et des petits rhombes alternativement. À la base se trouvent trois grands rhombes (rhombe en rhombe) dont les côtés contiennent des S blancs.

3. Xe siècle.

4. La zone ethnographique Lugoj, commune Belinț, village Chizătău, département de Timiș.

5. Soie, tissu, brodée.

6. 77x39 cm.

7. Acquisition de Borchescu Mirea, commune Belinț. La collection du Musée du Banat Montagneux (M.B.M.).

8. Inv. 74325.

4.

1. Cotte.

2. Fond kaki. Toute la surface est couverte des enfilages à trois rhombes pleins (rhombe en rhombe) avec des différents motifs en leur intérieur: élément astral central (étoile), des S avec des rhombes minces disposés dans les pointes du rhombe central. À la base il y a une bande large avec des rhombes.

3. Xe siècle.

4. La zone ethnographique Lugoj, commune Belinț, village Chizătău, département de Timiș.

5. Soie, tissu.

6. 88x39 cm.

7. Acquisition de Borchescu Mirea, commune Belinț. La collection du Musée du Banat Montagneux (M.B.M.).

8. Inv. 74326.

5.

1. Tablier à franges.

2. La plaque supérieure est ornée avec des carreaux, dont les côtés sont formés des éléments spiracées fermés. Dans la partie centrale il y a des éléments floraux naturalistes. Dans les espaces entre les carreaux est figuré le svastika. Franges en laine attachées dans trois côtés.

3. XXe siècle.

4. La zone ethnographique Lugoj, commune Belinț, village Chizătau, département de Timiș.

5. Soie, laine, tissus, cousues.

6. 75x39 cm.

7. Acquisition de Borchescu Mirea, commune Belinț. La collection du Musée du Banat Montagneux (M.B.M.).

8. Inv. 74373.

6.

1. Tablier à franges.

2. Sur la plaque supérieure il y a un décor géométrique ayant pour principal élément symbolique le rhombe (rhombe en rhombe), orné sur ses côtés avec des „peignes” et les cornes du bélier. Franges sur trois côtés en des nuances de brun, kaki, jaune rose.

3. XXe siècle.

4. La zone ethnographique Lugoj, commune Belinț, village Chizătau, département de Timiș.

5. Soie, tissu.

6. 76x37 cm.

7. Acquisition de Borchescu Mirea, commune Belinț. La collection du Musée du Banat Montagneux (M.B.M.).

8. 74374.

7.

1. Tablier à franges.

2. Décor géométrique, le carreau fixé en l'une de sa pointe constitue le principal symbole (carreau en carreau). Le plus grand carreau a ses côtés formés de S droits, différemment colorés, avec des svastikas noirs mis à gauche et à droite. Franges polychromes.

3. XXe siècle.

4. La zone ethnographique Lugoj, commune Belinț, village Chizătău, département de Timiș.

5. Soie, fil métallisé, tissu.

6. 80x39 cm.

7. Acquisition de Borchescu Mirea, commune Belinț. La collection du Musée du Banat Montagneux (M.B.M.).

8. Inv. 74378.

8.

1. Chemise de femme sans pan.

2. Décor géométrique et floral géométrisant sur la poitrine et les manches. Sur la poitrine: enfilage d'éléments rhomboïdales avec des représentations florales sur les côtés. Sur les manches: la partie extérieure couverte avec des bandes obliques, ayant des S, des éléments floraux et végétaux.

3. XXe siècle.

4. La zone ethnographique Lugoj, commune Belinț, village Chizătău, département de Timiș.

5. Toile fondue, tissée, cousue, brodée.

6. 59x55 cm.

7. Acquisition de Borchescu Mirea, commune Belinț. La collection du Musée du Banat Montagneux (M.B.M.).

8. Inv. 74396.

9.

1. Chemise de femme sans pan.

2. Décor sur la poitrine et les manches. Sur la poitrine celui-ci consiste en deux bandes verticales avec des rhombes en rhombe. Sur les manches sont

figurées deux bandes horizontales avec des rhombes liés entre eux et deux verticales ayant les mêmes symboles.

3. XXe siècle.

4. La zone ethnographique Lugoj, commune Belinț, village Chizătău, département de Timiș.

5. Toile de lin, tissue, brodée.

6. 55x54 cm.

7. Acquisition de Borchescu Mirea, commune Belinț. La collection du Musée du Banat Montagneux (M.B.M.).

8. Inv. 74398.

10.

1. Gilet.

2. Fond blanc. Par des applications de cordonnet est réalisé un décor de facture baroque, avec des légères influences orientales, ayant pour principal élément symbolique l'arbre cosmique.

3. XXe siècle.

4. La zone ethnographique Lugoj, commune Belinț, village Chizătău, département de Timiș.

5. Laine, soie, taillé, brodé.

6. 95x62 cm.

7. Acquisition de Borchescu Mirea, commune Belinț. La collection du Musée du Banat Montagneux (M.B.M.).

8. Inv. 74438.

COLECȚIA DE PORT POPULAR DE LA CHIZĂȚĂU (JUDEȚUL TIMIȘ)

Rezumat

Acest studiu se dorește a fi o introducere în studiul simbolisticii existente la costumul popular românesc, în genere, și a celui bănățean în particular, prezent în ceea ce specialiștii etnologi desemnează sub sintagma de *ornamentică tradițională*. Ocazia pentru un asemenea demers științific este reprezentată de achiziționarea de Muzeul Banatului Montan din Reșița a unei colecții de port popular avându-și proveniența în localitatea Chizățău, în județul vecin Timiș. Acest corpus patrimonial numără 160 de piese, cuprinzând piese separate: catrințe, oprege cu franjuri, cămăși femeiești fără poale (ciupage), poale femeiești, laibăre. Chiar dacă instituția achizitoare este una de nivel județean respectiva achiziție este în concordanță cu politica sa de sporire a patrimoniului propriu și de acoperire a colecțiilor cu mărturii culturale ilustrative pentru întreaga provincie istorică a Banatului. Piesele de port popular de la Chizățău (zona etnografică Lugoj, în județul menționat) întregesc ceea ce muzeul reșițean deține deja pentru acest domeniu din zone etnografice cu puternice și străvechi tradiții etno-culturale precum Almăjul, Valea Dunării sau Culoarul Timiș-Cerna.

Comentariul științific suscită de piesele colecției vizează anumite elemente decorative ce țin de reprezentările geometrice și cele geometrizzante, considerate de specialiști cele mai vechi și cele mai încărcate cu semnificații mito-simbolice. Se remarcă, în acest sens, repetarea obsesivă a unor itemuri de bază precum romb, spirala cu laturi drepte (simplă sau dublă, pătratul (îndeosebi sprijinit pe unul din colțuri), meandrul, linia ondulată, crucea (dreaptă sau în X), coloana (alcătuită cel mai adesea din romburi legate între ele), cercul, arborele cosmic (plasticizat în moduri variate) etc., figurate nu izolat ci în asocieri complexe. Cei care s-au ocupat cu decodificarea sensurilor unor asemenea elemente figurative au ajuns la anumite concluzii, simbologia fiind un teritoriu vast și fascinant de parcurs, de la domeniul esoteric la cel al credințelor popoarelor „primitive” de astăzi. Ceea ce este sigur este faptul că fabuloasa redundanță a sus-menționatele elemente simbolice (considerate

de altfel de bază) nu este întâmplătoare, că aici avem de-a face cu un mesaj venit din adâncurile istoriei spirituale a umanității cuplat cu o intenționalitate apotropaică, cu sensuri abia intuite sau poate într-adevăr pierdute de noi cei moderni. Oricum, antropologii, etnologii și istoricii religiilor și ai culturii se străduiesc să redescopere ceea ce ele le spuneau oamenilor de odinioară, prezentul material constituind o semnalare a unui fapt și, poate, un început într-un asemenea demers. Ca demonstrație la cele spuse s-au atașat câteva fișe de obiect cu materialul ilustrativ aferent.

ILLUSTRATIONS DES OBJETS FICHÉS

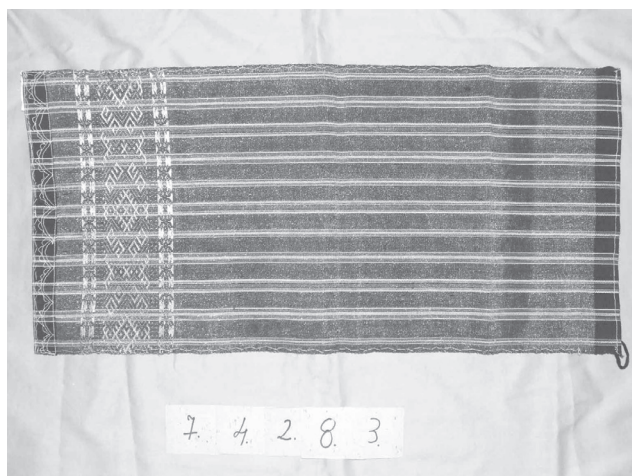

Figure 1. Cotte (Fiche n° 1.)

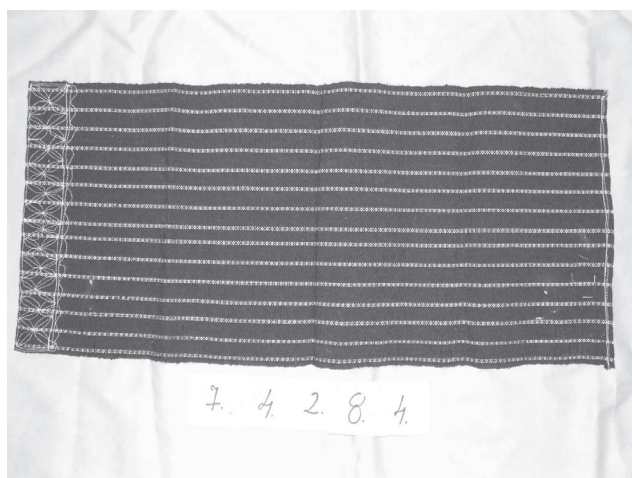

Figure 2. Cotte (Fiche n° 2).

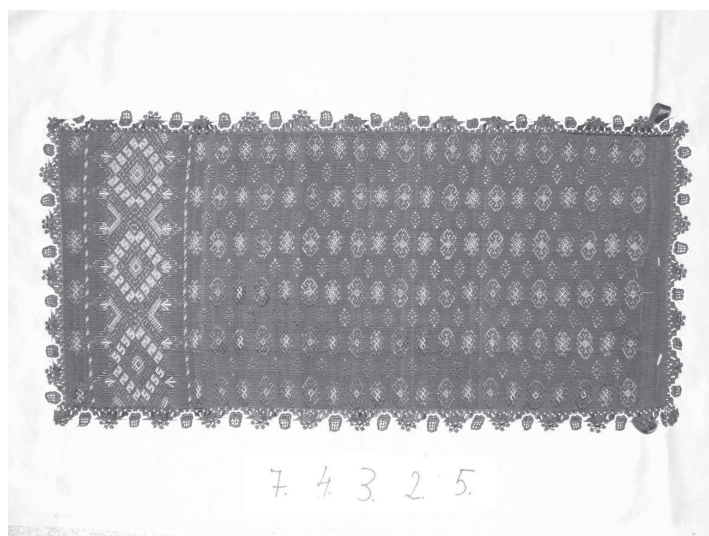

Figure 3. Cotte (Fiche n° 3).

Figure 4. Cotte (Fiche n° 4).

Figure 5. Tablier à franges (Fiche n° 5).

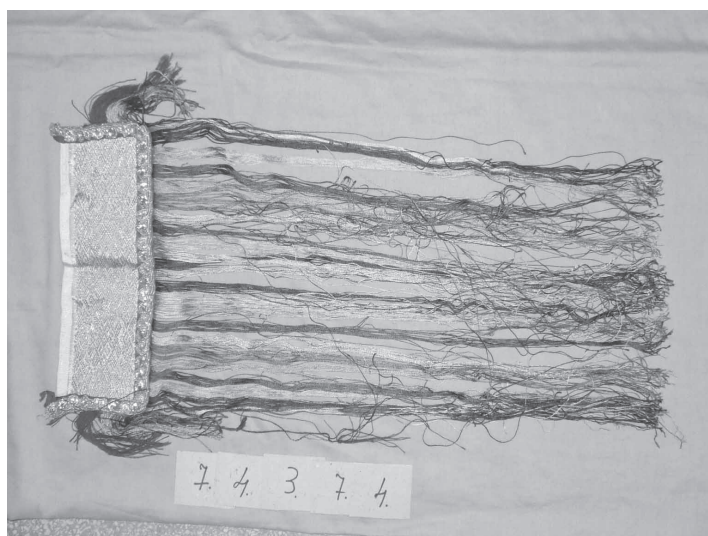

Figure 6. Tablier à franges (Fiche n° 6).

Figure 7. Tablier à franges (Fiche n° 7).

Figure 8. Tablier à franges - Détail (Fiche n° 7).

Figure 9. Chemise de femme sans pan (Fiche n° 8).

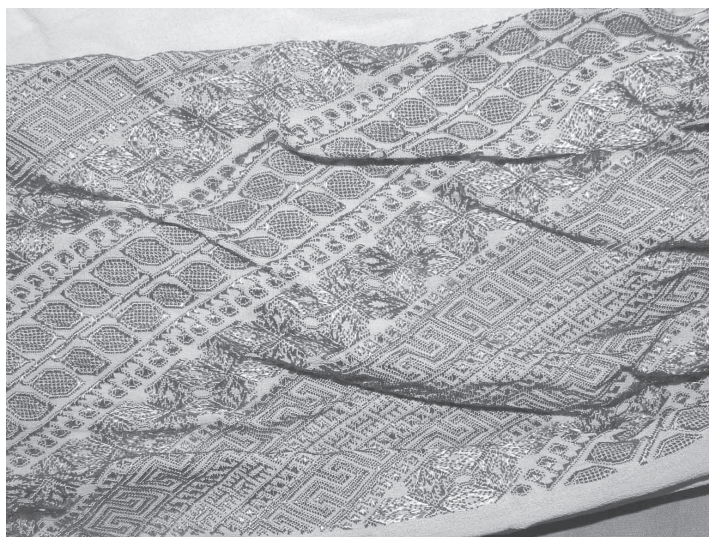

Figure 10. Chemise de femme sans pan – Détail (Fiche n°8).

Figure 11. Chemise de femme sans pan (Fiche n° 9).

Figure 11. Chemise de femme sans pan - Détail (Fiche n° 9).

Figure 12. Gilet (Fiche n° 10).

RECENZII

Florina Mureșan, *Biserica și viața religioasă în vremea lui Manuel I Comnenul (1143-1180)*, Editura Trinitas, Iași, 2008, 231 p., 21 planșe.

Autoarea lucrării menționate mai sus își propune într-o manieră științifică să investigheze diferite aspecte ale vieții religioase din Bizanț, într-un interval temporal bine delimitat și anume domnia împăratului Manuel I Comnenul (1143 – 1180). Analiza suficient documentată nu surprinde prin dorința realizării vreunei monografii a Bisericii și a vieții religioase în această perioadă, ci focalizează atenția asupra unor anumite aspecte, fără de care nu ar fi posibilă înțelegerea situației Bisericii în această perioadă: relația Stat-Biserică, organizarea instituțională a Bisericii sau situația monahismului.

Cercetarea Florinei Mureșan a pornit de la premisa că situația Bisericii și a vieții religioase în a doua jumătate a secolului al XII-lea reflectă situația particulară a Imperiului în această perioadă. Manuel I Comnenul apare ca unul din cei mai interesanți împărați bizantini, politica lui generând o vastă confluență de cultură și civilizație, care avea să imprime vieții religioase trăsături originale față de perioada anterioară. Multe din problemele cu care s-a confruntat Biserica în vremea lui au fost generate de ambiția de a-și impune punctul de vedere sau de a promova politica sa universalistă. Pentru a expune mai amănunțit aceste chestiuni, cercetarea autoarei s-a vrut a fi precedată de un scurt capitol introductiv intitulat *Manuel I Comnenul și epoca sa*, în care se prezintă un portret al împăratului și o introducere în atmosfera vieții de la curte. Aceste informații sunt menite să clarifice contextul în care se dezvoltă anumite probleme eclesiastice, evitând încărcarea peste măsură a notelor de subsol pe parcursul expunerii. Cu același scop, Florina Mureșan a considerat ca înainte de expunerea propriu-zisă să prezinte *Izvoarele* referitoare la viața religioasă în a doua jumătate a secolului al XII-lea, precum și stadiul

cercetărilor, începând de la interesul pentru editarea acestor izvoare și până la lucrări importante ale bizantiniștilor contemporani.

Lucrarea, structurată pe *cinci capitole*, își propune să analizeze sursele literare, inventariind informațiile conținute în operele istorice, hagiografice, teologice, ca și în alte acte monastice, literatura epistolară, compozițiile retorice și cele parenetice sau în operele canonice. De remarcat rămâne faptul că se încearcă abordarea unor surse care au fost mai puțin exploatate până acum.

În capitolul I (*Biserica în vremea lui Manuel I Comnenul*) se manifestă intenția de aducere în prim-plan a celor mai importante aspecte legate de situația Bisericii în această perioadă. Parcurgând izvoarele bizantine din a doua jumătate a secolului al XII-lea, autoarea evidențiază personalitatea lui Manuel I Comnenul, un adevărat *epistemonarh* al Bisericii, ca unul care a vegheat nu numai la apărarea credinței, dar și la buna rânduială care trebuie să domnească în Biserică.

Capitolul al II-lea, *Ereziile și controversile religioase*, se referă la răspândirea bogomilismului, erezia lui Soterichos Panteugenos despre jertfa euharistică (1156-1157), precum și la disputa pe marginea cuvintelor Mântuitorului: *Tatăl este mai mare decât Mine* (1166-1170), fără să negligeze originea acestor controverse și nici modalitatea în care se reflectă în operele de artă. Ceea ce se dorește arătat este că aceste erezii și controverse care au tulburat Biserica în vremea lui Manuel I Comnenul sunt expresia fidelă, în plan religios, a curentelor politice, intelectuale sau spirituale care au marcat dinastia Comnenilor, în general.

Capitolul al III-lea, *Alteritatea religioasă. Proiecte politice și stări de spirit* își propune să trateze problemele Bizanțului cu ceilalți creștini (latini, armeni, sirieni), precum și cu necreștinii (evrei, musulmani) care trăiau pe teritoriul său. Prezentarea este structurată în trei subcapitole care reflectă trei nivele de abordare a alterității religioase. În primul rând este vorba de proiectul de unire a Bisericilor, una din componentele importante ale politicii externe a lui Manuel I Comnenul, prin intermediul căruia Bizanțul se interesa în mare măsură de creștinii din Apus, de cei din statele cruciate dar și de creștinii nealcedonieni. În al doilea rând, ne propunem să prezentăm temele dialogului unionist, pornind de la corespondența dintre Roma și Constantinopol în a doua jumătate a secolului al XII-lea. În sfârșit, cu al treilea nivel de abordare se

încearcă descrierea atitudinii bizantinilor față de „ceilalți”, diferiți din punct de vedere religios.

Capitolul al IV-lea, *Mănăstirile și viața monahală* prezintă o serie de discontinuități în comparație cu epoca macedoneană. Din această cauză, prezentarea se concentrează asupra acelor aspecte care sunt specifice dinastiei Comnenilor, în general, și domniei lui Manuel I în special. Un prim aspect se referă la reacția împotriva sistemului *charisticariatului*, concretizată prin înființarea unor mănăstiri care reflectă preocuparea de „reformare” a vieții monahale. Organizarea și funcționarea acestora ne este prezentată însă diferită, în funcție de statutul social și de motivațiile fondatorului laic al acestor așezăminte. Un alt aspect tratat de autor este legat de puterea economică a mănăstirilor, deoarece în această perioadă marea proprietate mănăstirească, departe de a fi contrară intereselor statului și ale economiei în general, și-a adus contribuția ei la creșterea producției agricole în Bizanț.

În elaborarea capitolului al V-lea (*Manifestări ale evlaviei în secolul al XII-lea*), intenția auctorială a fost să acorde atenție și credinciosului de rând, practicilor lui devoționale, felului în care înțelegea credința, temerilor și speranțelor lui. Astfel, pe parcursul a trei subcapitole se încearcă prezentarea unor forme colective și individuale ale evlaviei bizantine. În acest context, o atenție deosebită a fost acordată importanței Sfintelor Relicve, care au jucat un rol însemnat pentru toate categoriile sociale, procesiunilor și pelerinajelor, precum și unor manifestări care s-au aflat la limita pietății sau chiar în contradicție cu aceasta: târgurile care aveau loc cu ocazia marilor sărbători, asociațiile religioase, magia și astrologia.

Lucrarea Florinei Mureșan se distinge în apariția editorială prin suma unor investigații serioase, științifice făcute pe baza unui material complex și original menit să evidențieze aducerea la lumină a unor secvențe istorice mai puțin cunoscute, mai ales când vine vorba de cultura și teologia bizantină.

Emil Varga

Ioan-Aurel Pop, Sorin Șipoș, Silviu Dragomir și dosarul Diplomei cavalerilor ioaniți, Academia Română, Centrul de Studii Transilvane, Cluj-Napoca, 2009, 209 p.

Sub înaltul patronaj al Academiei Române și în ambianța Centrului de Studii Transilvane a fost publicat volumul *Silviu Dragomir și Dosarul cavalerilor ioaniți*, o extrem de interesantă și inedită anchetă asupra unei anchete istoriografice, întreprinsă cu acribie și responsabilitate științifică de istoricii Ioan-Aurel Pop și Sorin Șipoș. Suntem în fața unei restituiri istoriografice care își așteaptă de mai bine de jumătate de secol accesul spre dezbatere în forumul specialiștilor, o provocare adresată oricărui medievist care se apleacă în cercetările sale asupra realităților politico-militare și confesionale ale secolului al XIII-lea din spațiul românesc. Intenția autorilor, declarată în *Cuvântul preliminar*, este aceea de a reda identitatea cuvenită unei personalități istoriografice care, pe lângă pregătirea profesională de excepție, a manifestat o mare rectitudine morală și națională ce nu s-a bucurat de atenția cuvenită din partea memoriei colective românești, în pofida carierei profesionale și istorice strălucite și al unui destin tragic.

Cercetarea de față s-a axat pe un amplu studiu al istoricului, care nu a văzut până acum lumina tiparului din motive ce au ținut atât de comanda politică, cât și de incapacitatea istoriografiei românești de a gestiona un subiect delicat, ce pune în discuție unul din documentele fundamentale de secol XIII în ceea ce privește realitățile politico-militare românești de la sud de Carpați, precum și raporturile acestui spațiu cu regatul maghiar. Volumul de față ambiționează să refacă o secvență unică ce a atras atenția istoricului în ultima parte a vieții sale – ceea ce autorii au definit a fi „enigma” Diplomei cavalerilor ioaniți – rezultatul cercetărilor sale întinse pe perioada mai multor ani fiind concretizat în studiul *Diploma din 1247 a regelui Bela IV. Studiu critic*, aflat la Biblioteca Academiei Române ca urmare a donației făcute de familia istoricului în anul 1974. Ineditul acestei lucrări de 110 pagini rezidă din concluziile formulate, concluzii fundamentate pe investigația întreprinsă cu metodele specifice istoriografiei pozitiviste în spiritul căreia istoricul s-a format, care infirmă autenticitatea acestei Diplome, considerând-o un fals realizat la cumpăna secolelor XVII-XVIII. Această critică istoriografică cu

profunde implicații a motivat apariția volumului de față, structurat în șase capitole și o anexă documentară, ce încearcă, de o manieră comprehensivă, să se raporteze critic la studiul istoricului Silviu Dragomir, fără a eluda însă aspectele esențiale care au determinat și motivat interesul istoricului față de un asemenea subiect. Intenția autorilor nu se mărginește doar la demontarea teoriei minuțios elaborate de reputatul istoric, contrapunându-i rezultatele unei jumătăți de secol de progres al cercetării istoriografice; în egală măsură se dorește o reală înțelegere a complexului de factori care l-au determinat pe Silviu Dragomir să urmărească cu atâta tenacitate un izvor istorico-documentar de mare relevanță pentru istoria spațiului românesc medieval. Or, o asemenea imagine de ansamblu nu putea fi reconstituită fără a se lua în dezbatere profilul uman și profesional al istoricului, formația sa științifică, traseul carierei sale politice și universitare, precum și preocupările istoriografice, îndeosebi cele axate pe tematici medievale, toate aceste aspecte convergând spre studiul ce ajunge astfel sub lumina tiparului la jumătate de secol de la moartea autorului său.

Din perspectiva acestei restituirii istoriografice volumul debutează cu un prim capitol – *Silviu Dragomir. Repere istoriografice* (p. 11-19), ce înmănușează cercetările științifice centrate pe viața și opera marelui istoric. Două aspecte principale sunt scoase în evidență de autori: pe de-o parte, faptul că dată fiind vastitatea operei și diversitatea temelor investigate de Silviu Dragomir, majoritatea producțiilor care îl au în centrul atenției au urmărit în special câte o singură problematică, adeseori referitoare la formația sa intelectuală și la biografia sa (cu amendamentul că timp de o jumătate de secol perioada detenției sale a fost, din motive ideologice, ocultată). Pe de-altă parte, se poate remarca astăzi o diferențiere sensibilă în modul în care opera sa a fost receptată și utilizată de către istorici în decursul timpului. Dacă până în 1989 accentul a căzut pe dimensiunea națională și patriotică a operei lui Silviu Dragomir, reflectată în lucrări dedicate Revoluției de la 1848-1849, mișcării naționale a românilor din Transilvania sau înfăptuirii unirii Transilvaniei cu România, după acest an, descătușată de presiunea cenzurii ideologice, atenția cercetătorilor s-a îndreptat spre lucrările cu tematică medievală sau înspre cele dedicate unirii unei părți a românilor transilvăneni cu Biserica Romei.

Cel de-al doilea capitol, *Silviu Dragomir – schiță biografică* (p. 21-43) se apleacă atât asupra originii și formației sale intelectuale, cât și asupra

carierii universitare și politice, un excurs absolut necesar înțelegerii profilului acestui specialist format în ambianța universităților austriece, într-o perioadă de dominație a istoriografiei pozitivistice. Autorii reliefează importanța pe care studiile teologice, istorice, filosofice sau de slavistică, parcurse în centrele universitare din Cernăuți, Viena și Moscova, le-au avut pentru formația intelectuală a viitorului istoric. Sunt urmăriți, de asemenea, pașii carierei sale didactice și științifice, ca profesor la Institutul Teologic din Sibiu (1911-1919) și la Universitatea din Cluj (1919-1947), precum și ca membru plin al Academiei Române din anul 1929. În plan politic însă, dacă participarea sa activă la actul Marii Uniri din 1918 i-a adus un prestigiu de netăgăduit, cooptarea neinspirată în guvernările din perioada regimului autoritar al regelui Carol al II-lea aproape că i-au distrus cariera și viața, fiind nevoit să îndure pensionarea forțată, eliminarea din structurile academice și, mai ales, o detenție de șase ani la Sighet (1949-1955). Ultimii ani ai vieții și-i va petrece încercând să reînnoade firul întrerupt al carierei științifice în cadrul Institutului de Istorie și Arheologie din Cluj, perioadă în care își va definitiva cercetările asupra Diplomei cavalerilor ioaniți, dar pe care va fi incapabil să le mai publice.

Capitolul al treilea – *Silviu Dragomir - istoric al Evului Mediu* (p.45-78) este o analiză aplicată tematicilor medievale abordate de istoric, autorii subliniind încă o dată profunde influențe ale istoriografiei pozitivistice asupra scrisului său istoric, cu tot ceea ce a însemnat critica de text, dezvoltarea științelor auxiliare și a relației dintre filologie și istorie. Din această perspectivă Silviu Dragomir s-a dovedit a fi, în viziunea autorilor, un istoric „complet”, ce a stăpânit cu măiestrie instrumentele de investigare (îndeosebi paleografia și diplomatica), fiind în același timp un fin cunoscător al limbilor de cultură și al celor moderne. Abordarea unor teme ca: românii și maghiarii sau românii și sașii din Transilvania în evul mediu, instituțiile românești din Transilvania în aceeași epocă (cu accent pe aportul slavisticii în cadrul analizei efectuate), dar mai ales cercetările referitoare la romanitatea nord-balcanică (contribuții care au intrat în patrimoniul istoriografiei românești) denotă cunoașterea temeinică a istoriei unei zone și a unei epoci, Silviu Dragomir neevitând polemica cu istoriografia maghiară, sârbă sau bulgară.

Convergența acestor cercetări a îndreptat atenția istoricului asupra unuia din documentele de mare importanță pentru istoria românească de secol XIII, document pe care autorii îl prezintă în liniile sale generale în cel de-al patrulea

capitol – *Diploma cavalerilor ioaniți (1247) și implicațiile sale istorice*, ca o pregătire a dublei analize la care va fi supus în paginile ulterioare – cea a reputatului istoric și cea a celor doi distinși autori. O interesantă confruntare de opinii și de metodică a studiului istoric, despărțite de o jumătate de secol de tăcere impusă de o anume „clauză de neconsultare” sub care manuscrisul lui Silviu Dragomir a figurat în depozitele Bibliotecii Academiei Române. De altfel, capitolul următor – *Un studiu inedit privind Diploma cavalerilor ioaniți (1247) și soarta acestuia* (p.101-111) este dedicat de autori demersului necesar depistării și studierii respectivului manuscris, demers ce a necesitat nu mai puțin de 7 ani de insistențe necesare pentru a înfrânge bariere birocratice, dar și prejudecăți profesionale. O interesantă și mai puțin întâlnită expunere a muncii de cercetare efectivă pe care un istoric trebuie să o întreprindă pentru culegerea materialului informativ, ce dă o notă personală întregii construcții ideatice.

În sfârșit, punctul central al volumului este cuprins de capitolul al șaselea – *Critica studiului elaborat de Silviu Dragomir privind Diploma cavalerilor ioaniți* (p.113-131), mai bine înțeleasă după lecturarea în prealabil a *Anexei documentare* care conține textul redactat de Silviu Dragomir. În pofida concluziilor sale contrare opiniei generale a istoriografiei românești vizavi de Diploma din 1247, nu poate să nu atragă atenția specialiștilor modul în care istoricul își argumentează fiecare aserțiune, ansamblul de cunoștințe operate, o metodă de cercetare complexă la nivelul căreia fiecare cercetător într-ale istoriei ar trebui să aspire. Silviu Dragomir își începe discursul prin prezentarea propriu-zisă a documentului în latină și în traducerea sa românească, pentru ca mai apoi să disece fiecare fragment, aplicând textului o analiză paleografică, diplomatică, lingvistică, toponimică dar și istorică, privitoare la realitățile politico-militare și confesionale din secolul al XIII-lea în interiorul și în exteriorul arcului carpatic. El descoperă neconcordanțe în terminologia latină uzitată, în modul de grafie al unor termeni, în interpretarea realităților politice și confesionale de la sud de Carpați, care ar fi doar o proiecție nerealistă a unor formule regăsite în mediul românesc din spațiul transilvan; pune sub semnul întrebării teritoriul cu care ioaniții au fost donați (neagă extensia Țării Severinului până la Olt, precum și existența unui „banat” unguresc cu sensul de teritoriu bine delimitat în secolele XIII-XV), dar și prezența lor efectivă în acest teritoriu. Privind actul din 1247 (de fapt,

transcrierea sa cuprinsă în copia păstrată după confirmarea papală din 1250) ca un document apocrif, Silviu Dragomir merge mai departe și încearcă să deducă autorii falsului și motivația care a stat în spatele unei asemenea acțiuni. În acest punct se face simțit istoricul interesat de problematica unirii unei părți a românilor din Transilvania cu Biserica Romei, ce i-a permis să cerceteze și să înțeleagă mecanismele prin care noua putere habsburgică, susținută de Biserica catolică prin ordinul iezuit, a îmbinat persuasiunea cu intimidare în procesul de omogenizare politică și religioasă a teritoriilor încorporate în imperiu la cumpăna secolelor XVII-XVIII. Mai precis, istoricul îi consideră ca autori morali ai falsului „pe cancelarul Kinsky, primatele Kollonich și superiorul iezuit Hevenes, iar de ticlitori ai diplomei și intermediari pentru introducerea în registrele Vaticanului pe meșterii iezuiți, buni cunoscători ai practicii diplomatice”. Scopul – acela de a justifica pretențiile Habsburgilor asupra tuturor teritoriilor care ar fi făcut cândva parte din regatul medieval al Ungariei, inclusiv asupra celor de la sud și est de Carpați.

Critica de actualitate realizată de autorii volumului de față reia întreaga argumentație a studiului, pe care o reactualizează și o aduc la nivelul informațiilor și al interpretărilor de ultimă oră, demontând pe rând toate acele construcții ideatice pe care Silviu Dragomir și-a sprijinit concluziile legate de falsitatea documentului în cauză. Deși reputații istorici Ioan-Aurel Pop și Sorin Șipoș se situează, prin propriile lor cercetări, pe poziții diferite față de marele lor antecesor, atitudinea lor este una comprehensivă și admirativă față de forța demersului istoric analizat, pe care îl consideră „o pledoarie pentru istorie”, un model pentru tinerii pe cale de formare ca specialiști, ce pot învăța din acest studiu care este valoarea surselor, ce înseamnă spiritul critic, dar și exagerarea acestui spirit critic. Intenția autorilor a fost aceea de a aduce un omagiu memoriei unui mare istoric și om politic, „unui om discret și cuminte”, a cărui operă istorică merită să fie cunoscută în întregime, dincolo de erorile și prejudecățile care i-au barat drumul în ultimii ani de viață. Cei doi istorici reiau în mod simbolic, în încheierea pledoariei lor, câteva cuvinte ale lui Silviu Dragomir: „am făcut cât am putut, facă mai bine următorii”. Pornind de la volumul de față, putem afirma că de-abia acum dezbaterea istoriografică poate fi considerată deschisă.

Ligia Boldea

Mihai Maxim, *Noi documente turcești privind Țările Române și Înalta Poartă (1526-1602)*, Editura Istros, Brăila, 2008, 341 p.

Muzeul Brăilei a publicat relativ recent, în editura proprie, un volum de documente turcești referitoare la relațiile româno-otomane în secolul al XVI-lea. Documentele au fost identificate, traduse, adnotate și comentate de profesorul Mihai Maxim de la Universitatea din București, un bun cunoscător al istoriei și civilizației otomane și, în egală măsură, al relațiilor româno-otomane în cursul Evului Mediu. Efortul științific de publicare a surselor într-o lume conectată la realizări financiare imediate este cu atât mai mult de apreciat, iar curajul Muzeului din Brăila poate fi un exemplu de urmat.

Volumul de față, deși cuprinde un număr restrâns de numai 52 de documente, este unul extrem de dens prin valoarea informațiilor istorice și prin comentariile complexe, critica diplomatică și încadrarea în atmosfera epocii ce însoțesc fiecare document expus de profesorul Mihai Maxim. Abia prin aceste comentarii ale specialistului putem înțelege în multe cazuri diferențele de datare, parcursul documentelor în una dintre cele mai mari cancelarii ale Europei, aceea a sultanului sau formulele de adresare sau autointitulare (de exemplu, faptul că nu s-a autonomit decât târziu Imperiu Otoman, ci „Înaltul Stat” – *Devlet-i Aliye*, vezi comentariile la documentul nr. 22).

Demersul istoriografic propus se înscrie din această perspectivă într-o tradiție a școlii critice de istorie românești. Atașamentul și respectul față de sursa istorică de informații care trebuie să constituie fundamentul oricărei construcții istoriografice sunt mărturisite explicit în prefața volumului: „pe scurt, un volum de documente este, în opinia mea, mai durabil decât unul de interpretare, fie el și sinteză originală”. Așadar, dacă oricare dintre aserțiunile, tezele sau ipotezele aduse în istoriografie pot fi combătute, contrazise sau reinterpretate, documentul rămâne principalul argument istoric, este cel care poate aduce noutatea sau întări lucruri deja cunoscute.

Importanța surselor documentare otomane pentru istoria medievală românească este unanim admisă și afirmată în scrisul istoric, iar volumul de documente din veacul al XVI-lea vine să probeze, o dată în plus, acest adevăr istoric. Cele câteva date statistice referitoare la amploarea izvoarelor

diplomatice otomane prezentate de Mihai Maxim în prefața volumului relevă un potențial imens de informații istorice ascuns în cele peste o sută de milioane de documente și peste 365.000 de condici (*defter*), toate făcând parte din Arhiva Otomană de pe lângă Președinția Consiliului de Miniștri al Republicii Turcia, constituită din arhiva marilor viziri ai Imperiului Otoman.

Documentele prezentate, majoritar de factură fiscală, au fost extrase cu precădere din două mari fonduri, *Kâmil Kepeci* și *Poarta Marelui Defterdar. Cancelaria Marilor Condici*, ambele având în componență condici *Ruznâmçe* – registrele de venituri și cheltuieli ale Vistieriei otomane. Astfel, actele acestea, la prima vedere fără substanță ca toate înscrisurile de natură contabilă, aduc în lumină terminologia folosită în epocă și valoarea tributului (*cizye*), a peșcheșului (*pişkeş*) sau tipul darurilor (*in`âm* - favoruri). Dintre cele 52 de documente se disting patru (doc. 38-41) privitoare la plățirea tributului de către Principatul transilvănean, evidențiind relațiile mai puțin cunoscute ale acestuia cu Poarta. Restul actelor din volum consemnează chestiuni similare referitoare la Țara Românească (*Eflâk*) și Moldova (*Kara Bogdan*), importante pentru o istorie a relațiilor politice și economice. Volumul impresionează, așadar, prin multitudinea de informații, de explicații terminologice și demonstrația cunoașterii realității istorice.

Similar acestei ediții de documente credem că ar fi extrem de necesară și utilă una pentru zona sud-vestică a țării. Reconstituirile istorice pentru spațiul Banatului, înglobat în structurile Imperiului Otoman la mijlocul secolului al XVI-lea, propuse de Engel Pál în volumul dedicat sançak-urilor de Timișoara și Moldova ori cele de geografie istorică ecleziastică realizate de Olga Ziroević nu fac decât să ilustreze cantitatea impresionantă și spectrul larg al informațiilor ce se regăsesc în defterele turcești și asupra acestei regiuni.

Inițiativa profesorului Mihai Maxim este una binevenită care relansează un model deja consacrat, punând la dispoziția cercetătorilor noi informații și noi piste de investigare în domeniul istoriei relațiilor româno-otomane.

Livia Magina

Kinga Xenia Havadi-Nagy, *Die Slawonische und Banater Militärgrenze. Kriegserfahrungen und räumliche Mobilität* [Granița militară din Slavonia și Banat. Experiența războiului și mobilitatea în spațiu], Rumänische Akademie – Zentrum für Siebenbürgische Studien, Cluj-Napoca/Klausenburg, 2010, 278 p.

Pentru întreg spațiul care a însemnat partea sud-estică a frontierei Imperiului Habsburgic, instituția graniței militare a constituit o componentă importantă atât din punct de vedere instituțional-militar cât și social ori economic. Prin abordarea evoluției acestor realități atât de complexe, putem privi în interiorul societății și al formelor deosebite de organizare din aceste regiuni, mai ales când este vorba despre o tratare pe un spațiu teritorial mai întins al acestei problematice, așa cum se întâmplă în lucrarea de față.

Autoarea, Kinga Xénia Havadi-Nagy, a studiat la Cluj geografia și germanistica, finalizându-și studiile în anul 2002; apoi, a participat la un proiect de cercetare privind societatea și războiul, organizat în cadrul Institutului pentru istoria șvabilor dunăreni din Tübingen (IDGL) și, în fine, a încheiat în anul 2008 studiile doctorale din cadrul institutului geografic al Universității Tübingen, revenind apoi la Facultatea de Geografie a Universității Babeș-Bolyai, unde predă geografie regională și umană.

Lucrarea de față este rezultatul cercetărilor întreprinse în cadrul proiectului care s-a derulat la institutul (IDGL) din Tübingen, un proiect-cadru pornit în anul 1999, sub impulsul evenimentelor războinice din Iugoslavia, într-un context în care s-a dorit cercetarea mai aprofundată a impactului complex al războiului asupra societății.

Teza centrală a lucrării, enunțată încă de la început, se axează în jurul ideii că granița militară din Banat și Slavonia, văzută ca un spațiu de identificare și de acțiune a unor instituții, grupe și indivizi, a fost rezultatul unor experiențe războinice de durată, având implicații adânci în dezvoltarea generală a regiunii, a economiei, societății și familiei. Cercetarea a vizat mai ales urmărirea în durată lungă a acestui impact, inclusiv asupra evoluției spațiului locuit, prin schimbările ce au avut loc în sistemul de comunicații și al așezărilor umane. Cercetarea combină atât metodele istoriei, cât și pe cele

ale geografiei, axându-se în jurul a trei teme principale: decizii în dezvoltarea infrastructurii, determinate de experiența războiului; comunicația ca metodă a asigurării stăpânirii; aspecte ale migrației legale ori ilegale și ale comunicării în cadrul graniței militare. Migrația, ca aspect cantitativ și calitativ, constituie de asemenea una dintre temele subsecvente ale lucrării, dar și conflictele dintre populație și statul absolutist.

Discursul lucrării continuă cu o pertinentă prezentare a stadiului cercetărilor întreprinse pe această temă pe plan internațional, enunțând apoi izvoarele și metodele științifice folosite în decursul cercetării – pornind de la mai sus enunțata noțiune a „experienței (războiului)”, cu un mic excurs de filosofia științei/cercetării; urmează apoi izvoarele clasice ale unei asemenea cercetări: sursele scrise, hărți etc.

Autoarea urmărește, într-un capitol bine structurat, evoluția istorică a instituției graniței militare, de la începuturile sale și până la dizolvarea sa, pornind de la factorii premergători care au determinat necesitatea instituirii unui astfel de tip de apărare a frontierelor Imperiului, care își are rădăcinile în apărarea în fața pericolului otoman. Mai târziu, în cursul secolului al XVIII-lea, s-a ajuns la forma instituționalizată a graniței militare care va funcționa multă vreme, până la începutul anului 1851 când, datorită implicării unor trupe de grăniceri în luptele revoluționare contra Monarhiei, autoritățile au considerat ca fiind periculoasă purtarea armelor de către civili, hotărând desființarea graniței militare transilvănene (p. 54). Ulterior, sub acțiunea și a altor factori, mai ales economici, s-a renunțat la instituția graniței militare și în celelalte părți ale Monarhiei.

Al treilea capitol se ocupă de mișcările de populație în cadrul graniței militare, cu o focalizare mai ales asupra politicii de colonizare, văzută ca „o parte a politicii austriece de securitate în Europa de sud-est” (p. 79). Sunt urmărite, în cadrul acestei abordări, diferitele procese de migrație din acest spațiu, de la așezarea refugiaților din Imperiul Otoman, al coloniștilor din spațiul german, și până la migrația internă și emigrația de pe teritoriul graniței militare; toate aceste mișcări de populație au dus la crearea unui spațiu multiethnic și multicultural în zonele de graniță militară. În cadrul acestei politici se poate deduce și preferința sau amplasarea de către autorități a unor grupe etnice în anumite zone geografice; aceste aspecte ne relevă modul în care autoritățile vedeau rolul compoziției populației unui teritoriu dat, dar

ne oferă și exemple de interacțiune, specifice Monarhiei multietnice, între diferitele grupe componente.

Impactul războiului asupra existenței umane, prin prisma amintitei „experiențe a războiului” este analizat în al patrulea capitol, mai ales din perspectiva economică a „modelului economic al graniței militare”. În acest context, un rol important a jucat politica statului austriac, care a încercat în cadrul unui program reformist bazat pe ideea iluministă a planificării evoluțiilor sociale să reglementeze cele mai diverse aspecte, ca de exemplu modul în care să se organizeze o așezare umană sau reglementarea unor aspecte economice, principalul scop urmărit în acest caz fiind eficiența militară, dar și economică a așezărilor. Un alt aspect analizat în mod interesant în cadrul acestui capitol privește mecanismele de adaptare la noile realități și la politica statului din partea populației, deseori colonizată aici din alte părți. Unul dintre cele mai vizibile rezultate ale acestor politici a fost un veritabil „mozaic etnic” (p. 102) care a rezultat pe teritoriul graniței militare, cu raporturi specifice care s-au dezvoltat în timp.

Capitolul al cincilea tratează impactul desfășurării războaielor asupra evoluției infrastructurii, mai ales asupra celei de transport. Este cunoscut că în întreaga perioadă analizată, statul a încercat îmbunătățirea condițiilor și în acest domeniu, impulsionat și de rolul militar important pe care îl juca granița. Pe lângă drumurile de uscat, care au fost tot timpul îmbunătățite, o pondere importantă au deținut și drumurile pe apă, mai ales Dunărea și Sava. Numeroasele lucrări în aceste domenii s-au lovit în timp inclusiv de obstacolul lipsei forței de muncă, însă rezultatele au fost foarte bune, mai ales dacă ne gândim la desecarea mlaștinilor folosite anterior ca barieră împotriva invaziilor otomane și regularizarea râurilor, care au fost făcute navigabile. Granița militară a reprezentat și un element important în lanțul transmiterii informațiilor în Monarhie, în acest context fiind subliniat și rolul pe care l-a jucat poșta. În mod firesc, capitolul următor abordează „comunicația ca instrument al exercitării autorității”, dat fiind că granița militară reprezenta și un spațiu de comunicare cu puterile vecine. Evoluția comunicației, privită sub toate aceste aspecte, este urmărită atât pe plan civil, cât și militar. Granițele militare au reprezentat un segment deosebit în acest domeniu, în sistemul vast al unui Imperiu atât de întins din punct de vedere teritorial. Granița militară a constituit un teren de manifestare și pentru spionaj, atât pentru cel militar, cât

și pentru cel economic, pe această cale autoritățile reușind să obțină informații vitale din interiorul Imperiului Otoman. Experiența războiului a determinat însă numeroase modificări, adaptări și îmbunătățiri în toate aceste activități.

Mobilitatea transfrontalieră constituie tema următorului capitol, care debutează cu descrierea cordonului de asigurare a frontierelor Imperiului Habsburgic. Aici, autoarea permite cititorilor o privire în interiorul vieții grănicerilor, prin prisma îndatoririlor acestora. Unul dintre rolurile importante ale cordonului era și prevenția molimelor prin împiedicarea propagării acestora peste graniță; experiențele repetate legate mai ales de izbucnirea ciumei au dus în timp la necesitatea ridicării unui cordon sanitar în secolul al XVIII-lea. Apoi, sunt descrise detalii concrete legate de posibilitățile trecerii graniței de către persoane, mărfuri și obiecte de corespondență, modul în care erau folosite pașapoartele și alte acte oficiale. Ca în fiecare spațiu frontalier, și în granița militară au existat fenomene ca contrabanda sau diversele activități ale persoanelor care locuiau în imediata vecinătate a graniței.

Următorul capitol este dedicat fenomenului tâlhăriei din cadrul graniței militare, privită ca „un mod de viață”. În acest spațiu, după cum se știe, existau numeroase bande, bine organizate, împotriva cărora autoritățile încercau să ia diverse măsuri, inclusiv militare. Acestea erau considerate o apariție inerentă în spațiul de graniță care despărțea în mod simbolic un stat european organizat de unul oriental, cum era Imperiul Otoman; prezența bandelor de tâlhari era legată și de caracterul periferic al graniței, așa cum eșecul autorităților de a lichida complet aceste activități ajungea la limitele sale, în momentul în care acestea doreau să reglementeze până în cel mai mic detaliu viața umană (p. 234).

În concluzie se subliniază faptul că granița militară austriacă a reprezentat un spațiu de acțiune și de identificare, fiind o încercare de construire a unui spațiu locuit prin statul absolutist. Unul dintre efectele cele mai interesante a fost apariția unei categorii aparte de „țărani liberi și soldați”, cu o identitate și mod de viață aparte.

Unul dintre meritele fundamentale ale acestei lucrări este viziunea pluridisciplinară și cuprinzătoare – pluridisciplinară prin folosirea abordării geografice și sociale (granița militară văzută ca spațiu locuit, cu reguli și evoluție proprie), și cuprinzătoare prin includerea unor aspecte teoretice, a evoluției istorice, a explicării noțiunilor și proceselor specifice, prin folosirea

frecventă a tabelelor și ilustrațiilor. Lucrarea conține totodată și descrierea mai multor aspecte, relativ puțin abordate în această manieră integratoare, privind istoria Banatului, mai ales în secolul al XVIII-lea, istorie văzută în evoluția sa sincronă cu cea a Slavoniei, raportată însă și la cursul evenimentelor pe plan central. Lucrarea devine completă printr-o listă bibliografică de ultimă oră care integrează lucrări scrise în mai multe limbi privitoare la tema analizată. Toate aceste argumente recomandă această carte tuturor celor care sunt interesați atât de istoria Banatului și Slavoniei, cât și de cea a instituției graniței militare austriece.

Loránd L. Mádl

Cincari (Aromuni) u Južnom Banatu (Aromânii din Banatul de Sud), Editura Evroregionalni centar za razvoj društva u multietničkim sredinama „In Medias Res”, Pančevo, 2009, 170 p.

Din bogata activitate editorială a instituțiilor și organizațiilor de pe teritoriul Provinciei Autonome Voivodina, Republica Serbia, preocupate de cercetarea trecutului istoric și cultural al Banatului, desprindem un studiu monografic care nu de mult a fost publicat la Panciova (Pančevo), în editura *Centrului Euroregional pentru Dezvoltarea Societății în Mediile Multietnice „In medias res”*. Această organizație neguvernamentală se distinge prin cercetarea comunităților etnice mici din zona Panciovei și, mai larg, a Banatului sârbesc, promovând cu succes, în ultimii câțiva ani, ideea multiculturalismului și a toleranței interetnice de pe acest spațiu. Sub coordonarea doamnei Svetlana Nikolin, *In medias res* a reușit să atragă atenția opiniei publice asupra unor minorități etnice „ascunse”, puțin cunoscute sau aproape uitate și nebăgate în seamă din orașul Panciova și împrejurimile sale, extinzându-și sfera de activitate și asupra altor părți ale Banatului sârbesc.

În centrul atenției entuziastei cercetătoare și a colaboratorilor săi este comunitatea uitată demult și aproape dispărută a aromânilor care, începând cu secolul al XVIII-lea, au jucat un rol deosebit de important în societatea bănățeană, contribuind din plin la formarea burgheziei sârbești, dar și, în general, a lumii urbane bănățene. Primele rezultate ale cercetărilor referitoare la trecutul aromânilor din zonă și la prezența urmașilor acestora în societatea bănățeană contemporană au fost publicate în urmă cu doi ani în revista editată de *In medias res*, intitulată *XXI vek (Secolul XXI)*, numărul 2 al revistei fiind în întregime dedicat aromânilor din Panciova și din localitățile din împrejurime.

În sfârșit, grupul de cercetători incluși în proiectul dedicat aromânilor din Banatul sârbesc, coordonați de Svetlana Nikolin, a publicat în urmă cu câteva luni, în toamna anului 2009, studiul monografic intitulat *Cincari (Aromuni) u Južnom Banatu (Aromânii din Banatul de Sud)*, lansat cu succes la Târgul de Carte de la Belgrad, dar bucurându-se și de încă câteva promovări reușite la Panciova, Vârșet și Zrenianin.

Materialul publicat în volumul pe care îl prezentăm cu această ocazie nu reprezintă rezultatul unor cercetări științifice minuțioase, care ar fi necesitat o metodologie deosebită și o muncă de lungă durată, însă este cert faptul că va fi de folos unor viitoare generații de istorici, etnologi, publiciști și alți cercetători la găsirea de noi răspunsuri referitoare la unele probleme de ordin social, istoric, etnologic, care se impun mereu.

Pe lângă informațiile cu caracter istoric, referitoare la originea aromânilor din Banat, la stabilirea lor în secolul al XVIII-lea, la rolul pe care l-au avut în dezvoltarea economică și culturală a lumii urbane bănățene, sunt prezentate cele mai reprezentative familii și personalități de origine aromână din Panciova și din alte orașe bănățene, prezentări îmbogățite cu un interesant material ilustrativ, cu arborele genealogic al acestora, și nu în ultimul rând, cu informații despre poziția actuală a urmașilor acestor familii, desigur asimilate demult, dar încă conștiente de originea lor. Sârbizarea aromânilor veniți în orașele bănățene a fost rapidă și a avut loc deja în a doua generație, fiind terminată până la jumătatea secolului al XIX-lea, însă în ciuda preluării identității naționale sârbești și a participării active la viața cultural-națională a poporului sârb din fosta Monarhie Habsburgică, dar și mai târziu, în statul iugoslav, conștiința originii aromâne a acestei populații s-a păstrat până în zilele noastre. Vorbitorii de aromână din Banatul sârbesc în momentul actual sunt foarte puțini la număr, provenind în general din rândul populației macedonene colonizate de autoritățile comuniste postbelice în Voivodina. Și fiindcă este vorba despre oameni la o vârstă înaintată, dispariția totală a acestui dialect istoric al limbii române se poate aștepta din păcate într-un viitor foarte apropiat. Volumul coordonat de doamna Svetlana Nikolin va face, sperăm, ca această populație, prezentă pe meleagurile bănățene de mai bine de două secole, să nu fie dată uitării.

Mircea Măran

Identitate și cultură. Studii privind istoria Banatului, coordonator Victor Neumann, Editura Academiei Române, București, 2009, 406 p.

O lucrare nouă de istorie regională, coordonată de profesorul Victor Neumann, consacrat specialist în istoria modernă și contemporană a României și Europei de sud-est, a îmbogățit cu puțină vreme în urmă producția istoriografică cu referire la Banat. Este o apariție remarcabilă, promovată de Academia Română, ce propune o abordare complexă din angulații diverse a fenomenului istoric al unei provincii de frontieră, al unui spațiu multicultural și multiconfesional, așa cum se prezintă ținutul dintre Tisa, Dunăre și Mureș la începuturile epocii moderne și până în cea recentă.

Volumul de *Studii privind istoria Banatului* reunește contribuțiile unor cercetători consacrați ai acestui spațiu, dar și tineri cercetători în formare, el fiind în intenția deschis declarată, dealtminteri, a profesorului Neumann, începutul unei sinteze mult și de mult așteptate *Istoriei a Banatului*. Doresc să remarc de la bun început efortul consistent în structura volumului cu nu mai puțin de opt studii și intervenții, cu o paletă largă de investigații ale lui Victor Neumann. Tema unei sinteze a istoriei Banatului se regăsește dealtminteri la debutul volumului cât și în încheierea acestuia, dovedind, pe de o parte, motivația apariției acestei lucrări și, pe de altă parte, necesitatea scrierii acestei sinteze pentru provincia istorică bănățeană. Apariția numelui acestei provincii cuprinse între Dunăre, Tisa, Mureș și lanțul Carpaților a suscitat până în perioada recentă nesfârșite discuții în istoriografia multiculturală și ale căror ecouri se regăsesc chiar și acum în unele abordări istorice. Profesorul Martin Rady de la School of Slavonic and East European Studies, University College London a făcut o analiză a genezei numelui Banat al provinciei și a momentului adoptării sale, evidențiind contribuțiile generalului Luigi Ferdinando Marsigli în această privință și a curții imperiale habsburgice în veacul al XVIII-lea. Istoriografia maghiară din perioada pozitivistă și până în epoca recentă a continuat să înscrie acest spațiu în forma *Délmagyarország*.

Partea cea mai consistentă a volumului *Identitate și cultură. Studii privind istoria Banatului* investighează perioada secolelor XVIII-XX, ponderea tematică a cărții vizând însă perioada recentă a istoriei bănățene.

Istoria economică și socială este abordată punctual, prin două studii acordate orașelor Arad și Timișoara în perioada interbelică. Studiul lui Camil Petrescu a abordat probleme de istorie economică, de evoluție socială a metropolei Banatului în perioada interbelică, fiind construit temeinic pe informații din surse arhivistice. Abordarea propusă, deși analiza fenomenul economic, s-a pliat mult și pe tematica volumului, evidențiind abordarea aceluiași fenomen economico-social al Timișoarei interbelice din perspectiva ideologiilor naționaliste în publicațiile locale interbelice. Textul semnat de Mihaela Vizental este ancorat în aceeași tematică economică văzută prin evoluția unei familii Neuman, ce a făcut parte din elita Aradului mai bine de o jumătate de secol. Aportul economic al Banatului după formarea României Mari a fost indiscutabil.

Consistența lucrării prezentate o dau, așa cum este și firesc de altminteri pentru un spațiu multicultural și multiconfesional, studiile care aduc în prim planul cercetării situația grupurilor etnice și confesionale ale provinciei: germanii, maghiarii, sârbii și evreii. Creșterea și descreșterea comunității germane din Banat în cursul veacului trecut, rosturile economice și culturale în viața provinciei bănățene au fost discutate cu preponderență din perspectivă istoriografică de către cei doi tineri cercetători timișoreni Karla Singer și Patrik Lavrits. Absența unei elite germane cu proprie identitate și, îndeosebi, compromisul cu politica de maghiarizare de la începutul secolului trecut, așa cum remarcă tânărul istoric Patrik Lavrits, au avut consecințe nefaste de lungă durată pentru destinul acestei harnice comunități. Profesorul Miodrag Milin evocă într-un text nostalgic destinul în declin demografic și cultural al comunității sârbești bănățene, de a cărei soartă se simte legat, fiind unul din liderii marcânți ce s-au afirmat în comunitatea științifică a provinciei. Cu siguranță că o abordare a evoluției comunității românești din Banatul sârbesc pe aceleași coordonate demografice, culturale și ale evoluției elitelor în același interval cronologic, făcută în oglindă cu evoluția comunității sârbești din România, ar fi evidențiat un tablou cu similitudini ce merg până la identitate, pe același făgaș al evoluției istorice a acestui spațiu european de turnură.

Studiile profesorului Victor Neumann din cuprinsul acestei cărți conferă substanță și, în egală măsură, jalonează tematica discursului istoric. Textele consacrate istoriei comunității evreiești din Banat în perioada recentă întregesc discuția propusă în structura cărții cu privire la identitatea multiculturală și

multiconfesională a provinciei bănățene. Studiul despre *Evreii din Banat și Transilvania de sud în anii celui de-al doilea război mondial* constituie un model de abordare a unei probleme sensibile din istoriografia română, uneori ignorată, alteori chestiunea fiind prezentată din perspective diverse. Recursul la documentele de arhivă îi conferă consistență și credibilitate. „Tragedia evreilor din Bucovina, Basarabia și Transnistria nu s-a repetat în celelalte regiuni românești, ceea ce necesită o explicație”. Profesorul Neumann, cu contribuții remarcabile în această chestiune, oferă în studiul mai înainte evocat conjunctura politicii interne și externe românești din vremea marii conflagrații, prezentând intervențiile liderilor politici și spirituali români și evrei din Banat și Transilvania ce au dus la anularea planului de exterminare a comunităților evreiești bănățene. În același registru tematic, studiul aceluiași autor despre *Ecoul pogromului de la Iași în presa din Banat* a adus în conul de lumină imaginea violenței, a urii de rasă promovate de un segment al presei din Banat. Ceea ce este interesant în acest studiu, ce evocă idei și oameni din presă implicați în promovarea antisemitismului în Banat, este faptul că aici se regăsește figura lui Nicolae Ilieșiu, unul din cei mai cunoscuți istorici locali ai provinciei, alături de ideologi locali legionari precum Ioan Veverca și anonimi jurnaliști ai vremii. Ideile legionare îmbrățișate, poate temporar, de Nicolae Ilieșiu explică anonimatul în care s-a cufundat în anii de după război și rămânerea în stadiul de manuscris, până la momentul actual, a unei opere istorice *Monografia istorică a Banatului*, căreia i-a consacrat decenii de muncă în perioada interbelică.

Volumul despre *Identitate și cultură* se încheie cu prezentarea făcută de Victor Neumann *Istoria Banatului: proiectul unei sinteze*. Fără îndoială că apariția unei istorii regionale a unei provincii de amploarea statului belgian bunăoară este de mult așteptată în istoriografia română contemporană. Dezideratul se va realiza, după opinia mea, numai odată cu coagularea efortului istoricilor implicați în cercetarea istorică a Banatului, dispersați acum în centre universitare și academice din spațiul românesc și central european.

Dumitru Țeicu

P.S. Lucian Mic, Episcopul Caransebeșului, *Episcopul Miron Cristea (1910-1919). Pastoral, ordine, circulare și corespondență administrativă*, Editura Diecezană, Caransebeș, 2007, 198 p.

Documente-izvor, recent publicate prin sârguința și purtarea de grijă a Prea Sfințitului Episcop Lucian al Caransebeșului, relevă una din preocupările esențiale ale episcopului Elie Miron Cristea la instalarea sa în scaunul vlădicesc al Episcopiei Caransebeșului: educația școlară și morală a tineretului român la standardele epocii moderne. Au fost emise numai în cursul anului 1910 un număr de 15 ordine circulare, menite să regleze aspectele diverse ale procesului educațional din cuprinsul eparhiei. Unul din cele dintâi ordine episcopale emis la 16 iunie 1910 expune grija episcopului Miron Cristea pentru „ridicarea școlii noastre confesionale ortodoxe române la înălțimea cerută de cerințele moderne ale educației, de legile bisericești și ale țării” (*Episcopul Miron Cristea...*, p. 17). Dorea o instrucție de bună calitate pentru tinerii români pentru a fi competitivi, la nivelul epocii moderne în care trăiau și pentru afirmarea prin știință și cultură a națiunii române. „Învățătorii (spunea în același act învățatul ierarh-n.n.) să ție regulat orele, să-și dea silința a instrui și educa tinerimea, ca astfel într-un șir de ani să se observe cum crește nivelul cultural al poporului în mijlocul căruia trăiește”. El cerea slujitorilor bisericii, implicați profund administrativ, prin școlile confesionale românești, într-un spirit modern, extrem de actual și astăzi, să fie buni manageri ai școlii românești. „Aștept de la preoți, ca directori școlari, ca ei înșiși să știe ce se cere la o școală bună și să afle căile și mijloacele de a înlătura scăderile ce se ivesc, fără a tot aștepta îndemn din alte părți”. „Să cerceteze școala (cerea în același act înaltul ierarh caransebeșan-n.n.) să vadă dacă-i în rând cu toate, îngrijită, curățită, prevăzută cu rechizite și bănci potrivite” (*Episcopul Miron Cristea...*, p. 18).

Preocupările privind școala românească erau globale și se manifestă mereu în atenția înaltului ierarh de la Caransebeș. Avea convingerea că o instrucție modernă se poate face numai acolo unde există un spațiu adecvat și condiții materiale decente. Un ordin circular emis de cancelaria episcopală la 21 iulie 1910 urmărea asigurarea unei bune baze materiale pentru școli.

„Școlile să fie văruite de două ori pe an; pavimentul școlilor de învățământ spălat cel puțin din două în două luni, iar pentru susținerea curățeniei în școală să se angajeze un servitor de școală” (*Episcopul Miron Cristea...*, p. 27). Grijă sa pentru personalul didactic, pentru învățători, reiese cu prisosință din același act invocat mai sus, ce atrăgea atenția asupra înscrierii învățătorilor la fondul de pensii ale statului (*Episcopul Miron Cristea...*, p. 31).

La începutul toamnei anului 1910 revine cu un ordin către toate oficiile protopopești din Episcopia Caransebeșului, prin care solicită date exacte privind situația școlilor românești. Solicită cu acest prilej informații privind înlăturarea tuturor defectelor de la edificiile școlare, dacă s-a reparat și curățat edificiul și spațiile înconjurătoare, dacă s-au procurat rechizitele necesare, dacă s-a făcut aprovizionarea cu lemne, dacă preoții își țin regulat catehizarea și dacă învățătorii își văd de lucru.

Implicarea episcopului Miron Cristea în educația școlară și morală a poporului său din Episcopia Caransebeșului n-a fost numai de ordin informal și administrativ. A realizat un lucru remarcabil chiar în anul 1910, extrem de modern și de actual, a dispus realizarea unor planuri tipizate pentru școlile rurale și pentru casele învățătorilor confesionali, ce au fost puse la dispoziția comunităților. Actul circular din 28 iulie 1910 comunica faptul că Elie Miron Cristea „a dispus să se facă din partea unui arhitect priceput mai multe planuri model ... planuri ce se prezintă în două alternative din piatră și cărămidă”. Erau patru planuri tipizate pentru școli cu o clasă sau două clase, fără locuință pentru învățător sau cu una sau două locuințe pentru învățători (*Episcopul Miron Cristea...*, p. 34).

Comunitățile românești erau scutite în acest fel de multe cheltuieli și erau menite, după cum preciza actul episcopal, pentru trebuințele comunelor mai sărace, unde parohiile sunt bogate – de la sine se înțelege – planul se poate face după puterea comunei” (*Episcopul Miron Cristea...*, p. 35).

Odată instalat în fruntea Episcopiei Caransebeșului vlădica Miron Cristea a fost preocupat și de sănătatea și educația morală a poporului său. În octombrie 1910 el a discutat cu preoții din Protopopiatul Caransebeșului măsuri pentru înlăturarea concubinajului, dispunând inspectarea cu rigoare și asprime a comunelor în această privință.

Documentele invocate mai sus creionează puternica personalitate a episcopului Elie Miron Cristea, o personalitate dinamică, cu o gândire

modernă, europeană am spune noi astăzi și profund ancorată în realitățile românești. Prea Sfinția Sa invoca în actele de la începutul păstoririi sale ordinea și disciplina mentală și morală pentru preoții și învățătorii români, ca o componentă a civilizației moderne. „Fac responsabili pe toți preoții de bunul mers al afacerilor școlare, mai ales că în raport cu alți oficiali au puțin de lucru și pe de altă parte Biserica le dă poziții cinstite în societate și venituri mulțumitoare”.

Episcopul Elie Miron Cristea se întrevede din colbul documentelor o personalitate atât de apropiată zilelor noastre și problemelor noastre de astăzi. Documentele publicate de P.S. Lucian Mic aduc întregiri binevenite la istoria Bisericii Ortodoxe Române, pe de o parte, și, în egală măsură, la istoria națională a Banatului, ceea ce-l face deosebit de atractiv pentru cercetarea istorică.

Dumitru Țeicu

Mircea Măran, *Românii din Voivodina*, Editura ICRV, Zrenianin, 2009, 297 p.

Producția monografică din Banatul românesc după 1989 este impresionantă, scria cândva regretatul istoric Valeriu Leu (*Memorie și istorie*, Timișoara, 2006, p. 301), referindu-se desigur la puzderia de monografii editate ale localităților, de unde și concluzia logică privind amploarea contemporană a monografismului bănățean. De fapt acest lucru nu mai trebuie să uimească, existând demult o tradiție a realizărilor monografice. Și din această perspectivă Banatul și-a dovedit unicitatea, referindu-mă la anul 1859 (!) când spre deosebire de alte provincii istorice românești, aici deja se lansa primul chestionar cu scopul bine precizat: de monografiere a unui areal extins: Voivodina sârbească, Banatul timișan și Granița militară (Carmen Albert, *Cercetarea monografică din Banat (1859-1948)*, Reșița, 2002, p. 29). Această tradiție se continuă iată, în forme actuale, chiar dacă cu mijloace mult mai modeste.

Cred că acestui fenomen trebuie să înscrîm și volumul semnat de Mircea Măran, *Românii din Voivodina*, apărută sub egida Institutului de Cultură al Românilor din Voivodina. Acest tânăr institut, fondat anul trecut, și-a propus obiective extrem de ambițioase, într-un context economic destul de neprielnic, care vizează istoria, statutul și prezența minorității românești din Banatul Sîrbesc (*Anuar 2009*, Zrenianin, p. 8) . O parte din aceste proiecte au început să se concretizeze deja, prin apariția unor cărți semnate de Valeriu Leu, Costa Roșu, Florin Ursulescu, Rodica Ursulescu Miličić, Ilie Baba, Olimpia Pancaricean, ca să enumerăm doar câțiva. Astfel apare firească contribuția lui Mircea Măran la materializarea scopului enunțat, al cercetării trecutului și prezentului românilor din această parte a Banatului, amintindu-ne că preocupările sale sunt mai vechi în ceea ce privește monografierea localităților (*Vladimirovaț-Pagini de istorie culturală*, Novi Sad, 1998, *Localități bănățene-Panciova*, Timișoara, 2003) a personalităților (*Petroviceni de altădată*, Novi Sad, 1996) și instituțiilor (*Biserica din Vladimirovaț*, Novi Sad-Caransebeș, 2000, *Școala din Vladimirovaț*, Vladimirovaț, 2003), acestea

fiind doar o parte din publicațiile acestui autor, pe care le regăsim în lista de lucrări din secțiunea *Date biografice*.

Românii din Voivodina nu excelează printr-o tehnică de lucru specială și nu are pretenții de exclusivitate. Este carte monografică, așa cum aflăm din Prefața semnată de cunoscutul istoric Ranko Končar, acest fapt fiind în esență unul destul de complicat. Răsfoind paginile acestei cărți, descoperim complexitatea demersului pe care îl presupune monografierea, indiferent că este vorba de localități, instituții sau personalități. Cu atât mai mult dacă este vorba de localități, intervin dificultăți inerente, specialistul fiind obligat să se inițieze și în istorie, demografie, etnologie, sociologie etc. în plus adăugându-se acestei perspective pluridisciplinare și cea interculturală, ceea ce inevitabil îngreunează și mai mult procesul în discuție. Poate tocmai de aceea, autorul a ales o cale care să faciliteze demersul său, aceea de a constitui volumul dintr-o colecție de micromonografii ale localităților locuite de români în prezent sau trecut, fiecare construită după tehnica „clasică” a monografiei - adică puțin din fiecare domeniu - ordonate alfabetic. Componenta datelor fiecărei localități este structurată pe câteva secțiuni inevitabile, dacă vorbim de monografie: date istorice, număr de locuitori, biserica, școala, viața culturală. Astfel, după acest tipar sunt „inventariate” 34 de localități. Un alt segment îl reprezintă „Orașele Banatului”, care constituie un segment distinct în cuprinsul cărții. Prezentate după aceeași structură, orașele Biserica Albă, Cuvin, Novi Sad, Panciova, Vârșeț, Zrenianin ne apar într-o ipostază concretă, de localități locuite și de români care s-au implicat puternic în evenimentele istorice ale Banatului, înțeles în unitatea sa culturală. Secțiunea care urmează, „Alte localități”, apare ca necesară, deoarece au fost incluse cercetării și locuri unde au existat români sau mai există, dar în număr foarte redus, grație unor condiții obiective sau subiective, pe care aici nu le mai discutăm. Am reținut situația din Nakovo, unde la recensământul din 2002 doar ... un locuitor s-a declarat român (sic!) sau la Samoș unde nu mai există niciunul.

Ceea ce sporește utilitatea acestui volum este și prezența (în cazul fiecărei localități) a secțiunii „Personalități distincte” unde datele biografice ale celor originari din locul respectiv, care s-au evidențiat în viața cultural-științifică sau, dacă nu, cel puțin s-au format ca intelectuali, pot fi deosebit de interesante. Indicele onomastic, lista localităților cu corespondentul în limba sârbă și lista bibliografică completează acest volum care mai are un

merit important: aduce la lumină informații din arhivele istorice sârbești, mai greu accesibile cercetătorului din România. Astfel se impune din capul locului un imperativ colegilor români din Serbia pentru relansarea cercetării istorice bănățene, publicarea colecțiilor de documente în ediții bilingve, fără de care demersul nostru, al celor din Banatul românesc, apare incomplet.

Fără să ofere un răspuns tuturor întrebărilor, volumul semnat de Mircea Măran jalonează principalele repere ale istoriei românilor din Voivodina, iar prin alăturarea monografiilor localităților, un important izvor de informație, extrem de util pentru cei ce studiază istoria și cultura Banatului. El nu reprezintă o exegeză sau o colecție de documente, ci pur și simplu un instrument de lucru pentru cercetătorul interesat, fiind expresia unei stringente necesități, de aceea poate constitui oricând un punct de plecare pentru monografii detaliate. Dacă cineva vrea să (re)constituie monografia unei localități locuite de români în arealul Banatului sârbesc, categoric nu va putea realiza acest lucru fără *Românii din Voivodina*.

Carmen Albert

CĂRȚI EDITATE DE MUZEUL BANATULUI MONTAN
REȘIȚA ÎN PERIOADA 1990-2009

BOOK PUBLISHED BY THE MUSEUM OF MOUNTAINOUS
BANAT REȘIȚA 1990-2009

PERIODICE

1. *Banatica 12/1* (1991), 368 p.
2. *Banatica 12/2* (1991), 408 p.
3. *Banatica 13/1* (1995), 303 p.
4. *Banatica 13/2* (1995), 546 p.
5. *Banatica 14* (1996), 502 p.
6. *Banatica 15/1* (Arheologie) (2000), 284 p.
7. *Banatica 15/2* (Istorie) (2000), 288 p.
8. *Banatica 16/1* (Arheologie) (2003), 402 p.
9. *Banatica 16/2* (Istorie) (2003), 428 p.
10. *Banatica 17* (2005), 641 p.
11. *Banatica 18* (2008), 521 p.
12. *Banatica 19* (2009), 406 p.
13. *Arheologia medievală*, vol. I (1996), 212 p.
14. *Arheologia medievală*, vol. II (1998), 248 p.
15. *Arheologie medievală*, vol. III (2000), 313 p.
16. *Arheologia medievală*, vol. VI (2007), 281 p.

CĂRȚI

1. Albert, C. – *Documentele Institutului Social Banat-Crișana*, vol.1 (2003), 406 p.
2. Albert, C. – *Documentele Institutului Social Banat-Crișana*, vol.2 (2008), 417 p.

3. Ardeț, A. - *Amforele din Dacia Romană* (2006), 360 p.
4. Andea, A. - *Banatul cnezial până la înstăpânirea habsburgică* (1996), 202 p.
5. Batričević D., Pavlović C., Roșu C. - *Valahii din Muntenegru* (2007), 167 p.
6. Bocșan, N. - *Ideea de națiune la românii din Transilvania* (1997), 256 p.
7. Bocșan, N., Duma, M. - *Franța și Banatul (1789-1815)* (1994), 244 p.
8. Boldea, L. - *Nobilimea românească din Banat în sec. XIV-XVI* (2002), 378 p.
9. Bozu, O. - *Catalogul colecției romane* (2008), 234 p.
10. Braniște, V. - *Scrisori din închisoare* (1996), 243 p.
11. Călin, P. - *Tiparul românesc diecezan din Caransebeș* (1993), 304 p.
12. Călin, P. - *Valori ale tiparului european*, vol. 2(1995), 116 p.
13. Ciulei, Gh. - *Dreptul românesc în Banatul medieval* (1997), 169 p.
14. *Kulturraum Mittlere und Untere Donau* (1995), 452 p.
15. Leu, V. - *Cartea și lumea rurală* (1996), 252 p.
16. Leu, V. - *Identitate și alteritate* (1996), 171 p.
17. Leu, V. - *Cartea veche românească din bisericile eparhiei Caransebeșului* (1996), 327 p.
18. Leu, V. - *Studii istorice bănățene* (1997), 202 p.
19. Leu, V. - *Modernizare și imobilism* (1998), 98 p.
20. Lupulovici, V. - *Mănăstirile sârbești din Banat* (2006), 121 p.
21. Lupulovici, V. - *Viața bisericească a sârbilor din Banat* (2009), 522 p.
22. Opreș, I. - *Anton Golopenția – Un destin frânt* (1997), 154 p.
23. *Patrimonium Banaticum* (2007), 100 p.
24. Radu, A. - *Cultura Sălcuța din Banat* (2002), 367 p.
25. Rusu, A. - *Bibliografia fortificațiilor medievale și premoderne* (1996), 157 p.
26. *Românii în Europa medievală (Între Orientul bizantin și Occidentul latin). Studii în onoarea profesorului Victor Spinei*, volum îngrijit de Dumitru Țicu, Ionel Căndea (2008), 894 p.
27. Taban, M. - *Catalogul colecției etnografice* (2008), 150 p.

-
28. Taban, M. – *Les industries populaires du departement de Caraș-Severin* (2008), 255 p.
29. Țeicu, D., Lazarovici Gh. – *Gornea. Din arheologia unui sat medieval din Clisura Dunării* (1996), 68 p.
30. Țeicu D. – *Studii istorice* (2003), 171 p.
31. Țeicu, D. – *Mountainous Banat in the Middle Ages* (2008), 232 p.
32. Țeicu, D. – *Geografia ecleziastică a Banatului* (2007), 263 p.
33. Țeicu, D. – *Ekklesiatische Geografie des Mittelalterlichen Banats* (2007), 295 p.
34. Țeicu, D. – *Cetăți medievale din Banat/ Medieval fortifications in Banat* (2009), 158 p.
35. Țeicu, D. – *Arta minoră medievală din Banat/ Minor medieval art in Banat* (2009), 272 p.

TEZE DE DOCTORAT
PUBLICATE DE MUZEUL BANATULUI MONTAN

1. Valeriu Leu, *Cartea și lumea rurală în Banat (1700-1830)*, Reșița, 1996
2. Rudolf Gräf, *Domeniul bănățean al Steg*, Reșița, 1997
3. Dumitru Țicu, *Banatul Montan în Evul Mediu*, Timișoara, 1998
4. Zeno-Karl Pinter, *Spada și sabia medievală în Transilvania și Banat (secolele IX-XIV)*, Reșița, 1999
5. Ligia Boldea, *Nobilimea românească din Banat în secolele IV-XVI*, Reșița, 2002
6. Adriana Radu, *Cultura Sălcuța în Banat*, Reșița, 2002
7. Adrian Ardeț, *Amforele din Dacia Romană*, Timișoara, 2006
8. Mircea Taban, *Les industries populaires du departament de Caraș-Severin*, Timișoara, 2008
9. Vasa Lupulovici, *Viața bisericească a sârbilor din Banat (1865-1918)*, Cluj-Napoca, 2009
10. Eusebiu Narai, *Viața economică și socială în județele Caraș și Severin (1944-1948). II*, Cluj-Napoca, 2010

Editor : Muzeul Banatului Montan

Seria : Teze de doctorat

ABREVIERI BIBLIOGRAFICE

ActaArchCar	- Acta Archaeologica Carpathica. Cracovia
AÉ	- Archaeologiai Értesítő. Budapesta
AIIA Cluj	- Anuarul Institutului de Istorie și Arheologie. Cluj-Napoca
AJA	- American Journal of Archaeology. Baltimore
AMM	- Acta Moldaviae Meridionalis. Vaslui
AMN	- Acta Musei Napocensis. Cluj-Napoca
AnB (S.N.)	- Analele Banatului, Serie Nouă, Arheologie-Istorie. Timișoara
AnUA-Historia	- Annales Universitatis Apulensis. Series Historica. Alba-Iulia
Antiquitas	- Antiquitas. Anhandlungen zur Vor- und Frühgeschichte zur klasischen und provinzial Römischen Archäologie und zur Geschichte des Altertums. Bonn.
AO	- Arhivele Olteniei. Craiova
AOASH	- Acta Orientalia Academiae Scientiarum Hungaricae
Apulum	- Apulum. Alba-Iulia
AR	- Archaeologické Rozhledy. Praga.
ArchGeogr	- Archaeologia Geographica. Hamburg
ArchMold	- Arheologia Moldovei. Iași – București
ArhSbornik	- Archeologičeskij Sbornik. Leningrad
AUSz-Historia	- Acta Universitatis Szegediensis. Acta Historica
Balkanica	- Balkanica. Annuaire de l'Institut des études Balkaniques. Belgrad
Banatica	- Banatica. Reșița
BCMI	- Buletinul Comisiunilor Monumentelor Istorice. București
BCSS	- Buletinul Cercetărilor Științifice Studentești, Universitatea "1 Decembrie", Alba-Iulia
BerRGK	- Bericht der Römisch-Germanischen Kommission des Deutschen Archäologischen Instituts, Frankfurt a. M. Berlin

BHAB	- Bibliotheca Historica et Archaeologica Banatica. Timișoara
BiblMA	- Bibliotheca Musei Apulensis. Alba Iulia
BiblMaram.	- Bibliotheca Marmatia. Baia-Mare
BiblSeptem.	- Bibliotheca Septemcastrensis. Sibiu
BiblThr	- Bibliotheca Thracologica. București
BCMI	- Buletinul Comisiunii Monumentelor Istorice. București
CCA	- Cronica Cercetărilor arheologice. București
CerArh (CA)	- Cercetări Arheologice. Biblioteca Muzeologică. Muzeul Național de Istorie a României. București
Crisia	- Crisia. Oradea
Corviniana	- Acta Musei Corviniensis. Hunedoara
Cumidava	- Cumidava. Brașov
Dacia (NS)	- Dacia. Recherches et Découvertes Archéologiques en Roumanie, București; seria nouă (N.S.): Dacia. Revue d'Archéologie et d'Histoire Ancienne. București
DEX	- Dicționarul Explicativ al Limbii Române. București (1998)
DRH	- Documenta Romaniae Historica
Drobeta	- Drobeta. Drobeta Turnu-Severin
ETTK	- Értekezések a történeti tudományok köréből, Budapesta
FD	- Foaia Diecezană. Caransebeș
FoliaArch	- Folia Archaeologica. Budapesta
Germania	- Germania. Anzeiger der Römisch-Germanischen Kommission des Deutschen Archäologischen Instituts. Berlin
Godišnjak	- Godišnjak. Balkanologic Research Center. Sarajevo–Frankfurt am Main-Berlin-Heidelberg
Helvetia Arch.	- Helvetia Archaeologica. Zürich
HOMÉ	- A Herman Ottó Múzeum Évkönyve. Miskolc
Internat.Arch.Stud.Hon	- Internationale Archäologie, Studia Honoraria, Rahden/Westfalen

JFA	- Journal of Field Archaeology. Boston
JRGZM	- Jahrbuch des Römisch-Germanischen Zentralmuseums zu Mainz. Mainz
KözCluj	- Közlemények az Erdélyi Nemzeti Múzeum érem- és régiségtárából. Kolozsvár
Litua	- Litua. Tg. Jiu
Marisia	- Marisia. Studii și materiale. Târgu Mureș
Marmatia	- Marmatia. Baia Mare
MB	- Mitropolia Banatului, Timișoara
MCA (SN)	- Materiale și Cercetări Arheologice (Serie Nouă). București
MFME- StudArch	- A Móra Ferenc Múzeum Évkönyve Szeged -Studia Archaeologica. Szeged
MT	- Mediaevalia Transilvanica. Satu Mare
Oltenia	- Oltenia. Studii și comunicări. Istorie. Craiova
Opusc.archeol	- Opuscula Archaeologica. Zagreb
Osječki Zbornik	- Osječki zbornik. Osijek
PAS	- Prähistorische Archäologie in Südosteuropa. Berlin
PBF	- Prähistorische Bronzefunde. München
PJZ	- Praistorija Jugoslovenskih Zemalja. Sarajevo
PraiVoiv	- B. Brukner, J. Todorović, N. Tasić, <i>Praistorija Voivodine</i> . Novi Sad
Pril.Inst.arheol.Zagreb	- Prilozi Instituta za arheologiju. Zagreb
PZ	- Prähistorische Zeitschrift. Berlin
RA	- Revista Arhivelor. București
RadVM (RVM)	- Rad Vojvodjanskih Muzeja. Novi Sad
REI	- Revue des Études Islamiques
RevB	- Revista Bistriței. Bistrița
RevMuz	- Revista Muzeelor. București
RGH	- Römisch-Germanische Forschungen. Frankfurt a. Main
RHSEE	- Revue Historique du Sud-Est Européen. București
RI	- Revista de Istorie. Revista istorică. București
RIS	- Rerum Italicarum Scriptores. Milano
RRH	- Revue Roumaine d'Histoire. București

SAC	- Situri arheologice cercetate în perioada 1983-1992, I-Brăila (1996), II-București (1997)
Sargetia	- Sargetia. Deva
SC	- Studii și comunicări. Sfântu Gheorghe
SCIV(A)	- Studii și Cercetări de Istorie Veche (și Arheologie). București
SIB	- Studii de istorie a Banatului. Timișoara
SlovArch	- Slovenská Archeológia. Bratislava
SMIM	- Studii și materiale de Istorie Medie. București
SSASH	- Studia Slavica Academiae Scientiarum Hungaricae
Starinar	- Starinar. Belgrad
StComC	- Studii și comunicări de etnografie-istorie. Caransebeș
StComS	- Studii și Comunicări. Muzeul Brukenthal. Arheologie-Istorie. Sibiu
SympThrac	- Symposia Thracologica, Institutul Român de Tracologie. București
Sz.	- Századok. Budapesta
Thraco-Dacica	- Thraco-Dacica. București
Tibiscum	- Tibiscum. Caransebeș
TR	- Transylvanian Review. Cluj-Napoca
Turcica	-Turcica. Revue d'études turques: peuples, langues, culture, états
UPA	- Universitätsforschungen zur Prähistorischen Archäologie
WAB	- WAB. Wissenschaftliche Arbeiten aus dem Burgenland. Eisenstadt
WPZ	- Wiener Prähistorischer Zeitschrift. Viena
ZborNM	- Zbornik Radova Narodnog Muzeja. Belgrad
Ziridava	- Ziridava. Studii și cercetări. Arad

PĂTRUNDEREA STĂPÂNIRII MAGHIARE ÎN BANAT. CONTRIBUȚII LA APARIȚIA INSTITUȚIILOR DE TIP OCCIDENTAL

Zoltán Iusztin

Rezumat. Pornită pe la sfârșitul secolului IX, cucerirea regiunii dintre Mureșul Inferior și Dunăre se desfășoară de-a lungul a câtorva secole și are ca rezultat implantarea instituțiilor politico-administrative de tip apusean.

Formațiunile politice autohtone, aflate la un anumit nivel politic de dezvoltare, sunt oprite din propria evoluție în urma influențelor aduse de cuceritori. Obștilor sătești și cnezatelor li se suprapun comitatele și comiții de cetăți cu funcțiile administrative aferente. Întregul proces urmează o linie neuniformă. Ducatului lui Glad i se impune o vasalitate indefinită, dar pe de-altă parte autoritatea principelui Achtum ajunge să rivalizeze cu regatul Sfântului Ștefan. Din punct de vedere administrativ unele forme instituționale vor supraviețui și după acest moment. Procesul de pătrundere a maghiarilor între Mureș și Dunăre urmărește transformările și evoluțiile propriilor forme statale. Datorită acestui aspect pătrunderea stăpânirii maghiare se produce etapizat, într-o primă fază ambiguu, iar apoi, după consolidarea regatului apostolic, devine tot mai deslușită. Inițial, instituțiile autohtone par a funcționa alături de cele apusene, adoptate de maghiari prin filiera germană.

O PROBLEMATICĂ PATRIMONIALĂ DIN BANATUL MONTAN MEDIEVAL: DONAȚIILE REGALE DE SECOL XIV-XVI

Ligia Boldea

Rezumat. Stăpânirea patrimonială bănățeană, consolidată la cumpăna veacurilor XIV-XV ca urmare a măsurilor social-juridice adoptate de cei doi Angevini, a determinat evidențierea în plan documentar a unei elite sociale românești, circumscrisă cu precădere arealului Banatului de deal și de munte, ce își obține acum din partea regalității recunoșterea oficială prin acte de nouă donație asupra stăpânirilor deținute *ab antiquo*, conform textului de danie. Interesante, prin prisma problematicilor pe care le-au determinat, sunt donațiile regale inițiale ce au fost efectuate de regii maghiari dar și de principii transilvăneni pe parcursul secolelor XIV-XVII, cu efecte mai mult sau mai puțin semnificative și de durată asupra sistemului funciar patrimonial bănățean. Căci într-un anume mod pot fi percepute donațiile ce i-au avut ca beneficiari pe nobilii români bănățeni, cărora nu au făcut altceva decât să le sporească patrimoniul funciar deja existent în zonă, prin acordarea de noi moșii în districtele bănățene sau în comitatele învecinate (deși acest lucru a determinat în câteva cazuri strămutarea unor familii din Banat în comitatele transilvănene), și cu totul alte consecințe au avut donațiile regale sau princiare acordate elementelor alogene, reale imixtiuni în sistemul de stăpânire bănățean (protejat de diploma privilegiată din 1457), ce au generat situații și reacții extrem de diverse, individuale sau ale comunității locale, în funcție de condițiile în care s-au efectuat acele donații, de persoana donatarilor, de obiectul donației sau de contextul temporal. O

cazuistică interesantă și variată prin prisma evoluției sale în timp, ce conturează și nuanțează un aspect semnificativ al raporturilor social-juridice instaurate între puterea centrală și comunitatea românească bănățeană, reprezentată de o elită socială ce și-a câștigat în timp un rol bine definit în această zonă situată la fruntariile sudice ale regatului maghiar, ulterior ale principatului transilvănean.

POLITICA HABSBURGICĂ LA FRONTIERELE CREȘTINĂȚII LA ÎNCEPUTUL ANILOR 1500

Alexandru Simon

Rezumat. În vara lui 1506 regele Alexandru I al Poloniei a murit. Cel mai tânăr dintre frații Jagiello, Sigismund, fostul pretendent la tronul Moldovei în 1497 și succesorul lui Ioan Corvin ca duce de Glogov, Liptov și în Silezia, a fost încoronat rege. El a încheiat rapid un tratat cu fratele său Vladislav al II-lea, rege al Boemiei și Ungaria (în cazul în care acesta din urmă încă se confrunta cu provocări majore după încercarea eșuată de a-l detrona la sfârșitul anului 1505). Alianța a fost îndreptată împotriva regelui romanilor, Maximilian I de Habsburg, a cărui influență asupra lui Vladislav al II-lea a crescut în ultimele luni din cauza inamicilor ungari comuni și a slăbiciunii pe plan intern a lui Vladislav. Buda, de asemenea, a încercat să securizeze granița ei de est, respectiv flancul sudic al Cracoviei, supus presiunilor lui Bogdan III al Moldovei. Bogdan a fost dornic să răzbune înfrângerea sa din Polonia de la mijlocul anului 1505. Dar, în egală măsură, a dorit să păstreze moșiile din Transilvania și privilegiile acordate de Matia Corvin și Vladislav al II-lea tatălui său, regretatul Ștefan III. În plus, Bogdan a fost de asemenea interesat, ca și tatăl său și elita maghiară, să rămână vasal de la Buda și nu de Cracovia (în conformitate cu prevederile tratatului dintre Sigismund și Vladislav, Moldova avea să rămână stat vasal Ungariei, atâta vreme cât el și descendenții săi vor trăi). Conștient de problemele interne ale lui Vladislav și ale Habsburgilor (legăturile între Suceava și Viena au fost deosebit de puternice în ultimii ani ai domniei lui Ștefan al III-lea), deși aparent s-a abținut să intervină în treburile limba maghiară, Bogdan III urmărit soluționarea conflictului său de la frontiera cu regatul polonez.

NU ESTE ADIAPHORON? LIMBĂ ȘI CONFESIUNE ÎN TRANSILVANIA POSTREFORMATORICĂ

Edit Szegedi

Rezumat. Pornind de la însemnările de calendar din 1592 despre germanizarea slujbei la Brașov, articolul de față își propune să cerceteze dacă și în ce măsură limba liturgică a fost un adiaphoron în Transilvania postreformatorică, mai precis în Biserica de Confesiune Augustană. Pe baza primelor scrieri ale Reformei, ca și a hotărârilor sinodale, s-a arătat că limba latină, ca limbă liturgică, n-a fost niciodată abandonată în totalitate. A existat însă amendamentul ca acele părți ale liturghiei care erau fundamentale din punct

de vedere doctrinar și, în primul rând, administrarea sacramentelor să se desfășoare în limba vernaculară. Limba a dobândit astfel statutul unui adiaphoron aparte care, în procesul formării confesionale, a căpătat valențele unei mărturisiri de credință.

CONSCRIPTIA ȘI INVENTARUL BUNURILOR CETĂȚII INEU ÎN ANUL 1605

Adrian Magina

Rezumat. Localitatea Ineu apare menționată în documente începând cu secolul al XII-lea. La sfârșitul secolului al XV-lea s-a construit aici o fortificație care, urmare a restaurărilor ulterioare, a supraviețuit până în zilele noastre. La mijlocul secolului al XVI-lea toată zona a fost ocupată de otomani, care vor rămâne aici până la sfârșitul acestui secol. Ca urmare a ofensivei creștine din anul 1595, cetatea de la Ineu și zona adiacentă au fost recuperate de armata transilvană, menținându-se în frontierele Principatului transilvănean până în anul 1658. După un deceniu de la recuperarea sa, în mai 1605, s-a realizat un inventar al tuturor bunurilor și al armamentului existent în acel timp în cetate. Documentul, prezentat în anexă, reproduce în detaliu sistemul de fortificații, tipurile de tunuri, modul de amplasare al artileriei și al proviziilor de care dispuneau apărătorii. Cu această ocazie au fost înscrise localitățile și pământurile care aparțineau cetății, precum și veniturile sale. Este una dintre primele mărturii de acest fel privind o cetate de la frontiera Principatului Transilvaniei, oferindu-ne informații importante despre structura și modul de funcționare ale unei asemenea fortificații.

ACAȚIU BARCSAI DE BÂRCEA MARE, ULTIMUL BAN AL LUGOJULUI ȘI CARANSEBEȘULUI (26 DEC. 1644 – 14 SEPT. 1658)

Sorin Bulboacă

Rezumat. Personalitatea controversată a ultimului ban de Lugoj-Caransebeș, Acațiu Barcsai, a fost amănunțit analizată pe baza mărturiilor de epocă de către I. Bănățeanul, care a pus în evidență rolul său ca stimulator al progresului cultural-religios, precum și de Ion Totoiu care a aprofundat problema dominației otomane în Banat și Crișana, într-un prim studiu despre istoria vilaietului Timișoarei. Personalitatea complexă și contradictorie a ultimului ban de Lugoj-Caransebeș, românul Acațiu Barcsai, este prezentată în contextul raporturilor politice internaționale. Importanta activitate diplomatică a banului Acațiu Barcsai este ilustrată de relațiile sale cu Țara Românească și Moldova în timpul domniilor lui Matei Bsarab, Vasile Lupu, Gheorghe Ștefan, Constantin Șerban Basarab. Diplomat de carieră, sfătuitor al principelui Gheorghe Rakoczi II a fost membru al “consiliului locumtenențial” care a guvernat Transilvania când principele a participat la campania din Polonia (1657). Câțiva bani, printre care și Acațiu Barcsai, au deținut și poziția de președinte al Tablei princiare. Banul Acațiu Barcsai a fost, de asemenea, membru al comisiei de revizuire a *Constituțiilor Aprobate*

ale Transilvaniei (în 1653), care garanta privilegiile celor două districte din Banat. În secolele XVI-XVII banii de Caransebeș și Lugoj au fost conducătorii vieții confesionale din estul Banatului, susținând Reforma, respectiv calvinismul. Astfel, Acațiu Barcsai a interzis construcția unei biserici catolice la Slatina Timiș în 1644 dar a susținut tipărirea unei cărți calvine în limba română.

PREROGATIVELE JURIDICE ALE JUDELUI SĂTESC ÎN LEGISLAȚIA SECOLULUI AL XVII-LEA

Livia Magina

Rezumat. Analiza instituțiilor și a transformărilor pe care acestea le parcurg presupune angajarea într-o susținere a tuturor tipurilor de surse, inclusiv legislația vremii. Instituția judeului sătesc nu face excepție, iar atribuțiile celui care îndeplinește această funcție sunt prevăzute de către hotărârile legislative alături de celelalte atribuții, cum ar fi cele fiscale, militare etc.

Judele sătesc, ajutat de către jurații satului aleși dintre membrii comunității, adunați în cadrul scaunului sătesc, se constituie în prima instanță de judecată în piramida procedurii judecătorești. Acest scaun poate judeca cazuri începând cu injuriile și până la „dosare” cu o valoare de la 3 până la 12 florini, în funcție de zonă. Tot judele este responsabil cu prinderea infractorilor, hoți, tâlhari, violatori, incendiatori, acțiune la care trebuie să participe întregul sat.

UNELE ASPECTE REFERITOARE LA MINERITUL ȘI METALURGIA BĂNĂȚEANĂ ÎNTRE ANII 1718-1726, ANALIZATE PRIN PRISMA UNOR DOCUMENTE AFLATE LA ARHIVELE CURȚII IMPERIALE DIN VIENA

Ovidiu Marinel Koch-Tufiș

Rezumat. După ocuparea Banatului de către Imperiul Habsburgic în anul 1718, recunoscută prin Pacea de la Passarowitz, provincia devine un domeniu al Camerei Aulice și al Coroanei, fiind organizată ca atare, condusă fiind din punct de vedere economic după principiile și premisele ideologiei mercantilismului.

Oficiul central responsabil pentru problemele economice, financiare și sociale ale Imperiului a fost Camera Aulică și Administrația teritoriului bănățean ca oficiu regional, respectiv local. Ele au acordat mineritului și metalurgiei bănățene o atenție deosebită. Organizarea acestora începe cu Decretul Camerei Aulice din 17 decembrie 1717, fiind completată cu decrete ulterioare ale aceleiași oficialități, dar și ale Administrației teritoriului bănățean.

Oficiile amintite hotărăsc măsuri drastice pentru grabnica reluare a activităților minelor și instalațiilor metalurgice existente de pe vremea turcească în Banat, dar înființează și noi mine și centre metalurgice, cu o tehnică mult mai progresistă, elaborată

anterior în alte regiuni montanistice de pe teritoriul Imperiului Habsburgic. Concomitent, oficialitățile habsburgice practică o politică sistematică de colonizare (*Impopulationspatente*), prin care aduceau forță de muncă calificată pe domeniile deficitare – provenită din acele zone ale monarhiei care dispuneau de tradiție în minerit și metalurgie. Aceștia au fost colonizați pe domeniul montanistic bănățean.

La baza lucrării de față stau documente din Arhiva Camerei Aulice de la Viena cu privire la mineritul și metalurgia bănățeană din perioada 1718-1726.

Printre ele este o descriere a lucrărilor executate în mineritul de cupru, datând din 19 august 1718, semnată de către Inspectorul montanistic superior Johann Schubert; rezultatele unor probe de laborator cu minereuri de cupru din Oravița și Maidanpek, executate de oficiul Imperial al Monetăriei din Viena și adresată Camerei Aulice în anul 1719; un document conceput de un fost contabil minier din Banat, la Viena, datat 27 ianuarie 1725, adresat guvernatorului Banatului, contele general Mercy, în care sunt prezentate planurile mai multor construcții, printre care ale unei topitorii de alamă la Oravița, a mai multor instalații industriale din Banat, care aveau ca scop realizarea unor obiective pentru valorificarea bogățiilor naturale ale Banatului; un raport al generalului guvernator Mercy, datat 25 septembrie 1725 și adresat Consiliului de Război de la Viena, unde sunt prezentate necesitatea realizării dezvoltării minelor de plumb și argint de la Dognecea și avantajele economico-financiare care ar decurge de aici. Ca bază a raportului generalului-guvernator Mercy, a servit o documentație care i-a fost adresată. Provenea de la Inspectorul montanistic superior Johann Schubert și era datată 24 septembrie 1725. Aici se subliniază avantajele dezvoltării mineritului la Dognecea, împreună cu un proiect de dezvoltare a minelor și topitoriilor, împreună cu rezultatele unor probe de laborator promițătoare a minereurilor de plumb și argint din Munții Dognecei. Am folosit, de asemenea, o hotărâre luată la Timișoara în martie 1726, cu privire la bugetul și investițiile planificate în minele de cupru și topitoriile de la Oravița și Maidanpek, la minele și topitoriile de plumb și argint de la Dognecea, la topitoriile de fier din Bocșa și la topitoriile de sticlă de la Calina din anul 1726.

Documentele mai sus menționate oferă o impresie relevantă asupra situației minelor și instalațiilor metalurgice din Banat în perioada menționată, deci despre minele și topitoriile de cupru de la Oravița, minele de plumb și argint de la Dognecea, uzinele de fier din Doman și Tilfa din apropiere de Bocșa, instalațiile siderurgice și topitoriile de cupru de la Oravița, ciocanele de forjă pentru cupru din Ciclova, topitoriile de plumb și argint de la Dognecea, despre cuptorul înalt, topitoria de fier și forja de la Bocșa, precum și despre topitoria de sticlă de la Calina. Conțin, de asemenea, informații despre mina de cupru și topitoriile de la Maidanpek din Serbia de nord, care făcea în acea vreme parte din Imperiul Habsburgic și era subordonată Administrației teritoriului bănățean.

STUDENȚI DIN BANATUL MONTAN LA ȘCOLI ȘI UNIVERSITĂȚI EUROPENE
(1750-1850)

Dragoș-Lucian Țigău

Rezumat. Frecventarea unor centre universitare de către studenți și tineri din Banatul de Munte are o îndelungată tradiție, atestată încă din 1420. După anul 1718 Banatul ajunge în stăpânirea Habsburgică. Aceasta a venit cu o viziune nouă asupra administrației și o legislație care a ușurat legăturile și conexiunile acestei provincii cu valorile vest- și central europene. Până la 1850, colegiile și universitățile europene au fost frecventate de aproximativ 180 de studioși proveniți atât din șesul bănățean (11 localități), cât și din Banatul de munte și granița militară (14 localități).

În perioada studiată rolul intelectualilor devine tot mai important, dezvoltându-se în direcția statutului de meserie și funcție, deseori puse în slujba statului. Activitatea absolvenților universitari se apreciază tot mai mult sub aspectul moral și material. Frecventarea unor centre universitare din Imperiu, în special a școlilor tehnice din Schemnitz/Banska Stiavnica și de la Viena, a corespuns pe deplin dezideratelor politicii publice. Așa cum a afirmat împărăteasa Maria Tereza: „Învățământul însă este și va rămâne pentru toate timpurile o politică” (1770). Totuși au fost și încercări de a interzice frecventarea unor universități din străinătate, în special a celor protestante.

La vârful preferințelor s-a aflat Academia Montanistică și Silvică din Schemnitz, frecventată în perioada analizată de 90 de bănățeni. În capitala monarhiei au studiat 64 de tineri bănățeni, la Pesta 10 și în alte localități din Imperiu alți 5. Puțini dintre ei au avut curajul să urmeze o pregătire în regatul Baden-Württemberg, la Universitatea Stuttgart-Hohenheim sau în Regatul Saxoniei, la Leipzig – câte unul. Completarea studiilor la alte universități (*peregrinatio academica*) era puțin practică. 170 de studioși – din totalul celor 181 – au fost înregistrați la o singură școală, alți cinci au studiat într-un singur oraș (Viena, Graz sau Praga), ei urmând totuși cursurile mai multor facultăți. Doar șase dintre studenții bănățeni au practicat *peregrinatio academica*.

Sub aspect documentar se remarcă biografiile studenților bănățeni, ei fiind totuși remarcați în mod inegal. Detalii despre vârsta lor, naționalitatea, religia, starea lor materială și socială sunt atât diverse, cât și incomplete. Existau familii unde concomitent sau în generații diferite erau membri cu înalte studii academice, determinantă fiind starea materială a familiei și poziția părinților. Acest fapt decidea frecventarea unor studii superioare. Încheierea unor studii academice și obținerea unor titluri academice era reușită de un număr restrâns de studenți, mai puțin de jumătate din totalul studioșilor. Cei cu studii înalte s-au manifestat și prin publicarea unor prelegeri sau lucrări științifice, dar și prin realizări deosebite în cariera postuniversitară.

Printre foștii studenți, proveniți din Banatul de munte, trebuie amintiți: feldmareșalii Theodor Seracin din Caransebeș și Alexander Guran din Borloveni, generalul Traian Doda din Prilipău, arhiereul Nicolae Andreeveci din Caransebeș, Franciszek Masoch din Moldova Nouă, care a devenit profesor de medicină și rectorul Universității din Lemberg/Lwow. Șase studenți proveniți din familia Hoffmann au devenit ingineri și proprietari ai uzinelor siderurgice din Rusca Montană. Alți absolvenți au devenit cunoscuți ca reprezentanți ai iluminismului românesc: Paul Iorgovici din Vărădia, Constantin Diaconovici Loga din Caransebeș, Damaschin Bojincă din Gârliște, Eftimie Murgu din Rudăria.

La finalul perioadei analizate aici, frecventarea unor academii sau universități a atins maximul. Acest fenomen explică faptul că bănățenii erau considerați printre cei mai culti locuitori ai spațiului apusean al României de azi.

RĂSCOALA ȚĂRĂNILOR BĂNĂȚENI DE LA 1737–1739 ÎN VIZIUNEA LUI VINCENTIU GROZESCU

Radu Ardelean

Rezumat. Vicențiu (Vincent) Grozescu (1838-1897) a fost preot, apoi arhiepiscop uniat (catolic de rit oriental) la Sânnicolau Mare și în final la Lugoj, două orașe aparținând în epocă părții maghiare a Austro-Ungariei, acum arondate județului Timiș, în vestul României.

El a fost autorul câtorva broșuri și eseuri/studii istorice publicate în ziarele românești, precum cele dedicate districtelor românești din Banat, dotate cu privilegii de autonomie în Regatul maghiar din Evul Mediu și apoi în Principatul Transilvaniei, până la cucerirea otomană (1658).

„Eliberarea” Banatului, de fapt cucerirea austriacă din 1716, însemna pentru țăranii români, marea majoritate a populației, în afara câtorva mii de sârbi, reducerea la starea de șerbi ai Coroanei, nenumărate impozite, instituția monopolului pădurilor, alcoolului, pășunilor, a sării și toate abuzurile noilor coloni germani.

Acestea au fost cauzele mării răscoale țărănești din 1739 (de fapt, din 1738, chiar 1737, până în 1739) arată Grozescu într-o lucrare publicată în ziarul *Dreptatea* din Timișoara în 1894, și simpla dorință de furt și distrugere, cum susțineau istoricii germani și maghiari, după versiunea autorităților austriece, adevărații vinovați.

Considerați trădători, datorită colaborării lor cu armatele otomane – deoarece ei regretau regimul liberal al Sultanului! – răsculații au fost reprimăți cu duritate. Regimentul transilvănean al generalului Lentulus, de origine elvețiană, s-a remarcat prin tot felul de atrocități, omoruri, sate distruse, furturi violuri etc. Autorul îi condamnă de asemenea pe miliarii sârbi care au participat la represalii.

Viziunea sa istorică în ceea ce privește situația românilor este foarte pesimistă, printre atâtea dușmani, precum austriecii, maghiarii și sârbii.

Cred că acest eseu a fost util, încă din timpul său, cititorilor puțin familiarizați în epocă, adică prima parte a secolului al XVIII-lea, în Banatul „austriac”.

UN CURRICULUM VITAE AL PATRIARHULUI IOSIF RAIACICI

Vasa Lupulovici

Rezumat. La secția de manuscrise de la Matiska Srpska din Novi Sad (*Rukopisno Odeljenje Matice Srpske*) există un document redactat în limba sârbă (*slovensko srbski*) care conține un *curriculum vitae* al patriarhului Iosif Raiacici. Pentru o credibilitate sporită și pentru a-și masca propriul subiectivism, autorul și-a redactat autobiografia la persoana a treia.

Documentul reprodus în Anexă, până în acest moment inedit, are relevanță atât pentru reconstituirea vieții unui ierarh al bisericii sârbe, cât și pentru istoria

evenimentelor din prima jumătate a secolului al XIX-lea. Există, de asemenea, referințe asupra situației politice și interconfesionale în cadrul cărora patriarhul a fost direct implicat. De asemenea, datele asupra anului revoluționar 1848 sunt interesante datorită faptului că ele sunt expuse din perspectiva unui participant direct la evenimente. Analizând acest document putem trage concluzia că el a fost redactat în același an, la o dată ulterioară la care patriarhul a scris un alt *curriculum vitae* în limba germană, acesta din urmă fiind un document binecunoscut în istoriografie.

CONTRIBUȚIA BĂNĂȚENILOR LA RESTAURAREA MITROPOLIEI ROMÂNE

Nicolae Bocșan

Rezumat. Studiul de față prezintă contribuția intelectualilor români și a liderilor politici la restaurarea Mitropoliei Române din Banat. În prima fază a mișcării de separare ierarhică din Banat liderii români s-au alăturat campaniei lui Andrei Șaguna de a se desprinde de Mitropolia Sârbă și de a restaura Mitropolia Ortodoxă Română (1849-1851). O nouă fază a acestui efort a avut loc între anii 1860-1864 când Andrei Mocioni a sprijinit separarea ierarhică pentru a restabili Mitropolia Română. Ultima fază a fost între anii 1864-1865 când organizarea Mitropoliei Române a fost în sfârșit aprobată și a început separarea, un rol decisiv având Andrei Mocioni și Vincentiu Babeș.

FUNDAȚII, FONDURI, SOCIETĂȚI DE LECTURĂ, DONAȚII ȘI TESTAMENTE ÎN BISERICA ORTODOXĂ ROMÂNĂ OGLINDITE ÎN PRESĂ (1865-1873)

Mihaela Bedecan

Rezumat. Fundațiile și ridicările de fundații s-au numărat printre activitățile caritabile din a doua jumătate a secolului al XIX-lea, împreună cu societățile de lectură, donațiile și testamentele în favoarea bisericii. Presa a fost utilizată ca mijloc de publicitate a donatorilor. Presa nu dă multe informații despre aceste instituții de caritate și ajutorare, ci mai degrabă informații generale asupra lor. Aceste instituții au avut ca scop sprijinirea tinerilor studenți, a preoților și a bisericii. Ziarele românești oferă informații care dovedesc interesul românilor în a le sprijini. Veniturile obținute au fost folosite la formarea elitei intelectuale și eclesiastice.

BAZELE RELAȚIILOR INTERNAȚIONALE ALE LUMII CULTURALE CLUJENE. LEGĂTURILE INTERNAȚIONALE ALE FACULTĂȚII DE MATEMATICĂ ȘI ȘTIINȚE ALE NATURII DIN CADRUL UNIVERSITĂȚII „FERENC JÓZSEF”

Artur Lakatos

Rezumat. În studiul de față avem de-a face cu un subiect important dar relativ neexplorat al istoriografiei române, un subiect al relațiilor internaționale a instituțiilor culturale ale Transilvaniei, cazul particular al relațiilor internaționale ale Facultății de Matematică și Științele Naturii din cadrul Universității „Ferenc József” din Cluj în perioada 1872-1914. În introducerea studiului am încercat să reflectăm asupra începuturilor relațiilor culturale din viața intelectualității ardeleni, bazându-ne pe fenomenul de *peregrinatio academica*, pe rapoarte despre studenții ardeleni, informații despre centrele intelectuale și culturale din vestul Europei. În cea mai mare parte a studiului am prezentat cazul uneia dintre Facultățile primei universități de stat fondată la Cluj, Universitatea „Ferenc József”. Urmare a *Ausgleich*-ului și a transformării Imperiului Habsburgic în Monarhia Austro-Ungară, întemeierea unor noi structuri universitare în orașe precum Cluj, Bratislava sau Zagreb a fost considerată foarte importantă, în ideea dezvoltării și modernizării centrelor culturale din regiune. În cazul prezentului studiu, ne-am concentrat asupra unei facultăți, în mod particular asupra legăturilor Facultății de Matematică și Științe ale Naturii, bazându-ne pe material arhivistic inedit din Arhiva Națională Maghiară din Szeged. Folosind aceste referințe putem reface aproape complet tabloul realităților acelei epoci, având în vedere călătoriile profesorilor și cercetătorilor de la Universitate în scopuri științifice, profesori invitați de la alte universități la Universitatea „Ferenc József”, deplasările studenților, participarea reprezentanților Universității la evenimentele majore din viața instituțiilor similare.

DOTAȚIA PREOȚILOR ORTODOCȘI ROMÂNI DIN COMITATUL TIMIȘ LA SFÂRȘITUL SECOLULUI XIX ȘI ÎNCEPUTUL SECOLULUI XX

Alina Lioara Covaci

Rezumat. Preoții, ca și învățătorii confesionali, au fost plătiți la început de comunitate. Pentru preoți, pe lângă donațiile credincioșilor se adaugă uzufructul parcelei parohiale.

În 1870, Congresul Național Bisericesc a stabilit că veniturile anuale ale preoților să fie împărțite după clasă în toată mitropolia. Clasificarea parohiilor era sarcina Sinoadelor diecezane, care a numit un comitet în fiecare episcopie pentru a culege date din teren. Aceste date erau discutate, analizate în Sinoadele diecezane și de Congresul Național Bisericesc, care a votat *Regulamentul parohiilor* (1878). Acest regulament a fixat salariul pentru preot în funcție de clasa parohiei.

Preoții funcționari ai parohiilor de primă clasă au primit un salariu anual de 800 florini/an, cei din clasa a doua 600 florini/an, iar cei dintr-a treia 400 florini/an. Diaconii care au servit în parohiile din zonele rurale aveau un salariu de 400 florini/an și cei din zonele urbane aveau un venit anual minim de 600 florini.

Pentru a-i ajuta pe preoții din mediul rural, Statul acorda o subvenție anuală care era la dispoziția episcopilor. Aceștia l-au distribuit după necesități. După 1883, Statul permite, de asemenea, preoților de a cere direct ajutorul ministerului. Sumele alocate variază între 50-100 florini. Deoarece fondurile publice furnizate nu erau suficiente, Diocezele și parohiile au creat fonduri pentru a contribui la ameliorarea veniturilor clerului.

În 1898 s-a dat *Legea pentru completarea veniturilor preoților* sau „*congrua*”. Contribuția Statului la salariile preoților varia între 400-800 florini, după studiile clerului. Pentru acești bani, Statul a impus condiții: nici o parohie nu putea crea fără acordul guvernului, preotul acuzat de crime contra Statului pierdea banii, chiar dacă el era recunoscut nevinovat de Biserică. Deși această lege limitează autonomia bisericii, Congresul Național Bisericesc a acceptat ajutorul Statului.

Articolul 3 din Legea XIII din 1909 preciza că toți preoții puteau obține contribuția de 800 florini/an cu condiția să cunoască limba maghiară. În ciuda ajutoarelor Statului pentru ameliorarea situației financiare a clerului ortodox, era dificil să-și mențină familiile cu un venit anual de 600-1000 coroane/an.

Reprezentanții clerului au remis nenumărate memorii ministerului pentru a crește ajutorul la 2400 coroane și suprimarea clasificării preoților, căci „fără clasificare este datoria preotului din oricare parohie”.

ADMINISTRAȚIE ȘI LEGISLAȚIE ADMINISTRATIVĂ ÎN BANATUL ANTEBELIC (1860-1918)

Mihai Vișan

Rezumat. Rezoluția imperială din 27 decembrie 1860 a reprezentat încorporarea Banatului în Regatul Maghiar. Teritoriul său a fost împărțit în trei comitate: Caraș, Timiș și Torontal. La 9 iunie 1872 existența Ordinii Militare a fost abrogată, ultima unitate administrativă și teritorială coordonată direct de Guvernul de la Viena. Studiul nostru încearcă să elucideze evoluția administrației publice maghiare în Banat între 1860-1918, a principalelor instituții publice, a principalelor categorii de funcționari, ca și a celor mai importante documente legislative emise de Buda, în vederea subordonării administrative și politice a teritoriului Banatului.

Trebuie precizat că prin mijloace administrative, Regatul Maghiar a urmărit deznaționalizarea populației majoritare din Banat, subordonarea sa economică și culturală.

ROLUL BĂNĂȚENILOR ÎN CADRUL „SOCIETĂȚII PENTRU UN FOND DE TEATRU ROMÂN” (1870–1914)

Valentin Sandu

Rezumat. În cea de-a doua jumătate a secolului al XIX-lea, societățile național-culturale din Banat au pregătit condițiile specifice pentru formarea unei conștiințe naționale românești. Printre aceste societăți culturale se afla și „Societatea pentru un Fond de Teatru Român”, înființată la Deva în anul 1870.

Societatea a fost destul de larg răspândită, a acționat prin filiale și a atras intelectualii români din toată lumea satelor și orașelor bănățene, independent de

convingerile lor politice sau de religie.

Obiectivul Societății a fost promovarea limbii române, a obiceiurilor românești și a tradițiilor. S-au adunat fonduri în special pentru un viitor teatru românesc în monarhia austro-ungară.

Condițiile grele de viață și începerea primului război mondial au împiedicat formarea acestei Societăți cu un sediu central și utilizarea fondurilor pentru edificarea unui teatru românesc. Totuși, Societatea a realizat unul dintre obiectivele sale istorice, dezvoltarea național-culturală a românilor din regatul Ungariei, în așteptarea Marii Uniri de la 1918.

UN CAZ DE SUSTRAGERE DE LA ÎNDATORIRILE MILITARE ÎN ANII PRIMULUI RĂZBOI MONDIAL ȘI CONSECINȚELE SALE ASUPRA UNUI TÂNĂR BĂNĂȚEAN

Vasile Dudaș, Ioan Traia

Rezumat. Autorii tratează în acest articol, așa cum arată și titlul, soarta tragică a unui tânăr bănățean român din Moșnița Veche.

După decretarea mobilizării generale a armatelor austro-ungare, în vara anului 1914, a intrat în vigoare legislația militară aferentă, elaborată în anul 1912. În conformitate cu această legislație privind starea de urgență, toți bărbații tineri și vârstnici care ar fi încercat să se sustragă obligațiilor serviciului militar urmau să fie aspru pedepsiți, urmare a unei judecăți sumare și scurte.

În ciuda acestei legislații draconice, valabilă pe tot parcursul primului război mondial, câțiva tineri și-au cauzat răni grele cu scopul de a deveni inapți serviciului militar.

Printre cei suspectați s-a aflat și Vichentie Iovănuț din satul sus-amintit, ca urmare a investigațiilor medicale stabilindu-se că este vinovat de automutilare. După aceea a fost arestat și deferit Tribunalului Militar din Timișoara care, într-un scurt proces, l-a condamnat la moarte prin împușcare. La scurt timp după execuție familia a fost înștiințată despre soarta sa tragică. Familia l-a exhumat și l-a înmormântat creștinește în satul său natal.

Numele său a fost înscris de către consăteni pe soclul unui frumos monument, pe lângă numele altor consăteni care, pe parcursul primului război mondial, și-au sacrificat viața, deoarece au refuzat să lupte pentru interese care erau străine poporului lor.

MISIUNEA FRANCEZĂ DE INTERPUNERE ÎN BANAT: MARTIE – MAI 1919

Ionela Moscovici

Rezumat. În lunile martie–mai 1919, intervenția aliată, executată de armata franceză din Orient, s-a transformat într-o misiune militară de interpunere care, pe lângă restabilirea păcii, își asumă de asemenea un control administrativ al teritoriului Banatului.

Printre primele roluri ale misiunii sunt menținerea și restabilirea ordinii, ca și rolul de poliție internațională îndeplinit prin rechiziționarea tuturor armelor și munițiilor.

La Timișoara, principalul pol urban al provinciei, s-au configurat două centre de autoritate: unul sârbesc și un altul francez. Justificându-i acțiunile prin textul convenției de la Belgrad, sârbii au multiplicat rechizițiile care se aseamănă cu un veritabil jaf. În contextul războiului româno-maghiar care fac vulnerabile frontierele stabilite prin armistițiu și ținându-se cont de tratativele de la Paris, Aliații au cerut dreptul de a ocupa tot teritoriul strategic sau spațiul de confruntare, pentru a realiza proiectul Zonei de ocupație Franceză, sub comanda generalului Léon Gaston Jean-Baptiste Farret.

La sfârșitul lunii martie se realizează transferul Diviziei 11 de Infanterie Colonială la Lugoj și noua unitate administrativă este împărțită în patru cercuri și cincisprezece circumscripții. Sub influența elitei maghiare, generalul Farret instituie câteva măsuri care provoacă reticența și nemulțumirea românilor și nesupunerea sârbilor: introducerea cenzurii asupra publicațiilor, dezarmarea unităților militare naționale, interzicerea oricăror însemne naționale, supravegherea particulară a oricărei adunări naționale sau culturale, reorganizarea jandarmeriei maghiare. Protestele ferme ale intelectualilor români au determinat înlocuirea generalului Farret.

ACTIVITATEA EXTRAȘCOLARĂ A STUDENȚILOR DIN CADRUL ACADEMIEI TEOLOGICE DIN CARANSEBEȘ (1927-1948)

Ana Carina Babeu

Rezumat. Învățământul teologic de la Caransebeș a apărut în secolul al XIX-lea, prin intermedierea Institutului Teologic Diecezan și al Academiei Teologice. Academia Teologică de la Caransebeș și-a desfășurat activitatea în perioada 1927-1948, sub responsabilitatea Ministerului Educației și a Diocezei Caransebeșului, care era direct responsabilă de acesta. Contrar Institutului de Teologie, unde durata studiilor era de trei ani, în cadrul Academiei studiile durau patru ani și organiza două examene generale. Studenții proveneau atât din zonele rurale cât și urbane: Caransebeș, Lugoj, Reșița, Oravița, Timișoara, Cluj, Târgoviște. Obligațiile studenților de la teologie nu constau doar în a participa la cursuri și examene. Coordonați de profesorii lor, participau la manifestații și la o serie de evenimente politice și istorice care se desfășurau cu regularitate în fiecare an școlar. În anul 1942 s-a desfășurat cea mai mare parte a activităților școlare și religioase la care studenții teologi au putut participa, printre care se numără și conferința Astra-Caransebeș. Tot atât de importante sunt întâlnirile culturale și religioase, participarea la diferite servicii divine, implicarea în educația morală a celor de la închisoarea din Caransebeș, gesturile caritabile, munca în beneficiul comunității în timpul celui de-al doilea război mondial, participarea la diferite cursuri, tabere, excursii. În plus, pe lângă activitățile parașcolare duse în cadrul Academiei Teologice, studenții de la teologie au fost membrii Societății de lectură „Ioan Popasu”, unde s-au angajat în diverse acțiuni religioase, culturale, științifice. Activitățile realizate au fost diverse: întreținerea unei biblioteci și a unei săli de lectură, organizarea de conferințe, concerte, vizite în țară și străinătate. Grație acestui grup, ei au păstrat strânse legături cu altele

similare din țară, printre care cele de la Cernăuți, Oradea, Arad, Cluj, București. Studenții de la Academia Teologică din Cransebeș au fost, de asemenea, beneficiarii în calitate de autori ai acestor activități parașcolare, lecțiile învățate având drept scop să-i ajute în munca lor de întărire a legăturii dintre om și divinitate.

ORDINUL CĂLUGĂRIȚELOR BENEDICTINE DE „SF. LIOBA”
ACTIVITATEA LOR ÎN TIMIȘOARA
(1929-1948)

Claudiu Sergiu Călin

Rezumat. Ordinul benedictinelor de Sfânta Lioba, o ramură tânără a mării familii a ordinului benedictin, a fost înființat în Germania de Maica Maria Benedicta Foehrenbach (1883-1961) și de Maica dr. phil. Hildegardis (Liselotte) Wulff (1896-1961), luând ființă în anii 1920-1921. Maica Hildegardis Wulff venise pentru prima dată în 3-7 ianuarie 1928 la invitația diecezei și a Societății pentru Opere Sociale (Maicile Sociale) la Timișoara, pentru a susține prelegeri publice la „Banatia”. Un mare promotor al acestui ordin nou în Banat a fost prelatul Franz Blaskovits, precum și deputatul Dr. Franz Kräuter, nu în ultimul rând și episcopul dr. Augustin Pacha.

Ordinul a fost în mod oficial prezent în Banat începând cu anul 1929, dar cele mai multe cercuri de fete și femei din dieceză au fost înființate personal de către Maica Hildegardis Wulff. A călătorit mult prin toată provincia și a contribuit esențial la introducerea unor idei noi sociale și pedagogice creștine în această regiune. A înființat prioratul benedictinelor de Sf. Lioba pe strada Coroana-de-Oțel din sectorul II al Timișoarei (Elisabetin), a înființat o Școală Populară Superioară de Fete, un ambulatoriu pentru nașteri, așa-numitul “Annaheim” (Căminul Sfintei Anna), o grădiniță, un cămin pentru bătrâni. Ca rezultate ale activităților ei și ale maicilor de la ordinul benedictin Sf. Lioba, dar și a diecezei de Timișoara se mai pot aminti următoarele instituții: „Veronika-Werk”, Internatul „Norbertinum” de la Sibiu/Hermannstadt și, mai târziu, după cel de-al doilea război mondial, „Kinderhilfswerk” (Institutul de ajutorare a copiilor) și „Heimkehrerhilfswerk” pentru ajutorarea unor șvabi bănațeni fugiți din Iugoslavia în fața terorii partizanilor lui Tito și pentru refugiații din Basarabia și din Transnistria. A înființat și reviste pentru tineret și pentru femei sau fete, toate având ca editoare maicile benedictine, cum ar fi: „Frau-Glaube-Volk” (cu subtitlul „Ein Frauenblatt”), „Der Ruf” (continuator a lui „Jugendfreund” – Revista Asociației Tineretului Catolic German), cărora le-a urmat după anul 1936 și revista „Teppich”. A organizat tabere de vacanță pentru fete, sărbători ale fetelor, zile ale tineretului, zile ale femeilor, toate bucurându-se de prezența unor cunoscuți clerici ai vremii, priori, stareți, capitulari ai Domului din Germania, care erau prezenți și cu prelegeri pe diverse teme, actuale la acea vreme.

Desființat cu brutalitate de statul comunist în anul 1949, cele 30 de maici au fost obligate să-și părăsească peste noapte căminul și mănăstirea. Tot ceea ce edificaseră și creaseră timp de 20 de ani binecuvântați de activitate a fost naționalizat sau risipit. Maicile au fost obligate să se întoarcă în sânul familiilor lor, unele dintre ele primind permisiunea de a se întoarce în Germania. Stareța ordinului, Maica Hildegardis, a păstrat

comunitatea intactă prin întâlniri secrete. A rămas la Timișoara și a locuit împreună cu o maică în chirie, trăind din salariul unei organiste în Mehala și din ore particulare. Pe 18 august 1950 a fost arestată și, împreună cu maica Patrizia Zimmermann acuzată de trădare de țară, de spionaj pentru Vatican și pentru Statele Unite ale Americii precum și pentru propaganda nazistă, iar în data de 19 februarie 1952 a fost condamnată de Tribunalul Militar de la București la 25 de ani de pușcărie și la muncă silnică. Maica Hildegardis a fost închisă pe rând în închisorile de la Timișoara, București, Jilava, Mislea, Miercurea Ciuc, Brașov și Văcărești.

În data de 31 mai 1959 maica Hildegardis Wulff împreună cu maica Patrizia Zimmermann, capitarul Domului Josef Nischbach și cu fostul deputat al șvabilor bănățeni în Parlamentul de la București, dr. Franz Kräuter, a fost obligată să emigreze în Germania. Au fost schimbați, pe data de 1 iunie 1959, cu doi spioni români. Astfel, patru foști condamnați politic din România au sosit în Casa de băștină a benedictinelor de Sf. Lioba, la Freiburg-Günterstal. Maica Hildegardis Wulff și-a reluat activitatea în anul 1960 și a călătorit în Canada și în America de Nord. Acolo s-a întâlnit în mod special cu șvabi bănățeni emigrați din România și Iugoslavia, dar și cu șvabi dunăreni din alte țări ale Europei de Est. A decedat în data de 20 octombrie 1961 la ora 16, răpusă de cancer, fiind înmormântată pe 25 octombrie în cimitirul benedictinelor de la Freiburg-Günterstal.

ACTIVITATEA SPORTIVĂ ÎN JUDEȚELE CARAȘ ȘI SEVERIN ÎN PRIMA JUMĂTATE A SECOLULUI XX

Laurențiu Ovidiu Roșu

Rezumat. Activitatea sportivă constituie, în zilele noastre, o componentă importantă a vieții cotidiene.

În prezentul material am încercat să reconstituim, plecând de la documente de arhivă, câteva aspecte privitoare la manifestările sportive din prima jumătate a secolului XX, în arealul județelor Caraș și Severin. Am identificat cluburi și manifestări sportive de la sfârșitul secolului al XIX-lea, precum clubul de popice de la Ocna de Fier, și am constatat că sporturile erau practicate îndeosebi în mediile urbane, în special în centrele industriale. Trebuie amintite aici cluburile constituite pe lângă Uzinele Ferdinand, Uzinele din Topleț, cât și Uzinele de Fier și Domeniile Reșița.

Ne-am oprit asupra tentativelor de a răspândi sportul – îndeosebi fotbalul – în mediul rural, trecând în revistă organizarea comitetelor la nivel de comună sau de județ și am scos în evidență localitățile unde acest sport era practicat.

În egală măsură am acordat o atenție sporită curselor de automobile, pescuitului sportiv, tirului, șahului și tuturor activităților sportive ale cluburilor, precum și colaborării cu federația Societăților de Sport din România sau cu Oficiul Educației Fizice și Sportive, chiar și repartiției de terenuri aferente și influenței vieții politice asupra manifestărilor sportive.

Plecând de la aspectele prezentate, am încercat să creionăm tabloul unei vieți sportive intense în mediile urbane și mai degrabă timide în cele rurale, completând

tabloul complex al istoriei județului Caraș-Severin în prima jumătate a secolului al XX-lea.

NOI ASPECTE ALE ACTIVITĂȚII PARTIDULUI NAȚIONAL-POPULAR ÎN BANAT ÎN ANUL 1946

Radu Păiușan

Rezumat. Fondat în ianuarie 1946, Partidul Național-Popular a fost – de la început, în calitate de descendent direct al Uniunii Patrioților – bine reprezentat în cabinetul prezidat de Petru Groza, dispunând de patru ministere și de un subsecretar de stat. Acest partid trebuia să înregistreze – în beneficiul comuniștilor – păturile mijlocii ale populației, adică funcționarii publici și privați, meșteșugarii, comercianții, industriașii și intelectualii, fapt îndeplinit parțial, deoarece, pe de o parte, era considerat – de către populație – ca un satelit al Partidului Comunist, iar de altă parte, intelectualii de mare valoare erau înscriși în partidele tradiționale.

Iată motivul pentru care organizația național-populară din județul Timiș-Torontal a găsit cu greu un președinte, în ciuda ofertelor făcute diferitelor personalități marcante din domeniu politic, economic și cultural din Banat.

Totuși, militanții săi au depus o activitate organizatorică intensă, deoarece partidul controla administrația județului, prin intermediul prefectului și a subprefectului și, de asemenea, în mai multe comune și orașe bănățene național-popularii dețineau funcțiile de pretor, primar, notar și alte funcții economice, culturale și spirituale. Dar acest început, inițial bun, a fost eclipsat de relațiile cu alte partide din Frontul Național-Democrat, îndeosebi cu Partidul Comunist, care l-a constituit în calitate de partid satelit și, în consecință, el nu voia ca acest partid satelit să devină prea influent.

Prin intermediul diverselor intervenții la adunările național-popularilor se evidențiază cei care erau de bună credință, cei care își urmăreau doar propriul interes, ca și simplii oportuniști.

CONFRUNTĂRI ÎNTRE PUTERE ȘI OPOZIȚIE ÎNAINTEA CAMPANIEI ELECTORALE DIN 1946

Viorel Bălțoi

Rezumat. Sfârșitul celui de-al doilea război mondial și negocierile diplomatice de la Paris nu vor schimba prea mult situația politică din România, care a rămas sub ocupația aliatului său, URSS. În 1946, situația din sud-vestul țării era aceeași ca pe întregul teritoriu național, impusă sub controlul Moscovei. Partidul Comunist din România și celelalte partide politice care constituiau Frontul Național Democrat (FND) erau susținute, în contextual schimbării politice majore în favoarea lor, de diferite personaje și organizații ce contribuiseră la consolidarea noii Puteri. Unul dintre exemple îl constituie

George Tătăărăscu, cel care mai tâziu se va confrunta cu regimul totalitar sovietic impus în România.

Deși data alegerilor nu fusese stabilită, confruntările politice dintre guvern și opoziție erau din ce în ce mai numeroase în regiunea Banatului. De exemplu, reprezentanții partidelor de guvernământ coordonează distrugerea tipografiilor „Matei” din Timișoara și „Corvin” din Reșița, angajații sunt amenințați și acuzați de colaborare cu „partidele tradiționale”, Partidul Național Liberal și Partidul Național Țărănesc.

În februarie 1946, sediul organizației Partidului Național Țărănesc-Maniu din Arad este devastat, membrii săi sunt bătuți și fostul senator Boțioc Alexe decedează.

În zona Banatului, dezbaterile politice erau sever supravegheate de agenții guvernului, așa cum era și presa „partidelor tradiționale”. „Vestul”, ziar aparținând Partidului Național Țărănesc-Maniu, a fost interzis în județul Timiș-Torontal. În 5 mai 1946, autoritățile controlate de Partidul Comunist și de Frontul Plugarilor, cu sprijinul lui Teohari Georgescu, ministrul internelor, au organizat la Arad una dintre cele mai mari acțiuni împotriva PNTȚ-Maniu. Cele mai importante căi de acces în oraș au fost blocate cu căruțe pentru a împiedica un congres al partidului, ce urma să aibă loc în oraș. Au avut loc violențe soldate cu răniți și un mort. Incidente similare au avut loc și în alte părți ale Banatului. La Ciacova, de Ziua Națională (10 mai), au avut loc confruntări între reprezentanții autorităților locale și cei ai FND. Intervenția jandarmeriei a prevenit ajungerea la violențe. Confruntările dintre guvern și opoziție au continuat până la alegerile din 19 noiembrie, când a fost atins „vârful” violenței.

ASPECTE PRIVIND ACTIVITATEA ORGANIZAȚIEI JUDEȚENE TIMIȘ-TORONTAL A PARTIDULUI NAȚIONAL ȚĂRĂNESC DIN ANII 1944–1946, CONSEMNAȚE ÎN ARHIVELE C.N.S.A.S.

Vasile Rămneanțu

Rezumat. În acest studiu vom prezenta și analiza o serie de documente din Arhivele C.N.S.A.S. referitoare la activitatea organizației județene Timiș-Torontal a Partidului Național Țărănesc, desfășurată între anii 1944–1945.

În perioada aici analizată, organele Ministerului Afacerilor Interne, în special Siguranța, au supravegheat cu o atenție specială activitatea desfășurată de organizația județeană Timiș-Torontal a Partidului Național Țărănesc. Astfel, documentele cercetate conțin informații asupra reorganizării sale după 23 August 1944, programului partidului, a discuțiilor care aveau loc în ședințele sale, asupra modului în care a pregătit campania electorală pentru alegerile parlamentare din noiembrie 1946 arătând, de asemenea, disensiunile dintre unii conducători privind politica de alianțe a partidului și nemulțumirile generate de falsificarea alegerilor parlamentare.

S-au consemnat, de asemenea, primele acțiuni ale comuniștilor de a schimba, uzând de forță, factorii conducători ai unor instituții administrative și de a lua în stăpânire obiectivele industriale din Timiș-Torontal. Astfel, șeful organizației național-țărănești din plasa Deta reclama că elemente stângiste, aparținând minorităților maghiare, germane și sârbești, având sprijinul pretorului acestei plase, au alungat de la conducere primarul și

viceprimarul. Pe de altă parte, muncitorii maghiari, sârbi și germani și câțiva români de la Fabrica de placaj au solicitat interzicerea oricărui control din partea administrației acestei întreprinderi, demisia administratorului, amenințând cu alungarea acestuia dacă cererile lor sunt ignorate.

Conform autorităților, la organizarea manifestației pro-monarhiste de la Timișoara, din 8 noiembrie 1945, un rol important l-a avut Partidul Național Țărănesc.

Autoritățile Ministerului Afacerilor Interne au încercat identificarea autorilor manifestelor anticomuniste, antiguvernamentale și favorabile Partidului Național Țărănesc (după acestea unele fiind elaborate și răspândite de organizația național țărănească), manifeste care cereau alegeri libere. În acest sens, Siguranța a efectuat o percheziție la sediul acestui partid din Timișoara, confiscând mașina de scris pentru a verifica dacă aceste manifeste au fost multiplicare la aceasta, dar rezultatul a fost negativ.

S-a deschis de asemenea un dosar penal pentru unul dintre conducătorii importanți ai aceste organizații județene, propunându-se internarea sa într-un lagăr de concentrare, căci era considerat un element reacționar.

Documentele surprind legăturile dintre colonelul american Franklin Stewens, reprezentantul în România al Young Men Christians (Y.M.C.A.) și liderii național țărăniști ai organizației județene Timiș–Torontal, autoritățile considerând că scopul său era acela de a educa tineretul studios într-un spirit anticomunist. Conducătorii acestei filiale, liderii național liberali și cei social democrați (facțiunea Titel Petrescu) au remis, prin intermediul lui Coriolan Băran, președintele filialei bănățene a Y.M.C.A., un memoriu reprezentantului american în care denunțau toate abuzurile și ilegalitățile comise de către autorități și reprezentanții Blocului Partidelor Democratice în timpul campaniei electorale.

Existau, de asemenea, informații despre constituirea de secții pentru tineretul național țărănesc pe lângă organizațiile județene, dovedindu-se necesară pentru autoritățile comuniste identificarea liderilor lor. În acest sens, sunt puse în evidență întrevederile avute de Coriolan Băran cu conducătorii organizației județene Timiș–Torontal a Partidului Național Țărănesc pentru a pune la punct programul de activitate al tineretului național țărănesc, inclusiv pentru tineretul din mediul rural care nu avea nicio încadrare politică, considerat de asemenea reacționar, căci acesta prevedea educarea acestora într-un spirit democratic și, din punct de vedere profesional, să fie buni agricultori (adică fermieri capitaliști).

Analiza acestor documente arată în mod clar că România, în perioada studiată, se îndrepta din ce în ce mai mult către un regim autoritar, organizația județeană Timiș–Torontal a Partidului Național Țărănesc fiind forțată să își desfășoare activitatea în condiții extrem de dificile, inexistente într-un regim cu adevărat democratic.

ASPECTE PRIVIND SITUAȚIA MINORITĂȚII CEHE DIN JUDEȚELE CARAȘ ȘI SEVERIN (1944-1948)

Eusebiu Narai

Rezumat. Conform datelor privind populația, în aceste județe românii formau majoritatea, având ocupații diverse. Germanii au fost colonizați în secolul al XVIII-lea și erau considerați un factor de stabilitate în Banat, astfel că au devenit principala minoritate la sfârșitul secolului al XIX-lea. Au fost influențați de mișcarea condusă de Fritz Fabritius și de integrarea în Grupul Etnic German, „Dodt und Donauland”. Maghiarii erau considerați cel mai nou element etnic din Banat. După Marea Unire, influența lor a scăzut. Între 1944 și 1948 autoritățile au supravegheat activitatea maghiarilor, considerată ca fiind în contradicție cu politica statului. Maghiarii s-au reunit în organizații politice, așa cum a fost Madosz. Sârbii s-au stabilit aici în secolele XV-XVIII. S-au dovedit a fi buni agricultori, soldați și negustori. Sârbii au început un proces de influențare a întregii populații a Banatului. Cronicile recunosc prezența evreilor în Banat, pentru prima dată, la începutul secolului al XIII-lea. Ei sunt cei care inițiază mica industrie, comerțul și activitățile de presă. Țigani au fost menționați pe teritoriul Banatului, pentru prima dată, în secolul al XV-lea. Au fost eliberați din sclavie la mijlocul secolului al XIX-lea, aveau un nivel educațional redus, dar după cel de-al doilea război mondial, discriminarea lor a încetat oficial. Cehii au fost colonizați în Banat în perioada secolelor al XVIII-lea și al XIX-lea. Ocupațiile lor au fost cele în domeniul forestier, al mineritului și altele. Ucrainenii s-au stabilit în zonă la sfârșitul secolului al XIX-lea, ca muncitori forestieri. Au contribuit la construirea căii ferate Caransebeș-Reșița în 1932. Slovaci au ajuns în Banat în perioada secolelor XVIII-XIX, ca urmare a colonizării maghiare. Din nefericire, deținem puține informații privind alte minorități, cum ar fi: croații, italienii, rușii, polonezii, turcii și altele. Ca să rezumăm, relațiile dintre aceste elemente etnice au fost îndeajuns de bune și au subliniat nivelul înalt de civilizație și toleranță al zonei Banatului.

LA FAMILLE DANFY DE DUBOZ

Livia Magina

Résumé. La famille noble de Danfy de Duboz a été constituée dans la deuxième moitié du XIVe siècle. L'ancêtre de la famille, Dan, est venu de Țara Românească, restant définitivement en Banat, où il a reçu en don le domaine de Duboz, la première mention comme telle étant de l'année de 1369. L'historiographie hongroise, mais aussi une part de celle roumaine ont soutenu que Dan aurait été en relations de parenté avec les nobles de Recaș, venus eux aussi de Țara Românească, sans en prouver une telle assertion d'une manière certaine. Les documents inédits de l'annexe mettent en relation cette liaison de parenté, Dan étant frère avec Neagu de Recaș, mentionné dans l'année de 1359.

La famille de Danfy a eu cinq générations connues à voie documentaire, entre les années de 1369 et de 1512, là où on a été mentionné le dernier membre, Martin. Dans la première moitié du XVe siècle, les plus importants membres de la famille ont été Dumitru, son cousin Ladislau, Luca et son fils Andrei, Ban de Dalmatie et de Croatie entre les années de 1475 et de 1476 et ban de Severin en 1491.

Le domaine resté dans les mains de Ladislau et puis à ses fils Luca, Andrei et Ioan, avait 42 villages en 1410 et 44 en 1447 et 1462, les plus importants étant Duboz et Hatyas. Par son étendue, il peut être considéré comme l'un des plus représentatifs détenus par la noblesse roumaine du royaume hongrois.

Pendant le XVIe siècle la famille trouve le fin de la ligne masculine, bien que des personnages avec ce nom, soient mentionnés dans le comitat de Békés, mais sans la certitude d'une relation directe de parenté avec les nobles banatiens.

NEUE INFORMATIONEN ÜBER DIE ANWESENHEIT DER BANATER AN WIENER UNIVERSITÄT (14.-16. JAHRHUNDERT)

Dragoș Lucian Țigău

Zusammenfassung. Die Anwesenheit der Banater an den europäischen akademischen Zentren bis zur Mitte des 16. Jahrhunderts wird in einigen umfassenden Sachregistern der mittelalterlichen Studenten dargestellt. Die neuesten, wie *Acta Facultatis Artium Universitatis Vindobonensis*, geben wertvolle Informationen insbesondere für die Banater, denen es gelungen ist, verschiedene akademische Titel zu erlangen: Bakkalaureus, Lizentiat, Magister oder Doktor.

Von den 180 Banatern, die an europäischen Universitäten studierten, haben 113 Wien gewählt. Die Einschreibeschulregister geben Informationen über die Schüler (*scolares*): Name, Herkunftsortschaften, Angehörigkeit zu einer der universitären „Nationen“ und Zivilstand. Von den 28 Banatern, die mindestens den Grad Bakkalaureus erlangt haben, haben die meisten mäßige Summen bezahlt oder sie haben ein Gesuch geschrieben, damit man ihnen die Zahlung der Gebühr erlasse.

Die Banater Studenten wurden von Magistern oder Doktoren der Kunst, der Rechtswissenschaft und der Medizin geleitet, einige von diesen stammten aus

Siebenbürgen. 19 von ihnen nahmen am *examen determinantium seu baccalariandorum* teil. Einige von den Studenten der Wiener Universität bestanden das Abitur an anderen akademischen Zentren, wie Krakau und Prag. Diese *peregrinatio academica* wurde selten von den jungen Banatern praktiziert, weil sie zusätzliche Kosten abverlangte.

Die Studenten, die ihre akademische Karriere weiter zu verfolgen wünschten, bereiteten sich für die Zweige der Naturphilosophie und der Metaphysik vor. Die Einschreibeschulregister der Wiener Universität verzeichnen direkt, dass es sechs Banatern gelungen ist, die Staatsprüfung zu erlangen. Wenige von denen, die *licentia docendi* erlangten, wählten zu unterrichten und die akademische Karriere weiter zu machen. Die Titel dienten dazu, eine intellektuelle Ausbildung zu beweisen und eine Karriere in anderen Bereichen als das Unterrichtswesen zu eröffnen. Von den Banatern mit Lizentiattitel wurden 4 Magister oder sie erlangten das Doktorat.

Die postuniversitäre Karriere dieser Studenten war sehr wenig bekannt, weil die mittelalterlichen Banater Dokumente ernste Zerstörungen erlitten.

Die Verbreitung der protestantischen Lehren und die Besetzung von Ungarn und später auch vom Niederbanat durch die Türken, unterbrachen den Besuch der Wiener Universität. Eine sehr kleine Zahl von jungen Banatern gingen zu anderen universitären Zentren und sie brachten eine schon jahrhundertlange Tradition schwierig weiter.

JOHN HUNYADI, DEFENDER OF THE SOUTHERN BORDERS OF THE MEDIEVAL KINGDOM OF HUNGARY

István Petrovics

Abstract. Born in 1400 about, within the little aristocracy of a Romanian origin, John Hunyadi asserted himself as one of the most important magnates of his age. He played an essential role in keeping the southern border of the Hungarian kingdom along the Danube, and of the adjacent territories as the county of Timiș, the Banat of Severin or the Romanian districts. There are certain proves to show that the town of Timișoara and his castle there, as well as the county of Timiș were of a great importance for John Hunyadi. Such a fact becomes evident if considering the size of that county, a territory of a remarkable increase in the 15th century, and the strategic location of the town of Timișoara as a favourable place for his anti-Ottomans campaigns. In spite of those all, it was most important for John Hunyadi that his public authority within the county of Timiș generated a bridge between his positions (hospodar, count of the Szeklers) and possessions in Transylvania, and those in the southern part of Hungary, east of the Tisza.

ASPECTS DU *CURSUS HONORUM* EN BANAT À L'ÉPOQUE DU ROI MATTHIAS CORVIN: NOBLESSE PATRIMONIALE ET NOBLESSE DE FONCTIONS

Ligia Boldea

Résumé. Intégrée dans la typologie imposée par la législation et la politique régionale de la royauté hongroise, la noblesse roumaine banatienne, constituée dans une véritable élite de la zone, a offert au pouvoir central un nombre suffisant de personnes préparées pour l'implication dans l'administration de leur contrée natale, surtout dans le moment où ses membres seront reconnus officiellement, par des actes écrits, comme faisant partie de la noblesse du royaume, pas en „état” à part, mais en nom individuel, ce fait se déroulant tout en commençant de la deuxième moitié du XIVe siècle. Des intérêts communs ont déterminé la royauté et cette couche sociale vers une collaboration qui a supposé quelquefois le compromis, manifesté surtout dans le domaine confessionnel, où les pressions législatives de la royauté, qui ont visé l'appartenance de tous les maîtres de terres, des nobles en espèce, à l'Eglise catholique, ne se sont pas restées sans de résultats, en quelques décennies, de la fin du XIVe siècle et de celui suivant un bon nombre de nobles roumains banatiens prenant cette option.

On peut apprécier que, étant donnée qu'en fin du XIVe siècle et la première moitié du XVe siècle s'est contournée une féodalité roumaine banatienne dans les zones montagneuses et piémontanes du Banat, dont les possessions ancestrales ont été reconnues par des actes officielles, royales, grâce aux mérites militaires démontrées dans toutes les campagnes déployées en spécial sur la ligne du Danube, de la deuxième moitié du XVe siècle on assiste à la cooptions de toutes ces familles banatiennes dans l'acte d'administration et de défense du leur contrée natale, une preuve concluante du rôle que Matia Corvin (suivant en ce sens son père) avait compris l'attribuer aux élites sociales locales, les meilleurs connaisseurs des réalités de leurs zones. En conséquence, tout le long de la période comprise entre le XVe siècle et l'année de 1658 la participation des éléments nobles roumains dans l'administration, la justice et à la défense de leurs zones est clairement relevée sur le plan documentaire. Des bans et des vice-bans de Severin, des châtelains et vice châtelains des châteaux forts de la frontière ou de l'intérieur, des juges nobiliaires, jures et hommes de témoignage du roi, constituent toute une palette de dignités locales qui ont été attribuées par la royauté aux nobles roumains de Banat, car ceux-ci étaient directement intéressés dans une meilleure administration de la zone, mais aussi étant attirés des privilèges des huit districts privilégiés de Caras. Toutes les familles nobles banatiennes, sans en tenir compte de sa envergure, avaient participé à l'administration locale, quelquefois des membres d'une famille, même obscure, en arrivant aux fonctions importantes au niveau du Banat de Severin, plus tard de celui du Banat de Caransebes et de Lugoj.

THE VLACHS FROM THE OTTOMAN EMPIRE AND THE VALACHS POLICY OF THE HUNGARIAN KINGDOM

Alexandru Simon

Abstract. The Ottoman Empire was always reluctant to include both Walachia and Moldavia, as lands under joint Ottoman-Hungarian suzerainty, in the treaties concluded with the kingdom. It was only after 1503 that this inclusion became a common diplomatic

practice, but still with much resistance from the Ottoman side. In this respect, although it does not re-present a diplomatic watershed, the source from 1492 discussed in this article allows us to consider such issues from different perspectives. At the same time, maybe more interestingly, the source directs our attention to the areas south of the Lower Danube line.

FORMATION AND DEVELOPMENT OF THE DOMAIN OF NOBLE FAMILY MĂCICAȘ OF RAPOLT

Adrian Magina

Abstract. Romanian noble family Măcicaș of Rapolt was one of the most important in the county of Hunedoara. Originally from the Banat, the brothers Peter Tharnok and John of Măcicaș succeeded in the second half of the fifteenth century to gain access to important functions (Peter was royal treasurer) and to establish a domain composed of over 40 estates in several counties of the Hungarian kingdom. Through the act of donation of 1478 (Annex I) the Măcicaș family had been introduced among the elite of Hunedoara County. In this way was constituted the domain with the center at Rapoltu Mare. The entire area would gravitate around villages received by Royal donation in 1478: Rapoltu Mare, Rapoltel, Bulbuc and Băcăinți, to which another 21 possessions in the same county would be added. After the death of these two brothers, many disputes will be between their descendents leading to the division of common property between Gaspar and his cousins, John and Catherine (Annex II). The family will divide into two branches, the Rapolt and Băcăinți, but a single one, that of Gaspar, will survive and manage to keep up the estate, hardly constituted in the 15th century.

DIE SÄCHSISCHEN DISTRIKTE BISTRITZ UND KRONSTADT UND IHRE RECHTLICHE GEWALT ÜBER RODNA UND TÖRZBURG ZWISCHEN DAS 15.- 17. JAHRHUNDERT

Liviu Cîmpeanu

Zusammenfassung. In dieser Studie wird die Verwaltungsrechtliche Geschichte der siebenbürgisch-sächsischen Distrikte Bistritz (Nösen) und Kronstadt von den ersten urkundlichen Erwähnungen bis in die 2. Hälfte des 15. Jh. untersucht. Die rechtliche Entwicklung der beiden siebenbürgisch-sächsischen Distrikte wurde anhand der edierten Quellen verfolgt, und zwar von den Freibriefen der Könige Ludwig dem Grossen (1366 für Bistritz) und Sigismund von Luxemburg (1422 für Kronstadt), bis zu denen des Königs Matthias Corvinus, in die 2. Hälfte des 15. Jh. In dieser Zeitspanne verbreiten die beiden Distrikte ihre rechtliche Gewalt über die Distrikte Rodna bzw. Törzburg. Die konkreten Umstände dieser Ereignisse wurden anhand der Quellen analysiert. Der Fall von Rodna steht im direkten Zusammenhang mit den dramatischen Ereignissen von

Bistritz um die Mitte des 15. Jh. (die Unterdrückung durch die Erbgrafen und insbesondere durch Michael Szilagyí und der Aufruhr gegen ihn der durch Schwert und Feuer niedergeschlagen wurde) und den Loskauf von der Erbgrafschaft, 1465. Auf dieser Bahn wurde auch Rodna vom König abgekauft und wurde unter die rechtliche Gewalt von Bistritz gestellt. Wie diese im 16. Jh. ausgeübt wurde, haben wir versucht, anhand der Quellen und der Literatur darzustellen. Die ständige Geldnot des Königs Wladislaw II. (auf Grund der Krisen im ungarischen Königreich) brachte Törzburg unter die rechtlichen Gewalt von Kronstadt. Der König borgte mehrmals (1498, 1508) ansehnliche Geldsummen von den Kronstädtern und gab diesen als Garantie die Törzburg und ihre Pertinenzen oder die Domäne. Da die Summe (6300 Goldgulden) nicht, wie abgestimmt, binnen 25 Jahren zurückgegeben werden konnte und nach 1526 Ungarn durch Bürgerkriege erschüttert wurde, blieb Törzburg unter der rechtlichen Gewalt von Kronstadt bis in die erste Hälfte des 17. Jh. Die Rechte von Kronstadt auf Törzburg und auf ihre Domäne wurde von den ungarischen Fürsten Siebenbürgens beschnitten (G. Bathory, G. Bethlen und Gy. Rakoczy) und dieses Problem kam öfters in den Landtag von Siebenbürgen. 1625 verlor Kronstadt Törzburg und einen Teil der dazugehörigen Dörfer. Der restliche Teil des Dominiums blieb zu Kronstadt bis im 19. Jh. Wie Kronstadt seine rechtliche Gewalt auf diese Pertinenz ausübte, wurde anhand der Quellen und der Literatur (D. Prodan, Florea Salvan, Gernot Nussbächer) in dieser Studie festgestellt.

THE *MILITIA PORTALIS* IN PRINCIPALITY OF TRANSYLVANIA (1542-1653)

Florin Ardelean

Abstract. Sigismund of Luxemburg was the first Hungarian king to establish, in the late 14th Century, a particular form of military conscription in Hungary, known as the *militia portalis*. This innovation in the field of military organization was meant to increase the defensive potential of the Hungarian kingdom in front of the Turkish menace. The military conscriptions, meaning in practice a proportional recruitment of peasant-soldiers from the estates of the nobility, had the purpose to compensate for the inadequacy of the older military structures in the kingdom.

The Transylvanian principality (1541-1691) inherited this military structure, ensuring thus the survival of a small country with strong neighbours such as the Ottoman Empire or the Habsburgs. In the second half of the Sixteenth century the *militia portalis* consisted mainly of peasant-soldiers recruited from noble estates. The other privileged nations of the country, the Saxons and the inhabitants of the *Terra Siculorum*, were rarely contributing to the organization of this army. This was also the case for the princely estates. In its early stages the conscription army consisted mainly of cavalry detachments, but as the fire arms began to play an important role in the outcome of battles, infantry units, equipped mainly with fire weapons, were also recruited. The criteria for the recruitment of the *militia portalis* was the number of serfs or the number of fiscal *portas* (a fiscal unit consisting mainly of two serf families). The rate of conscription varied

largely during the existence of the Transylvanian principality, from 1 soldier for each *porta fiscalis* during the reign of Gabriel Bethlen to 1 soldier for 100 serfs during the short reign of Andrei Báthory. In the Seventeenth century the conscription army entered a period of decline as peasant-soldiers war often replaced by professional mercenaries, sometimes of foreign origins.

ZWISCHEN SPRACHEN UND KULTUREN: DIE SÄCHSISCHE NATION IN NACHREFORMATORISCHEN KLAUSENBURG (16.-17.Jh.). ÜBERLEGUNGEN ZUR VORMODERNEN NATIONALEN IDENTITÄT

Edith Szegedi

Zusammenfassung. Vorliegender Beitrag möchte einige Überlegungen zur Lage der sächsischen Nation im postreformatorischen Kkausenburg, also im vormodernen Klausenburg, anstellen. Klausenburg dient als ein emblematisches Beispiel, welches das Spezifikum der vormodernen nationalen Identität widerspiegelt, was mit den Denkkategorien des 19.Jh. schwer zu erfassen ist. Die Überlegungen gehen von zwei kleinen Fallstudien aus, der Haltung des Francisc David (Dávid Ferenc, Franz Davidis) zur Zeit des Konflikts von 1568 zwischen der ungarischen Nation und der sächsischen wegen der Verwaltung der Pfarrkirche Sankt Michael, und der Beschreibung der Wahl des Valentin Radecius als Erster Stadtpfarrer im Jahr 1622.

Francisc David ist eine amblematische Gestalt des vormodernen Klausenburg, selbst wenn wir absehen von seiner theologischen Entwicklung. Sein Bild ist verzerrt worden von der nationalen Geschichtsschreibung des 19. Jahrhunderts, seine Biografie in eine moderne Hagiografie umgemodelt worden.. Der Klausenburger Reformator wurde zum Pionier des ungarischen Klausenburg, weil seine theologische Evolution interpretiert wurde al seine Loslösung von der sächsischen Nation, die konservativer war. SAber die Haltung von David zur Zeit des Konflikts von 1568, übrigens auch seine gesamte Biografie, zeigen, dass der Reformator aus Klausenburg immer ein Mitglied der sächsischen Nation aus Klausenburg geblieben ist, deren Priviledgien er bereit war, zu verteidigen.

Die Beschreibung der Wahl von Valentin Radecius als Erster Pfarrer von Klausenburg sowie die zeremonie seiner Inthronisierung in der Funktion ist ein Beweis für den funktionalen Multilinguismus dieser Stadt, der bereits in der ersten Hälfte des 18. Jahrhunderts funktionierte. Die alternative Benutzung mehrerer Sprachen – deutsch, ungarisch, lateinisch und ein sächsischer Dialekt - war Teil des öffentlichen Rituals und wies die Durchsetzung des Antitrinitarianismus`in Klausenburg nach, im Gegensatz zur tief verwurzelten Meinung, dass in Klausenburg tiefgreifende ethnische und linguistische Veränderungen stattgefunden hatten, wie sie von der Geschichtsschreibung des 19. Jahrhunderts beschrieben wurden. Die Klausenburger Sachsen praktizierten die Diglosia, verwendeten das Un garische zur sozialen Kommunikation und das Deutsche/den sächsischen Dialekt als Sprache des Glaubens.

Schlussfolgernd wird nachgewiesen, dass die sächsische Nation im Klausenburg der postreformatorischen Zeit als ein Modell angesehen werden kann für die Erforschung

der vormodernen Nation, sowohl hinsichtlich ihres Unterschieds gegenüber moderner Nationen, als auch im Sinn ihres internen Pluralismus`.

EIN GESCHEITERTER VERSUCH ZU EINER GLAUBENSUNION IM BANATER BERGLAND (1699)

Costin Feneşan

Zusammenfassung. 1885 veröffentlichte Nikolaus Nilles nach einer Abschrift aus dem *Codex Vindobonensis Palatinus* 12.234 der Wiener Österreichischen Nationalbibliothek den lateinischen Text eines angeblich in Karansebesch am 10. Februar 1717 ausgestellten Dokuments. Durch das an den damaligen in Siebenbürgen kommandierenden Generalen Graf Stephan von Steinville gerichtete Gesuch baten 40 Knesen und 12 orthodoxe Pfarrer aus den Distrikten Karansebesch, Orschowa und Lugosch um wohlwollendes Einschreiten beim Kaiser, damit der damalige orthodoxe Bischof Moise, dem zahlreiche Mißbräuche vorgeworfen wurden, mit einem gewissen Petronie in der Bischofswürde ersetzt werden sollte. Bis z. Z. konnte mangels anderer einschlägigen Daten kaum etwas zur Sache kommentiert werden. Zu bemerken sein noch, daß Prof. Mircea Păcuraru, der offizielle Geschichtsschreiber der Rumänischen Orthodoxen Kirche, über Petronie behauptet – ohne dabei einen Beweis zu erbringen –, dieser sei „der erste unirte (griechisch-katolische – C.F.) Pfarrer im Banat“ gewesen. Er hätte die Pfarrerwürde in Munkács erlangt, um dann 1735 als griechisch-katolischer Pfarrer in Temeswar eingesetzt zu werden.

Die Abschrift eines in rumanischer Sprache (mit kyrillischen Buchstaben) verfaßten Dokumentes, mit der ihn begleitenden Übersetzung ins Lateinische – beide von Anfang des 18. Jahrhunderts und im Archive der Grafen Festetics des Budapester Landesarchivs aufbewahrt –, rücken uns Petronie und das Geschehen um ihn in ein völlig neues Licht. Der rumanische Text – ein am 21. Juni im Jahre 7207 seit Schaffung der Welt (A. D. 1699) in Karansebesch ausgestellt Dokument – bezieht sich auf dasselbe Verlangen, wie solches in dem schon erwähnten Schreiben vom 10. Februar 1717 laut geworden ist. Auf den ersten Blick sind die Unterschiede beim Vergleichen der beiden lateinischen Übersetzungen, abgesehen von zwei Stellen am Ende des Textes (das Erlassungsdatum, bzw. die namentliche Anführung der Aussteller und ihrer Herkunftsorte) kaum voneinander unterschieden. Bei einer aufmerksamen vergleichenden Analyse der zwei lateinischen Text – wobei jener des rumanischen vom Jahre 1699 in Sinn und Form sehr wahrheitsgetreu wirkt – können mehrere wesentliche Unterschiede festgestellt werden. Ganz besonders sei auf einen hingewiesen werden. Erwähnt das 1717 ausgestellt sein sollende Dokument den Bischofskandidaten Petronie ohne jeglichen Zusatz, so steht es im Dokument von 1699, daß dieser „unter Oberhoheit der Mutterkirche in Rom, wie es auch in Siebenbürgen der Fall ist, stehen soll“. Für die Echtheit des Dokumentes von 1699 spricht auch der Umstand, daß drei unter den 47 Dorfknesen (im Dokument von 1717 sind es nur 40) im gleichen Jahr in einem anderen Dokument amtlich belegt sind. Zur Person des beklagten Bischofs Moise darf mit großer Wahrscheinlichkeit vorausgesetzt werden, daß es sich um Moise Stanojević handelt, der

den womöglich infolge der kaiserlichen Niederlage bei Lugosch (21. September 1695) amtierenden, flüchtig gewordenen Bischof Spiridon Štibica ersetzte. Bei Deutung des Dokumentes vom 21. Juni 1699 müssen noch zwei Umstände berücksichtigt werden. So war einerseits das Banater Bergland und ganz besonders die Gegend von Karansebesch, Orschowa und Lugosch im letzten Jahrzehnt des 17. Jahrhunderts die Bühne fast ununterbrochener militärischer Auseinandersetzungen zwischen Kaiserlichen und Osmanen. Andererseits setzte sich in der Zeit von 1697 bis 1699 in dem von den Habsburgern besetzten Siebenbürgen die Glaubensunion eines Teils der dortigen Rumänen (die Herausbildung der der römischen Kurie unterstellten griechisch-katholischen Kirche) durch. Auf die Unzufriedenheiten der orthodoxen Rumänen aus dem Banater Bergland gegen ihren Bischof Moise Stanojević bauend, hat es die von der habsburgischen Offizialität gewiss geförderte griechisch-katholisch Propaganda versucht, bei den dortigen Altgläubigen den Anschluß an die neue Kirche zu erwirken. Unter solchen Umständen läßt sich das Gesuch der 47 Dorfknesen und 12 orthodoxen Pfarrer nur zu gut erklären. Über Petronie, den gewünschten Bischofskandidaten, ist uns bis z. Z. so gut wie nichts bekannt. Es scheint aber, daß er kein Banater gewesen sei, sondern ein Siebenbürger, womöglich aus dem benachbarten Hatzeger Tal – wo die Glaubensunion übrigens sehr erfolgreich war –, dem Lage und Leute im Banater Bergland wohl bekannt waren. Daß dieser erste Versuch eine Glaubensunion im Banate herbeizubringen gescheitert ist, darf einerseits dem Abschluß des Karlowitzer Friedens mit seinen militärpolitischen Folgen, andererseits aber einer vorauszusetzenden Reaktion des sich auf die sogenannten „illyrischen Privilegien“ gründenden serbisch-orthodoxen Patriarchats zugeschrieben werden.

LE STATUT SOCIOPROFESSIONEL DE L'ENSEIGNANT DES ÉCOLES CONFESSIONNELLES ROUMAINES (1867-1918). ATTITUDES. MENTALITÉS. RAPPORTS SOCIOPROFESSIONELS

Felicia Aneta Oarcea

Résumé. L'enseignant, membre de l'élite intellectuelle, appelé pour éclairer avec sa connaissance la vie des gens simples, a été confronté avec la dure réalité du monde villageois: la pauvreté et l'ignorance. Pour autant, ce phénomène ne doit pas être généralisé. Il existait aussi des communautés avec un bon potentiel économique qui soutenaient le développement du système scolaire, des enseignants, des actions culturelles comme les chorales, les cercles de lecture, les bibliothèques etc. Les articles publiés dans la presse existante à l'époque à Arad, dénoncent la difficile tâche de l'enseignant roumain, l'indifférence des certaines communautés pour intéressées par le développement de l'enseignement confessionnel roumain, les conflits ou encore la manque de l'éducation. Ces articles dénoncent avec obsession des telles situations qui doivent être soit améliorées, soit éradiqués du sein de la société roumaine.

La fréquence thématique de ces articles de critique virulente à l'égard de la décadence, l'infériorité de l'enseignant et des roumains en soi, trouve ses origines dans une idéologie identitaire, propre aux roumains qui vivaient en Ardeal et dans la région

Crisana. Pour ces habitants l'histoire à préparé un noble devoir, celui de défendre l'identité nationale, dont un bastion important a été l'Ecole.

Ainsi, les attributions de l'enseignant ont été établies dans un cadre normatif: son rapport avec les autorités éducationnelles et avec l'Etat, l'attitude à adopter avec les élèves et les villageois. Voici quelques unes des ces attributions: la maintenance de l'ordre et de la discipline, la propreté et l'hygiène corporelle des élèves, la prise en charge de la bibliothèque et des matériaux didactiques, le respect et l'amour pour ses élèves. L'enseignant avait aussi l'obligation de mettre à la disposition des autorités scolaires (inspecteurs, directeurs, des membres des comités de l'église) tout document qui contenait des législations scolaires, des schémas pédagogiques, les horaires des classes, les livres et les manuels scolaires, les consignes officielles des élèves, la matricule, les absences. Il détenait aussi le rôle de secrétaire du village: il délivrait des attestations scolaires et rédigeait les actes officiels pour les villageois. En l'absence d'un professeur qualifié, l'enseignant assurait aussi le rôle de chef de chœur pour la chorale ou celui de président pour les cercles de lecture. En revanche, il n'avait pas le droit d'introduire nouveaux manuels sans l'approbation du Conssissteur de Arad, c'est-à-dire l'Eparchie d'Arad. L'enseignant avait aussi le devoir de défendre les intérêts de l'école et s'opposer à tout abus venu de l'extérieur ou de l'intérieur.

Evidemment, les relations de l'enseignant avec la communauté du village et les parents des élèves devraient être conformes à son statut socioprofessionnel. Il devrait forcément adopter une conduite digne et respectueuse, et son amour et sa dévotion pour le bien de la communauté devrait être exemplaire. Dans la presse écrite de l'époque on trouve des exemples d'une excellente collaboration entre l'enseignant et les villageois, mais aussi des conflits. Dans les situations de conflits, les villageois reprochaient une manque d'intérêt de l'enseignant pour les activités culturelles et éducatives, parfois la corruption, des cas d'ivresse, ou encore la trahison des intérêts de l'école confessionnelle roumaine.

La collaboration entre le prêtre comme proviseur d'école et l'enseignant menait parfois à des dissensions. Des plaintes ont été adressées à l'Eparchie (Conssisstoriu) soit par des enseignants soit par des prêtres. Ces plaintes dénonçaient, en general, des comportements abusifs. Heureusement, ce type d'incident restait isolé.

Toutefois, l'immense aspiration des roumains de devenir une société éclectique se retrouve dans des articles qui font une fortement allusion à des modèles culturelle de l'Europe de l'époque, chemin à suivre pour préserver éveillée la conscience nationale roumaine.

FROM THE HISTORY OF THE ROMANIAN CONFESSIONAL EDUCATION IN BANAT - LAW XVI FROM 1913

Angela Dumitrescu

Abstract. Establishing the political dualism in 1867 was a decisive moment for the Romanian education in the historical Banat. This transition stage, the passing from a pluricultural and multinational state organization (the Austrian model) to a "national" one (the Hungarian model), was reflected also in the school legislation.

The less known school law: XVI/1913, is adopted by the Dieta and enacted in autumn of the same year. Its dispositions were applied to the confessional schools also according to the order of the cult and public instruction minister, number 149893, from the 18th of September 1913. The text of the law was very little approached and described in researches attributed to the school legislation. The payment rights for teachers in confessional and village schools were changing again. The new dispositions had a limited practical use.

The I World War will result in issuing certain dispositions which will regulate the activities in the education area in order to mobilize the majority part of the teachers. However, the new regulations dealing with equipping the school, the teacher's wages and setting up the - 6th- grade, which granted afterwards the right to vote if graduated, had been applied.

Judging the law's dispositions from a certain point of view, that of the political interests of the governments of that time, we may consider that this measure was meant to restrain the confessional education in the mother tongue and to subordinate the school institution to the interests of the Hungarian state.

ASPECTS CONCERNANT LA FONDATION DE L'ASSOCIATION DES FRANÇAIS DE BANAT (1945)

Eusebiu Narai

Résumé. La position géographique et le statut juridique distinct, les traditions culturelles et les réalités confessionnelles, auxquelles s'ajoutent, après 1718, les tendances réformistes de la Couronne (autrichienne – n. n.), destinées à mettre en valeur – de point de vue économique, militaire ou politique – les avantages offerts par la nouvelle province ont assuré au Banat une situation particulière, celui-ci devenant une véritable aire de convergence des civilisations et des influences culturelles, point de rencontre de la culture occidentale avec celle de l'Europe centrale et de sud-est, dans un espace et dans un temps en évolution vers le moderne, provoquant de rapides et amples transformations.

Le populationisme a été une composante de la doctrine et de la pratique mercantiliste, conformément auxquelles les capacités de performance de l'État dépendaient du nombre des vassals. Dans la pratique du réformisme de Banat, le

populationisme s'est manifesté en deux ipostases: par la stabilisation de la population autochtone et par la colonisation de certaines populations des territoires allemands, des autres pays de la Couronne ou des provinces voisines. L'expansion de l'Autriche vers l'est a été accompagnée d'une constante préoccupation pour le renforcement de l'élément allemand et catholique dans les nouveaux territoires acquis, pour leur colonisation en vue de l'exploitation économique systématique et de l'assurance de la force nécessaire pour la défense des frontières. Domaine de la Couronne qui devait devenir modèle et champ d'expériment de la politique réformatrice, du mercantilisme en premier lieu, et territoire de frontière avec l'Empire Ottoman, le Banat a été au centre de cette politique, constituant, de la perspective du populationisme, la plus ample et complexe expérience.

Selon l'opinion d'Étienne Frecôt, la grande majorité de cette population du Banat - qui est connue sous la dénomination de "souabes" - se compose des descendants d'anciens colons français transplantés en masse d'Alsace, de la Lorraine, du Grand-Duché de Luxembourg et d'autres provinces anciennes françaises du Rhin.

En ce qui concerne la nationalité des immigrants, il faut remarquer l'importance de l'élément français. Le comte Florimond-Claude de Mercy, d'origine française, né en 1666 à Martin-Fontaine (en Lorraine), nommé en qualité de général de cavalerie comme gratitude pour ses mérites exceptionnels dans les luttes contre les turcs sous les murs des châteaux-forts de Timișoara et Petrovaradin, gouverneur du Banat à partir du 1er novembre 1716, s'est impliqué profondément dans la politique de colonisation du Banat, stimulée par l'Empire des Habsbourgs pendant les Lumières. Son conseiller De Jean, lui-même un français, a organisé l'agriculture sur les terrains marécageux banatiens, assainis par un système de canalisation et a fondé trois établissements pour l'élevage du bétail de race à Vinga, Ciacova et Mодоș.

Les recensements faits par la Hongrie en 1899 et 1910 sur la base de la "langue maternelle" ont fait sombrer le nombre de la population française du Banat.

Étienne Frecôt considère que presque 80% des "souabes" colonisés en Banat sont originaires de anciennes provinces françaises et portent des noms français. L'explication de cette lacune se trouve dans le fait que les descendants d'anciens colons français du Banat ont presque perdus - hormis ses intellectuels - l'usage de la langue française en adoptant le patois souabe. Malgré ce fait, ils ne se sont jamais considérés comme allemands. Tout le monde les appelle "franțuzi", "franzosen", étant notoirement connus comme tels. Il y a des communes en Banat où ils forment la majorité de la population, comme par exemple: Tomnatic (Triebswetter), Comloș (Ostern), Gottlob, Carani (Mercydorf) etc, en Banat roumain et trois communes en Yougoslavie: Seultour, Charleville et St. Hubert. Dans d'autres communes ils forment une puissante minorité. Il y a cependant de ceux qui ont oublié leur origine.

Dans la vie politique, les "souabes" se sont toujours séparés de "saxons", la minorité allemande de la Transylvanie, une fusion de ces deux minorités ne s'étant pas produite que dans le fameux *Groupe Ethnique Allemand de Roumanie*, organisé par les nazistes et conduit par des saxons.

Les liaisons avec la France sont devenues visibles dans le Banat surtout dans la période d'entre les deux guerres. Ainsi, à Timișoara, la capitale du département de Timiș-Torontal, ville-symbole du Banat, ont fonctionné des consulats de la France, de l'Angleterre, de l'Autriche, de l'Allemagne, de la Yougoslavie, de l'Italie, de la Tchécoslovaquie, de la Belgique et de la Guatémala.

Avant 1940, le nombre des français du Banat roumain a été estimé – selon quelques recherches – à 150.000-200.000.

Les notables français du Banat, allarmés par la propagande allemande, ont fait des démarches auprès le gouvernement du "Front de la Renaissance Nationale", au pouvoir en 1939, afin que „la minorité française soit reconnue comme un groupement national séparé de celui des allemands de Roumanie”.

Le démarche fait en 1939 par les français du Banat est bien connu par les cercles officiels français et la presse française s'en est occupée. D'ailleurs, les membres de la mission diplomatique de la France en Roumanie, spécialement Roger Sarret, a toujours montré une large et spontanée sollicitude envers le mouvement national des français du Banat. L'action de 1939 des intellectuels français du Banat a suscité – comme il est d'évidence – une grande nervosité dans les milieux nazistes du Banat.

La lutte des français du Banat contre le nazisme a continué depuis par tous les moyens possibles. Le mouvement de la résistance a encouragé les souabes d'origine française de ne pas se soumettre aux ordres des nazistes.

La situation existante en Roumanie au 23 août 1944 était complexe et demandait une solution en accord avec le principe de la dépline égalité des citoyens, stipulé tant dans la Constitution récemment remise en vigueur, que dans l'article 6 de la Convention d'Armistice. Paradoxalement, à la première vue, dans la Roumanie on ne renonce pas au traitement différenciel des minorités ni après le 23 août 1944. Le plus éloquent exemple de discrimination négative est celui de la minorité allemande. En première instance, on procède à la suppression du Groupe Ethnique Allemand (le 8 octobre 1944).

Après l'acte de 23 août 1944, par lequel la Roumanie s'est ralliée aux Nations Unies, les français du Banat, à l'aide de Roger Sarret, revenu dans notre pays, ont commencé le travail de recherches qui aboutiront finalement à la connaissance de nombre des descendants d'anciens colons français. Sous la forte pression de magyrisation et germanisation, les noms des descendants d'anciens colons français du Banat ont pris un aspect tout à fait étranger et présentent parfois de déformations grotesques. Mais la plus grande partie de la population française du Banat a gardé intact son nom patronimique, sauf l'ortographe, en bonne mesure.

La loi sur le Statut des Nationalités du 7 février 1945 a encouragé les français du Banat à s'organiser dans une association qui devait représenter leurs intérêts. Une fois les travaux d'organisation accomplis, on préconisait le commencement d'une action pour la propulsion de la langue et la littérature française dans les milieux ruraux, avec un intérêt spécial pour les jeunes souabes d'origine française. Également, il suivait à demander au Ministère de l'Éducation Nationale d'autoriser d'écoles primaires françaises dans les communes où il y a une majorité souabe d'origine française qui s'est déclarée française selon la loi sur le Statut des Nationalités (dans le village de Tomnatic, la plupart de la population s'est déclarée française au recensement de 1928), l'organisation des conférences en collaboration étroite avec l'Alliance Française, la Mission Universitaire Française en Roumanie et le Cercle Française de Timișoara, la création d'un lycée français à Timișoara à l'avenir.

Jusqu'à la fin, au 30 juin 1945, à Timișoara s'est constituée *L'Association des descendants français de Banat*, ayant – au début – 49 membres.

La séance du Conseil de Ministres du 10 janvier 1947 consignait la situation désespérée dans laquelle se trouvaient les Suabes banatois, surtout ceux du département

de Timiș-Torontal: ils avaient été expropriés de tous les terrains agricoles, sur la base de l'article 3 de la loi pour la réforme agraire; beaucoup de leurs maisons ont été occupées par des colonistes venus d'autres régions du pays, qui n'étaient pas habitués à l'agriculture (avocats, officiers en réserve, fonctionnaires publiques, tziganes spécialisés dans leurs métiers traditionnels – fabricants de cuillères, étameurs etc.).

AN EPISODE OF THE AGRICULTURAL COLLECTIVISATION PROCESS IN THE BANAT AND CRIȘANA

Vasile Rămneanțu

Abstract. The socialist transformation process of agriculture was carried out by terrorising the Romanian villages. Thus after the collectivisation had been accompanied by abuse and terror in the years 1949-1953, a period of stagnation followed between 1953 and 1955. The political decision of resuming the collectivisation at a quick pace was taken in December 1955, being accompanied by the repressive measures against those resisting this process: enhanced penalty for the crime against social order, the reopening of labour camps, etc. All these decisions brought on new stirrings as more peasants were arrested between 1956 and 1960 as these resisted the socialist transformation of agriculture.

According to the archive documents I have researched, at the beginning of 1960, the head communist authorities sent the party leaders of Timișoara Region a table containing 56 “elements” condemned for “hostile attitudes against the socialist transformation of agriculture”, who had been amnestied and were to be released from prison”. In its turn, the Secretariat of the Region Party Committee raised objections concerning six persons included on the list motivating that their release could not be politically vouched for, a standpoint endorsed by București. At the same time, at the beginning of that year the Region party and Securitate bodies drafted memos regarding the arrested and convicted persons from the 1st September 1955 and 1st January 1960 issuing release proposals or confinement continuation proposals.

Those convicted between September 1955 and January 1960 were accused of stirring the peasants not to join the collective agricultural cooperatives or to pull out of the cooperatives, of uttering threats at those who had joined, of mounting actions to undermine the socialist cooperative associations, of stirring the people to mutiny against the communist regime, of levelling attacks on local party leaders, of displaying hostile attitudes (through hostile comments on Romanian Labour Party decisions), of hurling insults and slander at the communist government and party, of dodging duties (compulsory wheat provision contracts with the state) and of drafting manifestos against the agricultural collectivisation or the communist regime.

For all these accusations most of them got convicted for the crime of plotting against the social order (a penalty which had just been enhanced by the authorities), as they were barred from rehabilitation for certain periods and their property was seized.

They were also convicted for the crime of plotting against the social order and in this case the penalty was very harsh ranging between 10 to 15 of hard labour and for public riot.

The analysis carried out by the communist bodies throws up the fact that between 1955 and 1960 actions on a wider scale took place against the collectivisation process. Thus in the Lugoj district, the inhabitants from Țipari, Părul, Coștei, etc. went down to the headquarters of the People's Council of the Lugoj District and demanded to be allowed to withdraw from their agricultural associations, an attempt which one saw at Pecica too. The peasants from Șiria demanded to be allowed to switch their status from the one as a member of the collective agricultural association to the one as a member of a mere association, and at Checea and Jimbolia group withdrawal applications from the C.A.A. were submitted.

Most arrested persons within the researched period were peasants born after 1900, thus they were fully capable of working and did not want this collectivisation of agriculture to come about.

The communist authorities did not want to release those from prison who could wield influence in the places where they lived, the former kulaks, the members of former political parties or former iron-guardists. Nor did they want to release those fanatic deemed dangerous for the communist regime or those living in the places where the collectivisation process had come up against snags.

At the same time the authorities aimed at releasing those aged ones, the ones living in the villages where the collectivisation had been completed and their families were working for the CAA's. Under this category fell those who had not been aligned politically, who owned a small household, did not pose any political danger or were considered not to have been convinced of the importance of the socialisation of agriculture.

This episode, which we have analysed here, proves that the process of socialist transformation of agriculture stood for another black stain of the Romanian communist history.

LA COLLECTION DE PORT POPULAIRE DE CHIZĂȚĂU (DEPARTEMENT DE TIMIȘ)

Mircea Taban

Résumé. Cet étude se veut une introduction dans l'analyse de la symbolisation existante sur les pièces du costume populaire roumain, en général, et sur celui banatien, en particulier, constituant un domaine connu par les spécialistes sous le nom de *ornementique traditionnelle*. L'occasion pour une telle démarche scientifique a été déterminée par l'acquisition faite par le Musée du Banat Montagneux et qui consiste d'une collection de port populaire ayant sa provenance de la localité de Chizățău, située dans le département voisin de Timiș. Ce corpus patrimonial compte 160 pièces, contenant des éléments séparés: cottes, tabliers à franges, chemises féminines courtes, pans féminins, gilets. Même si l'institution acquisitive est de niveau départemental, cette acquisition est en concordance avec sa politique d'agrandissement de son patrimoine et de

complexion de ses collections avec des témoignages culturelles illustratives pour toute la province historique du Banat. Les pièces de port populaire de Chizătău (la zone ethnographique de Lugoj, dans le département mentionné) complète ce que le musée détient déjà des autres zones ethnographiques avec des anciennes et puissantes traditions ethno culturelles comme Almăj, la Vallée du Danube ou le Couloir de Timiș-Cerna.

Le commentaire scientifique suscité par les pièces de la collection vise quelques éléments décoratifs, qui appartiennent de ce qu'on a été nommé représentations géométriques, considérés les plus anciennes et les plus chargées de significations mythologiques et symboliques. On remarque ainsi, la répétition obsessionnelle de quelques items de base comme le rhombe, la spirale (simple ou double) le carre, le méandre, la ligne ondulée, la croix (droite ou en X), la colonne (formée le plus souvent par des rhombes liés), le cercle, l'arbre cosmique (représenté en de divers variantes), toutes de ceci figurées pas d'une manière isolée, mais associées. Ceux qui se sont occupés du déchiffrement de leurs sens ont abouti aux quelques conclusions, mais sans réussir de découvrir entièrement leur message. Ce qui est sur, c'est le fait que la fabuleuse redondance de ces symboles n'est point hasardeuse, s'agissant en ce cas d'un message venu des plus anciennes couches de l'histoire spirituelle de l'humanité, leur présence sur les pièces du costume traditionnel roumain a eu, peut-être, un rôle apotropaïque, avec des „idées” perdues pour nous. Pour démontrer les assertions exposées ici, on a attaché des fiches et leur matériel illustratif afférent.